

A decorative red border in an Art Nouveau style, featuring flowing, symmetrical lines and stylized floral motifs at the corners and midpoints.

BANGHA BÉLA S. J.
ÖSSZEGYÜJTÖTT MUNKÁI

GYŰJTEMÉNYES DÍSZKIADÁS

BANGHA BÉLA S. J.
ÖSSZEGYÜJTÖTT MUNKÁI

SAJTÓ ALÁ RENDEZTE

DR. BIRÓ BERTALAN

XIV. KÖTET

SZENT ISTVÁN-TÁRSULAT
AZ APOSTOLI SZENTSZÉK KÖNYVKIADÓJA
BUDAPEST

BANGHA BÉLA S. J.

UTAK ÉS ÉLMÉNYEK

I.

RÓMA LELKE

SZENT ISTVÁN-TÁRSULAT
AZ APOSTOLI SZENTSZÉK KÖNYVKIADÓJA
BUDAPEST

**Imprimi potest. Nr. 362/1941. Budapestini, die 24. III. 1941.
Eugenius Somogyi S. J., Praep. Prov. Hungariae.**

**Nihil obstat. Dr. Michael Marzell, censor dioecesanus.
Nr. 5355/1942. Imprimatur. Strigoni, die 7. Julii 1942.
Dr. Michael Török, vicarius generalis subst.**

Kiadja a Szent István-Társulat.

Stephaneum nyomda Budapest. Felelős: tjt. Kohl Ferenc.

ELŐSZÓ.

Az Örök Város vonzóerejének évezredes titka sokszor foglalkoztatta azokat, akik ennek a vonzóerőnek a sugárkörébe egyszer belekerültek. Amilyen erős és mély ez a vonzás, oly sokszerűen vetődik le az egyes ember öntudatának síkjára. Egyik ezt látja meg a sugárkör fényívében, a másik amazt s a különféle benyomások és élmények kölcsönös kicserélése mindenik szemlélőben végül is a maga élményeinek kimélyülését és kiszélesedését eredményezi.

Ez a megfontolás adja okát, miért látszott érdekesnek az itt következő úti élményeket először cikkekben leírni, azután pedig kötetben foglalni össze — utóbbit annak ellenére, hogy egyes részek évek előtt „Római levelek” címén már külön kiadványban is megjelentek. Az volt a szerző érzése, hogy egy színesebb és többoldalú összefoglalás sokkal teljesebbé és beszédesebbé teszi Róma lelkének megértését, mint az egyes képek és részletrajzok külön-külön.

Az itt egybegyűjtött élmények és eszmélődések valamennyien egy-egy utazás nyomán keletkeztek. Nem csupán római, nem is csak éppen olaszországi utak nyomán. Hiszen Róma kisugárzásának rádiusa egy egész világot ölel magába és néha, esetleg negatív irányban, éppen ott mutatja éltető erejét a legsajátosabban, ahol ellentétes alakulatok és történelmi folyamatok vetődtek torlaszul az útjába.

Róma lelkének eljegyzettje minden katolikus, aki e névnek nemcsak a csengését, hanem a tartalmát is a magáévá tette. Az ilyenre nézve az Örök Város varázsa soha el nem apadó örömmek és szent büszkeségnek forrása. De nem szabad letennünk a hitről, hogy

Róma ma már a távolabb állók számára sem olyan idegen, amilyen egy elmúlt, virulensül hitetlen és egyházellenes korszakban volt. Örülnék, ha meg tudnám értetni közülük egyikkel-másikkal, miért szeretik mi katolikusok Rómát oly nagyon s miért ottho-nunk, szent helyünk nekünk a Héthalom Városa. Az, amelyet már Antiochiai Ignác, az apostoltanítvány, az első keresztény század végén a „szeretetközösség fejének” nevezett.

Rajongó Róma-szeretet beszél az alábbi fejezetek-ből? Ne haragudjatok érte, még ti sem, akik ezt ma még nem értitek. A szerző éppen annak a meggyőző-désének akart kifejezést adni, hogy Rómát — ha csak félre nem értjük — nem lehet nagyon nem szeretni. Az ősegyház egy nagy szentje, Ambrus tanít erre, aki szerint „ahol Péter van, ott van az Egyház s ahol az Egyház van, ott van Krisztus”. Nálunk a Róma-szeretet a Krisztus-szeretetnek szükségszerű folyomá-nya; mi Rómában s a pápaságban is Krisztust szeret-jük. Akit pedig szabad ügyebár, a rajongásig is sze-retetni?

Indulj el hát, Róma lelkének újabb szerény hír-nöke; tölts el minél többeket rajongásig való Krisztus-szeretettel és Róma-szeretettel!

Budapest, 1935. Mindenszentek napján.

A szerző.

Canterbury.

Naplótöredék.

1913 október 28.

- No cigarrs, or tobacco in the bag?
- Nothing of the kind.
- All right. Go on.¹

S egy krétavakarintás a táskám oldalára — ez volt az egész hivatalos fogadtatás angol részről a doveri hajóállomáson. Röviden és egyszerűen. Go on, all right!

All right! gondolám én is és egy óra mulva már vitt a gőzkocsi, nálunk egyáltalában ismeretlen sebességgel (nem csoda, hiszen itt a gőzgép hazája) London irányában. Canterbury, az én úticélom Dover és London között van. Történelmileg rendkívül nevezetes hely; már a rómaiak laktak falai közt s a városka már akkor akkora volt mint ma, mikor London még csak egy elhagyott római hadiszállás romhalmaza volt.

Kiszálltam s engem is elfogott a meglepődés, mint, azt hiszem, mindenkit, aki először néz körül a ködös Albion földjén. Meglep benne minden: az emberek, akik különösképp komolyak és hallgatagok; a gyermekek, akik végtelenül bájosak feltűnően fürtös, szőke hajukkal; a vörös téglából épült, ízléssel gondozott, tetőig zölddel befuttatott házak; az ég színe; a mindig párás és meleg őszi levegő s estende a

¹ — Szivarok vagy dohány nincs a csomagban?
— Nincs semmi ilyesféle.
— Rendben van. Mehet!

tájra boruló sűrű, omló köd. Már a vonatról nézve meglepő ez a köd, amint a foszlányai lassan, nehézkesen, lomhán szakadoznak, oszlanak. Tehén és tehénpásztor mint hogyha belefagytak, belemerevedtek volna a ködbe, lomhán, mozdulatlanul, melankólikusan bámulnak maguk elé — valami elégikus hangulat borul ilyenkor a tájra.

Nem hiába szárnyas ige, hogy „ködös Albion”.

De eszembe jut Angliának egy másik régi, szép elnevezése is s önkéntelenül keresem az eszmetársulás szálait, melyekkel a két elnevezést össze lehetne fűzni.

Azelőtt ugyanis a „Szentek szigete” volt Anglia. Kevés újonnan megtért néptörzs fogadta be és szívta fel magába az evangéliumot oly készséggel és szeretettel, mint az angolszász. A népvándorlás nagy hullámverésében ez sietett az elsők között Róma ölelő karjaiba s Ethelbert kenti király országa csakhamar át és át volt szöve a keresztény hitbuzgalom arany-szálaival.

Nagy Szent Gergely pápa küldte ki ide a bencéseket. A bencés hithirdetők kikötöttek a kenti partokon s nagy örömeikre megtudták, hogy a kenti fejedelem, Ethelbert pogány ugyan még, de a felesége, Berta frank királyleány keresztény. Mint annyi más országban, itt is egy vallásos nő lett a kereszténység útkészítője. Ethelbert király nemcsak szívesen fogadta Ágostont és társait s megengedte nekik az igehirdetést, hanem maga is kereszténnyé, sőt a hitnek buzgó terjesztőjévé lett. Így aztán nem volt nehéz a romlatlan lelkű, egyszerű kedélyű angolszász népet Krisztus szelíd igájába vezetni. 597 pünkösdjén Ágoston és szerzetestársai alleluját zengve vonultak ki a Swale folyó partjára, amelynek vizében egy napon egyszerre tízezer angolt kereszteltek meg. Helyesebben: az útmutatásuk szerint a vitézek egymást keresztelték meg kölcsönösen.

Az előző gyér, keresztény kezdeményezések csak-

hamar beleolvadtak az újonnan szervezett angol hierarchiába, amelynek központjául a pápa Canterbury-t s első metropolitájául Ágostont jelölte ki. Még ma is megvannak itt annak az első, kicsiny főtemplomnak az omladékai, — St. Augustin's — amelyet Ethelbert király építtetett az első canterburyi érsek számára s amelyet később erről is neveztek el.

A fiatal angol kereszténység csakugyan megfelelt Gergely pápa várákozásának. Annyira felvirágzott benne az egyházi és szerzetesi élet, hogy hosszú időn át innen kerültek ki azok a nagy hithirdetők és apostolok is, akik Európa újabban letelepült népeit a kereszténység számára meghódították. Jórészt angol szerzetesek voltak Németország, Ausztria, Svájc megtérítői, így Szent Corbinianus, Fridolin, Columbanus, Gallus, Willibrord és maga Németország apostola, Szent Bonifác.

Anglia akkoriban Írországgal együtt a „Szentek szigete” jelzőjét hordozta, de ezt a büszke címet is: *The Dowry of Our Lady*, „Boldogasszony menyasszonyi ajándéka”. Kicsiny, rendi templomunkban csupa nálunk ismeretlen nevű szentnek képét s oltárát találok: ezek mind régi, angol szentek. Talán az angol katolikusok sem ismerik valamennyit, hiszen ezek a szentek olyan sokan vannak.

Innen indultak ki a misszionáriusok rajai egész Európa megtérítésére. Szentek, hitvallók, szűzek tízezrei ékesítették az ifjú angol egyház első évszázadait: ma is úton-útfélen ott találjuk ezeket a nekünk ismeretlen hangzású neveket: britt, normann és angolszász szentek neveit... Egy rég letűnt, elveszett paradiesom emlékeit.

Mert ma már nem a Szentek szigete Anglia, hanem csak a köd és a füst hazája. Átvághatatlan, szomorú köd igyekszik eltakarni a régi szent tradíciókat immár 300 esztendeje.

És sehol ez az ellentét nem hat a szemlélőre oly fájdalmasan, mint Canterburyben.

Itt emelkedik ma is a székesegyház — a St. Augustin's — a maga sajátyszerűen befejezetlen, bástyafarmájú hármastornyával, ahol egykor Ethelbert, a szőke király átengedte saját palotáját Agostonnak s a 40 szerzetesnek, kik itt a közelben kötöttek ki a kenti partokon. Itt vannak eltemetve Ethelbert is, Agoston is, Berta is, Ethelbert neje, a frank királyleány, aki Ethelbertnél Agoston útját egyengette. Itt hangzott fel angol földön először az Alleluja, mikor a szerzetesek, Gergely pápa személyes tanítványai, a gregorián ének hangjai mellett vonultak ki a Swale folyóhoz, hogy egyszerre 10.000 angolt megkereszteljenek.

A canterburyi érseki székből oly kimagasló egyéniségek ültek, mint a nagy szervező Szent Dunstan, a vértanu Aelphege, akit a dánok öltek meg 1012-ben, a művészetpártoló Lanfranc; a szentíráskutató Langton István, akitől a Szentírásnak fejezetekre s versekre való mai beosztása származik és akinek vezető szerepe volt az angol Magna Charta kieszközlésében is.

Itt székelt a XI. században Anzelm, canterburyi érsek, a skolasztikus teológia nagy előhírnöke. Itt merengett el a „*Cur Deus homo?*” nagy problémáin. Itt vívta ő maga s vívták utódai elszánt harcaikat az Egyház szabadságáért az investitúra ellen. Itt esett el a vértanu Becket Tamás 1170-ben, akit II. Henrik katonái a canterburyi székesegyház egyik oltára előtt gyilkoltak meg. A székesegyházban egy kő jelzi a helyet, ahol a vértanu elesett, de egyébként az anglikánok lehetőség szerint mindent eltüntettek a gyönyörű Anzelm-korabeli katedrálisból, ami a katolikus ősz és hőskorra emlékeztethet.

Lehetőség szerint mindent, mert mindent mégsem tüntethettek el; hiszen itt úgyszólván minden kő az elveszett múlt után zokog. Az üres szoborfülkék, a reformáció előtti időből származó katolikus síriratok, az azúrvánkoson nyugvó fehér gyapjú-pallium — ó, ironia: a Róma iránti hűség szimbóluma! — mind csupa katolikus reminiscencia.

Ha ez a hatalmas székesegyház, ma is Anglia

egyik legnevezetesebb egyházi építménye, beszélni tudna, mennyi dicső és fájdalmas eseményről tehetne tanúságot! Maga a templom mennyi viszontagságon ment keresztül!

A Szent Ágoston által felszentelt első bazilika a mellette épült monostorral együtt 1067-ben lángok martaléka lett. 1070-ben Lanfranc érsek kezdte meg újjáépítését sokkal szélesebb alapon; a székesegyház s a monostor egyes ma is fennálló részei az ő építményei. A mai szentélyt 1184-ben fejezték be; ez Angolország leghosszabb templomszentélye s az átmeneti építészeti irány legrégibb angolországi példája. A mai főhajót 1378-ban kezdte meg építeni Chillendon perjel. A központi főtorony 1495-ben készült el. Így a mai katedrális teljes kiépülése csaknem ezer évig tartott. Alighogy készen volt, a következő száz év folyamán máris idegen kézre került. Cranmer Tamás tartotta itt szomorú bevonulását, akit VIII. Henrik canterburyi érsekké nevezett ki jutalmul azért, mert a pápai és evangéliumi tilalom ellenére összeadta az elvált királyt a csinos és fiatal Boleyn Annával.

A szolgálalkú udvari káplánból érsekké előlépett Cranmer még a pápától kérte a palliumot, a Rómához járó jelvényét, de amint megszegte nőtlenségi fogadalmát, ugyanúgy megszegte a pápának tett hűség-ígéretét is. Megengedte, hogy Becket Szent Tamásnak a canterburyi székesegyházban tisztelt ereklyéit megszenteltelensítsék és szétszórják s 1541-ben maga adta ki a parancsot a szenttéavatott érsekek sírjainak elpusztítására. 1539-ben Szent Ágoston ősi monostorát bezáratta, birtokait más egyházi birtokokkal együtt elfoglalta, eltörölte a misét s mint VIII. Henrik vak eszköze, a primási székből sietett az angol katolicizmust megsemmisíteni.

Utána még csak egy katolikus érseke volt Canterbury-nek, a nagynevű Pole Reginald bíboros (1556—58); ennek halála után Erzsébet királyné alatt Canterbury átment az anglikán eretnokség birtokába. Az ősi monostoroknak ma csak romjai láthatók. Canterbury

azóta meg is szűnt lényegesebb szerepet játszani az angol életben.

Ez az elárvulás lépten-nyomon meglátszik az ősi városkán és megmaradt egyetlen kincsen, székesegyházán. A hatalmas templommal mai birtokosai úgyszólván nem tudnak mit kezdeni.

Maga a székesegyház, látszik, nem a hideg anglikán ritus számára épült s mai lakói — 300 évi usurpálás után — sem érzik magukat otthon benne. Az óriási szentély, a hatalmas hajók — ezek mind csak katolikus híveknek valók s a mai lakósok a grandiózus építménynek csakugyan csak egy elzárt szögletét használják istentiszteletre, a többit a túristáknak hagyják. Nem tudnak mit csinálni ekkora templommal! A nagy templomhajó állandóan üres, legföljebb túristák nézelődnek benne, de nem sokat látnak, mert az oltárokat eltávolították, a szentek szobrainak pedig csak a fülkéi vannak meg. A Church of England csak a szentélyt használja istentiszteleti célokra. Itt áll még az ősi főoltár, a hatalmas kandeláberek, finom faragású kórusi stallumok, evangélium-könyvvállványok. Az anglikán papság, amelynek templomi ruhája sok tekintetben élénken emlékeztet a katolikus kultusz-öltönyökre, komoly áhítattal végzi a maga felvonulásait és istentiszteleteit, de a lélek mintha mégis elszállt volna a hatalmas ívek alól: hiányzik a nép, hiányznak a hívők.

*

Rége az egész országból lengő zászlók alatt vándoroltak ide a zarándokok Canterburyi (Becket) Tamás sírjához; ma az évnek csak egyetlenegy napján, december 29-én telik meg a templom zarándokokkal, t. i. katolikus zarándokokkal, akik e napon, mint Becket Szent Tamás vértanúságának napján, közelről-távolról ideözoñlenek.

A templom mai urai ezen a napon elnézik, hogy az ősi székesegyház huszonnégy óráig mintegy varázslásra újra a régi tulajdonosoké legyen: ezen a napon katolikus istentisztelet folyik a protestánsná lett temp-

lomban, rózsafüzér és katolikus énekek hangzanak fel Becket Tamás kápolnája körül. A katolikusok megcsókolják a köveket, amelyekre egykor vértanu érseküknek vére hullott és agyveleje fröccsent, ahol egykor szentjeik lába állott s aztán szomorúan távoznak, mint a száműzött fiú, akinek csak évente egyszer engedik meg, hogy mint idegen az ősi kúriájában megjelenjék.

Meghatva állok magam is e helyen, ahol egykor Becket Tamás vére fröccsent szét s megrezzen a szívem a gondolatra, hogy hiszen ugyanebben a hatalmas katedrálisban helyeztek ravatalra egy másik vértanút, egy másik nagy halottat is: az angol katolicizmust magát, azt, amely ezt az építményt emelte, amely ezt a népet civilizálta, amely ezeket a szenteket nevelte. Hiszen a nagymultú angol katolicizmus abban a pillanatban halt meg, amelyben az Ágostonok és Anzelmek örökébe VIII. Henriknek, a hatnejű kéjencnek egy poltronja lépett, amikor egy Cranmer tartotta bevonulását ebbe a templomba.

Micsoda vér- és kínözönbe került akkor is, míg a királyi önkény ezt a katolicizmust meg tudta semmisíteni! Hogy őrzöngött itt a düh és a kegyetlenség minden katolikussal szemben oly mértékben, hogy ahhoz képest minden spanyol állami inkvizíció sokat emlegetett borzalma is merő enyelgés és cirógatás csupán! S micsoda megható hűséggel állt ellen az angol egyház minden csábításnak és erőszaknak!

Mennyi pénz-, állás-, szabadság- és fejvesztés kísérté a „hit védőjének” s törvénytelen leányának néroői munkáját! Ki olvashatná meghatódottság nélkül az angol katolicizmus történetének e legdicsebb lapjait, amikor itt Canterburyben is nyílt piacon csoportostól végezték ki a katolikusokat s Doverben állandóan kémek és titkos poroszlók lesték az érkező hajókat, hogy ha az utasok közt netán katolikus pap vagy szerzetes akad, azt azonnal Towerbe s onnan a vesztőhelyre juttassák.

Mily izgalmas volt egykor pl. éppen Doverben,

ahol engem ma udvarias Allright-tal fogadtak, egy nagy rendtársamnak, Boldog Champion-nek partraszállása, akit Walsingham bérencei már ott vártak a pontos személyleírással kezükben s aki csak egy fiatal, angol katolikus nemes lélekjelenlétének köszönhetette, hogy azonnal börtönbe nem került.

De a hitújítás megtörtént s azóta Canterbury nem a katolikus angol egyházi élet központja, miként 590-től kezdve ezer éven át volt, hanem az anglikán protestantizmusé s székesegyházának magasan kiemelkedő toronyzata, régi, holt idők szomorú tanuja, mintha hatalmas kérdőjel és égbemeredő tiltakozás volna csak az erőszakos gazdacseré ellen, egy néma sóhajlás az eltűnt dicsteljes ezredév után!

Canterbury egyébként az angol egyházi életnek Esztergoma. Sőt bizonyos fokig az egységes angol nemzet kialakulásának is előfutárja volt, mert az egyházi egység Canterbury primássága alatt korábban jött létre, mint a nemzeti egység maga.

*

De ah, ki hozza vissza a multat? Hisz oly szép volt ennek az egyháznak a hajnalhasadása; mintha csak tündérrege volna, oly hihetetlenül bájosan hangzik. Ki hozza el a másik, époly üde, époly tündéries hajnalt?

Amikor ittlétem második napján a városkát bejártam, jutott ez a hajnalhasadás élénken eszembe, époly sajtáságos módon, mint amilyen sajtáságos volt maga ez a hajnalhasadás.

A sportoló angol ifjúságot mindenki ismeri s nem akarom itt újból leírni, amit annyian megírtak már, hogy ez a sport itt igazán sport és époly pedagógiai, mint higiéniai eszköz. Azt azonban nem tudtam, hogy ezek az ifjak az utcán is sportolnak; kettesével külön, könnyű futódresszben futnak végig az utcán és mezőn, ki meddig bírja.

Ez a látvány: a lobogó szőke haj, a könnyű tornaruha, mely a lábakat a bokától a térden felülig, a nyakat, a karokat s a mell egy részét födetlenül hagyja,

a férfias, katonás arcvonások, melyekkel bizonyos ellentétben áll a csaknem tejfehér testbőr üdesége — lehetetlen, hogy meg ne ragadja a szemlélő figyelmét. Az enyémet is megragadta s csak a következő pillanatban jutott eszembe, hogy hiszen épp ez a látvány volt az, mely korának egyik legnagyobb esztétáját, Nagy Gergely pápát ezekre az angolokra figyelmessé tette s megtérésüket előkészítette.

Még apát korában Gergely három angolszász rabszolgára lett figyelmessé az akkor még pogánysággal vegyes Róma piacán, akiknek tejfehér bőre, égszínkék szeme, szőke hajfürtjei s nemes vonásai mögött Gergely azonnal megsejtette az értékes népfajt.

— Kik ezek? — kérde a rabszolgakereskedőtől. — Keresztények-e?

— Angolok — feleli az —, és pogányok.

— Angolok, pogányok? — úgymond Gergely s minthogy mestere volt a szellemes szójátéknak, rögtön hozzátette: — Akkor gondoskodni kell róla, „ut Angli fiant Angeli” — hogy az angolok (Angli) angyalok (Angeli) legyenek. Mely tartományból valók? — kérdi tovább.

— Deirából — feleli a hajcsár.

— Deira? Igen, de *ira* kell őket kimenteni, harag fiaiból a kegyelem fiaivá kell őket tenni.

S meg is tette őket a kegyelem fiaivá; mihelyt a pápai trónra emelkedett, első gondja volt Ágostont Ethelberthez küldeni.

A tejfehér bőr, a szőke hajfürt, a szép, nemes vonások megvannak ma is. De az a másik szép adomány, Gergely ajándéka, a hit tiszta fénye veszendőbe ment. Vissza fog-e jönni valaha? Akad-e egy újabb Nagy Gergely, aki ki meri mondani a merész jelszót: „ut Angli de ira fiant Angeli”, s akad-e egy új Ágoston, aki egy ország meghódítására vállalkozik, hogy ismét „egy akol s egy pásztor” legyen? Ki tudja?

Mennyivel könnyebb volt a helyzet *akkor!* Az egyes néptörzsek vadak voltak és barbárok, de a szívekben úr volt, melyet a barbárok lelke is fájdalma-

san érzett. Annak a hígított, denaturalizált kereszténységnek azonban, amely a XVI. században a katolicizmus helyébe lépett, egyik nagy átka, hogy arra ugyan nem elég, hogy kiirtsa a disszidens szívekből az ür érzetét s a jobbraválás szükségességének tudatát.

•

Az anglikán egyház mintha maga is röstelné a XVI. századi aposztáziát, még ma is görcsösen ragaszkodik a megtagadott multnak legalább a látszataihoz. A Rómától elszakadt canterburyi érsekek ma is az „Anglia primása” címét viselik s egyházi öltözetükön nem hiányzik a pallium, amely pedig éppen a Rómához hűségnek volna a szimbóluma. Az angol király ma is büszkén hordja a „Defensor fidei” (a hit védője) címét, amelyet VIII. Henrik akkor kapott a pápától, amikor Luther tévtanaival irodalmilag is szembeszállt.

A canterburyi székesegyház kapuján magam is láttam egy hatalmas hirdetményt, amolyan falragaszszerű hittani összefoglalást, amely az anglikán egyházat mint „*The Holy Catholic Church*” (a „szent katolikus egyház”) egyik elágazását ismerteti. Tudvalévőleg újabban sok vita folyik az angolok között a katolicizmushoz való közeledés kérdésében. Sokan legszívesebben visszacsinálnának minden szakítást, kerülnek a „protestáns” elnevezést, templomaikban latinul „miséznek”, zsolozsmáznak, sőt gyónnak és áldoznak, papjaik pedig nőtlenségben élnek.

Sokan kérdezik, anglikánok is, mikép volt lehetséges, hogy a pusztá fejedelmi önkény, egy VIII. Henrik érzéki lángolása s Erzsébet sértett gőgje egy egész fejlett és művelt népet, egy Shakespeare-kori Angliát, szinte máról-holnapra új hitre parancsolhatott át? A történelemnek azonban vannak ilyen kifürkészhetetlen szeszélyei. A fejedelmi mindenhatóság a XVI. század Angolországában éppolyan magától értetődő államéleti elv volt, éppolyan érinthetetlen fétis, mint ma a demokrácia. Amint ma az egyéni vélemény-szabadságra esküszünk, úgy esküdött akkoriban min-

denki a fejedelem akaratára, amely még vallási téren is szinte megföllebbezhetetlen parancsként érvényesült.

Nem ellentmondás, hogy VIII. Henrik szembe helyezkedett Lutherrel s aztán mégis maga is fellázadt az Egyház ellen. Az angol hithagyás egészen más alapon nyugodott, mint Lutheré, Zwinglié vagy Kálviné. Luther egy teológiai téveszméből, az ő sajátos megigazulástanából indult ki; Zwinglit a humanizmus szabadabb életfelfogása sarkallta egyházforradalomra; Kálvint, a lobbanékony franciát, az elkeseredés és mélységes harag a szerinte jogtalanul hatalmaskodó s az erkölcsi reformtól húzódozó katolikus világrend ellen. VIII. Henrikben és Erzsébetben mindezek helyében semmi sem volt más, mint fejedelmi önkényüknek kielégítése.

Sajátszerű, hogy a világi hatalomnak ez az egyházi tekintély fölé kerekedése sehol oly gyökeresen nem érvényesült, mint éppen azokban az országokban s ama pontokon, amelyek Rómától földrajzilag is legtávolabb feküdtek: Canterbury-ben és Konstantinápolyban, Bizáncban és Angliában, Európa legkeletibb és legnyugatibb pontjain. Talán az akkori közlekedési viszonyok tökéletlenségének is volt bizonyos szerepe abban, hogy ezek a távoleső népek a maguk egyházi életében legkevésbé érezték Róma eleven erejének kisugárzását, vonzó hatásának érvényesülését. Távol Rómától túlságosan autochton alapon rendezték be egyházi életüket, ami elhidegülésre és elidegenedésre vezetett.

S még egy ponton találkozott Konstantinápoly és Canterbury: a végzetes és sorsdöntő órákban sem itt, sem ott nem álltak az egyházi élet élén olyan vezetők, akik egyéni súlyukkal útját állhatták volna a fejedelmi önkény túlkapásának vagy a tömegek érzelmi elhidegülésének.

De ha már a felelős vezetők gyöngéknek bizonyultak is, viszont arról csodálatosan gondoskodott az Egyházat őrző Szentlélek, hogy a hitehagyás nyo-

mán támadt szörnyű vérzivatarban ne hiányozzanak azok a hithősök és vértanúk, akik az Egyház isteni életerejének az elnyomatás sötét századaiban is élő tanúi voltak.

Az angol katolikusok vértanúi helytállása az egyháztörténelem legfényesebb lapjait tölti be. Mennél kegyetlenebb volt az üldözés, annál hősiebb a hívek és papjaik állhatatossága. A hatalom és erőszak azonban hovahamar mégis teljesen háttérbe szorította az ősi hitet s a hierarchia hiánya folytán még a csekély, megmaradt katolikus erők is szétforgácsolódtak. A XIX. század elején, amikor a katolikusok emancipációja megkezdődött, az angol katolicizmus javarészt csak az ír bevándorlásból táplálkozott.

Angliában a helyzet ma sajátságosabb, mint bármely más protestáns államban. Az angol legnagyobb szabadságot enged vallási dolgokban. Papnak, szerzetesnek senki sem áll itt útjában, ellenkezőleg, mindenki csupa tisztelettel van iránta. Magam is elmosolyodtam rajta, mikor első itt mondott szentmisém után eszembe jutott, hogy nini, én most voltaképpen halálraítélt, elveszett ember vagyok, mégpedig egyszerre kettős címen: először mert miséztem, másodszor mert jezsuita vagyok. A hitújításokkorabeli angol törvények forma szerint tudvalévőleg *máig sincsenek eltörölve*, melyek szerint minden angol földön miséző katolikus pap, és külön is minden jezsuita, eo ipso, mint felségstörtő halálra van ítélve. Természetesen senkinek sem jut eszébe e törvényeket komolyan venni. Az angol jezsuita rendtartomány egyes tagjai az udvarnál is szívesen látott vendégek s valamennyien teljes honpolgári szabadságot élveznek. Az angol katolikus ifjúságot talán eléggé jellemzi az a tény, hogy néhány év előtt egy angol gimnázium egész felső osztálya, az összes végzett növendékek egyszerre beléptek a Jézustársaság noviciátusába.

A szabadság kora az Egyházban mindig a meg-

térések kora. E tekintetben is ma Anglia vezet: a katolizálások száma évről-évre szaporodik benne.

A művelt osztályok nagy tömege teljesen tisztában van az ú. n. reformáció voltaképpeni indítóokai-val. VIII. Henriket és még inkább Erzsébetet elítéli minden művelt angol. Sőt lelkesedik a régi, a katolikus kor alakjaiért, még a hitújítás korának katolikus vértanúiért is. Edmund Campion, John Fisher, a nagy Earl of Arundel és Thomas Moore nevét kegyelettel emlegeti mindenki.

— Hát akkor miért marad meg Anglia protestánsnak? — kérdeztem egyszer egy igen művelt, tudós angol katolikust.

— Azért — felelte ő —, mert Angliában nem logikus senki. Logikát nem szabad keresni minálunk.

— Ahá, a „ködös” Albion — gondoltam én.

Akik ismerik Anglia vallási viszonyait, kizártnak tartják a tömeges visszatérést, a nemzeti konverziót, az együttes úniót. Az „államegyház”, a Church of England fogalma és hierarchiájának gyökérszáalai mélyen bevésoédtek az ország életébe, melynek népe nehezen változtat meghonosodott tradíciókat — mennyi vérnek kellett folynia, míg a protestantizmus itt lábrakapott! — de aztán az egyszer megváltoztatottakhoz is époly csökönyösen ragaszkodik. A megtérés itt mindig egyéni; egyéni tanulmányok, hosszú kutatás, utánjárás, okulás gyümölcse, nem tömegenthuzianizmus eredménye; — hála Istennek, azonban a katolizálás úgysis sűrű és a görbéje egyre növekedőben van. Évente 10—20.000 a megtérések száma, mégpedig javarészt a legműveltebb osztályokból, sőt az anglikán papi és főpapi családokból is. (Robert Hugh Bensonnek, az anglikán primás fiának, ma katolikus papnak s ismert regényírónak megtérése különben szintén canterburyi reminiscencia.)

Feltűnt nekem itt is, útközben is a népesség viselkedése a katolikus pappal szemben. Mindenütt a legnagyobb illedelem és tisztelet. Sehol nem tapasztaltam semmi türelmetlenséget vagy durvaságot a papi

kolláréval szemben; elmondhatom, hogy közel kétheti utam folyamán Németországon, Belgiumon keresztül, folyton emberek, mégpedig nagyrészt egyszerű emberek között nem ért annyi kellemetlenség s türelmetlenség másképp gondolkozó emberek részéről, mint amennyi inzultusban van részem akárhányszor, ha Pesten csak a Vámház-körúton is végigmegyek. Pedig tudom, hogy nagyon sok azok között, akikkel utaztam, akikkel képtárakban, vendéglőben, utcán találkoztam, szocialisták és szabadgondolkozók voltak. De az az óriási különbség megvan a külföld és miközöttünk, hogy odakünn az elvi ellentétek sem ragadják az embereket egykönnyen nevelatlenségre és civilizálatlan modorra. Míg minálunk? — kár erről beszélni...

Közmondásszerű és közismert dolog, hogy külföldön egészen előkelő férfiak és nők is utazhatnak s utaznak harmadik osztályon; azt azonban magam tapasztaltam, hogy külföldön harmadosztályon utazó pap, mégha zsúfolva van is a kupé, részben munkásokkal is, jóval kevesebb kellemetlenségnek van kitéve, mint a Duna—Tisza-köz Kánaánján, nem mondom a második osztályban — ég őrizzl —, hanem akárhányszor az elsőn is neveletlen, modortalan, kigombolkozó, lábfelrakó, szemérmetlen és türelmetlen kultúremberek részéről.

Magyar kultúra, hol van még a te országod?

Canterbury kicsiny, 30.000 lakosú város Dover és London között. Kent grófság főhelye s mint ilyen valamikor királyi székhely volt. Akkoriban London is eltörpült mellette. A tenger felől a golf-áramlat állandóan enyhe, szinte tavaszi időjárással látja el; a nagyszámú régi kastély és főúri birtok, gondozott parkok és nagykiterjedésű virágoskertek valóságos paradicsommá varázsolták Canterbury környékét.

Egy ilyen paradicsomszerűen kedves, régi, főúri ízléssel gondozott parknak a közepén áll Hales Place,

egy ma már kihalt katolikus családnak, a Hales-eknek kastélya. Ma rendház. Ennek lettem rendi kiküldetés alapján lakója egy egész éven át. Parknál, kastélynál, virágoskertnél és tavaszi időjárásnál is jobban megörvendeztetett azonban, hogy ilyképpen éppen annak az angol városkának történeti levegőjében tölthetek el egy esztendőt, ahol annakidején az angol katolicizmus megszületett s ahol VIII. Henrik alatt a — ravatalra is tették.

Százados cédrusok és gesztenyék alkotta gyönyörű park közepén fekszik a hazájukból kiűzött francia páterek noviciátusa és szemináriuma, félig-meddig a városon kívül, a Hales Place-en. Miss Hales, egy nevezetes angol család utolsó sarja adta el a birtokot a Jézustársaságnak, mely a nagyvárosokban szívesen beéri a legkisebb odukkal is, de ott — nagyon helyesen — nem kíméli a pénzt, ahol az ifjú rendtagok higiénikus szempontból kifogástalan neveléséről van szó. A komoly aszketikus élet, melyben a franciák különösképpen is mesterek, amúgyis éppen eléggé igénybeveszi a testszervezet egész teljesítőképességét.

Francia szerzetesek angol földön. Itt készülnek komoly, nagy munkájukra a száműzöttek, akiknek nem szabad közös életet folytatniok odahaza, szülőföldjükön. S ugyanide vonulunk vissza mi is, „les Pères du troisième an“, azok, akik a Jézustársaság zseniális alkotmányának egyik lényeges rendelkezése értelmében a munka teréről még egyszer idejövünk, hogy egy végső, mély és mondhatnám, halálosan komoly magánybaszállással készüljünk az utolsó, ünnepléses fogadalomra s aztán a kereszt útjának folytatására az apostolok nyomdokán...

Az angol föld ma barátságos otthont nyújt a francia száműzötteknek. Mily különös ellentét! Katolikus papoknak egy tisztára katolikus és pedig nagy tömegében ma is őszintén katolikus országból ide kell menekülniök egy tisztára protestáns ország védőkarjai közé! Az Egyház legelső leánya, Franciaország itt kénytelen kopogtatni azilumért a papjai számára egy

gyűlölettől izzó szektárius kormány önkénye elől, itt, ahol a katolikus papnak és főleg jezsuitának törvény szerint bitó és felnégyelés jár.

S mekkora fordulat! Néhány évszázaddal ezelőtt a reformált Anglia üldözte ki saját papjait s akkor ezek éppen Franciaországba menekültek, Douai-ba, ahol a híres angol szeminárium állott fenn s ahonnan az újmisési pap csak ezer életveszély között merészkedhetett át Angliába. Ma fordítva: Angliában állnak a kiüldözött francia szerzetesek ujoncházai és tanulmányi kollégiumai, ahonnan ismét csak ezer kellemetlenséggel, folytonos sikanéria és szekatúra közt tehetik lábukat az anyaföldre, hogy az egykor gyönyörűen virágzó, ma elpusztított kultúrintézményeiknek romjain egyenként szedéggessék a gyéren sarjadó kálászokat...

*

Mily szerencse, mondhatná az ember, hogy az üldözés nem egyszerre üt ki mindenütt. Anglia kezdi; de rég abbahagyja, mire a katolikus Franciaország utánozza a rossz példát. A Bismarcktól fanatizált Németország proskribálja a pátereket; de mire Portugália szabadkőműves terroristái kezdik német mintára haragjukat kitölteni a mieinken, a német „Paragraph 2” rég megdőlt, a Jesuitengesetz eltörlését a Centrum-párt mellett maguk a szociáldemokraták sürgetik leghangosabban s végleges felszabadulásnak csak a Bundesrat akadékoskodása áll útjában, melyben az apró Hessen—Cassel-féle szövetségállamocskák „furor protestanticus”-a tartja fenn a kultúrállamhoz méltatlan s közönséges vallási türelmetlenségtől diktált kivételes törvényt.

Pedig ez a változása a napfénynek s árnyéknak nemcsak szerencse, hanem történelmi indukcióval megállapítható törvényszerűség, amelyben a hívő képtelen Annak az ujját fel nem ismerni, aki az emberi szabadság teljes meghagyása mellett, az emberi szenvedélyek dúlása közepett is biztos gondviseléssel vezeti azt a sajkát, melyre azóta már százszor elporladt

kezek írták rá először a jelszót: *Fluctuat, nec mergitur*. — Hányódik, de el nem süllyed.

Ezek a „véletlen” koincidenenciák, időbeli összeesések, a történelemnek legmeglepőbb „szeszélyei” közé tartoznak. A Voltaire húsz éve, a Napoleon büszke kiáltása: „Azt gondolja-e a pápa, hogy az ő exkommunikációja miatt katonáim kezéből kiesik a fegyver?” s reá csakhamar a moszkvai hadjárat, ahol a hideg miatt a katonák ezrével dobták el a fegyvert s amely Napoleon hatalmát tönkretette, vagy a fontainebleau-i kastély, melyben a korzikai Mars VII. Piust inzultálta s melyben — éppen száz éve — lemondását kellett aláírnia, — úgy-e, ezek csak iskolapéldái ennek a történelmi szeszélynek, vagy nevezzük akárminek.

S ugyanily iskolapéldát mennyit nyújt az Egyház történetel Véletlen volt-e, hogy az Ariusokkal szemben mindig akadt egyidejűleg egy-egy Nagy Athanáz, az Eunomiusokkal szemben egy-egy Vazul, a hittagadó Juliánnal egy Nazianzi Gergely, Nestoriusszal szemben egy Alexandriai Cirill, Helvediuszal szemben egy Jeromos, Pelagiusszal szemben egy Ágoston, a IV. Henrikkel szemben egy VII. Gergely, az albigenzekkel szemben egy Domonkos s a legnagyobb egyház-irtással: a protestantizmussal szemben egy Loyolai Ignác?

S ennek az élete ismét mily tanulságos párhuzamokat rejt. Abban az évben születik, amelyben Kolumbusz Kristóf megnyeri a Katolikus Ferdinánd beleegyezését az Újvilágot felfedező útjára, ő, Ignác, akinek fiai később az Újvilágnak annyi száz néptörzsét nyerték meg az evangéliumnak. Abban az évben, 1497-ben, melyben Vasco da Gama útnakindul Kelet-India felé, születik Ignác legnagyobb társa, Xavéri Ferenc, aki egymaga később több pogányt nyert meg Kelet-indiában Krisztusnak, mint amennyit az egész protestáns misszió a pogányságból a maga szektáiba vezetett. 1521-ben mondja ki Luther a worms-i gyűlésen V. Károly előtt, hogy végleg szakít az Egyházzal s azután Wartburgba vonul vissza, ahonnan gyűlölettel és maró

szatirával teli könyveket bocsát szét az Egyház és a szerzetes élet ellen, s ugyanazon évben akasztja fel kardját Montserrat kegyoltára előtt Loyolai Inigo s vonul vissza a manrézai magányba, hogy ott megírja exerciciumait, melyek azóta megreformálták a világot s új szerzetesekkel népesítették be a kiürült kolostorokat.

Azután Párisba megy s együtt jár az egyetemre Kálvin Jánossal. Dehogyan is tudnak egymásról, dehogyan is sejtik, hogy micsoda ellentétes mozgalmak hosszú láncolatai fognak az ő nevükhöz fűződni. Mindkettő itt gyűjti társait: Kálvin itt nyeri meg Bézát, Ignác Xavért, Fábert, Laynezt és Salmeront. 1534-ben mondja ki VIII. Henrik a Rómával való teljes szakítást, — ugyanebben az évben fejti ki Ignác párisi társai előtt az új rend, Jézustársaság programját, melynek leg-sarkalatosabb jellemvonása az Egyház s a pápa odaadó védelme.

A reformáció kegyetlenül végigsöpört az Egyház nagy faiskoláján. Száz ezreket vitt el tőlünk saját tudtukon s akaratokon kívül. S a kárpótlás mégis megjött: míg idehaza dúlt az orkán, addig az újonnan felfedezett földrészekén, Keleten és Nyugaton még sokkal több új csemete került be az Egyház nagy csemeteültető-jébe, mint amennyit a forradalom onnan kiszakított. És ma hogyan állunk? Míg a reformáció előtt az Egyház összes létszáma alig tett ki 100 milliót, ma 270 milliónyian vagyunk, kik „ugyanazon fő alatt, ugyanazt a hitet valljuk s ugyanazokkal a szentségekkel élünk”. Mi vagyunk a legnépesebb egységes vallás a széles földkerekségen . . . *Fluctuat, nec mergitur!*

Peregnek a fákról az őszi levelek . . . Olyan rodostói hangulat vesz körül. Nem én vagyok a bujdosó; csak magyar vagyok „egyedül, egyedül a bujdosók közül”. Az én kedves vendéglátó gazdáim az igazi bujdosók: a francia jezsuiták. A „bloc” türelme kidobta őket tulajdon hazájukból, azon az egy címen, hogy a Jézus nevét írták zászlójukra. Lehet, hogy a vallás képviselői is türelmetlenek voltak egyszer-egyszer a szá-

zadok folyamán, de bizonyos, hogy ha türelmetlenségről, emberi érzésből kivetkezett brutalitásról van szó, abban a régi pogány korok közül senki olyan klaszszikus példát nem mutathat fel, mint a vallásellenes radikálizmus tábora. Szavakról, jól kieszelt, szépen hangzó slágerekről gondoskodtak bőven, de akit egészen el nem vakított a szektárius sajtó szemfényvesztése, az itt mégsem ismerheti félre az embertipró, póré barbárság felújulását a XX. században.

*

„*Mensonge que la loi de Séparation. Loin de nous séparer, elle nous lie, corde au cou, à l'Etat*” — írta joggal Magniez, az „ex-capitaine”, aki különben maga is rangjáról és kardbojtjáról mondott le, mikor a védtelen szerzetesek eltoloncolására vezényelték ki. Az Egyház és állam „szétválasztása” csakugyan közönséges hazugság. Nem szétválasztás az, hanem összekötözés és könyörtelen kifosztása az Egyháznak egy államban, melyben a keresztény hitélet legszebb és legerőteljesebb virágjában állott. Meg kellett ütni a pász-tort, hogy elszéledjen a nyáj, mint ahogy a Megváltó mondta önmagáról, mikor elfogatása éjszakáján övéitől „elválasztották”.

A francia klérusról és szerzetességről, annak taktikailag helyeslendő vagy elítélendő viselkedéséről nagyon ellentétes nézeteket hallunk és olvasunk. De csak a *taktikai* kérdést illetőleg. Abban az egyben barát és ellenség megegyezik, hogy alig van a világnak jobb, odaadóbb, önfeláldozóbb, lelkesebb s tisztább papsága, mint a francia. Ami annál csodálatosabb, mert a nagy forradalom után a francia papság úgyszólván kihalt.

1800 és 1815 között csak a nagyobb városokban voltak papok. A szemináriumokból kaszárnnyát csinált a kormány. Rohrbacher beszéli, hogy felszenteltetése után püspöke azonnal hét plébánia gondozását bízta rá egyszerre. 1823-ban 15.000 papi állás volt betöltetlen s ugyanakkor (1828-ban) a Feutrier-féle törvény még

korlátozta is a növendékpapok felvételét. S a nehézségek és akadályok ellenére — ma ilyen pl. a papok katonai kötelezettsége — a francia papság gyönyörű emelkedésben növekedett a XIX. század folyamán véges-végig, mégpedig úgy számban, mint belső kiválóságban. A francia papság tudományos képzettsége elsőrangú. S ugyanilyen az aszketikus és apostoli jellege. A papi nőtlenség ellen vétők száma, az 50.000-nél több között, oly csekély, hogy erről az oldalról a papságot támadni még a radikális lapok sem merik soha — közneveltségnek tennék ki magukat.

A francia papság szegény, nagyon szegény volt a szeparációs törvény előtt is; a legtöbb papnak évi fizetése 900 frankot nem haladta meg; az egyháztörvények óta ez a csekély jövedelem is megszűnt s a papság tisztán a hívők adományaiból él. Azért mégis minden jótékonysági s kulturális vállalatban a papság jár legelől, nemcsak munkájával, hanem adakozásával is, amennyire a koldus adakozni tud. A betegek, az iskolák, a templomok, a patronázsok, az „oeuvre”-ek ügyét mind a papság buzgolkodása és áldozatkészsége látja el elsősorban.

S mily hősi türelmet fejtett ki és fejt ki ez a francia papság az üldöztetések között! Amikor kislelkűbb ember százszor elvesztené bátorságát, amikor gúny és szekátúra tárgya mindenfelé, amikor temploma sem az övé s egy betört ablakot sem csináltathat meg hosszú felfolyamodások bürokratikus elintézése nélkül, amikor elvesznek tőle mindent, amire szüksége van s amit szeret: elveszik tőle a híveket, a gyermekeket, elterrorizálják tőle a népet! Amikor a miséjén senki sincs jelen, a szónoklatát senki sem hallgatja meg, beteghez nem hívják, haldoklóhoz nem eresztik be, az iskolába nem teheti be a lábát, miután a hitoktatás el van törölve! Amikor a polgármester, a tanító, az összes hatóságok szabadkőművesek, akik a papfaló mozgalomnak köszönik karrierjüket; amikor mint Baunard oly szépen mondja, minden törekvését félremagyarázzák, minden buzgalmát mereven elítélik, minden lépé-

sét irígyen ellenőrzik, amikor az istentagadás és istenkáromlás, az erkölcstelenség, a pogányság folytonos erősödése mellett látnia kell híveinek törkremenését s egy hitközség pusztulását, — micsoda vértanui türelem kell ahhoz, hogy a lelkipásztor mégis helytálljon és lelki összeroppanás nélkül teljesítse kötelességét!

Igaz, hogy nagyon sok vigasztaló tünet is van s főleg az üldözés óta Franciaország megmaradt katolicizmusa hívebb s lelkesebb mint valaha, de azért a papság háromnegyed részének ez a kálváriajárás a sorsa. S azért a francia papság mégsem hátrál meg s épp az üldöztetés óta szaporodnak megint erősen a hivatások, még pedig a felsőbb néposztályok körében, s még ma Franciaország látja el papokkal, a keresztény civilizáció pionirjaival a távol pogány missziók kétharmadrészét!

*

Hát még a szerzetek! A kongregáció-ellenes hajsza majmolói nyilván külföldi mintára — imitatorum servum pecus — szintén szerzetes-özönvízről beszéltek. Nevetséges nagyképűsködés! Náluk szerzetes-túlprodukciónál beszélni, ahol statisztikaszzerűleg Európa-szerte legkisebb a szerzetesség arányszáma! Franciaországban előbb lehetett volna — az egyházüldözés előtt — özönről beszélni, ha már ezt a szót nem az uzsorásokra, defraudánsokra, vivőrökre és leánykereskedőkre, hanem pontosan csak arra az emberfajra kell alkalmazni, mely az evangéliumból az utolsó pontig levonja a konzekvenciát. Micsoda bőséges termékenység volt itt e téren!

A régebbi rendek és társulatokon kívül csak a XIX. és XX. század hány új rügyet fakasztott itt a katolikus szerzetesség örökzöld fáján! A férfiszerzetek közül — a régieket nem említve — az Eudisták, Szentlélek-atyák, a lyoni maristák, a Picpus társulat, a Mária-oblátusai, az asszumpcionistaik nevét hazájukon kívül messze minden művelt katolikus ismeri, főleg, aki a katolikus missziók XIX. századbeli dicsteljes történelmével némileg ismerős.

Hát még a női szerzetek! Míg a különféle férfi-szerzetek száma a XIX. század végén meghaladta a százat (ezek közt csak a szigorú trappista rendnek harminc székháza volt!), addig csak a Rómától approbált női szerzetek és szerzetestársulatok száma ugyanakkor 437 volt, míg a püspöki approbációval működő egyházmegyei női szerzetestársulatok száma legalább ugyanakkorára volt tehető! Ez csaknem kilencszáz különféle szerzet (nem pusztán szerzetház)! S ezekbe még nincsenek beszámítva az azonos szabály szerint élő, de egymástól független női szerzetestelepek, aminő a Vizitációsszerzetesnők 47, az Orsolyák 105, a kármelita-apácák 110 háza. S figyelembe kell venni egyik-másik ilyen női társulat roppant kiterjedését. Csak a Szent Vince irgalmas-nővérei 28.000 tagot számláltak, akik közül legalább 6000 a missziókban működött vad népek között, sokszor gyilkos égalj alatt. Ugyanazoknak egyedül Párisban 73, a kültelkeket is beleértve 118 házuk van: kórházak, irgalomházak, gyermekmenhelyek, kisiskolák, aggok házai stb.; csak francia földön — beleértve Algirt is — mindössze 895 „établissements de charité”-t látnak el az irgalmasnővérek.¹

Micsoda beláthatatlan gazdag rónája a katolikus szüzesség, felebaráti szeretet, önfeláldozás és hősiesség csodáinak! „Mi, 35.000 francia férfi- és 125.000 nőszerzetes — írhatta büszkén egy szerzetespap egyik francia nagygyűlés alkalmával — 2.000.000 gyermeket oktatunk, 200.000 beteget ápolunk s 100.000 árvát gondozunk és 9.000 francia misszionárius, 4.000 segítőtestvér s 34.000 missziós apáca viszi szét az egész világra a franciaországi egyház jó hírnevét. S ami ennél is többet ér, mi mindnyájan imádkozunk is és szerzetesházaink biztonnyal villámhárítók is, melyek a társadalomról az Isten haragját elvezetik...”

Persze nagy baj volt, hogy a francia papság a sok egyéb gyönyörűséges apostoli munka mellett a védőművekről, elsősorban a *sajtóról* oly soká megfeled-

¹ Mgr. Baunard, *Un siècle de France*, Paris, 1902. 133. köv.

kezett. Egy ország, melynek egy csomó millió példányszámos ujság nap-nap mellett azt szuggerálja, hogy a fehér fekete és a fekete fehér, végtére is képtelen lesz megérteni az Egyház legszentebb intencióit s képes a legderekabb fiainak, leányainak száműzetését is némán, tehetetlenül túrni... Elég lett volna a fele heroizmus s egy kissé több gyakorlati érzék, s akkor ma az Egyház legidősebb leánya nem zokog üszkös romhalmazok felett...

*

Hanem azért bizonyos, hogy finom, előkelő, szellemes és szeretetreméltó nép ez a francia s öröm az ilyen magamfajta embernek középük kerülni. Igaz, hogy majd megtapogatnak csodálkozásukban, hogy nini, magyar ember, hát olyan is van? Ahá, igen, Ausztria független mellékállama, a tatárok rokonai...

Egy keleti lingvista rendtársam, aki éveket töltött mint hithirdető Kappadóciában, végtelenül örül, amint egymásután egész sor közös magyar-török szót sütünk ki; a másik, aki a beyruthi egyetemen tanár, szorgalmasan elemzi az ural-altáji s az indoeurópai nyelvcsaládok különbözőségeit; egy harmadik a kínaival tesz összehasonlításokat s közben meséli, hogy Sanghaiban az osztrák-magyar haditengerészet egyik tisztje mily buzgón járt el legénységével a jezsuiták ottani templomába...

Emez Konstantinápolyban töltött tíz évet s hatalmas munkája az örményekről most van sajtó alatt; ez lesz a legjobb tudományos szakmonográfia Örményországról; csekély 150 frank lesz az ára; amaz Alexandriában tanította a fizikát, emez Kairóban miszszionáriuskodott; ez Zikaveiből jött a transzszibériai vasúton, az Madagaszkárból, ez Belgiumból, emez Párisból, ez a kettő meg Kanadából.

A világegyház képe — kicsiben. Testvérek valamennyien, akik az első tíz perc múlva a legfeszítelenebbül társalognak egymással.

Egyik éppen bemutatkozik: Père Henry. Mintegy találomra kérdem: nem rokona-e Paul Henry-nak, an-

nak a fiatal tengerésztisztnek, aki az 1910-iki boxer-lázadás alkalmával a pekingi misszió védelmében hősi vértanui halált halt. Kisül, hogy édestestvére volt s bátyjának hősi halála érlelte meg benne az elhatározást, hogy ő maga is, de mint hithirdető, Kína evangélicizációjának szentelje életét.

— Ön tehát egy vértanu testvére —, mondom neki. Ő pedig roppantul örül, hogy én, a távol Kelet fia, szintén tudok a bátyjáról.

— Olvasta életét? — kérdi.

— Nemcsak olvastam — felelém —, hanem meg is írtam. A „Jellemrajzok”-ban.¹

No, most aztán odavan örömében. Megtudom tőle, hogy Paul Henry-nak még egy ismerőse s jóbarátja van itt a páterek között, egy „vieux marin”, volt tengerésztiszt, akit szintén a hősnek szelleme vezetett be a rendbe.

És így tovább, és így tovább. Csupa meleg remniszcenciák, mély élettapasztalat, tudomány, jellemerő és életszentség. És ezeknek a kedves, művelt embereknek nem szabad hazai földön élniök, hanem a tengeren túl kell enniök a számkivetés keserű kenyerét! A „humánus” szabadkőművesség jóvoltából!

De azért egy sem bánta meg azt az áldozatot, melyet hivatásáért hozott. Sőt a hivatások száma egyre szaporodik az üldöztetés alatt. Amodatúl a rendi ujoncok kertjében 10—15 élénkarcú, vidám s mégis komoly fiatalember jár-keel világi ruhában, az „angelus”, a mentorként melljük rendelt fiatal rendtag kíséretében.

Ezek mind e napokban érkeztek Franciaországból, mind csupa új jelölt, aki éppen elvégezte középiskolai tanulmányait s most a helyett, hogy Páris bulvárait élvezné az arany szabadság levegőjét s a Quartier Latin széles útjain keresne érvényesülést, ide jött a száműzetésbe, hogy ő is járhatta azt a másik, nem

¹ Lásd: *Jellemrajzok a katolikus Egyház életéből* (Össze-
gyűjtött Munkái IV. kötet).

széles, hanem keskeny és meredek utat, a Krisztus bulváriját, a kereszt útját...

Milyen tiszta, üde, romlatlan arcok, micsoda rugékony, érintetlen, franciásan arisztokratikus alakok — s néhány hét múlva mindre ráborul az a francia papságnál tagadhatatlanul kissé rideg és idomtalan szabású fekete öltöny, amely miatt nekik nem szabad az anyaföld levegőjét szívniok...

Vagy talán mégis tévedek és tévednek ők? Talán mégis bennük és bennünk a hiba? Talán csakugyan indokolatlan a szigor, melyet a mi elveink hirdetnek s oktan az a kérlelhetetlenség, mellyel az életöröm vágyainak megfékezését hirdetjük és követeljük? Lehetséges az, hogy annyian gyűlöljenek, ha csakugyan igazunk van? S a korszellem óriási ellenünk-fordulása nem azt igazolja-e, amit ellenfeleink hirdetnek, hogy mi nem járunk helyes úton s nem vagyunk Krisztus elveinek helyes értelmezői?

Simon és Tádé apostolok ünnepének reggele volt, mikor e gondolatok bizonyos élénk szabadsággal átsurrantak a lelkemen. Az ünnepi mise éppen megkezdődött s azzal a végtelenül diszkrét finomsággal, melyet csak a franciák tudnak kifejezni a templomaikban, folytak a szertartások szent cselekményei. És felhangzott az ünnepi evangélium egy számkivetett francia diakónus ajkáról s mint valami hatalmas, önkéntelenül választott apológiája a XX. század üldözött Egyházának sujtó cáfolatként felelt meg az én kislelkű gondolataimra:

— „Az időben mondá Jézus az ő tanítványainak: Ez az én parancsolatom, hogy szeressétek egymást, **amint** én szerettelek titeket... Ha a világ gyűlöl benneteket, tudjátok meg, hogy engem előbb gyűlölt nálatok. Ha a világból valók volnátok, a világ szeretné azt, ami övé; *de mivelhogy nem vagytok e világból valók, hanem én választottalak ki titeket a világból, azért gyűlöl benneteket a világ.* Emlékezzetek

szavaimra: Nem nagyobb a szolga uránál. *Ha engem üldöztek, titeket is üldözni fognak...*" (Ján. 15, 12—20.)

A canterburyi száműzöttek háza csak egy piciny kis pontja annak a hosszú tüskeláncnak, melyet a „mysterium odii”, a gyűlölet nagy titka sző az Egyház ellen a századok folyamán; kezdve a Kálváriától, el egészen a világ végezetéig, de amellyel önkénytelenül is csak egyik bizonyítékát húzza alá az Egyház isteni eredetének és krisztusi jellegének...

Magyarország felé.

Úti reflexiók.

Az útirajz maholnap olyanféle zsáner lesz, amellyel meglehetősen felszámolt az irodalom. Ki hol, merre járt — ma, amikor mindenki utazik s minden tizedik ember rég túl van az első tengeribetegségen, — senkit sem érdekel. Hol mit lehet látni, nem szorul leíróra: ott van minden pontosan Karl Baedekerben. Ki hogyan érezte magát a gleccserek tetején vagy a simploni alagútban, szerénytelenség nélkül nem kerülhet papírra.

Mi marad hát az útirajzból mint irodalmi műfajból? Sok. Az a könnyedség, mellyel ma egész földrészeket lehet néhány 24 óra alatt átszelni, csodásan közel juttatja hozzánk és bennünk egymáshoz a tényleg mégis csak nagyon távoleső s nagyon különböző vidékeket; észak és dél, kelet és nyugat tájait a maguk életmódjával, gondolkodásával, művészetével, közéletével, történelmével. Egy félheti utazás pl., hogy csak ez utóbbit ragadjuk ki, egy egész történelmet elevenít fel a járókelőben s a konglomerátum, melyet egy ilyen Európát keresztbemetsző utazás az ember elé állít, a mult és jelen világában tekintve oly különös érdekességgel kecsegtet, akár egy nagy és szeszélyesen változatos kaleidoszkóp.

Ilyen irányban, azt hiszem, van még és sokáig lesz is jelentősége az útirajznak mint modern irodalmi zsánernek.

Az alábbi útítörédék azonban nem aspirál irodalomtörténeti érdemekre. Szerzője inkább érdekes és praktikus keretnek nézte azt annak az egy-két esetleg útjába ötlő reminiszcenciának kaleidoszkópszerűen szabad csoportosítására, melyre a legszerényebb pretenziójú megfigyelőnek is bukkannia kell, ha egyáltalán nyitott szemmel néz végig legalább a kupéablakból egy ilyen európai kis keresztmetszetet.

Az érdekességet ilyenkor — jól tudom — nem az idegen író élményei keltik, hanem a reflexiók, melyeket ez élmények nyomán az olvasó maga fűz az író benyomásaihoz.

A háború Angliában ért, éppen abban a pillanatban, amidőn canterburyi kedves magányomat elhagyva London felé igyekeztem.

Az első napokban a háborús hírek kevés nyomot hagytak a lelkekben s az ujságok örült lármájának kellett heteken át zakatolnia, míg a közönség a rendes szenzációkat kísérő kisebb fokú és hamar elülő izgalomból kikökkent s a voltaképpeni harcias hangulatot magába engedte disputálni. Így történt, hogy csekély magam még teljes nyugalommal járhattamkelhettem az angol fővárosban, sőt annyira nem siettem a tervbevett hazautazással, hogy ezzel el is szalasztottam az akadálytalan hazatérés utolsó lehetőségeit. Bezzeg nem várok oly soká, ha akkor tudom, hogy később csak sok-sok ide-odajárás, belügyminiszteri engedély, rendőrségi igazolvány stb. árán hagyhatom el a brit szigeteket.

Idehaza hallom utólag, hogy akiknek magyar, osztrák vagy német hozzátartozóik vannak Angolországban, valamennyien nagy aggodalomban vannak miattuk. Nincs semmi ok rá. Az angol önző és óvatos, de nem barbár és nem kapkodó. Az idegeneknek — ellenségnek is — semmi bajuk a néppel; a hatóságok is békében hagytak, csak jelentkeznünk kellett s nem volt szabad engedély nélkül elhagyni bejelentett lakóhelyünket messzebb, mint 9 kilométernyire. Hát úgyebár, ez elég széles mozgási szabadság.

Társaságban sem érezte velünk senki, hogy hiszen mi voltaképpen harcban vagyunk egymással. „We are your opponents, but not enemies” — ellenfelek vagyunk, de nem ellenségek, — mondják finom megkülönböztetéssel s ha egyszer-egyszer halberdót kiált is ránk egy-egy őrtálló angol szalónkatona (mert hogy ezek a szárazföldön csak amolyan „alte Bürger-garde”-féle szalónkatonák, azt a laikus is hamar észreveszi), a „friend” szóra (mely, remélem, ily körülmények közt nem hazaárulás) csakhamar felhangzik feleletül az obligát és megnyugtató „All right”.

Az augusztus első napjaiban még általában nagyon békés közhangulatnak tükröze a helyszínén megírt naplótöredék, melyet épp ezért hadd adok le utólagos változtatás nélkül a maga háborúmentes hangulatában. Az első rész, mely még néhány canterburyi élményről számolt volna be, elakadt a postán¹ s most valamelyik angol vagy holland postaépület lomtárjába temetve várja az esetleges késői feltámadást...

*

London, 1914 augusztus 2.

London! A nyolcadfélmillió város!... Ez az embertenger, melynek nagyságáról csak akkor alkotunk némi fogalmat, ha órákhosszat utazunk benne autobuszon s a nép- és házaradatnak csak nem akar vége lenni soha! Lakosságra akkora, mint egész Belgium, nyolcszor akkora, mint Tirol; megháromszorozva több mint Magyarország egész lakossága...

Nem a palotasorok és műépítmények lepnek itt meg, hanem az emberek. Már csak a számuknál fogva is. Sehol a világon annyi lélek, annyi halhatatlan lélek nem szorong így egy helyen, mint itt... és mégis, talán sehol sem gondol ez a tengernyi ember oly kevéssé a lelkére mint itt, az üzlet és anyag, a vagyon és nyomor e nagy Babilonjában. Páris könnyelműbb és vétkesebb, laszcívabb és fényesebb mint London, de mintha mégis emberibb és szellemibb volna, már

¹ Leközlve az előző fejezetben, e kötet 3—28. lapjain.

a sok temploma és vallásos intézménye miatt is. Itt azonban úgy fest minden, mintha csupa gépezet volnánk: produktív és konzumptív gépezet s az élet nem volna egyéb, mint valami börze, valami nagy piac, valami kemény, füstös, poros versenytér...

Nem mintha az angol nem volna szimpátikus, sokban nagyon szimpátikus faj. Ez a királyi nyugalom és hideg udvariasság (pl. ezek a fegyvertelen, csendes rendőrök!), ezek a nagy általánosságban eléggé puritán külső erkölcsök — napokon át nem látni pl. annyi nuditást az utcán, a hirdetményeken vagy a nők öltözködésmódjában, mint amennyit nálunk 5 perc alatt kell végigszenvednie annak is, aki ugyancsak nem kér belőle. Ez a józan ragaszkodás a tradíciókhoz, mely nem ledöntéssel kezd minden haladást, hanem a józan továbbépítésben, a réginek folytatásában s tökéletesítésében látja az igazi fejlődést; ez a megszentelése a vasárnapnak, mely még a vendéglőket és teacsarnokokat is egész vasárnap zárva tartja, úgy hogy az idegen vasárnap löncsölni sem igen tud... mindez igen tiszteltetreméltó színben tünteti fel az anyagi kultúrában úgylis legelől haladó szőke fajt. A vallásosság veleszületett hajlandóságai is elő-előhatnak ama jéghideg burok alól, amelybe előbb a reformáció, azután exkluzív materiális elfordulása temette e népnek alapjában meleg, érzelemdús kedélyét.

Ritkán végeztem oly plasztikusan élénk meditációt az örökkévalóságról és az élet céljairól, mint úgy egy-egy „bös” (autobusz) tetején az Oxford-Street vagy a Picadilly-Circus hömpölygő emberáradatában. Istenem, ez a beláthatatlan tömeg, mely itt alattam, fölöttem, mellettem, mögöttem rohan, lőt-fut, vágat, piheg, ez csakugyan mind csak „avégre van a földön, hogy az Istent megismerje, őt szeresse, szolgálja s ezáltal üdvözüljön”? Ez itt mind örökké élni fog? Még pedig vagy fent, a szentek között, vagy lent, a „lángokban”? Ez a milliárdos, aki itt az autójában elrobog, meg az a vézna, sápkóros leányka, aki — mert koldulni tilos — fűszálakat árul? Az a szurtos, állatias tekintetű, szegény

szénmunkás, aki talán életében soha nem látott mezőt és ez a papi-kollárés, cilinderes, nyilván anglikán clergyman, aki gyorsan lépkedve vezeti a karján a feleségét s aki a legörültebb forgalom kellős közepén angol nyugalommal olvassa fel neki az ujságból az első háborús híreket?

Pedig csakugyan, ezek az emberek maguk is érzik, hogy az Oxford-Street meg a Picadilly-Circus egész lármáján, a Bank of England és a Houses of Parliament egész lázas agitációján kívül és felül kell valaminek lenni, ami mint a mágnes a lágy vasat, úgy hívogatja az emberi lelkeket magához, magasabb világba. És ez megint nem szubjektív képzelet csupán; erre a legnyersebb realitású bizonytságot maga a világváros, maga az Oxford-Street mutatja.

*

Itt vagyunk az Oxford-Street végén, ahol a hatalmas Hydepark kezdődik. A park külső szélén a híres Marble Arch közelében valami olyant lát az ember, aminőnek talán nincsen párja a világon: az utcai szónokokat. Valami egészen meglepő, excentrikus látvány ez: a világváros közepén, alig néhány lépésnyire a legszédületesebb forgalomtól, a rohanó automobilmek és társaskocsik százaitól, egy széles téren, egymástól több-kevesebb távolságban 5—10, néha 20—30 szónok beszél kisebb-nagyobb számú, csak úgy összeverődött hallgatóságának, többnyire vallási témákról.

Jegyezzük meg előre, hogy a látvány nemcsak szokatlan, hanem meglehetősen abszurd is: az ember 5 perc alatt 20-féle vallás prédikációját hallhatja egymásután, csak végig kell mennie a park sarka előtti téren. Még hozzá ez a 20-féle prédikátor nem ritkán egymással is vitatkozik s egyik a másikat akadályozni igyekszik; míg az egyik torkaszakadtából iparkodik megküzdeni az utca zsivajával s a szemközt fújó széllel, a szomszéd szónok egyszer csak abbahagyja a tirádait s 10—12 előre ideterelt fiatal hölgygel együtt elkezd valami karéneket énekelni... ami megint nem-

csak a szomszédos szónokokat ejti kétségbe, hanem a hallgatókat is, akiknek hallóérzékét ugyanakkor egy másik tábor énekkarának $\frac{1}{4}$ hanggal magasabban hangolt gajdolása üti meg.

Mesésen érdekesek különben a szónokok maguk is. Itt egy nyugodt, békés házmester-alak, aki a bibliát olvassa s kíséri magyarázó megjegyzésekkel; nem elegyedik polémiába s nem gorombáskodik senkivel; azt se bánja, ha a hangját teljesen elkapkodja a szél — nyilván fizetett szolgája csak a szektájának. Amott egy piszkosruhájú, nyurga, izgatott tekintetű kereskedő-segédféle ajánlja a „monizmust” s a szeméből valami kékesen lobogó, gyűlölködő fanatizmus lángol; mihelyt észreveszi a tömegben papi kollarémat, abbahagyja a témáját s elkezdi a papokat szidni; megbocsátó, békés, szkeptikus mosolyom, úgy látszik, zavarba ejti s midőn lassan a tovább következő csoporthoz szegődöm, sunyi tekintetével még egyre engem fürkészh.

Azután egy bandzsa, vörösorrú munkás, akiből több alkohol, mint ékesszólás beszél s aki egyetlen férfi-hallgatójának iszonyúan szögletes taglejtések kíséretében s bizonyos savonarolai durva hangon magyarázza, hogy az emberek nem tartják meg az Isten törvényét. Majd egy szemüveges, ideges hivatalnok- vagy írnoféle következik, aki a felírás szerint a Primitive Christian Association dogmáit népszerűsíti vagy 30—40 hallgató előtt, miközben aszott vénleányok nyomkodják boldog-boldogtalannak kezébe az Association „trakt”-jait; fázó, vézna varrónőfélék, akik beledideregnek a szemző esőcskébe s a visító prédikátornak ki tudja hányadszor hallott lihegő, hebegő előadásába. Látom, hogy seholsem szeretik látni a kollarémat; idegesen pislog felém az egyik is, a másik is a szónokok közül; van, aki hirtelen abbahagyja fejtegetéseit s elkezdi a szentírás valamely absztrakt részét olvasni, mire lassan-lassan elszállingóznak a hallgatói...

No, de ez a legszebb itt: magas, összezsukható vas-szószéken, szürke cylinderrel a fején, vígan mosolygó, gömbölyded képű, őszhajú férfiember terpesztgeti két

kezét a levegőbe s bár a végletekig rekedt hangja már alig rikácsol, egyre élénkebb polémiába bocsátkozik hallgatóságának egyik szintén cilinderes, hangosan ellenmondó tagjával. Háta mögött viharverte nagy vörös posztó hirdeti, amit e feketekörmű bérkocsisfigurától aligha sejthetnénk meg, hogy voltaképpen itt árulják egyedül és kizárólagos joggal a hamisítatlan, tiszta evangéliumot. Beleszédülök s elhal mosolygásom arra a szörnyűséges gondolatra, hogy hiszen nini... itt a Krisztus! A nagy világon e kívül, e vörösposztón és szürke cilinderen és fekete körmökön kívül nincsen számunkra üdv! Mert, mint a vörös posztó hirdeti, az, aki itt életnagyságban előttünk áll, az maga Kaspary Joákim, a „Humanitarian Deism” alapítója és egyben apostola, melynek és kinek célját és misszióját ugyanazon vörös posztó a sok lyuk mellett is tisztán kivehető módon ilyképpen hirdeti:

*The Propaganda of
Humanitarian Deism
by Joachim Kaspary
for the conversion of*

*Jews, Christians, Mohamiedans, Atheists
and other Misbelievers and Sinners...¹*

Ha azonban a többi megtérítendő „hitetlenek és bűnösök” közt magam is szerettem volna tudni, mik hát az üdvösség útjai Mr. Kaspary, illetőleg a humanitárius deizmus szerint, nagy kiábrándulásomra észre kelle vennem, hogy Mr. Kaspary nem hajlandó e percben az én megtérésemen fáradni, mert nem a megtérésről, hanem a — háborúról beszélt s görbe ujjai közt egy félpennis ujságlapot szorongatva azt magyarázta, hogy voltaképpen az orosz az oka az egész kitörőfélben levő európai marakodásnak.

A közbeszóló azonban az oroszot védte és a németet

¹ A Kaspary Joákim-féle humanitárius deizmus propaganda a zsidók, keresztények, mohamedánok, istentagadók és más hitetlenek s bűnösök megtérítésére...

okolta, mire a vita csakhamar oly hevevé fejlődött, hogy végül mind a kettő szüntelenül és szakadatlanul beszélt, nem is hallgatva egymásra s a közönség két pártra szakadva hol haragosan zúgott fel, hol kedélyesen kacagott, már ahogy vagy egy-egy hangulatos szitkot vagy egy sikerült tréfát sikerült a hangzavarból kiérténie. Csodáltam, hogy birokra nem kelnek — prédikáció közben. A szél pedig közbe-közbe kegyetlenül rázogatta a fakóvörös posztót, amelyen Kaspary Joákim (az alakja szerint bérkocsis, a stílusa szerint bizonyosan ujságíró) még az ő új vallásának 10-parancsolatát hozta a világnak tudomására, odafestve azt is a vörös lepedőre a háta mögé, nyilván azon célzattal, hogy míg ő a háborúról értekezik, legalább a lepedő hirdesse a megtérés útjait a „zsidóknak, keresztényeknek, mohamedánoknak és egyéb hitetleneknek meg bűnösöknek”. Egyet a 10-parancsolat közül saját üdvösség-vágyó lelkemnek maradandó vigasztalására s irányítására le is jegyeztem a jegyzőkönyvembe:

„2d: You ought to enlighten yourselves and instruct the ignorant; and you ought to be neither credulous dupes, like the primitive Christians, nor deceiving jesuits, like the Christian Apostles”. Azaz: „Másodszor: legyetek felvilágosodottak és tanítsátok a tudatlant; és ne legyetek sem hiszékeny bolondok, mint az első keresztények voltak, sem csaló jezsuiták, mint a keresztény apostolok”.

Tovasompolyogtam, javulást és megtérést forgatva elmémben s elgondoltam, milyen kár, hogy a boldog emlékezetű Úttörőtársaságnak nincsen a Hyde-parkban szintén fióktársulata: milyen szépen festene itt egy szépen rengő szakáll, a szélben lobogó vörös lepedő előtt, melyre a magyarországi népfelvilágosítás jelszavait is épűgy fel lehetne írni, mint ahogy Kaspary Joákim felírta az ő 10-parancsolatát s hogy mennyivel könnyebb volna leleplezni a közönség előtt a magyar Kaspary Joákimokat, ha így az igazi formájukban, mint feketeujjú piaci igazgatók mutatnák be monista erő-mutatványaikat.

No de azért ennek a csodálatos hyde-parki nyelv-zavarnak is megvan a maga tanulságos oldala. Így először is azt lehet megállapítani belőle, hogy még az anyagi kultúrába és pénzkergetésbe nyakig beragadt embernek is szüksége van valaminemű vallási érvényesülésre. A vallás, hiába, legrégibb és legmélyebb szomszja a léleknek s akinek nem sikerül azt az „Üdvözítő forrásainak” tiszta, eleven vizeinél oltania, hát az ciszternákat és és száraz kutakban kémlel kielégülést; de valami kell neki, mert a lelke elernyed, ha nem sírhat fel az Istenhez.

A hyde-parki szónokok előtt hétköznapi, munkaidőben, szélben és csepergő esőben is többszáz ember állott, kilenc tizedrészben férfiak. Sok volt köztük a kíváncsi mosolygó (amolyan magamfajta „misbeliever and sinner”), de a nagy rész nem ilyen volt, hanem töprengő, hallgató, kereső, tapogatózó — legalább ezt árulta el egész viselkedésük. Amint elnéztem elme-rengő, kételkedő, vívódó arcukat, eszembe jutott René Bazin gyönyörű szava, hogy az élet tartalmasabb szaka voltaképp csak a „tourment religieux”-vel, a vallási gyötrődéssel kezdődik. Csak bár végződne is valamennyinél a vallási megbizonyosodással! Persze, hogy ennek nem a Kaspary-féle kasperlek szoktak az útmutatói lenni!

Nos igen, a Kaspary-féle kasperlek: éppen ez a második nagyon értékes hyde-parki tanulság. Sehol oly kényszerítő nyilvánvalósággal nem ötlük elénk a reformáció találmányának, az ú. n. szabad kutatásnak csődje, mint itt a Hyde-park sarkán. „Elhagytak engem, az élő víz forrását és vízvermeket ástak maguknak, melyek nem tarthatják meg a vizet.” (Jer. 2, 13.) Ha szabad volt Luther Mártonnak és Kálvin Jánosnak, miért ne legyen szabad Kaspary Joákimnak és még sok ezer más feketekörmű apostolnak?

Ha egyszer isteni misszió nincs és isteni tekintély nem kell, hát hiszen akkor minden eszelős bérkocsis, írnok és kereskedősegéd teljes joggal felcsaphat prófé-tának s írhat új meg új 10-parancsolatot s akkor arra a

gyönyörű alkotásra persze, hogy nincs szükség, amelyre mint eleven, egységes, változatlan s változtatásokat nem tűrő tantekintélyre bízta Krisztus az ő tanainak fennmaradását. Ez a lyukas, lobogó, vörös lepedő-e — vagy a háromezeréves 10-parancsolat töretlen két kötőablaja; Kaspary Joákim-e vagy az a „Péter”, akire Ő alapította Egyházát s amely alapon „a pokol kapui rajta nem vesznek erőt”; a „humanitarian deism” vagy az eleven, evangéliumi hitéletét? — voltaképp ugyanaz a kérdés ez, mint emez: szabad kutatás és önkényes magyarázat-e, avagy katolicizmus és tanító Egyház?

*

De ne hagyjuk el a Hyde-parkot, mielőtt egy kissé beljebb kerülve meg nem hallgattuk még a szöffrazsetteket is. Nekik van a legnagyobb hallgatóságuk; hiába, övék a legnagyobb attrakciós képesség és a szenzáció.

Valóban szenzáció ez. Szabad téren, kellemetlen, hűvös szellőben, rögtönzött, szűk emelvényen beszél egy nagyon szellemes arcú, választékosan öltözött, legjobb korabeli hölgy. Mikor egy-egy passzust felolvas egy ausztráliai lapból (Ausztrália a szöffrazsettek klasszikus hazája, az ígéret földje, mert ott már megvan a női választójog), hamisítatlan előkelőséggel emeli fel az aranyos lorgnon-t a szeméhez. Hangosan, messze érthetően beszél; nőknél ritka mély s erős hangján meglátszik, hogy régóta trenirozza már.

Szónoki fordulatokban és fogásokban gazdag a beszédje s bár nem tartozik a bombavető, szocialista szöffrazsettek közé (a szószéke fölött nagy betűkkel jelzi, hogy nem a párt-szöffrazsettek közé tartozik: „No party”), ügyesen alkalmazza a demagógia összes eszközeit. Persze ő is a háborúról beszél. Érvelése ropant világos és naív: Ha a nőknek volna választói joguk, sohasem üthetne ki a háború. Mert a nők sohasem engednék meg, hogy egy ember kedvéért (Ferenc Ferdinándért) milliók menjenek csatába stb. Ropant meggyőző érv! A nagy európai háborúnak egyetlen oka nyilván a trónörökös meggyilkoltatása s a nők sohasem

egyeznének bele a vérontásba, — a londoni bombavető nők kivételével...

A békehirdető hölgy azonban maga is rettenetesen harcias lett, midőn a hallgatóság köréből egy férfihang hevesen felszólalt s tiltakozott a németekre szórt gyalázó kifejezések ellen. Német munkás volt, amilyen ezerszámra van Londonban. Hazafias tűz lobogott a szemében s elsápadt, mikor százakkal érezte magát szemben a már ekkor — augusztus legelején — erősen puskaporos levegőben.

A szónokló hölgy csattanósan felelt: ő nem akarja inzultálni a németeket, ellenkezőleg „mi Németországot védjük — úgymond — önmagával szemben”. A német riposztolt, a hölgyszónok is vissza; utóbbinak végül is csak ennyi argumentuma maradt:

— Vigyék el innen ezt az urat!

A tömeg meglehetősen hajlandónak látszott követni az utasítást, mire a német büszkén odavágta nekik:

— Nagyon szép! Ezren egy ellen!

Erre a szóra békén hagyták. Az angol — hiába — a szenvedély legnagyobb viharzásában is megbecsüli magát.

De ezalatt már öt oldalról is szép csendesen egy-egy rendőr furakodott a közelébe. Az egyik diszkréten megkérte, hogy hagyja el a tömeget. A német rezignáltan, férfias nyugalommal követte a „tanácsot”, a néptömegben keresztülszorongva szép gúnyosan köszöntött s lassan elballagott. A hölgy nyugodtan szónokolhatott tovább.

Talán sikerült is meghódítania valakit a női választói jog számára. Egy a bizonyos: engem nem hódított meg; éppen a fent közölt okoskodása állította elélem erős megvilágításban a tételt, hogy a nő határozott egyenrangúságban, sőt superioritásban van ugyan a férfival szemben nagyon sok téren, de egyben még mindig messze, nagyon messze van a férfi mögött: a közéleti logika terén. Legalább úgy nagy általánosságban. A férfi sem mind érett a jogokra, melyeket a mai

demokratizmus neki juttat; szó sincs róla. De a nő mintha egyáltalán idegen területen mozogna, mihelyt ezekhez a közéleti kérdésekhez hozzászól. Végtére a természet nem alkot vakon. A nőnek kvalitásokat adott, melyeket a férfitől megtagadott: miért ne adott volna a férfinak is exkluzív érvényesülési tereket?

Annyi bizonyos, hogy ha a szöffrazsettek hallgatói mind csak úgy térnek meg, mint ahogy engem a hydeparki hölgyszónok megtérített, akkor hovahamar egy szál férfi-feminista sem lesz a világon.

Egy kedves magyar fiúval találkoztam Londonban, kinek családjával tavaly Nagyváradon ismerkedtem meg. Előkelő derék kongreganista-családnak gyermeke és — kereskedelmi alkalmazott egyik londoni világ-cégnél.

Szinte látom, hogyan ül ki az a bizonyos szánó mosoly egyik-másik olvasóm szája szegletére, amikor „kereskedelmi alkalmazott”-at olvassa. Kereskedelmi alkalmazott? Úgy-e, azt tetszik gondolni: nem nagyon „előkelő” ismeretség? Ha valami tétlen dzsentrificsúról vagy éhező bűró-rabról volna szó, úgyebár, előkelőbb ismeretség volna?

Nálunk a kereskedői pályára csakugyan rányomta nem kívánatos bélyegét az a faj, mely a kereskedelmet quasi kisajátította s talán ez az oka annak, hogy ösztönszerűleg másodrangú foglalkozásnak tekintjük a kereskedői pályát. Pedig ebben határozottan nincs igazunk. Annaira nincsen, hogy e felfogás ellen egy Széchenyi István egész honfiúi lánglelkével kellene mindenütt felvennünk a harcot. Németországban, ahol Vilmos császárnak magának is vannak kereskedelmi vállalatjai, melyek iránt a felséges kereskedő állandóan személyesen érdeklődik, és még inkább itt Angliában, a kereskedői pályáról senki sem gondolkozik lenézően. Nem is látni be, mi ok volna erre.

A papi és tudósi pálya az egyetlen, mely foglalkozásának és hivatásának erkölcsi vagy szellemi fölénye

révén superioritást igényelhet a többi pálya fölött. Kiválik azonkívül a katonai mint honvédő, az orvosi mint az emberi testet védő s a nevelői, mint a gyermek fejlődő lelkét idomító pálya. De hogy a többi számtalan intelligenciális pálya között, aminő, mondjuk a jogi, a technikai s főleg a hivatalnoki, miért kelljen a kereskedőinek hamupipőkeszerepet játszania, nehéz volna igazolni. Emellett egész bizonyos, hogy a kereskedelmi pálya a maga speciális tökélyében az egyik leglucratívabb pálya, mégpedig nemcsak az egyén, hanem bizonyos határig a nemzet szempontjából is és habár sehogysem írhatjuk alá azt a mai felfogást, hogy a pénz teszi az arisztokráciát, az anyagi köz- és magánjólét biztosítása és fejlesztése már csak ideális és erkölcsi szempontból is igen fontos közérdek.

A pauperizmus, főleg éppen az „úri” osztályban dúló pauperizmus nagyon sötét erkölcsi következményekkel jár — ez a fejezet szociológiánknak bizonynyal egyik legtanulságosabb, de még legkevésbé felderített része s nagyon hiszem, hogy ha ezt a fejezetet egyszer megírnák és a konzekvenciákat a mi derék pályaválasztó ifjúságunkkal megismertetnék, hamarosan nagyon sok követője akadna az én londoni „kereskedelmi alkalmazott” barátomnak (az alkalmazott alatt ne tévessék éppen „segédet” érteni!), akinek 20 éves korában talán több a jövedelme, mint nálunk egy főgimnáziumi igazgatónak.

Ezzel a derék fiúval járogattam végig tegnap, vasárnapi napon, London utcáit, melynek homlokzatán hatalmas betűkkel csak e jelzés állott:

Y. M. C. A.

A betűk egy nagyon elterjedt s Angliában nagy szerepet játszó vallásos egyesület nevének kezdőbetűi: *Young Men's Christian Association*, „Keresztyén Ifjúsági Egyesület”. Az egyesületnek nemcsak Londonban, hanem számos más angol városban is vannak külön hatalmas épületei, melyekben 18—30 éves fiatalemberek gyűlnek össze szabad óráikban olvasás, tanulmány,

sport, szórakozás és — imádság céljából. Könyvtár, klubhelyiség, tornatermek, fürdők, lakások, előadótermek s mindenekelőtt a kápolna — egyetlen ilyen egyesületi házból nem hiányoznak.

Meg akartuk nézni az épületet: udvariasan fogadott két fiatalember, de megkért, hogy jöjjünk hétköznap, mert vasárnap az intézet csak tagoknak áll nyitva. Hozzá éppen ájtatosság volt s amint a kápolnának az utcára nyíló ajtaja előtt elmentünk, csakugyan láttam a nyitott ajtón át, hogy a kápolna tele van fiatalemberekkel, kik orgonakiséret mellett teljes tüdővel s komoly, magukbaszállt arckifejezéssel énekeltek vallásos énekeket. Valami megragadó látvány volt ez a világváros közepén: ezek a 20—30 éves fiatalemberek, akik, bár vallásosságukat inkább bizonyos összekész és lelki szükségletek irányítják, mintsem határozott tanítások és hitigazságok, minden kényszer nélkül, önszántukból jönnek ide Istent imádni s az emberi lélek legmélyebb epedéséről, az ég felé síró honvágyról tanúságot tenni... Ó, ha Anglia annakidején katolikus marad, micsoda Szentek Szigete válhatott volna ebből a büszke és hatalomra vágyó, de egyébként sok nemes tulajdonnal megáldott országból!

Ezt a népet a vezetőiben verte meg az Isten. Az angol nép szégyenletes szerepe a jelen háborúban szintén csak vezetőembereinek azon ridegül önző politikájából folyik, mely itt néhány évszázad óta valóságos tradícióvá lett.

Az utcákon azonban a vasárnapi hangulatot már-már zavarni kezdi a háborús táviratok és a lapok külökiadásai — a mai nap folyamán egyik itteni lap 7 rendkívüli kiadást adott el — s a közérdeklődés lassan-lassan a háború felé fordul. „We cannot stand aside — mi nem állhatunk félrel” mondotta Sire Edward Grey a parlamentben s szavait hatalmas falragaszok hirdetik a járó-kelő közönségnek.

A levegő kezd puskaaporos lenni s az én derék magyar kalauzom azon gondolkozik, hogyan jusson hamarosan haza, mert ő föltétlenül önkéntesként akar

résztvenni a háborúban. Ő is azt mondja magában: „We cannot stand aside” ...

Milyen erős kötelék a hazaszeretet! Ez a fiú idegenbe szakadt s talán sohasem fog hazájába állandóan visszakérülni. Az idegen föld több és jobb kenyeret ad neki, mint a hazája. S a haza veszélye mégis azonnal készen találja lelkében az elhatározást, hogy hazamegy s ha kell, viruló 20-éves fiatalágát dobja oda az ágyúk elé a rögnök védelmére, melyben ősei pihennek s melyen bölcsője ringott!

London, 1914 augusztus 3.

Az események lázas rohamossággal torlódnak. A háború *itt* úgy jött, mint verőfényes napsütésben a mennydörgés; a szerajevói merénylettől a tömeges háborúüzenetekig terjedő időt az angol és francia sajtó, úgy látszik, arra használta fel, hogy eltüntesse vagy elrejtse a közönség figyelve elől az okozati összefüggéseket a júniusvégi és az augusztuselejei események között. Tiszta képet az európai helyzetről itt csak sejtve alkothatunk; a magyar és német lapok elseje óta nem érkeznek meg.

Az angol falragaszok és ujságközlemények kezdetől fogva úgy tüntetik fel a háborút, mint II. Vilmos (a „Kaiser”) határtalan önzésének és nagyravágyó képzelgésének brutális kitörését. Úgy képzelik, hogy a Német-birodalomban — akár a cár országában — csak egy akarat van: a Kaiser szeszélye s ha a Kaiser véletlenül agyalágyulásban szenved és Napoleonnak képzeleli magát, hát a megalomániája kedvéért az egész alkotmányos birodalom, de még monarchiánk is azonnal és gondolkodás nélkül birokra kél a félvilággal. Soha ilyen brutálisan mindenható és ellenállhatatlanul butító nagyhatalomnak nem láttam a sajtót, mint ma s a legutóbbi elmúlt napokban, amikor százezreket láttam vakon behódolni ennek a minden Münchhausen-mesét megszégyenítő sajtóhazudozásnak ... Hja, a sajtó mindenható!

Vannak itt Londonban őszinte, régi jóbarátaim, akik a háborús izgalmak közt is soha egy pillanatra sem feledkeztek meg velem szemben az önuralom és művelt előzékenység szabályairól. Mosolyognom kellett, amidőn szegények a — részvétüket fejezték ki velem szemben, hogy hát a monarchia is kénytelen Vilmos császár szeszélye kedvéért a németekkel együtt menni a — biztos romlásba... Magyarázsam nekik, hogy nincs igazuk? hogy fogalmuk sincs a háború voltaképeni okáról? hogy a támadók nem mi vagyunk, hanem ők? Mit tehet egy ember szava egy egész ország sajtójának a naponta 7-szer is megújuló hazugság-kampánya ellen?

A tömegfélrevezetések tragikumának gondolata vezette vissza érdeklődésemet ismét a — multba: éppen Anglia multjába. Abba a multba, amelynek népet ámitó és megtévesztő munkája sehol sem hagyott oly beszédes nyomokat, mint itt, London közepén.

Háromszáz lépésnyire a parlamenttől (mondjam-e, hogy nekem a mienk jobban tetszik mint a londoni?) áll a Westminster-Abbey, Angolország nagyságainak sírhelye. Gyönyörűsép, ősrégi bencés-katedrális, a normann-építészet egyik remekműve. 616-ban kezdték, 1065-ben fejezték be; 1559-ben protestáns főtemplomnak deklarálták. Itt pihen 1066 óta szent Eduárd király s azóta ez a királyok temetkezőhelye. Ugyanitt — a sírok közt — koronázzák Angolország királyait és királynőit is. A régi szerzeteseket VIII. Henrik elűzte, de a bejárat fölött máig ott áll bájosan és szépen, fájdalmas-mosolygón a gyönyörűséges Mária-szobor, a „Virgin with the Child”. A képromboló protestantizmus valahogyan nem mert ehhez a bejáratőrző remekműhöz hozzányúlni, meghagyta a multak tanujának, az alkotók és jogos tulajdonosok csendes nyilvántartójának. „Mit keres itt, ebben a körzetben?” kérdezhetnők itt is...

Bent a templomban ögvelgő, baedekeres, kíváncsi tömeg; nevetség volna feltételezni, hogy ide imádkozni járna valaki, legföljebb ha egy sarokban tarta-

nak néha lecsukott ajtók mellett istentiszteletet. A gyönyörű boltíveket, pilléreket, színes ablakokat, a keskeny, de szédítően magas folyosók és kereszthajók paradicsomi architektúráját nem nézi senki; a figyelmet teljesen lefoglalják azok az egymás hátára rakott, ezerstílű, sokszor eszmeszegény és lapos ízlésű emlékek és sírok, melyekkel a gyönyörű templomot tele-tölték.

Furcsa benyomást kelt itt, az ősi Mária-templom csúcsívei alatt egy *Gladstone* vagy *Darwin* sírboltja, vagy az izraelita *Disraeli*-é; a járókelők kíváncsian mutatnak rá ott *Pitt*, amott *Wellington* síremlékére — szép, szép, de *itt* nem szép. Ide *szentek* valók s csak mert azok nincsenek, jöttek a helyükbe világi hírességek. Hagyták volna meg a templomot annak, ami volt s nem vonnák el a figyelmet a nemzeti cafrang által attól, ami benne örök értékű és vallási és — katolikus. Hangzanék fel a Baedeker-magyarázatok helyett azoknak a szenteknek és őstradícióknak eleven, tovaélő himnusza, akiknek és amelyeknek ez a kőhimnusz épült, mennyivel igazabb volna itt minden! A pápistai „bálványimádás”: a szentek tisztelete helyén a veszekedő politikusok és világot kirabló hódítók kultusza — érdemes volt ezért kidobni innen a ház urait?

*

Six pence-ért beeresztik az embert a belső kápolnába is s VII. Henriknek a párisi Sainte-Chapelle leheletszerűen könnyű és légies építkezés-módjára emlékeztető Mária-kápolnájába, természetesen még mindig csupa katolikus-korbéli műalkotásba. Itt kezdődnek a királysírok. Itt a korhadtt fatrón, melyre régente a megkoronázott királyt ültették. Itt a bárd, mely alatt ennyi meg ennyi főnemesnek és katolikusnak a feje gördült alá.

Itt — ó, micsoda ellentéteket hoz össze a sír! — Stuart Mária s mindjárt mögötte az ő gyilkos testvére, a sokak gyilkosa, a törvénytelen leány: Erzsébet.

A vértanui türelem mellett a zsarnoki vérszomj, az áldozat mellett a tigrisasszonyé, amely széttépte! Görcsösen szorítja márványkezébe a tört kormánybotot, melyet négy évtizeden át annyi kegyetlenséggel viselt s amelyért előre lemondott az Isten mennyországaról.

De ime, mit lát szemem! Lehetséges ez? Ez a felírás egy — Erzsébet sírján? Soha ily virtuóz képmutatást, ennyi történelemmegvető cinizmust és ekkora szentségtörő káromlását a Szentírásnak együtt nem láttam, mint itt, ahol hízelgő kéz azt merte írni a csuklóig véreskezű fejedelmi kéjnő mauzóleumának a tetejébe, hogy „*Beati mites!*”: boldogok a szelídszívűek! Akárha egy Néro sírjára írnák, hogy az önmegtagadásnak volt mintaképe, vagy pedig egy Madame Pompadour-éra, hogy „Ó, mily szép a szüzi nemzedék...”

De hát itt Londonban vérbe fült az igazmondás és ha „szüz királynénak” lehetett keresztelni Walter Raleigh (s a többieknek) koronás szeretőjét, miért ne lehetne *Beati mites*-szel is tisztázni a hiszékeny tudatlanság előtt az angol katolikus egyház női Diokleciánját?

Aki több mint háromszázzal gyarapította a katolikus vértanuk számát, aki szavaiba folyton szitkot és káromkodást kevert és midőn egy püspök a prédikációjában az öltözködésben való fényűzés ellen beszélt (a királynő szekrényeiben halála után háromezer gyönyörű kosztümöt találtak) s a mennyei kincsek gyűjtésére utalt, megüzentette neki, hogy ha még egyszer mer erről a tárgyról szólni, majd ő maga készíti fel útra a mennyországba, de fej nélkül, és a püspöki öltönyöket is itthon kell hagynia. Milyen szerencse, hogy az angolok, tudatosan vagy tudatlanul, mindjárt ide állították a lába elé meggyilkolt nővérenek sír-emlékét is, hogy az a halálban is hangos kommentár legyen a hangzatos szóhoz: „*Beati mites*”, boldogok a szelídszívűek!

Bódultan, nem a haragtól, ó, mennyire nem! ha-

nem a fájó szomorúságtól bódultan járok-kelek a káptalanterem s a közel ezredéves keresztfolyosók oszloplabirintjaiban. Fáj a szívem nemcsak a romboláson, hanem főleg azon, hogy ezt a rombolást a lelkekben és értelmekben mennyivel nehezebb visszacsinálni, mint amilyen könnyű volt megcsinálni! Mert a jóakarat, mely hiszen tán mindkét részen megvan, ma már nem is elég. Itt évszázadok ferdítő munkáját kell helyrehozni, egészen megtévesztett gondolkozásokat kijavítani, a balvélemények egész megrögzött őserdejét kidöngetni. A „bona fides”, a jóhiszeműség annyira megy, hogy semmi különöset nem talál azon a változáson, amely itt végbement s a pápai primátus kérdését mellékesnek tartva, nyugodtan nevezi és hiszi a maga szektáját „the Holy Catholic Church”-nek, a katolikus Anyaszentegyház egyik ágának, törvényes leszármazottjának.

Íme egy jellemző apróság: a westminsteri kolostor keresztfolyosóján egy friss sírkő a lábam előtt; rajta jámbor bibliai idézet és ima közt az aranyos felírás, hogy: itt nyugszik Very Reverend X. Y.-nak, a Westminster-apátság archidiakonusának fiatal — felesége... És egy friss fehér liliom a fekete kövön. Bizonyos, hogy meleg érzés és gyanútlan jószándék tette ide ezt a követ és ezt a liliomot, nem vévén észre, nem is sejtve meg a diszharmóniát a hely és a felírás meg a liliom között... Itt, a bencéskolostorban, ahová nőnek életében sem volt szabad belépnie, az archidiakonus Very Reverend felesége époly rossz helyre került, mint a liliom a sírja fölött; a kolostorhoz oly kevésbé illik a papné gondolata, mint ahogy a liliom itt egészen mást, a papi szüzességet volna hivatva jelenteni... De ki veszi ezt itt észre? S ellenkezőleg: ki ne ütköznék meg inkább azon, hogy én ezt egyáltalán észreveszem?

Ez az asszony sír a régi bencéskolostorban és a „Beati mites” az Erzsébet-sír fölött megint csak egyet jelentenek: azt a történelmi tévedésfolyamatot, mely-

nek nyomait szemlélem; azt a tragikus varázserőt, amellyel embereket s egész társadalmakat lehet leg-szentebb érdekeikben megtevesztteni s félrevezetni.

Erzsébet királyné sírjától, a történelmi reminiscenciák logikai egymásutánját követve, egyenesen a Towerbe siettem: a régi London ama pontjára, ahol minden kő egy egész történelmet beszél. Ott áll a Tower ma is a magas Tower Bridge-zsel szemben, morgva, végtelenül tömör és komor falaival, számtalan tornyával és bástyájával úgy, amint akkoriban állt, amikor még jámbor bencés barátok éneke hangzott fel a Westminster-Abbey boltívei alatt. A Tower of Londonnal szemben, mondja Dixon, amelynek történelmi élete nyolcszáz, legendás hagyományai pedig kilencszáz évet foglalnak össze, minden más londoni palota és börtön úgyszólván csak tegnapi keletű.

Középponti és történelmileg is legfontosabb része, a Fehér Tower, Gundolf rochesteri bencés püspöknek, Szent Anzelm kortársának idejéből való, aki Hódító Vilmos számára építette. III. Henrik és a következő uralkodók alatt épültek a külső bástyák, kezdetben királyi lakóhelyül; később börtönökké alakították át az egész épületet s Erzsébet alatt kizárólag mint börtön szerepelt. Erzsébet uralkodása alatt az egész Tower számos tornyával és földalatti folyosójával együtt zsúfolva volt az ősi hit konfesszoraival: püspökökkel, papokkal, szerzetesekkel és világiakkal. Amint a Middle Tower alatti átjárón belépünk a belső várterületre, meglep az építkezés hihetetlen masszív-sága s még aki nem ismerné is a Tower történetét, az sem nézhetné hátborzongás nélkül ezeket az óriási, fekete kőfalakat, melyeken csak nagy-néhol látni néhány szabálytalanul elhelyezett ablakot vagy inkább szelelőlyukat.

Hatalmas, szabálytalan négyszögben helyezkednek el a Tower külső erődítményei. Elhaladunk a Bell Tower nevű hatalmas bástyatorony előtt, ahol azelőtt a Tower kapitánya lakott. Ebben volt fogoly a szent-

életű rochesteri püspök, boldog *Fisher* János, 1534 április 16-ától kezdve. Ez a börtön nem volt a legszigorúbb, de a közel hetvenéves püspök, aki tüdővészre hajlott, ugyancsak megérezte a vastag falak mögött a folytonos sötétséget és nedvességet. Innen írta megható alázattal Cromwell Tamás államtitkárnak 1534 decemberében azt a levelet, melyben panaszkodik, hogy nincs alsóruhája, hogy folytonosan fázik és betegeskedik, s kéri őt, hogy legalább a közelgő karácsonyi ünnepre engedjen neki katolikus gyóntatót és egy imakönyvet. Itt történt az is, hogy 1535 június 22-én reggel öt óra előtt a Tower kapitánya belépett hozzá és értesítette, hogy VIII. Henrik parancsára még ezen a délelőttön kivégzik. Ugyanebben a részben lakott egy ideig boldog *More* Tamás is, VIII. Henrik egykori barátja és Anglia lordkancellárja.

Még néhány lépés és itt vagyunk a világhírű „árulók kapujánál”. Ez az a különös, kőből épült, boltíves bejáró, amelyen át a Themzéről csónakon hozták be a foglyokat a Towerbe. Itt hozták be *More* Tamást is, miután a Lambeth-palotában megtagadta azt az esküt, mellyel a királynak Boleyn Annával való házasságát érvényesnek és a királynak egyházi ügyekben való fennhatóságát kellett volna elismernie. Itt szólította fel a börtönőr régi szokás szerint, hogy adja át, ami még esetleg a birtokában van; mire a lordkancellár levette kalapját és átadta a börtönőrnek e szavakkal: „Portás úr, ez még az öné lehet; sajnálom, hogy nem egészen új.” Ugyanitt folyt le 1534 június 1-én az a megrázó jelenet, amikor az exkancellár halálraítéltetése után szeretett leányától, Margittól búcsúzott. De ugyanezek a boltívek látták Boleyn Annát és Howard Katalint is, VIII. Henrik feleségeit, és annyi más történeti nevezetességű személyiséget foglyokul érkezni a Towerbe.

De hagyjuk el a külső építményeket, a „véres” Bloody Towert, melyben a hagyomány szerint V. Eduárd királyt és öccsét, a yorki herceget megölték és lépünk be a Tower legérdekesebb részébe, az erődít-

mény udvarának közepén magasan égnek meredő White Tower-ba.

Ma a látogató közönséget a Towernak erősítményei közül csak azon helyiségekbe engedik be, ahol ma a királyi koronákat, kormánypálcákat és a hatalmas gyémántokat őrzik, valamint a királyi fegyvermúzeumba, melynek hatalmas páncéllal borított lovasalakjai a komor, vakolatlan terméskőből épült boltívek alatt kétszeresen kísértetiesek. A börtönök közül csak az egy Beauchamp-Towert, a legenyhébbet, az előkelő rabok börtönét nyitják meg.

*

Az angol állambölcseiség óvja a történelmi helyeket a közönség szeme előtt s bizonyára azért is helyezte éppen ide azt a kettős múzeumot, hogy így a Tower iránt érdeklődők figyelmét azokról a szörnyűségekről elvonja, melyek a történelemben oly borzalmas emléküvé avatták. A vértanuk nyomait, amennyire csak lehetett, eltüntették; a hitvallók börtöneibe egyáltalán nem eresztenek senkit. Sőt a régi pipacs-vörös-bugyogós és -harisnyás uniformisban díszelgő Tower-őrök igen erélyesen útját is állják annak, aki csak az udvarokban is kissé fürkésző szemmel körülnétekint.

A vértanuk nyomait eltüntető törekvések dacára mi nagyon jól tudjuk, hogy milyen helyen állunk. Nem is az „Afrika csillaga”, vagy a „fekete fejedelem rubinja”, vagy pedig VIII. Henrik megaranyozott lovaspáncélja érdekel bennünket itt, hanem sokkal inkább érdekelnének azok a földalatti szűk lakások, amelyekben egykor szegény vértanuink, a katolikus Angolország utolsó oszlopai gyötrődtek.

A Fehér Tower mai feljárata újabb eredetű; annak idején ebbe a rettenetes épületbe másképp mint földalatti folyosón bejutni egyáltalán nem is lehetett. A földalatti folyosó a Tower kormányzójának házából vitt ide s az egyik első helyiség, amelybe ez a folyosó vezetett, a kínzókamra volt. A kevesek, akiknek kivé-

telesen megengedik, hogy e börtönöket látogassák, kiemelik, hogy a kínzókamrában ma is látszik még az a négy mélyedés, melybe a feszítőpadot állították. Számos katolikus pap nem is jutott ennél a helyiségnél messzebbre: magán a feszítőpadon, a *rack-on* halt meg.

P. *Campion*t szintén itt feszítették ki minden éjjel. És *Northan*, a feszítőpad mestere, büszkén emlegette, hogy *Bryant* pátert egy lábbal hosszabbra nyújtotta, mint amekkorává a természet teremtette. Ugyanebben a kamrában kinozták meg a hírneves *Gerard* atyát, akinek két kezét vasgyűrűkbe szorították és úgy akasztották fel egy oszlopra, hogy lába nem érte a földet. Egy teljes óráig hagyták ebben a helyzetben s akkor még ércsúlyt akasztottak a lábára s így hagyták tovább öt órán keresztül. Másnap megújították a kínzást, mire a páter kimerültségében elájult; ekkor ecetet öntöttek a szájába s midőn ettől magához tért, a kínzást újra kezdték. A harmadik kínzás után békében hagyták s a szegény áldozat húsz napon át nem bírta mozgatni tagjait. Később sikerült elmenekülnie a Towerből, ami egyrészt csodással határos leleményességének, másrészt barátai hűségének munkája volt.

A kínzókamrához közel volt a *Little Ease* nevű szűk börtön, melynek az volt a nevezetessége, hogy benne sem fölállni, sem hosszában lefeküdni nem lehetett. *Guy Fawkes* ebben a börtönben töltötte életének utolsó napjait s a haldokló szenvedéseiről fogalmat alkothatunk, ha meggondoljuk, hogy a börtönbe egy nyíláson keresztül állandóan víz szivárgott be, mely esős időben több láb magasságyra megtöltötte a börtönt; ennek következtében a kínos testhelyezethez még a folytonos megfúlástól való félelem is járult. A szerencsétlen fogoly éjjel-nappal a piszkos, hideg vízben ült, amelyben éhező patkányok úszkáltak és rágták testét.

Egy szomszéd börtönben, melyet egyszerűen egy vastag középfalból hasítottak, szenvedett egy másik

jézustársasági pap, aki körmével a következő felírást véste a falba: „*Sacris vestibus indutus dum sacra mysteria servans, captus et in hoc angusto carcere inclusus R. Fisher*”. (Amint szent öltönyökbe öltözve őrizte a szent titkokat, elfogatott s e szűk börtönbe záratott R. Fisher.)

Egy katolikus pap, akit öt évig őriztek a Towerban s aki utóbb kiszabadult, azt írja, hogy a Towerban minden egyes fogolynak külön börtönőre volt, aki éjjel-nappal szemmeltartotta s lehetetlenné tett minden érintkezést a fogolytársakkal. Az egyetlen változatosság, mely a szomorú évek egyhangúságát itt ott megváltoztatta, az volt, hogy az üldözők szeszélye szerint majd ezt, majd am azt, egyszer többet, másszor kevesebbet vittek el közülük vagy a vesztőhelyre, vagy pedig a kínzókamrába, de csaknem soha a bíróság elé vagy kihallgatásra.

Ugyanez a pap naplót vezetett a Towerban ezekről a szomorú „változatosságokról”. Felemlíti a *the Pit* nevű 22 láb mély földalatti pincét, amelybe sohasem hatolt világosság s egymásután sorolja fel azokat, akik az ő itt-tartózkodásának idején a Pitbe kerültek. Íme egy-két sor a szomorú naplóból:

„1581: — *Thomas Brunscow* öt hónapot töltött ki a *Pitben*.”

Ugyanazon év március 27-én: — „*Bruant Sándor* áldozópap ma jött a Towerba egy más börtönből, ahol csaknem szomjan halt. Roppant szigorúsággal bánnak vele, súlyos láncokat hord, körme alá tüket szurkáltak, azután a *Pitbe* dobták s a feszítőpadra fektették.”

„1584 február 2: — *Nutter Róbert*, pap, került a *Pitbe*, ahol 43 napig maradt s ezalatt kétszer alkalmazták rajta a *Scavenger*-lányát.” (Ez a rettenetes kínzóeszköz vasabroncsokból állt, melyeket a kézre, lábra és fejre erősítettek s azután sróffal összeszorítottak.)

„Február 5: — *James Fenn*, *Thomas Hemmerford* és *John Nutter* áldozópapokat halálra ítélték és kivégzésükig a *Pitbe* zárták.” Stb.

A „szelídlelkű” Erzsébet uralkodása alatt a Tower

zsúfolásig tele volt foglyokkal; számukat ezernél többre teszik, túlnyomó részük pap, főképp jezsuita volt. Pedig a Tower nem volt sem az egyetlen, sem a legszigorúbb börtön, amelyben a reformáció áldozatai szenvedtek. *Southwell* atya például *Topcliffe* házában oly embertelen kegyetlenségeket szenvedett, hogy midőn a szerencsétlen pap édesatyja Erzsébet királynőhöz folyamodványt intézett, hogy inkább végeztesse ki fiát, semhogy így bánjanak vele, a királynő maga is megrendült s kegyelemből megengedte, hogy a papot a Towerbe zárják, ahol még három évet élt — atyjának költségén.

De hagyjuk el a Fehér Towert s menjünk ki a Tower-Green nevű udvarra, ahol annakidején a világnak egyik legborzalmasabb vesztőhelye állott: el lehet mondani, hogy ezen a vesztőhelyen fojtották vérbe az angol katolicizmust. A vérpad helyét ma egy vasláncokkal körülvett s kövekkel körülrakott érclap jelzi a földben, ezzel a felírással:

*Site of the Scaffold
on which were executed
Queen Anna Boleyn,
Queen Katherine Howard,
Lady Jane Grey & Others.*

(A vérpad helye, ahol Boleyn Anna és Howard Katalin királynékat, Jane Grey asszonyt s másokat kivégezték.)

VIII. Henrik szeretőinek neve helyett talán méltóbb és történelmi szempontból is megfelelőbb lett volna azoknak a százszor nagyobb történelmi hősöknek nevét vésní ide az ércablára, akik eszméjükért, elvhűségükért, Angolország vallási egységéért vértettek el e helyen s akik közt messze kimagaslik boldog *Fisher* János és *Morus* Tamás legendás alakja.

Macaulay mondja, hogy nincs „piszkosabb”, beszennyezettebb földdarab az egész világon, mint ez s valóban kevés pont lehet a földkerekségen, ahol a megrázó történelmi visszaemlékezések oly erővel ro-

hannák meg és árasztanák el az ember lelkét, mint itt a Tower-Hill helyén, a Tower udvarában.

Szemben velünk az ősrégi börtöntemplom, a „Szent Péter bilincseinek” temploma (S. Petri ad Vincula), kinek véletlenül éppen tegnap, augusztus 2-án volt ünnepe; az az elszekularizált kápolna, amelyben a halálra gyötört P. *Campioni* állították szembe a hivatalosan kirendelt protestáns hitvitázókkal, akiknek egyedül volt szabad támadniok, míg Campionnak csak védekeznie lehetett s amelynek kapuját már a második disputáció napján el kellett zárni a közönség előtt, miután attól kellett tartani, hogy Campion részéről teljes leveretés fogja érni az államegyház képviselőit.

Jobbra tőlünk a Fehér Tower, balra a Beauchamp-Tower, amelyben többek közt a legendaszerű hős hitvalló, Angolország első főnemese, *Arundell* gróf szenvedett; körülöttünk pedig a tér, amelyet ezrek töltöttek el, hogy Morus Tamást és utána annyi más katolikus vértanút lássanak elvérezni a hóhér bárdja alatt. Balra az a szűk sikátor, amelyen Morus Tamást vezették ide utolsó útján s ahol a halálraítélt exkancellárt neje és leánya várták, akik hiába igyekeztek őt az utolsó percig ellágyítani s a pápahűség megtagadására felszólítani.

De ugyanitt hullott le a feje annak a kétszeresen házasságtörő udvarhölgynek is, akinek bájaiért kellett Morus Tamás nemes fejének s vele az angol katolicizmus ügyének a porba hullania...

Mily kikutathatatlanok az Isten végzései!

*

Kíváncsi, közömbös őgyelgők járnak-kelnek itt most és vidám gyermekek játszadoznak a kövezett udvaron, hol egykor emberfejek gurultak szét és odakinn lázasan lüktet és nyüzsg a modern London kereskedelmi és üzletélete... Dehogy gondol itt ma bárki is arra, dehogy tudja azt ez a mai angol nép, hogy mit raboltak el tőle a Tower-Hillen a XVI. században!

De nézzünk be még egy percre a Beauchamp-Towerbe, az „előkelők börtönébe”, ebbe a falra kapart felírásairól nevezetes, újkori katakombába. Szűk lépcsőn egy elég tágas nyolcszög alakú terembe érünk, melyből a cellákat elválasztó közfalakat eltávolították, úgyhogy most az egész egyetlen helyiség. Az egyes cellák helyét azonban könnyű felfedezni a vas-tagfalú, ablakos bolthajtásokban.

Lehetetlen megindulás nélkül szemlélnünk az utóbb számokkal ellátott, különösnél-különösebb felírásokat, amelyekben a foglyok egyszerű jelekkel, néha azonban bizonyos művészi rajzokkal is igyekeztek megörökíteni szomorú magányuk emlékét, a hosszú napokét, amelyeket itt töltöttek.

Körülnézek s jegyezgetni kezdek; a pirosbugyós őrt azzal kenyerезem le, hogy vásárlók tőle néhány toweri képeslapot, nehogy még megzavarjon a jegyzeteimben.

Ime egy egyszerű felírás már a feljárónál: „*Robert Dudley*”. Ki hinné, hogy ez egyszerű név alatt a north-umberlandi herceg egyik hitvalló fia rejlik! Majd ismét név név után. Mindegyik egy-egy vértanúé vagy hitvallóé. A 8-as szám egy Thomas Peverel nevű katolikusé, aki unalmában egymásután rótt a falba — körmével vagy talán valami nagyon egyszerű szerszámmal — a családi címerét, majd Krisztus képét a kereszten, majd a nevének kezdőbetűit, egy vérző szívet, egy halotti csontvázat, majd fölötte e két szót: „*Adoramus Te*” („Imádunk Téged”), majd ismét egy szívet, amelyen kereszt van átütve, majd egy halál-főt, egy imádkozó alakot, s azután a saját nevét: *Thomas Peverel*...

A 18-as számú felírás valami James Typpinge, aki 1590-ben egyszerű versben örökíti meg, hogy azért került ide, mert katolikus. Egy lakonikus felírás: *John Store Doctor, 1570*”, John Story-tól való, akit, mivel a hűségi esküt megtagadta, 1571 június 1-én felakasztottak és felnégyeltek. Antwerpenben szállt föl egy angol hajóra, hogy hazájába visszatérjen; a kapitány

azonban mint katolikust fölismerte, azonnal foglyul ejtette s megkötözve vitte Angolországba. Közel 70 éves volt, mikor kivégezték.

A 33-as s több következő szám a hírneves Pole-család tagjaitól, a királyi ház vérrokonaitól származik, amelynek egyik nevezetes sarja volt *Reginald Pole* bíboros, az utolsó katolikus canterburyi érsek. Maga a 33-as számú felírás csak ennyiből áll: „J. H. S. Dio semin... in lachrimis in exultatione metet. AE. 21, Poole, 1562.” Ez tehát a Pole-családnak egyik 21 éves sarjától való s értelme nyilván ez: „Az Isten könnyekben vet, hogy örömben arasson. Huszonegy éves korában, 1562-ben, Poole.”

Ugyanazon családnak egy Artúr nevű tagja 37 éves korában faragta a falba: „J. H. S. A passage perillous makethe a port pleasant. Ao. 1568. Arthur Poole, aet. suae 37”. „Viharos hajózás békés kikötés előjele.”

Egy másik, „A. Poole” 1564-ben ezt karcolja a falba: „Istennek szolgálni — töredelmet tartani — sorsunkban megnyugodni: annyi, mint uralkodni.” Azután jön egy Salmon Tamás nevű rab vésete, aki a falon számítgatta fogságának idejét: „8 hónap, 32 hét, 224 nap, 5376 óra”, es akit I. Jakab alatt befalaztak. Egy Rooper Tamás nevű rab önmagát mint csontvázat fekvő alakban rajzolta a falba s a kép fölé e sorokat írta félig angolul, félig franciául: „Per passage penible passons a port plaisant”: (Kínos úton haladjunk a boldog kikötő felé).

Majd a nagy Pole-családnak egyik méltatlan tagja, egy áruló következik, aki csak ennyit írt a falra: „Geffrye Poole 1562”. Ez volt az, aki saját testvérét, Pole Henriket s utána még másokat is elárult és halálba vitt. Utóbb azonban a szerencsétlen maga is a Towerbe került és haláláig itt maradt. A 48-as egy egyszerű szó csupán: „Jane”. Ez a szerencsétlen, fiatalon ide s innen a vesztőhelyre került trónkövetelőtől, Lady Jane Grey „királynőtől” ered.

És így tovább és így tovább... A legmeghatóbb

és legnagyobb gonddal dolgozott felírás azonban a hírneves *Howard Fülöptől*, *Arundell* és *Surrey grófjától*, Angolország első peerjétől ered, aki szintén itt szenvedett haláláig. Fejedelmi lélek volt, akit semmiféle szenvedés nem tántorított el hitétől. Atyja, nagyatyja és dédatyja mind a vérpadon veszték el, őt magát is halálra ítélte a királynő, miután még annak árán sem akarta életét megmenteni, hogy egyetlenegyszer résztvegyen a protestáns istentiszteleten. Azonban a kivégzést elodázták, s *Howard Fülöp* 1595-ben természetes halállal halt meg a börtönben.

Tőle ered a legérdekesebb és legszebb felírás magasan a boltíven: „*Quanto plus afflictionis pro Christo in hoc saeculo, tanto plus gloriae cum Christo in futuro. Arundell, 1587. Jūnius 22.*” (Mennél többet szenvedünk Krisztusért ebben az életben, annál nagyobb lesz dicsőségünk Krisztussal a jövőben.) E fölírás alatt egy második áll, melyet más, szintén katolikus kéz vésett oda *Howard Fülöp* halála után s amely a hitvallónak mintegy boldoggáavatását tartalmazza. Nem csekély merészség volt az *Arundell* helyére ezt vésní a falra: „*Gloria et honore coronasti (eum) Domine*” és „*In memoria aeterna erit justus*”. (Dicsőséggel és tisztelettel koszorúztad meg őt, Uram” — e szentírási mondatot az Egyház a vértanukra alkalmazza — és: „Az igaz örök emlékezetben marad”). Az első mondatban az *eum* (őt) szót azonban kissé nehéz megtalálni; a karcoló nyilván célzatosan rejtette el azt; csak ha tüzetesebben odanézzünk, vesszük észre, hogy az „*eum*”-nak három betűje ügyesen oda van rajzolva a fölötte lévő szó: „*Arundell*” kezdőbetűjének cifra elágazásaiba, aminek nyilván az volt a célzata, hogy a katolikus ember előtt eléggé érthetően jelezze, kit ért itt az „*eum*”, a vértanu alatt.

De vessünk futólagos tekintetet a Towernek többi, bárha elzárt és hozzá nem férhető részleteire is. A nagy állambörtönnek eseményekben oly gazdag multja számos drámába, regénybe illő részlettel is bír s ezeknek egyik kimagasló hőse a fent már említett *Gerard*

páter volt. Itt van előttünk a Salt-Tower nevű torony, amelyben mint fogoly huzamosabb ideig lakott. Itt történt, hogy valamiképpen sikerült egy fogolytársával, egy Francis Arden nevű katolikus nemessel közlekednie s narancsnedvvel írt titkosírású leveleket váltania vele, amelyek azáltal váltak olvashatókká, hogy az ember a papírt tűz fölé tartotta. Ardennek kivételesen megengedték, hogy neje időnként meglátogassa.

E nő útján sikerült Gerard atyának lassankint mindent beszereznie, ami a szentmiséhez szükséges s midőn egyszer — éppen Kisboldogasszony napján — engedélyt kapott arra, hogy fogolytársát meglátogassa, a páter felhasználta az alkalmat, hogy Arden cellájában titkon misét mondjon. Ez volt a Towerba zárt foglyok legnagyobb vigasztalása. Mise közben 22 ostyát konsekrált s midőn saját börtönébe visszavitték, magával vitte azokat. Most legalább az Oltáriszentség is ott volt a börtönükben s valahányszor egy-egy rabot halálra vittek, többnyire sikerült előzőleg a szent útieledelben részesíteni és erősíteni a halálba induló lelket. Nemsokára Gerardot a Cradle-Towerba vitték át, mely a Themzére nézett s amelynek ablakából Gerardnak sikerült a folyó tulsó felén járó-kelő barátaival jelek által érintkezésbe lépnie.

Így készítették elő ezer veszély között a szökési kísérletet s 1597 egyik éjtszakáján két Jézustársasági laikus testvér: Lily János és Fulwood Richárd csakugyan ki is mentették a hitvallót. Riadásos, sötét éjtszakán csónakon eveztek lefelé a Themzén s a Tower alá érve Gerard atyának magasan fekvő cellájába kötelet vetettek fel. Gerard és Arden készen várták őket az ablaknál s a feldobott kötél segítségével sikerült a csónakba ereszkedniök. Minthogy akkor a Themze éppen meglehetősen áradásban volt, a mocsár közé evezve, sikerült megmenekülniök. Ők megmenekültek, de száz és száz ott maradt s ki a Tower-Hillen, ki Tyburnben, ki a börtön mélyén vagy a kínzókamrákban fejezte be életét.

Gerardnak egyik fogolytársa volt a hírneves *Walpole* Henrik is, szintén jézustársasági pap s később vértanu, aki mint fiatal protestáns nemes volt jelen *Campion* vértanui halálán s abban a pillanatban tért meg, midőn boldog *Campion* felnégyeltetésekor egy a vértanu testéből kifreccsenő vércsepp a ruhájára esett.

De nem céloim itt az angol egyházüldözés vértanujait részletezni, hiszen csak azt a néhány benyomást óhajtottam papírra vetni, mely a lelkemen a *Westminster Abbey*-től kezdve idáig, a *Tower* e pontjáig, végigviharzott...

*

Istenem, oly nagy jó volt-e a vallási egység megtépeése s az apostoli Székkel való szakítás Angliában, hogy azért érdemes volt ennyi nemes vért ontani? S amit vér között arattak, annak meg kell-e maradnia reménytelenül, örökre, kiigazíthatatlanul? Mikor farmstreeti rendházunk s bájos templomunk magányába visszatértem — ahol *Ferenc Ferdinánd* trónörökös utolsó londoni útja alkalmával is misét hallgatott —, egy kedves kép merült fel emlékezetemben az utolsó napokból, melyeket *Canterbury*-ben töltöttem s amely valami édes reménység érzetét kelti fel bennem azóta is mindig.

A *canterburyi* rendház cédrusoskertjében gyakran megragadott egy különös látvány. Közvetlenül a rendház kertjének szomszédságában egy ósrégi, katolikus-korbeli, de ma protestáns templom áll; körülötte — mint az itt mindenfelé szokásos — jól gondozott, kisdud temető. Mint a legtöbb régi anglikán temetőben, itt is hiába keressük a régi sírokon a keresztek. Pogány múmia-sírok utánzatai ezek az emlékek, amelyekről céltudatosan kiüldözték a kereszténységnek vigasztnyújtó jelvényeit. Különös azonban: újabb időben már a protestánsok is mind általánosabban visszatérnek a kereszthez, az újabb sírokon már több a kereszt s a legújabbak fölött egyáltalán alig hiányzik valahol. Mintha a régi keresztény jelvények, imák és

szentírási idézetek lassan visszalopnák legalább a temetőkbe a templomokból kiűzött katolicizmust s jeleznek itt is az Anyaszentegyháztól elszakadt lelkek honvágyát az ősi tradíciók felé.

A mi szomszédságunkban elterülő kis temetőnek gyönyörűen gondozott, virágos sírhalmai és hófehér márványkeresztjei közé — különös szokás — a közeli népiskola apró gyermekei jártak játszózni s olyan meglepő és kontrasztos dolog volt látni ezeket a szőkefürtű angol kisfiúkat és világosruhás, szökellő leánykákat s hallani csilingelő hangjukat, vidám nevetésüket a virágos sírok és fehér márványkeresztok között... Nevetésükbe belé-belé kong a régi, zsindelyfedelű St. Stephens-templomnak, a temető szentélyének sokhangú harangjátéka — régi katolikus templomi áriákat zengve, amik még a reformáció előtti korból felejtődtek ott az anglikán egyház zenei repertóriumában...

Valami jóslatszerű, vigasztaló sejtelen lepte meg a lelkemet, valahányszor ez a látvány elémbe ötlött s ez a szokatlan hangvegyület a fületem érte. Mintha azt látnám szimbolizálva benne, hogy a fiatalabb nemzedék nem osztja többé a széthúzás gondolatait s visszatér az elhagyott, régi szentélyekhez, vissza a katolikus kereszthez, vissza a katolikus kori Egyház hívogató énekeihez... Az államegyház görcsösen ragaszkodik még az anyagi és politikai előnyöket kínáló pozícióihoz, de a nép gyermekei játszva és félelmetlen bizalommal térnek vissza a keresztjeles sírok közé s otthon érzik magukat az ősi Egyház árnyékában.

Vajha ezt az örömdetes visszatérést üdvözlőné, bárha öntudatlanul is az ősi templomok harangjátéka s a csilingelő gyermekajkak nevetése az eltemetett tévelygések sírjai fölött és amint a kereszt őskatolikus szimbolumával máris megbarátkoztak, bár olvasnák ki a szőkefürtű fejcskék a harang szavából is a letepert és elfelejtett, de meg nem ölt angol katolikus Egyház esdő sírását: „Ó, jertek, ó, jertek az édesanyához!...”

Ez volt utolsó fohászm, midőn a canterburyi bájos remeteségtől s a St. Stephens-temető fehér keresztjeitől meg szőke gyermekeitől búcsúztam és ez volt utolsó imám is, amidőn a Westminster-Abbey síremlékeit és a Tovernak időktől feketült és mártírvértől termékenyült történelmi talaját elhagyva, távoztam a Szentek Szigetéről.

Hogy ez a távozás ezúttal nem lehetett nagyon síma, máris sejtenem kellett.

*

Hastings, 1914 augusztus 7.

Gyönyörű dolog az, mikor az ember nagyszerű úttervet készít, be is jelenti a jöttét előre mindenütt az ismerősöknek; percre kiszámítja, hol mennyi ideig fog időzni, mit fog megnézni, kivel fog beszélni és aztán abban a pillanatban, amikor útnak szeretne indulni, egyszercsak bevágja előtte az ajtót egy akkora nagyúr, amekkora a Világháború.

Persze, hogy azokhoz a borzalmakhoz képest, amiket a világháború magában foglal, ez a kis illúzió a csekélyebb baj. Jól van, lefűjjuk az oly igen tanulságosnak ígérkező körutat, a német kat. nagygyűlést, melyet hiszen úgysem tartanak meg, a lüttichi kat. békekonferenciát, mely hiszen egészen más eseményeknek engedi át a színteret. Most csak az a kérdés, hogyan kerüljünk haza.

A dolog egy kicsinyt nehéz lesz, legalább Thos. Cook and Son ezúttal kereken megtagadja máskor az elhalásig előzékeny szolgálatait, mert hogy „all passenger traffic in Germany, Belgium, France and Austria-Hungary is practically suspended”.¹ A londoni főkonzul sem nagyon biztat. Mit tegyek? Fogtam magam, lerándultam gondolkozni és tanakodni hastingsi kollégiumunkba, ahol ismerőseim vannak, sőt két magyar skolasztikusunk is végzi tanulmányait. Majd csak jut

¹ Németország, Belgium, Franciaország és Ausztria-Magyarország felé minden utasforgalom megszűnt.

itt valami eszünkbe; ha egymagamnak nem, hát hármunknak, mert úgy szokott az lenni, hogy több fejben rendszerint több eszecske is található, mint egyben.

És itt, száműzött francia rendtársaim körében legalább nyugodtan megülhetem augusztus 7-ikét is, ezt a mi várva-várt nagy napunkat, a Jézustársaság évszázados jubileumát, a rend visszaállításának első centenáriumát.

Nagy nap ez nekünk s még az ellenségünk sem veheti zokon, ha ezen a napon egy kicsit fellélekzünk és feltekintünk az égre és halk hangon, csendes illetődéssel Te Deumot mondunk az Istennek, hogy valami kevés jót velünk is művelt az ő Egyházában.

Ma van századik évfordulója a napnak, hogy VII. Pius, az áldott, eljött személyesen az al-Gesùtemplomba s a rend utolsó még élő tagjait maga köré gyűjtve felolvasta nekik a *Sollicitudo omnium ecclesiarum*-bullát. Visszaadta a létet egy halálra üldözött s végül fel is áldozott rendnek; feltámasztotta újra a halottat, kinek sírja fölött valamennyi államnak minden szabadgondolkodó kormánya orgiákat ült, befogadta ismét az evangéliumért küzdő Egyház csapatai közé azt a munkás gyermeket, akit XIV. Kelemen a rend ellenségeinek koncentrált támadásaira egy gyenge pillanatában „kényszerülve” kitagadott...

Az agg rendtagok a pápa szavára örömkönnyeket sírva jöttek össze a rend hajdani bölcsője köré; ki Angliából, ki Fehér-Oroszországból, ki pedig a forradalomrázta Európa egyéb zugaiból; vánszorgó, botránytámaszkodó aggastyánok, vakok, bénák, köszvényesek, hogy a ma jelentkező noviciusokkal együtt fiatalos lelkesedéssel hajtsák ősz fejüket ők is az ifjúkorukban megszeretett iga alá. Jöttek, mint a kürt szavára jönnek a veteránok és zokogva borultak egymás nyakába, mikor a Kegyes ajkáról felhangzott az a hitetlenül édes ige, az az üdvözenet, melynek reménye életette őket a proskribáltatásnak 41 keserű esztendején át.

Fehérfürtű konfesszorok, akiknek fejére díjat tűztek ki a Robespierre-ek s akik végig is szenvedték a Temple és a Conciergerie minden jakobinus borzalmát; barázdált arcú, nagy dolgokat látott emberek, akik még munkásai voltak a világhírű, csodaszép paraguay-i redukcióknak, akik még ott döntögették az őserdők vén fáit az indiánok megtért törzsfőivel együtt és „jutalmul” végigszenvedték a Pombal-féle San Juliao-börtön borzalmas szenvedéseit, ahol 17 éven át nem érte őket napsugár... misszionáriusok és császári matematikusok, exegéták és hitszónokok, királyi gyóntatók és egyszerű iskolamesterek... és valamennyi glédába állt ismét és féltékeny szeretettel állította vissza az első új rendházakban minden régi szabályt, szokást és tradíciót és valamennyi úgy érezte, hogy megfiatalodik s majd csak most, vénségében kezdi meg újra az életet...

Micsoda szép nap lehetett az az 1814 augusztus 7-ike! Egyszerre behegedtek a sebek, melyeket az eltöröltetés a rendnek testén-lelkén-becsületén ütött s mintha semmi sem történt volna, megkezdődött megint a munka, a fejlődés, a terjeszkedés.

Kinek kedvére, kinek kedve-ellenére. Mert hiszen mindenkinek tetszett, hogy Krisztus helytartója ismét útnak indította e szóval: Menjetek, növekedjete, sokasodjon számatok s töltsétek be a földet. Gondoskodtak róla elegenden, hogy a Societas nevéhez fűzött rémmesék sohase veszítsék divatjukat. A gyűlölettel együtt megjött az üldözés is és az újjáéledt társaság vére bőven öntözte az Úr szőlőjét Párisban, Kínában egyaránt. De sőt még a katolikus táborban is akadt mindig, aki — vagy mert nem tetszett neki a kicsinyeknek és nagyoknak hozzánk forduló bizalma, vagy mert megbocsáthatatlan bűnöknek látta a rend egyes tagjaihoz vagy cselekedeteihez tapadó emberi gyöngeségeket — azt vallotta elvül, hogy „non coutimur”, „nem megyünk veletek”. Sebaj. Valami különös privilégiumunk, hogy bár szerényen, de mindig osztoztunk Krisztus

sorsában, a „mysterium odii et amoris”-ben, egyrészt csodálatosan nagy szeretetnek, másrészt csodálatosan nagy gyűlöletnek a megnyilatkozásában. Így haladtunk át a századéven: dédelgetve és vérig sértve, irigylve és számúzva, kézcsók és pallosvillogás, rajongó ragaszkodás és agyarkodó bosszúvágy között. És elértük a centennáriumot, a mai jubileumot.

És ma mégis milyen különös jubileum ez! Vártuk ezt a napot, készültünk reá s most, hogy megjött, mégsem jubilálunk. A pápa beteg, rendünk generálisa súlyos műtét árán próbálja visszanyerni az életerőt Európa egén pedig a világháború bontogatja vérvihart hozó szárnyait. Kinek jutna eszébe örülni ilyenkor? „The war!” „La guerre!” ez a szó lebeg most előttünk s fölöttünk a levegőben s lelőhaszt minden ünnepi kedvet.

De mintha így is volna stílszerű. A mi jubileumaink sohasem lehetnek örömtől hangosak, nyugodt békével derűsek. A célok mellett, amelyekre mi törekszünk — ne adja Isten, hogy valaha másra törekedjünk — minden ünnep csak megálló a kálváriai úton, egy-egy keresztúti állomás. Így ültük a mai napot is. Nem mintha a háború hozzánk is felérne s az ellenségeskedés behatolna a béke hajlékaiba. Nem.

Együtt ülünk testvériesen egyazon asztalnál: magyar és francia, angol és osztrák, portugál és német, mexikói és kanadai, örmény és kínai. A háborúról nem beszélünk egymásra való tekintetből. De azért patrióták vagyunk valamennyien s lelkünket megfekszi a hazafiúi aggodalom. Azonkívül fájdalmasan érezzük valamennyien a szabadkőműves francia kormány tiránikus garázdaságát, mely a felszentelt kezekbe is fegyvert erőszakol s visszahíja a csatába azokat a fiait, akiktől béke idején megvonta a hazai levegőt.

Ilyen alacsony eljárásra is csak szabadkőműves képmutatás képes. Zsandárokkal dobatta ki a jámbor apácákat és pátereket, — most aztán, mikor baj van,

mikor nem tud meglelni nélkülük, most visszakéri őket még Koreából és Sziámból is és az alakoskodó Clémenceau pityergős és émelygős deklamációkat tétet a lapokba a szerzetesek megható hűségéről és patriotizmusáról... Ugyanaz a Clémenceau, aki az apácákat kiűzte a kórházakból és ugyanakkor súlyos szembajával egy apácakórházban ápoltatta magát. „Je m'en fiche —, mondotta azoknak, akik ezért kérdőre vonták — je veux être bien soigné.”

A république, amely békében féltette létét a szerzetesektől, most berekvirálja őket hivatásukkal ellenkező katonai szolgálattételre. Hja, hiába: „On veut être bien soigné”.

Ezt a kedves, fiatal klerikust itt velem szemben holnap viszik a harcmezőre s gyilkolni, löni kényszerítik — talán a rendtársaira, talán az én testvéreimre. Ez a nagyképzettségű fiatal pap, aki ma reggel mondta első miséjét, a primicia után a miseruhával együtt kénytelen volt levetni mindjárt a reverendát is, hogy vörös bugyogóba bújva menjen halált osztani azzal a kézzel, melyen úgyszólván meg sem száradt még a szentelt olaj s amelyet azért kentek fel, hogy ezentúl csak áldást, csak békét, csak enyhületet osszon!

A tábor tüzét nem féli egyik sem. Ellenkezőleg, még a be nem hívottak is sorba jelentkeztek táboripapi szolgálattételre a csatavonalban. De hogy fegyverhordásra kényszerítik felszentelt kezeiket, ennek a tirannizmusnak szentségtörő jellege sérti és sebzi őket.

Csendben üljük meg hát a jubileumot, imával, visszaemlékező beszéddel, halk, fájdalmas Te Deummal. Az ily alkalmakkor szokásos intim, rendi ünnepély is elmarad; csak a minden hasonló esetben az ünnepély végpontját képező „Hymne à la Campagne” hangzik fel búsan, mélézón. Hírneves tudósok: Prat-k és Condamin-ek, Le Bâchelet-k és Vermeersch-ek éneklük a legújabbban érkezett noviciusokkal körülem az egyszerű és mégis megható éneket, melynek refrénjét sohasem fogom feledni:

O ma mère, ô Compagnie,
 Que dans ton sein on vit heureux!
 En ce jour et dans ma vie
 A toi mes chants, à toi mes vœux!¹

A toi mes chants, à toi mes vœux! Így énekelni könnyű; megtartani egy emberéleten át, nehezebb. Az iga édes így is, de nem bársonyos; az út, melyen járunk, szép, de nem rózsás; a hivatás, mely bennünket összefűz, dicső, de nem olcsó. És épp azért szép ez a csendes ünnep, melyet ebben a pillanatban — civilizált és civilizálatlan földön — 17.000-en ülnek meg velünk együtt. Büszke vagyok rájuk. 17 ezer! Nagy szám ez egy erkölcsi testületnél, melynek a szeretet az egyetlen összetartó kapcsa. Nem volt könnyű a dolga egyetlen egynek is; nem sekrestyékben születünk mi sem. A rend, amelynek zászlaja alá esküdtünk, köztudomás szerint is nagyon sokat követel meg a tagjaitól: évtizedes előkészületi és próbaidőket, élethossziglan tartó önfegyelmező és apostoli munkát. De épp ezért örülünk, hogy az Isten kegyelme megerősített bennünket és bírtuk és győztük és ma ennyien vagyunk, akik ugyanazon szabályok és elvek szerint élünk s a hosszú, kemény próbatételek után is rajongó lelkesedéssel tekintünk fel a zászlónk viharverte leplére.

A toi mes chants, à toi mes vœux!

Itt vannak velünk a szomszédos ujoncház (St. Leonhards on Sea) noviciusai is, akik itteni szokás szerint egészen civilben, magukkal hozott világi ruhájukban járnak, ha elhagyják a házat. Kedves, értelmes fiúk; az egyiket — egyiptomi születésű — azzal mutatják be nekem, hogy magyarul is tud. Megpróbálom, magyarul szólítom meg; a fiú magyarul felel.

— Hol tanult magyarul?

— Kairóban, — feleli mosolyogva.

¹ Ó Anyám, ó Társaság, mily boldog öledben az élet! Ma és egész életemen át tiéd a dalom, tiéd a hódolatom!

- Mennyi idő alatt?
- Egy hónapig vettem leckéket.
- Lehetetlen! Hány nyelvet beszél?
- Tizenhetet.
- Mi az anyanyelve?
- Az arab meg a francia.
- Tud valamit magyarul könyv nélkül is?
- Hogyne! és elkezdi szavalni Petőfi versét:

Tied vagyok, tied hazám,
E szív, e lélek,
Kit szeretnék, ha tégedet
Nem szeretnék...

És folytatja tovább is, hibás kiejtéssel, de rendületlenül. Csak úgy dőlnek ajkáról a stófák, amelyeket jómagam rég elfelejtettem; az én 20 éves Mezzofantim csak nem akad meg bele. S mintha semmi különös nem volna benne, magyarázni kezdi szerényen, hogy az olyan kikötő- és gyarmatvárosokban, aminő Kairó és Alexandria, bizony a lelkipásztornak jó, ha „több” nyelvet tud. Persze, hogy jó, gondolám, de hiszen édes ifjú, elég volna nekem a fele annak, amit te tudsz.

A diskurzusunkat megakasztotta egy újabb szavalt s utána a záróima, és azután elosztoltunk csendben... A jubileum, a halk, a nyomott, a megzavart ünnep elmúlt s nekem csak egy fájón szép búcsúzkodási jelenet maradt az emlékezetemben és a kedves társak ájtatos imája, a „Hymne à la Compagnie” ref-rénje:

O ma mère, ô Compagniel
Que dans ton sein on vit heureux...

*

Amsterdam, augusztus 27.

Tehát sikerült mégis. A nyomra az amerikai nagykövet előzékenysége vezetett rá.

Mikor az osztrák-magyar nagykövet elhagyta Londont, Mr. Page, az Unió követe a lapok útján előzékenyen felszólította az Egyesült királyságok terüle-

tén még tartózkodó német, osztrák és magyar — hölgyeket, hogy amennyiben haza óhajtanának utazni, forduljanak csak bizalommal őhozá. Férfiakról nem szólt a hirdetmény. De hát a háború szempontjából a pap nem esik azon elbírálás alá mint a többi férfiak, gondolám s írtam őexcellenciájának, tudna-e utat hazautazásomra.

His Excellency felkérte magához Londonba; felmentem hozzá — amit a magyar-osztrák s angol hadüzenet óta már csak írásbeli és fényképes rendőri engedéllyel tehettem meg — s ő szépen átdirigált a British Home Office-ba, a mi belügyminisztériumunknak megfelelő hivatalba. Szép kis álldogálás után — itt glédába, párba állítják a feleket a hivatalszoba előtt a folyosón, hogy sorba következzenek — egy kedves Secretary of State-bácsi elé kerültem, aki, mihelyt igazoltam papi mivoltomat s hogy egyedül papi funkcióim végzése végett óhajtok hazautazni, elég készségesen megadta a kívánt írásos engedélyt — amit pedig világi embernek dehogy adnának meg — arra, hogy Angliát elhagyhassam.

Ezzel a passzussal most már tárva állt előttem a világ. 24 óra múlva már Folkestone-ban voltam, útközben megcsodálva az első angol sebesült-vonatokat. A folkestone-i hajóállomáson — Dover most katonai kikötő, arra nem lehet menni — boldogan váltottam meg a jegyemet s megyek a végnélküli rakodópartra a hajóm felé. Kétszer is elémbre toppan egy-egy tagbaszakadt detektív s csaknem torkonragad a kérdéssel:

— What nationality? (Milyen nemzetiségű?)

— Hungarian!

— An Austrian subject? (Osztrák alattvaló?)

— No sir, an Hungarian.

— That's the same category. Let me see your papers. (Ez egy és ugyanaz. Hadd lám az iratait.)

A péperek rendben voltak s mivel nem találtam alkalmasnak a pillanatot, hogy az én ánglus barátom fogyatékos közjogi tudását helyrebillentsem, eltértem,

hogymint Austrian subject-et — bocsásson ki a kezei közül.

A hajó holland társaságé volt, tehát már „neutrális terület”. Fellélekztem mikor az Oberzahlmeister a szemembe nevetett arra a kérdésemre, hogy kell-e Hollandiában a partraszálláskor útlevél. „Bei uns ist kein Krieg!” mondogatta kedélyesen.

A csípős, ködös, esős nap ellenére egészen felmelegedtem, amikor az Angliában napról-napra nyomtobb, háborús hangulat után itt a hajón, majd Hollandiában is nyugodtabb és bizakodóbb környezetre találtam. Derék hollandusok megnyugtattak a rem hírek tartalma felől, melyeket Angliában nap-nap mellett hallottam: hogy királyunk már utolsó óráit éli; hogy Dalmáciában francia tengerészek kötöttek ki; hogy a Zentán kívül egy dreadnoughtunk, Zrinyi nevű, süllyedt el, miután mérőföldnyi távolságból egy angol hadihajó két jól célzott ágyúgolyót röpített az oldalába; hogy a német császárt St. Helena szigetére viszik stb., stb. Nohát, hála Istennek, mindebből egy szó sem igaz.

Meg is írtam a jó ujságot még a hajón a Hastingsben maradt honfitársaknak. Persze csak tolvajnyelven lehetett. Először megállapodás szerint azt kellett írnom nekik: ha jók a hazai hírek, hogy „mamának kezét csókolom”; ha rosszul: „tiszteltetem”. Ha nagyon jól megy a mi dolgunk, „százszor”, esetleg „ezerszer” csókoltatom a kezét. Képzelem, hogy örülhettek a hű fiúk, mikor a nyílt levelezőlapról azt a hírt olvasták „Bellá”-tól, hogy „Je baise Maman cent mille fois la main”! És ezt a másikat, amit a cenzor, hiszem, szintén gyanútlanul átengedett: „Tout va bien; monsieur Sajtó aussi, il parle ici toute une autre langue...”¹

Dover előtt elhaladtunk vagy 10—12 cirkálóhajó előtt — ahá, ezek a mi szövetségesünket lesik! — s aztán lassan ködbe veszett előttem a ködök hazája.

¹ Minden jól van, még Sajtó úr is, aki itt egészen más nyelven beszél...

A drága canterburyi és hastingsi magány, a londoni zűrzavar, Oxford csendes, középkori college-ei, a Westminster sirjai s a Tower cellái, a Newmanek s az Edward Grey-k egészen ellentétes törekvéseinek színhelye.

Vlissingen előtt hatalmas sárgakéményes aknarakó-hajót láttunk munkában. Igazi vízi sirásó képe volt. Ki is tértünk az útjából tisztelettel messzire. Eleinte nem tudtam felfogni, minek cikornyázik a hajónk s miért ír le óriási vargabetűket a vízben. Előbb lement vagy negyedóránnyira a kikötőtől, aztán visszajött, majd jobbra, majd balra fordult. Utóbb hallottam, hogy pilóta vezeti a hajót s hogy csupa — akna között járunk. Egy balfogás és a „Mecklenburg” velünk együtt a légbe röpül...

A hajó szalónja és fedélzete tele utassal. Jókedvű amerikai lányok egész raja hullámszik, futkos, mókázik a habok fölött. Mily különös kép: ezek a nevető, kacagó girl-ök, ez az életkedv és ártatlanul pajzán csapongás — oly közel a halálhoz: a tűzhöz és a vízhez... Dehogyan tudják, hogy jobbra-balra dinamit szegélyzi az utat, melyen az ő csengő kacagásuk végéig hangzik s belevegyül a fehér sirályok szárnycsattogásába. Ez a vidám kacaj és hullámszó gondtalanság a gyilkos akna fölött — ez is az élet képe! Az emberi életé, mely sírok közt is kacagva halad a saját sírja felé...

Ahogy Weber, a Dreizehnlinden halhatatlan költője zengi:

Über abgrundtiefe Rätsel
Huscht der Mensch mit leichtem Sinne,
Sorglos, wie auf blauen Schlünden
Spielt und tanzt die Wasserspinne.

★

Hága, 1914 augusztus 31.

Ügyebár, sajtószérű: az Európán végigdúló háború legádázabb napjaiban a hágai Békepalota árnyából szemlélni az élet iróniáit. Mélni az utat, mely

a jámbor kívánságtól a megvalósításig, az optimizmus légváraitól a reális élet farkastanyáiig vezet. Konstatálni, hogy a béke templomának felépítésére nem elegendők a Carnegie milliói; hogy oda valami egészen más építőanyag kell. Hallgatni a Vredespalais tornyának szelíd óraütését s közbe Scheveningen felől az Északi-tengeren várható mérkőzések szomorú előhangját, egy-egy komor, hosszan húzódó, tompa ágyúlövést...

Tisztelet a nemes szándéknak, de a hágai béketanácskozások eredménye elé bizony édeskevesen tekintettek bizalommal. Hiszen olyan nehéz egyezkedéseket csinálni akkorra, amikor minden egyezkedésnek vége szakad; ahol az emberből felüti fejét a vadállat s a szép szavak helyett már csak a bomba, a robbanóakna és a gyorstüzelő fegyver beszél. Az emberi nemnek az erkölcsi emelkedés útjain hihetetlen nagy utat kellene megtennie egyszerre, hogy egyhamar csakugyan arra gondolhassunk, hogy békebíróssággal, egyezkedéssel, közös megnyugvással rendezzük egymás közt államaink pörös ügyeit.

Az életem ritkább érdekességei közé fogom sorolni mindig, hogy éppen egy hónappal a háború kitörése s Lüttich bevétele előtt kaptam meghívót egy katolikus nemzetközi békekongresszusra Lüttichbe, augusztus 9-ére. Egy belga államminiszter lett volna a kongresszus elnöke, mely különben a lüttichi püspök palotájában ülésezett volna. A kongresszus specialitása az volt, hogy többnyire pap volt reá hivatalos; az elnökség az „Egyház és a békemozgalom” problémáit tűzte ki a megbeszélések tárgyaúl, abban a meggyőződésben, hogy a békemozgalom sikere elsősorban az eszmék világának evangéliumi átformálásától volna remélhető. Szegény belgák! A gondolat jó, sőt kétségtelenül kitűnő volt — milyen kár, hogy a béketárgyalások helyéül és idejéül éppen Lüttichet és éppen 1914 augusztus 9-ét választották!...

Világbéke és világháború!

Nem értem, miért nem veszik észre az emberek,

hogy hiszen ennek a két szónak nem is egy, hanem több súlyos értelme van. Hogy világbéke esetén is lehet még világháború! Mert vajjon a világháború megszűnt-e, ha majd egyszer csakugyan nem küzd többé állam és állam, nemzet és nemzet, pikelhaubi és vörös bugyogó, csukaszürke mundér és komitácsi-bocskor? Ha majd békében él, abszolút és megrázhatatlan egyensúlyban, ha tetszik: teljes összeolvadásban és egyesülésben, európai vagy világföderációban orosz és angol, és csukcsuk és japán, és montenegrói és francia? Nem fejlődött-e boldog szociális kultúránk máris oda, hogy hiszen mi világbéke idején is állandóan világháborúban, sőt világháborúkban élünk, miután osztály osztály ellen, irány irány ellen, világnézet világnézet elles folytonos mobilizációban áll s fegyvereit — közte kíméletlen dum-dumokat is — szakadatlan zakatolásban zúdítja egymásra?

Világbéke? Hát és ha egyetlen nemzet volna ma az egész világ, akkor már a béke biztosítva volna? Mennyire nem!

S a legvigasztalanabb az, hogy ennek az állandó hadiállapotnak a megváltoztatására a jövőre nézve sincs több remény, mint a nemzetközi versengések időleges, átmeneti, erőszakos kitöréseinek végleges elnémulására. Nagy, igen nagy átalakulásokon kellene átmennie az emberiség pszichéjének, hogy pl. csak a szociális harcnak egyre mélyebb szakadásokat előidéző szellemét száműzhessük, sőt erre egyáltalán gondolhassunk. Ellenkezőleg: meglehet, hogy nagyon kevéssel a jelen világháború befejezése után újabb, talán nem oly eruptív erőszakosságú, de annál elkeseredettebb, szívósabb, makacsabb, késhegyremenőbb háború jegyében fog állni az emberiség kultúrtörténete a legközelebbi jövőben.

A mi kultúránk sokban finomodott, de sokban el is durvult; a mez előkelőbb és udvariasabb lett, a lelkek mélyén azonban az ellenségeskedés lett az érintkezések alaptónusa. Külsőleg vigyázunk arra, hogy ameddig lehet, még a gorombaságainkat is finom szó-

virágokban vágjuk egymás szemébe; de elvesztettük a hitünket egymás iránt; nem bízunk többé a meggyőzés és testvéries megértetésnek még a lehetőségében sem s az ellentétes elemek maholnap már csak a titkos, de kérlelhetetlen guerillázás taktikaiban keresik érvényesülésüknek egyedül lehetséges módját.

Itt van pl. a vallási kérdés. Mennyi tinta folyik, mennyi szó esik, mennyi heves dikció hangzik el ez örökké aktuális téma körül, mily intenzitással szervezkednek a vallás letörésére a sajtó és a titkos egyesületek s a rengeteg számú és mérhetetlen hevesességu támadás a maga összességében, mily vigasztalan képét nyújtja az önző emberi megátalkodottságnak, a belátni és megegyezni nem akarásnak, ami pedig minden háborúnak, minden erőszakos összezsapásnak voltaképpen éltető eleme! Akik támadnak, egyáltalán nem mutatnak semmi hajlandóságot arra, hogy belássák esetleges tévedéseiket — éppen úgy, mint ahogy az orosz hatalom intézőinek ma hiába szeretné bárki is megmagyarázni, hogy csakugyan nem volt oka-joga a szerb királygyilkosokat támogatni.

A megértés és megbékélés nem volna oly rettenetesen nehéz; a tárgyi okok elég erősek volnának minden ellentét elsímítására, de ahol a lelkek vakok és vakok akarnak maradni, ahol a szívek telítve vannak ellenséges, megférti nem tudó szellemmel, ahol a „sic volo, sic iubeo” a végső ütőkártya, ott a világnézetek harca továbbra is engesztelhetetlen merevséggel és ridegséggel fog tovább folyni s még hozzá a Krisztus szelíd jogait védőknek kell az Ecclesia militans címét azon értelemben is elfogadniok, mintha ők volnának a békebontók...

Magyarázd meg a monistának, hogy értelmetlenség az, amit hirdet; a materialistának, hogy egyetlen argumentuma sincsen; a darwinistának, hogy konklúziói messze túllépik a bebizonyíthatóság határait; az agnosztikusnak, hogy nincs joga önkényűleg megállni a szigorúan törvényes következtetések szorításében; a szabadgondolkodónak, hogy az igazság kötőerővel

bír s a gondolkodás, ha a tárgyi igazsághoz van kötve, nem csaponghat a szeszély szabadossága szerint; a racionalistának, hogy Krisztus több volt mint ember; a papfalónak, hogy az Egyház Krisztusnak legkétség-telenebb alkotása; a szabadkőművesnek, hogy csatogó jelszavai alatt az anarchizmus mérge rejlik — nem azt fogod csodálni, hogy érvelésed tiszta logikája nem tud egy csapásra bűvkörébe vonni minden gondolkodó főt, hanem: hogy ellenfeled meg sem hallgat, komolyan sem vesz, nem is vesz rá fáradságot, hogy megértsen, még kevésbbé, hogy revideálja saját fel-fogásait, hogy behatoljon az ellenérvek tartalmába. Nem tisztán látni akarnak a mai emberek, hanem hódítani; még pedig azon zászló alá, amely az övék, nem az alá, amely igaz.

*

És a szociális téren?

Az emberek nem állván közös világnézeti alapon — ó, mekkorák e téren a reformáció bűnei! —, társadalmi elrétegződésüket s az azokból folyó érdekellentéteket nem tudják egységes alapon, kölcsönös megértéssel szabályozni, kiegyenlíteni. A szociális igazságosság fogalma is fantómmá zsugorodott, amióta az igazságosság és jog alapja — Isten és a lelkiismeret — megszűntek a társadalmi berendezkedések egységes kiindulópontjai lenni. Maradt a rideg önzés, a bellum omnium contra omnes. A birtokososztály ragaszkodik előjogaihoz és előnyeikhez, mert neki így jobb s a munkásosztályok küzdenek ellene, mert nekik így jobb.

S mennél inkább törekszenek a javukra mindkét félén, annál intenzívebb, kiterjedtebb és raffináltabb lesz a háború. Egyes szociális hadiviszonyok feszültsége, pl. a Marx-féle szocializmus hatalma, engedhet, sőt meg is bukhatik, de csak azért, hogy még raffináltabb küzdelmi módnak engedjen helyet; a szocializmusnak ettől vagy attól a fajtájától elfordulhat egy egész nemzet, de csak hogy helyette egy másik,

harcképesebb szocialista irányhoz szegődjék. Amíg az ellentétek megvannak s a lelkek a békés kiegyenlítődség útjaitól egyre távolodnak, addig a harc csak mindig elmérgesedettebbé válhatik. S még ha az állam maga is lép közbe, a háborús irány ezzel meg nem szűnik; legföljebb hogy egy újabb faktor, egy újabb hadviselő lép még a küzdőtérre: a két osztály ezentúl nemcsak egymással, hanem még a hatalommal is küzdeni fog, igyekszik kicsikarni tőle, hogy őhozzá álljon; iparkodik a közhatalmat a hatalmába ejteni.

Mondjuk, hogy sikerül neki; mondjuk, hogy a demokratizálódás útján csakugyan eljutunk majd a szocialista állam valamely finomabb fajtájáig: ezzel is majd csak annyiban változik a helyzet, hogy most már az osztályharcot nemcsak az utcán, a sajtóban s a népgyűléseken fogjuk vívni, hanem a parlamentekben és minisztertanácsokban is: a *háborús* jellegéből, a harcra mint ilyenre bázisított társadalmi alapvonásából ez a jövő állama nem fog veszíteni semmit, csak mindjobban érvényrejuttatja a széthúzás jellegét, amelynek méhében fogantatott.

Sivár jövő, vigasztalan kilátások! Világkééről beszélni ily körülmények közt, mikor a világ az evangélium békéjétől állandóan elfelé s a szociális meg egyéb ellentétek elkeseredett világháborúja felé evez... nem ironia-e ez?

A Vredespalais-tól el, Hágának szép, egyenes utcáin bolyongok s keresem a lakásomat. A Baedekerem valami nemkatolikus templomot jelez s már-már tisztelő csodálattal készülök konstatálni, hogy idekűnn a nemkatolikus templomok is tudnak hitéletet fejleszteni és hétköznapi ájtatosságaikra ennyi népet összehozni — mert csak úgy tódul az ember a bejárat felé —, mikor észreveszem, hogy tévedtem: természetesen, hogy katolikus templom előtt állok. Érdekes, hogy a mi templomainkat arról lehet megismerni, hogy ily tömegesen tódulnak beléjük az emberek...

És odabenn háborús ájtatosság: prédikáció, olvasóima minden áldott este. Neutrális országban! S a fő-

oltár fölött ugyanaz a Krisztus-szobor, mint odahaza a Scitovszky-téri kis templomban: ugyanaz a meleg tekintetű, kiterjesztett kezű, lángoló szívű Krisztus, aki azt mondotta az övéinek, hogy „békességet hozok nektek, az én békémet adom nektek; nem ahogy a világ adja, úgy adom én nektek!”

Rossz is volna, ha csak úgy adná, ahogy a világ adja!

A világ nem adja meg; Ő megadja. S mi, akik hisszük, hogy az Ő szava igazság és élet, bízva emeljük föl feléje a szemünket. Mi nem kételkedünk benne, hogy Ő nála megvan a világbéke problémájának megoldása is. De éppen ennek a megoldásnak az útja az egyes emberek szívéen vezet keresztül, melyhez persze ismét csak Ő adja meg a kulcsot. S nem is az a probléma nekünk, hogy lehet-e világbékét csinálni és hogyan, hanem csak: hogy hogyan juttassuk el az Ő hatásának bűvkörébe azokat, akik nem hisznek még az ő békeosztó erejében s a hosszú félrevezettetés folytán ma is csak frázisnak veszik a mi bizodalunkat.

Íme, így alakul a mi meggyőződésünkben a világbéke problémája is evangélizációs problémává. A siker nálunk biztos, csak bár az eszközöket tudjuk biztosítani. S ez a tudat erőt is ad. Fölemelt fővel s bízó lélekkel megyünk át a Vredespalais irónikusan céljatevésztett palotájából a keresztény hit templomaiba, ahol csendes, mindennapi lelkipásztori munkával készül a lelkekben a béke igazi palotája.

Ebben az örült tusában, melynek most az egész világ színtere, igazolódott be újra a lelkipásztori munka missziójának szükségessége, magasztossága és sürgető volta!

Dolgozzunk tehát — ez volt hágai időzésem fő tanulsága —, hogy, ha már harcolni kell, hát harc útján, de a szellem s az igazság fegyvereivel vívott harc útján terjedjen az igaz felvilágosodás, az igaz népművelődés, az igazi, mert erkölcsi és evangéliumi civilizáció s akkor a béke felé legalább is jelentős lépéssel vittük előbbre az emberiséget.

Igaza volt a lüttichi békekongresszus összehívójának: az Egyház az az egyetlen civilizáló faktor, mely a népeket a vadság és marakodás világnézetéből az evangéliumi béke értékelésére és keresésére vezetheti...

*

Hágába voltaképp csak azért jöttem, hogy útlevelet szerezzek a hazautazásra, mert hiszen Angliában már nem volt kitől kérnem.

Az osztrák-magyar követség előszobája tele van dúltarcú emberekkel, akik a követ oltalmát keresik. Belgiumi és franciaországi menekültek, akiket a háború, az ellenségeskedés kikergetett lakóhelyükről. Galíciai illetőségűek, arcvonásaik s viselkedésük szerint zsidók. Egész Hollandia, főleg Rotterdam és Hága, tele van velük. Bíz ezeket most kemény sors érte. Vannak köztük vagyonos emberek, akik 24 óra alatt mindenüket elvesztették. Milliomosok, akiknek ma nincs betevő kenyerük. Betegek, aggok, nők, gyermekek, akik ma fedél nélkül bolyonganak. Egy anya beszéli, hogy leányával együtt, aki tüdőgyulladásban feküdt, volt kénytelen menekülni; a leány természetesen még a vonaton meghalt, a rövid úton Franciaország és Hollandia között.

Messze idegenben a monarchia két felének tagjai is rokonoknak érzik magukat s úgy is mint magyar, úgy is mint pap, kötelességemnek tartottam vigasztalni a szerencsétlen osztrák zsidókat. Ebben a pillanatban, azt hiszem, még boldog emlékezetű Fényes Sámuel is elhitte volna rólam, hogy filoszemita vagyok, ami különben a kisebbik hibáim egyike. Hálásan vettem körül a szegény, csípásszemű alakok s búcsúzásakor egy öreg gyémántcsiszoló, akinek a fájdalomtól idegesen rángatódzott az álla, erősen rázogatta a kezemet:

— Wir danken Ihnen, Hochwürden, für den Trost...

Ez sem mindennap történik meg velem, gondolám, hogy zsidóknak prédikálok. Mert természetes, hogy

az Istenről beszéltem nekik, meg az imádságról. Bár nyitná is meg szegények szemét az ideigvaló bajok látványa s tanítaná meg őket a nagyobb, az igazi veszély kerülésére...

Mert bizony, ha nagy baj is a háború, az, aki megszokta keresztény szemmel nézni a világot, a háború borzalmaiban sem talál valami újat, valami szokatlannabbul komolyabbat az élet mindennapi nagy problémáinál.

Rémüldözve számláljuk a csatasíkok halottjait: ennyi meg ennyi ezer férfikkal kevesebb, ennyi meg ennyi ezer jegyes, hitves, gyermek és édesanya megtört szíve, összeroppant reménye. És ennyi meg ennyi ezer lélek, aki hirtelen, ifjan, váratlanul lép az Isten ítélőszéke elé.

Igen, de vajjon nincs-e ez mindennap így, a háború idején kívül is? A földkerekségen mindennap meghal 100—140 ezer ember. Most talán naponta legfeljebb 5—10—20 ezerrel több. Ez rettenetes, az igaz, de nem rettenetes-e a másik is? S ha most a háború napjaiban oly nagyon érdeklődünk az 5—10—20 ezer iránt, miért vagyunk érzéktelenek a 100—140 ezernek nagy lelki szükségleteivel és örök sorsával szemben, akik egész életünkön át mindennap sírba dőlnek mellettünk? Ha *ma* oly komoly valóságnak érezzük a halált, miért nem számolunk a realitásával máskor is? „Plus et minus non mutat speciem” — szomorú vigasztalás, de nem egészen alaptalan.

*

Da Costa-Straat 44. Itt vagyunk: ez az én lakásom. Gyönyörű szép, tágas Mária-templom árnyában a jezsuiták kis rezidenciája és plébániája. Azzal a kardiális, testvéries szívességgel fogadnak a jó hollandus páterek, amellyel mindenütt találkozom, ahol csak a rendnek háza van széles Európában. Eszembe jut a Megváltó szava, hogy aki ő érte elhagyja házáat és testvéreit, „százannyit nyer e földön s a másik világon az örök életet”.

Valóban, az evangéliumi centuplum ez: százannyija annak, amit elhagytunk. Nekem nem kell félnem sehol a világon, hogy szállást nem kapok vagy hogy becsap a vendéglős. Ha Sidney-ben vagy Melbourne-ben kötök ki, ha Buenos-Airesben vagy Londonban szállok meg, ha Páduában vagy Amsterdamban, — mindenütt vannak testvéreim, akiket egyazon szellem, egyazon ideálok, egyazon képeztetés, egyazon gondolatok vezérelnek mint engem s akikkel öt perc múlva époly fesztelenül s nyíltan társaloghatok, mint Budapesten a Mária-utcai rendtársakkal. Még a nyelvkérdés sem okoz bajt. Ha valamelyikünk nem tud is angolul, franciául vagy németül, utolsó menedékkül mindig ott van a latin, a világegyház nyelve, a keresztény internacionális testvériség nagy összekötő kapcsa: egy „holt” és mégis élő nyelvnek eleven kapcsolata.

Értem, hogy a „nemzeti” egyházak, a felekezetek meg tudnak lenni a latin nélkül; a Világegyház nem nélkülözheti azt soha.

A katolikus szerzetesrendek nem írják ki rendházaik tetejére rikító betűkkel, hogy „Egyenlőség és testvériség”, mint ahogy a francia szabadkőművesség firkálja tele e szép, de nála nem egészen őszinte szavakkal minden középületét; de azért sokkal szebben s ezerszerre igazabban valósították meg azt az evangéliumi szeretetközösséget, melyet a nagy szólamoknál mennyivel ékeesszólóbban hirdet az egyszerű Krisztus-monogram (IHS) a házaik bejárata fölött!

Nem bántam meg, hogy Hágába jöttem s itt tölthettem egy rövid hetet. A hollandi katolicizmus tanulmányozása figyelmet és fáradságot érdemel. Lélekemelő látványt nyújt itt az egyesületi tevékenység mellett a templomi élet is. Anglia után, ahol az ősi katolikuskori templomokat inkább régészeti és esztétikai szempontok teszik érdeklődés tárgyává, és Franciaország után, ahol egyik oldalon a durva egyházüldözés, másikon a katolikusok katakombai lelkülete, vértanúságra kész, de nem mindig nagyon gya-

korlati hitélete teszi excentrikussá a helyzetet, kétszeresen jólesik ennek a protestáns majoritás közt is gyönyörűen virágzó, rendezett hitéletnek a látványa itt a holland katolikusok között.

Mindenütt komoly meggyőződés, lelkes, pontos köteleességteljesítés. Mintaszerű, korrekt papság. Virágzó iskolák. Hívekkel teli templomok. A szocialista izgatás ellenére nagyon sok férfijárókelő köszönti a papot. Az áldoztatókorlátoknál félórákig tartó folyamatos áldoztatások. Itt a mi templomunkban — ez is holland specialitás: jezsuita plébániatemplom —, az Onze Lieve Vrouwe-Kerk-ben évente 200.000 kisostya fogy el. A plébániához tartozó 7000 lélek — csupa nagyvárosi, úri lakos — nagyon kevés (alig 10%) kivétellel híven elvégzi évi gyónását s meghallgatja a vasárnapi misét. Benéztem a nagymisére: az óriási templom zsúfolásig tele s a férfiak száma — legalább ezen a misén — messze túlhaladta a nőkéét. Minden harmadik-negyedik padosor előtt jelvényes rendező-féle áll — önkéntes szolgálatot tevő kongreganista férfiak —, akik rendet tartanak, helyeket jelölnek ki, a pörsölyözést végzik stb., a karzaton szintén önkéntes, kitűnően iskolázott férfi-énekkar látja el az éneket... Hozzám is, mihelyt beléptem, udvariasan közlekedett egy úri rendező s a legszívélyesebb előzékenységgel ajánlkozott, hogy majd ülőhelyet szerez.

Angol és amerikai mintára a püspökök Hollandiában is előírták, hogy vasárnap *minden* egyes főoltári mise közben, evangélium után, rövid, 10—15 perces prédikáció tartassék. Az idejét féltő nagyvárosi ember így legalább valami kis lelki táplálékot kap minden vasárnap, $\frac{3}{4}$ óra alatt misét is, szentbeszédet is hallgatott. A papságra ez az intézkedés valami kis terhet ró ugyan — vasárnaponként 6—7 prédikációról kell gondoskodnia —, de a szükség parancsolólag követeli meg ezt a kis áldozatot s a papság örömmel felel meg kötelességének, látva az áldást, mely működésének nyomában fakad.

Meghallgattam néhány ilyen szónoklatot. Éppen

a pápa halála esvén közbe, valamennyi az elhunyt X. Piusról szolt. Volt közte mélyreható, történelmi gondolatokat szántó eszmélődés a nagy pápa jelentőségéről, de volt egészen gyakorlati, ha úgy tetszik: modern szónoklat is, amilyenén nálunk talán sokan csodálkoznának.

Az ezredestermetű, hatalmas hangú holland páter témája: a „napisajtó és X. Pius halála” volt: elég aktuális és modern, ügyebár? A legelterjedtebb zsidó lapokból (érdekes: a rossz lapok itt is, mint mindenütt, zsidó kezekben vannak) olvasott fel részleteket, melyek kegyelet nélkül, rejtett csipkelődéssel tárgyalták a nagy pápa szereplését s a szónok mindenütt kiemelte néhány szóval a cikkekben rejlő álnok tendenciát és katolikusellenes elfogultságot. A szónoklatot, melynek célja a vallásellenes sajtó karakterizálása volt, a nagyszámú intelligens közönség a legnagyobb figyelemmel hallgatta s egyetlen arcról sem tudtam leolvasni, hogy talán megütközik ezen a témán, így mise közben, evangélium után. Utóbb kérdezősködtem is egy itteni rendtársnál s elmondtam, hogy nálunk mennyire üvöltöznek a zsidó lapok, ha a pap a katolikus sajtókérdést kellő világításba helyezi.

— Szó sincs róla — felelte a hollandi —, nálunk ezen senki sem ütközik meg, még az ellenfél sem. Hiszen még csak az kellene, hogy ők örökké támadhasanak, az Egyház pedig még csak ne is védekezhessen. A katolikusok pedig egyenesen elvárják a pap-ságtól, hogy a liberális sajtóról, erről a legnagyobb vallási veszélyről időnkint épúgy beszéljen, mint akármilyen más vallási közügyről vagy veszedelemről.

Boldog Hollandia!

Boldog Hollandia! Más értelemben is igaz ez a szó. Azokat a nagy szélsőségeket, melyekben Anglia bővelkedik, itt nem találjuk meg; kevés a rendkívül gazdag és rendkívül szegény; ellenben a jómódú, mondhatni: vagyonos középosztály teszi ki a lakosok nagy részét. Tiszta utcák, csinos középületek, ízléses, barátságos lakások. Hága még nem is különösképp

kereskedőváros; de azért csatornáin, melyek az egész várost keresztül-kasul átszelik s melyeken olcsó eszközökkel Kölnig, Párisig lehet eljutni, egyik gyümölcsös-, gabonás-, zöldségesdereglye a másikat éri. Mindenütt az a nyugodt, tovaépítő, konzervatív és mégis folyton haladó kultúra, melyben a hollandus az angolal megegyezik.

Megesik az ember szíve, ha itt, pl. Németalföldön Magyarországra gondol, ahol nincs víz, nincs út, nincs fa és nincs egységes, józanul számító s igazán a köz-kultúrát szem előtt tartó gazdasági közélet; ahol ahelyett, hogy földművelésünket belterjesebbé, iparunkat s kereskedelmünket realisabbá és virágzóbbá tennők s megtanítanók népünket, hogy az anyaföldből helyes gazdálkodással merítsen új és új kincseket, inkább megengedjük, hogy lelkiismeretlen izgatók elhitesseék a röghöz ragadt szegénnyel, hogy a rablás és földosztás fogja majd felsegíteni... Ez nálunk a nép gazdasági nevelése, ez a mi szociális népfelvilágosításunk...

Egy új Széchenyi István, vagy még igazabban: egy új Szent Pál kellene csak nekünk, aki egészen más, új utakra vetné ezt a mi tétlen értelmetlenségbe s gonoszakarató népfélrevezetésbe belepenészedett fejlődésünket...

*

Budapest, szeptember 5-én.

No, de ne nyujtsuk túlhosszúra a beszédet. Úgysem volt ez igazi utazás. Akinek úton-útfélen akadályokkal kell megküzdenie s egy éjszaka 30 kilométeres úton 3-szor átszállnia s ugyanannyi órán át perironokon ácsorognia, az már csak arra törekszik, hogy mielőbb hazavetődjék s akkora városokat is mint Hannover vagy Boroszló, legföljebb ha egy únott ki-pillantásra méltat a vonat ablakán keresztül.

Mondjam-e, hogy nekem is végtelenül imponált minden, amit Németországban láttam? A katonák, a liégei hősök viselkedése, akik épp most végeztek

Namur-rel s most jönnek át a keleti határra. Az anti-alkoholos pályaudvari kiszolgálás. A Vöröskeresztes hölgyek és leányok meg a cserkészfiúk viselkedése, akiken észrevehető, hogy feladatukban csak komoly kötelességteljesítést látnak, nem pedig büntetlen alkalmat arra, hogy a honleányoskodás védőmeze alatt tisztekkal mókázzanak.

Az a rajongó, riadó lelkesedés, mellyel Berlinben az *Unter den Linden* tágas térein még este 10 óra után is ember ember hátán leste és kendőlobogtatással, hangos üdvkiáltásokkal fogadta — akkor már ki tudja hányadszor — az automobilon érkező sebesülteket. A német vallásosság, melynek a hazaszeretettel való mélységes kapcsolatát oly ékesszólóan fejezi ki a katonák övének csatján a felírás: *Gott, Kaiser und Vaterland*. Az a lángoló érdeklődés, mellyel vonaton, pályaudvarokon, borbélyüzletben, templom előtt, szállóban, étkezőben mindenki folyton és szüntelenül a háborúról beszélt s senki sem arról, hogy jaj, mi lesz a családjával. Az a nemzeti szolidaritás, mely láthatólag csak a nagy közös eszme diadaláért aggódott s mellyel mindenki csak azt tárgyalta, hogy bárha ő is, ő is övelük mehetne! Nem pedig: hogy mikép maradhatna otthon!

A vaknak is be kellett látnia, hogy bár a háború ma még eldöntetlen, egy diadal máris biztos, máris ki van víva: az idealizmus diadala a destrukció, az önzés, a partikuláris érdekeket és csak gazdasági szempontokat vadászó materializmus fölött. Az anarchia és a szocializmus évtizedes aknamunkája dacára is ez a háború a napfény verőerejével tártá a világ szeme elé ismét az erkölcsi erők értékét s felszínre juttatta azokat a még mindig meglévő nagyszerű tulajdonságokat, melyeket — akárki mit mond — végelemzésben csakis a vallás érelt meg a népek lelkében.

Berlin után jött Breslau, azután Kandrzin, azután jött Oderberg, azután jött Ruttka... Mindez már csak álomképeket hagyott emlékemben. Fáradt voltam már; nem az úttól, hanem az impresszióktól. Álmosan ne-

vettem fel magam is, mikor Ruttká áldott, poros utcáin — ó, mily édes a hazai por is így, idegenből jövet! — szórakozásomban angolul kérdeztem az utat a meztelláros kis tótfiúktól a templom meg a paplak felé...

Azután jött Hatvan s innen (egy teljes éjszaka átutazása után!) végre Budapest...

Az úti impresszióim ott végződtek a csigaként vánszorgó éjjeli vonat egyik óstíli kocsijának a — tetején. Mert csak ott jutott hely. A fékezőlyukban fönt, 40 centiméter széles, 1 méter hosszú deszkalapon, két kitört, kormos ablak között, háton fekve, két térdem felhúzva... A többinek még ennyi sem telt. Úrnők töltötték az éjet álldogálva, poggyászon ülve a folyosón.

A két kitört ablakon át oly szépen el lehetett nézni az éjszakát, amint a Mátra aljából hihetetlen lassúsággal az Alföld felé ereszkedtünk. A kimustrált gőzgép piros, égő parázsszemei előtem, köröttem az éj, a barna magyar mezők, alattam benn a kocsifőutasai: a sebesültek... Éreztem, hogy jókor érkezem; a vallás szolgálira is sürgős és fontos kötelességek várnak idehaza; kár lett volna most tovább is odakünn időzni, külföldön.

Egy-egy percre elfogott az álom. Nem egykönnyen, mert ébresztőről percről-percre gondoskodott a fékezővas, melynek fogantyúja el-elfordult alattam. Álmomban is a barna magyar mezőket láttam, rajta küzdő, vérző, önfeláldozó emberekkel — férfiakkal, akik öntestükkal védték kunyhójukat, rögjüket, és nőkkel, akik sírtak és imádkoztak és sebeket kötöztettek... A keresztet tartottam feléjük s arra valamenynyinek felvidult az arca. Szóltam hozzájuk s arra mindjárt jobban ment a harc és felszáradt könnyel folyt a sebesültgondozás.

És a látóhatár szélén kövér, fehértollas, briliánsgyűrűs emberek álltak, akik zsákokat őriztek és pénzt számoltak és dühösen hápogtak felém és boszúsan nézték, hogy a „csuhás” szóra ma egyetlen

férfihang sem válaszol nekik s a föld küzdő népe közül egy sem követi az ő szavukat ebben a percben. És aztán lassankint derengeni kezdett; majd világos lett egyszerre és felkelt fénylőn, büszkén, pompázóan a Nap...

És hirtelen béke derült a barna magyar mezőkre s akkor én és más papok odaálltunk a férfiakhoz a kunyhók mellé és keresztel a kezünkben — mint ezer év előtt — ismét békében tanítottuk arra, hogyan ápolja a kunyhóját és művelje rögét, hogy ne szenvedjen tovább éhséget az árva porontya és ne essék kufár, lélekölő népboldogítók kezébe ismét...

— Budapest—Kőbánya!

Reggel lett csakugyan. Párás, fényes őszi reggel, az első budapesti munkanap reggele.

Fenn biztatóan ragyogott a Nap.

Itthon vagyunk. A különös európai utazás véget ért; a munka megkezdődött...

Róma madártávlat.

„Miként a tengert egyre mélyebben találjuk, minél messzebbre haladunk benne: olybá tűnik föl nekem, mikor e várost szemlélem.”

(Goethe Rómáról.)

Róma, az „örök város”, a világ egykor leghatalmasabb birodalmának középpontja, majd a pápaság székhelye s a katolikus Egyház szíve, végeszámlálatlan történelmi emlékek tárháza s a keresztény művelődésnek csaknem kétezer éves gyűjtőpontja, a Megváltó életének és szenvedésének színhelyei után a földkerekség legnevezetesebb és legfigyelemreméltóbb városa, melyet felkeresni minden művelt embernek s főleg minden katolikusnak szívevágya. A történelmi emlékezések, műkincsek és vallásos nevezetességek oly tömegben s lenyűgöző egymásmellettiségben vonják itt magukra a látogató figyelmét, hogy a futólagos szemlélőre is kitörülhetetlen benyomással vannak; be-

hatóbb megismerésük pedig hónapokat, sőt éveket vehetne igénybe. A történészt, a régészt, a művészt és tudóst itt az élményeknek egész birodalma várja, de egyiket sem annyi, mint a hívő keresztényt, aki itt a keresztény vallás 19 évszázados történetének emlékeit kimeríthetetlen bőségben látja együtt szinte léptenyomon.

Aki azonban nem akar értelmetlenül elmenni e nagyszerűségek mellett, annak az emlékek jelentőségét ismernie kell s ezért már a keresztény őskor kimenetele óta szokásos volt ú. n. zarándokkönyveket, magyarázó útmutatókat adni a Róma-látogatók kezébe. Ilyenek kívánnak lenni e találmányok is. Nem minden nevezetességét kívánják ismertetni az örök városnak, hiszen ehhez kötetek, sőt könyvtárak kellenének, hanem a legfontosabbat s legnevezetesebbet: annyit, amennyit rövid néhány napi itt-tartózkodás alatt megnézhet az ember. Amúgy is az első tanács, amit a Rómába jövőnek adni lehet, az, hogy ne akarjon mindent látni, mert hiszen ez lehetetlen is s amellet a puszta végigrohanás minél több látnivalón rövid idő alatt keveset is ér, mert csak a benyomások teljes elmosódására vezet. Inkább arra törekedjünk, hogy *amit látunk, jól lássuk meg* s igyekezzünk annak értékét, vallási, történelmi s művészeti jelentőségét lehetőleg magunkévá tenni. Így végeredményben több hasznunk lesz római időzésünkből, többet viszünk magunkkal haza, sőt végeredményben többet is „látunk meg” Róma csodálatos varázsából, mintha csak úgy futtában vetünk ide is, oda is néhány pillantást s jóformán azt sem tudjuk, mi az voltakép, amit látunk. Hiszen Rómában minden kőnek, minden templomnak, minden romnak „lelke” van, épűgy, mint a városnak magának...

*

Meg kell említenünk még, hogy Rómában kétféleként jöhet az ember: mint puszta bámész utazó és szórakozó, vagy mint hívő keresztény és zarándok, aki e szent helyeken nemcsak anyagot: követ, szobrot és

képet lát, történetet és művészetet, hanem a kereszténység bölcsőjét és középpontját is. Ahol *lelkét* is fel akarja üdíteni s megmerülve e vértanui vérrel áztatott föld csodálatos emlékeinek vizében, megittasodva az apostolsírok természetfölötti varázsának levegőjétől, Róma „lelkétől”, megtisztulva, megerősödve s meggazdagodva akar innen elmenni. Mint azok a száz-
ezrek és milliók, akik csaknem két ezredéven át a világ minden tájáról jöttek ide végeszakadatlan zarándoklásban s új hittel, megerősödött, felemelt lélekkel tértek innen haza. Csak aki így jön Rómába, csak az látja meg Rómát igazán, csak annak tárja fel ez a csodálatos királynő minden titkát, csak az visz innen kincset magával, melyet haláláig boldog büszkeséggel fog őrizni legédesebb s legszentebb emlékei között. Még a művészeti remekeket is csak az élvezi itt igazán, aki Róma vallási jelentőségét önmagán teljes mértékben átérezte s jellemző e részben ama protestáns német művészek esete, akik katolikusok lettek, hogy Rómát a maga egészében élvezni tudják.

Ehhez a zarándoki hangulathoz az kell, hogy az ember elsősorban az apostolfejedelmek sírjának, a vértanuk és szentek élete s halálának s a pápaság ezerkilencszáz éves nagyszerű működésének színhelyét lássa Rómában, s ne csak látni, hanem tisztelni is jöjjön e szent helyeket, az apostolok, szentek és vértanuk sírjait, templomait. A katolikus zarándok ne mulasszon el *meggyónni* Rómában, lehetőleg a Szent Péter-templomban (ahol mindig van magyar gyóntató is) s megáldozni vagy a katakombák egyikében, vagy valamelyik nevezetes templomban, amely különösen szívéhez szól.

Minden római zarándok legelőször is természetesen a Szent Péter-templomba siet. Nem is csoda. Nemcsak a legnagyobb és leghatalmasabb építészeti remeke ez a világnak, az ókort is beleértve, hanem Róma varázsának voltaképpen kulcsa is: a kereszténység középpontja, a katolicizmus szíve. Itt van az első pápa eltemetve: Szent Péter apostol s itt trónol fölötte, mint

az apostolfejedelemtől kiinduló és soha meg nem szakadt láncnak ezidőszerint utolsó szeme, a jelenlegi pápa. „Hol Szent Péter sírba téve és Rómának dobog szíve...”

„A tanítvány nem nagyobb mesterénél. Ha engem üldöztek, titeket is üldözni fognak” (Luk. 6, 40. és Jn. 15, 20.) — ezt jövendölte az isteni Megváltó követőinek. Hogy ez az első tekintetre hihetetlennek látszó jóslat valóban teljeseedett, annak legkiválóbb bizonyítékai közé tartoznak a katakombák. Az isteni és felebaráti szeretet vallását napjainkig gyűlölettel körvezi a gonosz szellem szolgátságában sínylődők tömege, mely — sajnos — mindenkor az emberiség nagyobb részét alkotja. De ez a gyűlölet legélesebben mégis csak a kereszténység első századaiban tört elő a sátán csatlósaiból, mikor zsarnoki hatalmukat féltvén a szelíd Jézustól, követőinek százezreit küldték a vérpadra. A keresztények kezdettől fogva nagy tisztelettel vették körül a szent vértanuk földi maradványait, akik a Mesterhez hasonlóan legyőzték a kínzások és a halál félelmét s hitet tettek a kereszténység mellett.

A jobbmódú hívők már a legelső időkben vetélkedve temették el a vértanukat saját birtokaikon, mint ahogyan Arimathei József tette volt Udvözítő holttestével. Mivel a római törvény szerint nem volt szabad a város falain belül temetkezni, azért már a pogányok is a Rómából kivezető nagyobb utak mentén állították fel hozzátartozóik síremlékeit úgy, hogy a város körül a szélrózsa minden irányában majd egyes síremlékeket, majd pedig egész csoportos temetkezőhelyeket találhatunk, még pedig nemcsak a föld színén, hanem a föld alatt is.

Róma környékének vulkanikus eredetű tufás talaja ugyanis kiválóan alkalmas földalatti járatok kifúrásához, amit a keresztények (valószínűleg először a zsidók) szintén kihasználtak temetkezés céljából. Ezt egyrészt takarékosági szempontból tették, másrészt talán a holtak nagyobb nyugalmanak biztosítására és

védekezésül a rablók és vadállatok ellen. Főleg ez az utóbbi szempont vezethette az első keresztényeket is, de ebben a szokásukban megerősítették őket az üldözések, amikor e földalatti járatok az emberi vadállatok elől is elég jó menedéket nyújtottak, mert lassanként olyan útvesztőkkel fejlődtek, hogy csak a beavatottak tudtak bennük tájékozódni.

A kezdetben különálló sírkamrákat, amelyek vértanuk holttesteit foglalták magukban, nem sokára földalatti folyosókkal kötötték össze és ezek oldalfalaiba mélyesztett üregekbe helyezték a halottakat.

„Hatalmas az Isten arra, hogy ezekből a kövekből támasszon Ábrahámnak fiait” (Mt. 3, 9.). Mikor a XVI. század hitszakadói azzal akarták magukhoz csábitani az embereket, hogy ők fogják visszaállítani eredeti formájába a hit- és erkölcsant, melyet az Egyház tizenöt század alatt elrontott, akkor megnyitotta keblét a vértanuk vérével megszentelt anyaföld, a földalatti Róma feltárta régen őrzött kincseit és beszélni kezdtek a néma kövek. Szavuk túlszárnyalta a vádaskodó és szórszálhasogató hitvitázók gyűlölködő hangzavarát, elnémitotta őket a tények tagadhatatlan erejével. A leletek számának szaporodtával mindig újabb és újabb bizonyítékok kerültek napfényre az Anyaszentegyház igazsága mellett. A katakombák ősi sírfeliratai, melyek legnagyobb tömegben a lateráni múzeumban láthatók együtt (számuk már de Rossi idejében 11 ezer-nél több volt, ma 20 ezer körül tart), aztán a falfestmények és egyéb leletek egymásután bizonyították be, hogy a hitigazságok, szentmise, szentségek, szertartások, Szűz Mária és a szentek tisztelete, egyházi szervezet stb. tekintetében az őkereszténység felfogása teljesen megegyezett az Egyházával és a szükségszerű, de lényegtelen különbségek, melyek idők jártával és a körülmények változásának hatása alatt a természetes fejlődés révén kialakultak, elenyésznek e nagyszerű összhang mellett. A Gondviselés keze odavezette az emberiséget a kereszténység bölcsőjéhez, oda a Krisztus Urunk ültette mustárfa gyökérszállaihoz és meg-

mutatta azt, hogy milyen irányban kell a terebélyes fának továbbfejlődnie, hogy ágain és árnyékában mind többen és többen tömörülhessenek a mennyei haza örökségének megszerzése céljából.

És mi — ha az Udvözítő valóságos szándékával, tanításának igazi értelmével akarunk tisztába jönni — *inkább fogunk a vértanuk felfogásának hitelt adni, akik Szent Péter és Páltól, meg ezek tanítványaitól hallották az evangélium ígét* és akik ezek kezei által vették a Szentlelket hősi önfeláldozásaik bátor elviseléséhez, mint a tizenöt vagy tizenhat század múlva felvetődött eretnekek okoskodásaira, akik akkor vélték eltalálni a keresztény vallás helyes értelmezését, midőn a Szentlélek kegyelmét önhibájukból elveszítve, nem bírták el többé Krisztus „édes igáját, könnyű terhét”.

*

Róma jelentősége hármias: történelmi, műtörténelmi és vallási.

Történeti szempontból Róma a világ egyik legrégebb városa s az ókor leghatalmasabb birodalmának székhelye. Innen indultak ki a római légiók jóformán egész akkor ismert világ meghódítására; innen diktálták egész népek és birodalmak sorsát. Egész országokat raboltak ki, hogy Róma gazdagságát gyarapítsák: a világ minden tájáról özönlött ide arany és a gabona, a rabszolga és a műtárgyak. Ez a város adta a világnak az ókor legnagyobb hadvezéreit, jogászait, politikusait, szervezőit. Itt volt a világ legtöbb fényűzése, a legraffináltabb élvezetvágy, a legnagyobb vagyon s legbüszkébb öntudat itt emelt önmagának oltárt. De seholsem is mutatkozott a nyers pogány erő tehetetlensége, a pusztán emberi erőkben bízó ókori kultúra elégtelensége oly nyilvánvalóan, mint itt. Mikor a kereszténység fellépett, Róma ugyan látszólag hatalmának tetőpontján állt, de a megváltatlan emberi természet romboló erői már nagyban kikezdték az óriási organizmust, mely aztán a barbár betörések között csakhamar összeroppant.

Műtörténeti szempontból Rómában nemcsak az a nevezetes, hogy tele van háromezer esztendő műemlékeivel, melyeket ilyen bőségben a világnak egyetlen pontja sem őrzött meg, hanem hogy ezek a műemlékek a város kimagasló jelentőségénél s egyéb körülményeknél fogva a legjobbat s legértékesebbet ölelik föl, amit az egyes korok, az ó-, közép- és újkor teremtettek. Az ókori Róma az ókor egész világának legfőbb művészeti termékeit halmozta fel. Görögország szobrai szállította ide s Egyiptom obeliszkjeit; a keresztény Rómában pedig a pápák buzgósága s páratlan műérzéke teremtette meg újra és újra a tudományok és művészetek világközpontját. S ami megint egészen egyedülálló római sajátság: itt az ókor, középkor s újkor nagyszerű műalkotásai egymás mellett sorakoznak fel; a modern vagy reneszánszkorbeli építmények mellett ott vannak néha csak egy lépésnyire, néha valósággal egymásba fonódva a kora-középkor sajátos alkotásai s az ókor maradványai. Itt mintha az idő állna s egymásba folyna múlt, jelen s jövő; vagy mintha az egész város egy hatalmas évszázadjelző kronométer volna, melyen a ma élő nemzedék, mint roppant homokórán mérhetné le az egymásra következő, futó-múló korszakokat...

Vallási szempontból Róma: a keresztény világegyház szíve és központja. A vallásos hit mindig úgy tudja, de ma már minden komoly ember által vallott, tudományosan is sokszorosan s kétségtelenül igazolt tény, hogy az a Péter apostol, akire Krisztus Urunk anyaszentegyházának kormányzatát s igazgatását „a világ végezetéig” bízta s akiben már az első keresztények a keresztény hívek legfőbb vezérét ismerték el, csakugyan itt, Rómában székelt s itt is halt Nero alatt (67 Kr. u.) vértanuhalált. Ha tehát Krisztus egyházának a maga Krisztus-rendelte alkotmányában csakugyan „a világ végéig” kellett fennmaradnia, Péter hivatali utóda, azaz a mindenkori római püspök, a pápa, ugyancsak Krisztus akarata szerint az egész világ kereszténységének egyedüli törvényes, Isten-rendelte feje,

legfőbb lelkipásztora. Azaz: Róma a világegyház középpontja. Nem is volt ebben kétség semmi részen egészen a IX. századig, amíg féltékeny hatalmi politikából Bizánc meg nem teremtetett az első sajnálatos szakadást, melyet később a protestantizmus követett. Nincs kétség benne, hogy már a legelső keresztény századokban, sőt évtizedekben az összkereszténység, a keleti is, a római egyházban látta a világegyház törvényes fejét. (Ezt tanúsítják Antiochiai Szent Ignác, Szent Kelemen stb. az első századból, Szent Irenaeus, Tertullianus, Caius Presbyter stb. a másodikból s ugyanerre vall már a legelső korból rengeteg irodalmi s történelmi emlék.) A katolikusokra nézve tehát Róma nemcsak műemlékek s történelmi maradványok gazdag színhelye, hanem egyúttal az *Isten városa*: az a hely, ahonnan az igaz hit szövétneke soha meg nem törő világosságban árasztja sugarait a négy világtáj felé; ahol a mi lelkünk legfőbb pásztora és püspöke, Jézus Krisztus országkulcsainak őre, a mi Szentséges Atyánk lakik; az, akinek homlokán ragyog az isteni ígélet, hogy amit megold a földön, meg lesz oldva mennyben is és az a másik, hogy „a pokol kapui nem vesznek erőt rajta” soha!

Ez utóbbival függ össze s mintegy folyamánnyal belelőle az a tény, hogy Róma a kereszténység belső életében is mindig egészen kimagasló szerepet játszott. Minthogy itt ütközött meg a fiatal kereszténység legközelebbiről a pogánysággal, tehát itt folyt a legtöbb vértanui vér; mint Szent Péter székhelyére s annyi vértanú szenvedése helyére, ide vonzódtak az évszázadok folyamán leginkább a nagy lelkek, a nagy keresztények és a szentek; innen indult ki rengeteg nagy keresztény tett, szervezés, rendalapítás, egyházi reform stb. Amit Jézus a Golgotán szerzett, az erkölcsi megújulás, a tisztaság, szeretet, vigasz, felemelkedés, hősi erény: mind innen sugárzott szét a nagyvilágba s ide jöttek mind a nagyok, akik közelről akartak inni a krisztusi forrás vizeiből. Róma a keresztény civilizáció

kiindulópontja volt az összes európai kultúrnépekre nézve. Innen indultak ki a keresztény művelődés pionírjai a mai Európa összes államaiba s indulnak ki még ma is Kínába, Japánba, Szibériába, Alaszkába, a Tűzföldre s a világ minden tájára. Rómában sem szere, sem száma a szentek sírjainak, vagy a helyeknek, ahol éltek, laktak, működtek, vagy legalább megfordultak s a város ma is tele van intézetekkel, magasabb hittudományi, vagy hitterjesztő-képző kollégiumokkal az összes nemzetek számára, melyekből kiváló hittudósok s hitterjesztők rajzanak ki az egész világra.

Róma titka.

Róma, 1923 október.

Rómáról mindenki tudja, hogy nem olyan, mint a többi nagyvárosok. Ami Londont Londonná, Chicagót Chicagóvá vagy Pestet Pestté teszi, azok a bizonyos nagyvárosi allűrök, azok itt — mindenki érzi — egészen mellékes, jelentéktelen dolgok. Rómába senki sem jön azzal az érzéssel, aminővel a modern nagyvárosokat látogatni szoktuk. Itt sokkal több s egészen másfajta élményeket várunk.

A tudat maga, hogy Róma a világegyház középontja, roppant történelmi emlékezések tömege s az a sehol felül nem múlt bőség, amellyel a művészetek itt szinte zuhogva ontják elénk a Szépet: mindez valami nagyon fontos és ünnepélyest sejtet azzal, aki első ízben zárandokol az Örök Város felé.

Ha pedig hívő katolikusról van szó, akkor Rómába menni annyi, mint bekapcsolódni abba a legnagyobb s legszebb zárandokmenetbe, mely immár kétezer év óta egyre szakadatlan áradatban kanyarodik rá a világ minden tájáról a római Via Triumphalisra. Az útra, ahol egykor Scipiók és Pompeiusok haladtak, de akiknek hamarosan nyomukba léptek a Péterek és Pálok, Ágnesek és Sebestyének, VII. Gergelyek és VII. Piusok s kétezer évnek minden legnagyobbjai, többé-kevésbbé véres, de mindig diadal-

mas Rómába-téréssel. „A hely, melyen állasz, szent”, ezt érzi mindenki, mikor a Róma-Termini állomáson kiszállva római földre lép.

Leírásokban sokszor olvastam, ismerőseim is többször mondták, hogy Rómának — „lelke van” s hogy ez a legérdekesebb s legértékesebb benne, és ez a lélek előbb-utóbb mindenkit megragad, legyűr és bilincseibe ver; kényszerít, hogy meghódoljunk neki, oda-kötöződjünk ehhez a városhoz s ha elmegyünk innét, akkor is egyre visszavágyódjunk hozzá. Azt is lenyűgözi ez a varázslatos város, aki ellenkezik vele, aki nem akar meghódolni neki. Hát még aki akar, aki, mint jómagam is, azért jön Rómába, hogy tele tudóval szívja magába ezt a vértanui vérrel párás, szentelt levegőt!

Azzal a naiv hittel jöttem Rómába, hogy ha valakit, engem talán csak megtalál mindjárt első nap Róma lelke, vagy inkább: én megtalálom Róma lelkét. Szégyenkezve vallom be, hogy soká, csaknem hat hétig nem találtam meg. Folyton éreztem az erejét, a közelségét, de nem tudtam rátalálni. Ennek a titokzatos léleknek arculata ködbe, titokba burkolódzott előttem. Nem tudtam magam megadni neki; aki hír szerint oly erőszakkal kínálja ölelését, nekem egyre kisiklott a karjaim közül.

Idegesen kérdezgettem végül:

— Mi ez? Hát engem Róma lelke nem kap meg? És éppen csak engem nem kap meg? Megkapja az egyszerű, tanulatlan hívőt, aki az Abbruzzókból vagy akár a Sierra Nevada jéghegyi bokrai közül vagy a Rajna-vidék valamely falucskájából vagy Melbourne aszfaltjáról jön ide csókolni e szent falakat, — megragadja a kételkedőt és máshitűt, aki a Szent Péter-templomban, Bramante borzongatóan fonséges boltívei alatt, mint egy nemkatolikus barátom mondta: fizikai fájdalmat érez azon, hogy nem született katolikusnak, — megragadja az esztétikust, aki innen, mint Goethe, újjászülötve, átcserélődve megy haza, — megragadja a politikust és diplomatát, aki itt egy új és szokatlan,

mert anyagfeletti hatalom közelségét érzi, amely előtt az anyagi erőszaknak oly gyakran kellett letennie a fegyvert... Mindenkit megragad — csak engem nem ragad meg?

— Vagy talán csak több odafigyelést, nagyobb törődést, élénkebb szemkitárást kíván előbb tőlem? Hogy aztán annál ölelőbben boruljon rám s csordultig eltöltse lelkemet tanításainak borával?

Jártam, róttam hát az utakat, az emlékek, monumentumok végeszakadatlan sorát. Nemcsak a dolgokat láttam, hanem bennük, mögöttük, fölöttük egyre kerestem azt a bizonyos „lelket” is. Róma titkát. Kerestem türelmetlenül, napról-napra türelmetlenebbül és szégyenkezőbben. Folyton mellettem volt; néha szinte már arcomon éreztem a lehelletét. És mégsem találtam meg. A talányt mégsem oldottam meg.

Aki Rómába megy s nem pogány (vagy így is mondhatnám: nem a tébolyodásig antiklerikális), azt legelső útja a Szent Péterbe vezet. Mert a modern Rómának minden látnivalója: az a néhány diszépítmény, amelyet az olasz uralom emelt, a Szent Péterhez képest éppen csak annyi, mint egy silbakház a királyi palota előtt.

Én is odamentem tehát.

Megálltam a világ legszebb terén, már az obeliszket is elhagyva, ott, ahol a lépcsők felé emelkedni kezd a talaj s ahol minden tisztességes katolikus ember, aki először jár itt, előbb levett kalappal elmondja a Hiszekegyet s csak azután megy tovább.

Beléptem a világ leghatalmasabb szentegyházába; odaborultam az apostolfejedelem, az első pápa sírjához, mely fölé ma a 130 méter magas kupola, a világ egyik legmerészebb építészeti alkotása borul. Homlokomat forrón szorítottam oda a fénylő és hűvös márvány síma tükréhez.

Ez hát Róma, Szent Péter apostol sírja, a katolikus világ középpontja!

Róma lelke e percben oly közel járt hozzám, hogy

szinte fojtogatott; de — különös — nem mutatta meg arcát. Valahogy csalódottan mentem tovább.

Elmentem az Ostiai-út páratlan nevezetességéhez: a márvány-rengeteghez, az oszlop-Niagarához, melyet a katolikus kegyelet a Népek Apostolának sírja fölé emelt. Már azt hittem, itt megtaláltam, amit keresek. Szent Pál az írók, a hitszónokok, a cselekvő, tevékeny, harcos katolikusok eszmei képe. Igaz, hogy Péter a tekintélyi központ, de Pál az, aki legtöbbet tett és fáradt az evangéliumért. Ez a sír szól majd bizonylyal lehangosabban a lelkemhez, gondoltam s megsúgja nekem, mi az, amiben Rómának sajátságos, titokzatos jellege rejlik.

A pápaság? Nos igen, mindenekelőtt, de még valami; ahogy a Szent Péter-templom levegője mellett a Szent Pál sírjáé is lényegesen hozzátartozik Róma lehelletéhez.

A nagy igehirdető sírja és bazilikája csakugyan szólt is hozzám, melegen és felemelően, simogatóan és ércesen. De Róma lelkének a titkát innen is megoldatlanul kellett továbbcipelnem. Pedig a bazilikától kizarándokoltam még gyalog a Tre-Fontane-ig is, a „három forrás” helyéig, ahol Pált lefejezték s ahol a legenda szerint feje háromszor szökkent fel, lefelé gurulva a lejtős földön s e három ponton a néphagyomány szerint három forrás fakadt. Három templom áll most e helyen, méla fenyők és alvó ciprusok között. Róma lelke ott sír, nyög és zúg az ágaik körül, de nem tudtam kibetűzni, mi az, amit suttog. Ismét tovább kellett vinnem lelkemben a zengő talányt.

Visszatértem a városba. A város közepébe. Ott van a mi rendünk két nagyszerű, kedves temploma: a Gesù és a Sant' Ignazio, a világhírű jezsuita laikus-testvérnek, Frater Pozzonak műveivel, freskóival. A templomok mellett pedig s a közeli S. Andreá-ban a szobák, amelyekben Loyolai Inigo, Borgia Ferenc, Gonzaga Luigi s a kis Kosztka-gróf, a 18 éves Szaniszló érték az ég számára s teremtték meg azt az újkori katolikus újjáéledést, amely szebb s nagyobb volt, mint

amely romboló volt az iszapár, mely fölött új tavaszt s virágzást kellett serkenteniök.

Kit ne ragadna szíven, ha Loyolai Ignác koporsója fölött misézhetik? Ha az alacsony, szűk cellába hajolhat be, amelyekből egy világra hajnallott ki a lelki megújhódás? Vagy ha az angyali Alajos sírja elé térdel, aki nagyobb vonzóerővel emelte romlatlan ifjú-lelkek ezreit a tiszta élet liliomos magaslatai felé, mint aminővel három világrész Antinousai sodortak züllött Augusztusokat a kék felé.

*

Róma valóban: örök város; nemcsak azért, mert mindig fennmarad, bármennyiszer elpusztítják (az avignoni fogság idején például annyira elpusztult, hogy már csak alig 10.000 ember lézengett a romjai közt), hanem azért is, mert mindig megtartja középponti jellegét, nagy s erős hatások örökifjú indítójaét. Nemcsak Péter és Pál cövekelték itt le a kereszténység világszervezetének alaposzlopait, hanem azóta is, valahányszor a talaj lazulni látszott ez oszlopok körül, mindig innen indult ki az erősítő, reformáló munka.

Ha Róma története csak a IV. században kezdődne, akkor is páratlanul gazdag történeti erők középponti forrását jelentené. Itt székeltek a Nagy Leók és Nagy Gergelyek s annyi más csodálatos nagyság a pápák hosszú sorában; innen indultak ki a VII. Gergelyek s V. Piusok egyházi reformjai; innen keltek hódító útjukra a népvándorlás korának nagy apostolai; innen Asszisi Ferenc és Domonkos, Ignác és Xavér, Borromei Károly, Canisius, Fáber, Neri Fülöp, Hofbauer Kelemen: minden és mindenki. Ha Rómát kivennők az utóbbi másfélezer év történetéből, vajjon mi maradna? Maradnának háborúk és marakodások, pénz-műveletek és kizsákmányolás, sok-sok laposság s alacsonyosság, felcifrázva a technikai haladás külső vívmányaival; azonban a legmelegebb színű s legaranylóbb fonalak hiányoznának az utóbbi kétezer év kultúr-történelmének goblenjéből.

Ez szólt felém Ignác s a nagyok sírjából. Az angyali ifjú koporsójából, amely mellé csak mostanában helyezték oda Bellarmin jezsuita bíborosnak koporsóját. (A nagy bíboros utolsó kívánsága volt, hogy egykor szent lelkigyermeké, Gonzága Alajos lábához temessék. Kívánsága, íme, teljesült: az egyik oltáron nyugszik Szent Alajos teste, tovább a következőn mesteréé.) De ezek a nagy benyomások is valamikép homályosak és elmosódottak maradtak bennem.

Éreztem: még ez is mind csak rész. Része a nagy, az égbenyúló Rómának. Vonások az arcon, gyönyörűek, felemelők... De még nem az arc maga!

Folytattam hát felderítő utamat.

*

Sorra vettem a Lateránt, a katakombákat, Szent Ágnest a falakon kívül... Ó, ezek az első keresztény századokból való édesen gyermeteg sírfeliratok, amelyekből valósággal kilángol a hit! Ez a sziklákat görgető hit, amely pedig akkoriban még nem támaszkodhatott százados megszokásra, régi emlékekre, teológiai tudományra, keresztény társadalmi intézményekre, sőt amelyeknek még egyetlen kötemploma sem volt, hanem csak ürgelyukai a városon kívül, azokban bújt meg...

Ez a hit, amelynek csak a nevét is kimondani szégyen volt és megbélyegeztetés, sőt vesszőztetés, kínpad és halál... „*Caiula, vivas in pace*”, és „*Asella, cum Xto*”, szól a primitíven vésett búcsúzó, s itt 12, ott ezer-kétszáz, amott kétezer vértanu csontjai. Kő legyen, akit ez meg nem indít.

A wittenberg-berlini vastagnyakúság egész vak-sága kell hozzá, hogy valaki, mint a Baedekerek teszik, ezeken a helyeken is csak köveket és romokat lásson, és tudákos tudatlanságát néhány „angeblich”, „Legende” s hasonló szavak mögé dugva játssza a bölcs szkeptikust. Ma már nagyon sok „legendának” megtett ősi hagyományt igazolt a legkritikusabb történelmi

kutatás. Ahogy a Mester mondta: ha ezek elhallgatnak, a kövek fognak beszélni.

Csakugyan: Róma hite mellett a kövek beszélnek, amelyek még nem szakadó bőséggel kerülnek elő a föld mélyéből, letűnt korok kötörmelékei közül. Kílóméter hosszú katakombák sírfelírásainak ezrei nyújtják ki kezüket a föld alól tanuskodni a „legendák” valódisága mellett. A kódigmatika tanuságtétele!

Az egykor oly büszkén tagadó Harnack is bevallotta végül, hogy a „főlegenda”, a nagy száka a szemben: Péter római tartózkodása és halála — többé kétségbe nem vonható történelmi valóság. Igenis, a Péter-templom a Nérói Cirkusz azon pontján épült, ahol az első pápa befejezte földi pályafutását. A Baedeker szerint persze ez máig csak „legenda” és „angeblich”, ahol, „Petrus gestorben sein soll”. És a felvilágosult csicserónék bérkocsis-tudománya is így magyarázza bámész amerikaiaknak s másoknak: *si dice; ma chi lo sa?* („Mondják; de ki tudja, igaz-e?”)

Sajnos, a Baedekernek és a tudatlan csicserónéknak többen hisznek, mint Grisarnak, vagy akár Harnacknak. Az ellentmondás és hazugság csak nem hallgat el az apostolsírok s a katakombák körül.

A kereszt ostobaság és botrány marad a századok végéig. Tán ebben van Róma sajátossága? Ez a titka? A tagadás? S a mégis egyre diadalmaskodás? A vér és a gúny, a gyilkos és lenézetés örök martiriuma, amelyben a Mester sorsát átveszi s örök passióvá folytonosítja a Jegyes? Pogányság és krisztianizmus örök versengése: ez vagy-e te, Róma?

Majdnem úgy látszik; hiszen a pápa sokáig megrabolt fogoly volt, önbecsületének foglya, nem affektált duzzogás rabja, ahogy gyűlölködők és poltronok hiszik. Róma tele van pápai-címeres épületekkel, pápai magántulajdonokkal, melyeket elvett tőle az uzurpátor; ma karbiniérik báméskodnak ki nem egy évszázados, monumentális palota ablakából, melyet talán Maderna emelt vagy Michelangelo mintázott.

A sötételemkű zsidó Nathan-uralom, ha nagy-

jából a múlté is, sok helyen ott hagyta még a lelke és keze fekete nyomait a legtisztább s legfelvilágosultabb hatalom egykori alkotásain. Bizarr kis homokkőszobrok talapzatán nevezik „oscuro potere”-nek azt a hatalmat, amely Bramanték, Raffaelok és Palestrinák alkotásaival szórta tele Rómát. A pápa 70 éven át volt kénytelen legalább néma elvonultságával tiltakozni a jogfosztás, az erőszak és ízléstelenség égő inzultusai ellenében, melyeket az olasz kormányok minden apró udvariaskodásuk mellett is folytattak; ennyivel tartozott — minden mástól eltekintve — saját kétezer éves neve becsületének, az évszázadoknak s ma élő hívei háromszázmilliós családjának is.

Mikor először láttam XI. Piust, úgy véltem, hogy talán éppen a pápaságnak ez az évezredes martíriuma az, amely az ő arcát oly fájdalmas nyomottá, gondterhessé s szenvedővé teszi. Nem ebben a martíriumban rejlik-e Róma titokzatos ereje, egyedülvalósága, megkapó hatalma?

*

És voltam a Kolosszeumban...

Hatalmasan megkapott. Persze, hogy a Kolosszeum valójában nem az, aminőnek a forgalomban levő látképek ábrázolják. Képekre ezek a méretek és kötémegek nem is vetíthetők. Úgy hatnak rajzban, mint a gizehi piramis egy gyufaskatulyán. A valóságban? Rettenetes, beszédes hirdetője a Kolosszeum annak a szörnyű hatalomnak, amelyet a régi, pogány Róma jelentett. Borzalmas temploma a kéjnek, az elaljasult tömegek ösztönének, a kegyetlen gyönyörkeresésnek. Ezek a szinte levegőbeveszően magas páholy- és karzatsorok, amelyeken egykor 80 ezernyi tömeg szeme itta a kicsorgó embervér látványának perverz gyönyörtől Óriási mérföldjelzője a történelemnek: egy országnak, amelyet farkastejen nevelt alapítói összeterelt rablókból és gyilkosokból neveltek az ókor legrettegettebb s legelőkelőbb nemzetévé.

Ide folyt össze minden, amit Ázsia, Afrika s Európa nyújtott: arany, márvány, asszony, rabszolga, tudás és

művészet. Itt éltek fel egy világ kincseit. S itt fordították neki: négyszáz éves világtiprásban kiacélozódott impériumuk minden szorító erőszakát és fortélyát a Keletről jött ifjú kereszténységnek.

A Kolosszeum nézőterének vagy egyharmada fel van fedve s az ember borzadva nézi azt a romjaiban is rettentő alvilágot, amely itt a színpad alatt elterült. Egymás alatt két emeletnyire üregek, börtönök, hosszú, keskeny folyosók egész labirintusa; emitt a keresztények s egyéb halálraítéltek ergasztuluma, ott vadállatok ketrecai, amott a szűk emelőszerkezetek kökeretei, amelyeken a vadállatokat alulról az arénára emelték.

Itt a föld alatt készültek utolsó útjukra férfiak és nők tizezrei; pápák, püspökök, szűzek, világiak; innen indultak a mártíriumba, Krisztus elé, miután néha heteken át hallgatták koromsötét börtönükben az előttük kivégzettek halálsikoltásait a fejük fölött; s éjszakai szendergésükbe is belebődült a vadállatok ordítása, amelyeket a szomszéd üregekben az ő kivégeztetésükre éheztettek. Ömlött a vér az arénán éjjel és nappal s ha ugyanezek a téglaboltokon átszivároghatott volna a nedvesség, a mélységben gyötrődő vértanujelöltek tanakodhattak volna azon, hogy a közéjük hulló cseppek egy-egy utánczott tengeri ütközet vizének cseppjei-e, vagy hitvallótársaik testéből ömlöttek-e? A tömeg pedig, a császár és lakájlelkű udvarosai, a lovagok, a tisztek, a matrónák, a Vesta-szűzek, a tömeg, a nép, a demokrácia, a szent és csalhatatlan többség ott üvöltött a percenként lebukó egy-egy újabb áldozat vesztén, habzott az ajka s karjait dobálta a kéjben s csodálkozott volna, ha valaki bűnnek tartja vala az örömeztetést az embertárs vére ömlésén.

Van-e még hely a világon, ahol ennyi irgalom nélkül való kegyetlenség terpeszkedett? Volt-e önteltebb, ellentmondást nem tűrőbb hatalom valaha, mint a római impérium, az önzésnek és erőszaknak ez a világot igába szorító démonja, amelynél az érdek volt az egyetlen jogforrás és a siker az egyetlen erkölcsi zsinórmérték?

És a történelem igazságszolgáltatása, amit mi naív

klerikások úgy is nevezünk, hogy isteni gondviselés, mégis ledöntötte ezt az agyaglábon álló érckolosszust. A Kolosszeum bíborszőnyeges páholyainak habitüei végre mégis kiejtették kezükből az impériumot. A triumfátorok, akik a félvilág ártatlan, szabadságukat védő királyait kötözték diadalszekerük elé, végre egymást gyilkolták le. A kincsek közt dőzsölő felséges nép vére magában rothadt meg s ugyanazok a barbárok rombolták szét Ó-Róma márványos csarnokait, akiknek legjobbjait évszázadokon át kergették maguk előtt a Via Sacrán szégyenbe s halálba a gögös triumfátorok.

Róma „ledőlt s rabigába görnyedt”. Ledöntötték nem utolsó helyen azok a koldusok, papok és rabszolgák, akiket Róma a vadállatok elé dobott a gyűlölt Krisztus nevéért... Szenvedők, ide jöjjetek bizodalmat tanulni; itt hallgassátok a *Magistra Vitae* nagy szavát a hol fel-, hol lefelé forduló küllőről. Itt tanuljatok szerénységet ti is, gögös urai a földnek! De főleg itt tanulj hitet, hívő s szégyenkezést, hitetlen!

A Kolosszeum este legszebb és — legstílszerűbb. Hiszen a kolosszeumi játékok is jórészt este folytak, holdfény vagy fáklyák mellett. Holdfényben különösen is kísérteties ez a roppant kőalkotás. Ilyenkor mintha a kivégzett százezrek árnyai suhannának végig a sokemeletes kőülések végtelen sorain; mintha alulról, az arénáról, még egyre sirna a mészárszékre szánt gladiátorok szomorúan hazug köszöntése: „Udvözlég, cézár; a halálbaindulók köszöntenek!” s zengene a keresztrefeszített, kerékbetört vagy tigrisek elé vetett keresztények utolsó, önerősítő imája: „Christel eleison!”

A Golgota naptalan csendje, sötét méltósága üledik ilyenkor este a Flaviusok sárga, kísérteties körszínházára, de ebből a csendből és sötétségből máris kivillámlik a közeledő feltámadás hajnalfénye. A feltámadásé, mely azóta régen el is közelgett...

E mellett a villanyfény mellett majdnem lelepleztem a fátyolozott arcot. A véráztatta kötömbök között Róma lelke egészen közelről kötekedett velem. Ez

volna az? kérdeztem. A vértanúság végső diadalának Krisztus-hirdette bizonyosága? Ez Róma titka?

Nem, még ez sem. Legalább még ez sem egészen az. Keresni kell tovább; valami olyanban, ami mindent kifejez és mindent megértet; mindent, ami pápaság és vértanúság, és láng és hit, és csodálatos, halhatatlan nagyság, és szép, mint semmi más a világon.

Egy este aztán, mikor alig gondoltam rá, megtaláltam Róma lelkét. Egy elhagyott téren találkoztam vele. A titokzatos árny hirtelen mellém suhant s egy pillanatra felvetette fátyolát. S amióta igazi arcát, ha egy percre is, megláttam, most már e soktitkú arcnak meg tudom érteni mindenegyes vonását.

— Shall we have a walk in medieval Rome? — Megyünk-e sétálni a középkori Rómában? szólított meg egy délután szobaszomszédom a Collegio Germanico-Ungaricóban. Velem egykorú, mexikói rendtársam, Mariano Cuevas, akivel már többször jártam Róma nevezetességeit. Félóra mulva ott bolyogtunk ismét Róma omladékos külvárosaiban.

Társam hivatásos történész, aki a mexikói egyháztörténelemre vonatkozó kutatásai révén fiatalon lett a madridi és mexikói tudományos akadémiák tagja. Amellett elég régi római lakos is, azaz elég jó „romanista” (mert Rómát ismerni, „romanistának” lenni, külön tudomány). Nem megvetendő szerencse tehát, ha valakit ilyen ember kalauzol Rómában; mindenesetre többet ér, mint a nyomtatott vagy kétlábú csicserónék bugyborékoló szellemtelensége. Társam különösen a középkori Rómát kedveli s nagy méltánytalanságnak tartja, ha valaki csak az ó- vagy újkori Rómában talál figyelemreméltót. Fáradhatatlanul vezetett körül-köre, templomról-templomra, térről-térre: nem győzte magyarázni a görög mozaikok és húsvéti gyertyatartók korát a valóban túlkevésbé méltatott középkori építményekben: a S. Maria sopra Minervá-ban, a S. Maria in Cosmedinben, a S. Maria in Trasteveré-ben.

Kérésemre elvezetett a S. Stefano Rotondóba is a Caelius-hegyen, amelyet mi magyarok bizonyos fokig nemzeti templomunknak szeretünk tekinteni.

Az óriási, ezeréves, elhanyagolt boltívek alatt bagoly röpködött; a fehér körfalakról primitív kísértetességgel néztek le ránk a naív rajzolású régi vértanujelenetek. A templom körül, bekerített zöldségeskertben lakik a custode, a sekrestyés; éppen őnagyságával pörölt, mikor arra jöttünk, s emez, hogy elfordítsa figyelmét a házi perpatvarról, ránk terelte a közös háztartási haragot, hogy nem siettünk borralót adni azért, hogy kérdésünkre, nyitva van-e a templom, igen-nel felelt. Az utcán gyermekek játszottak, göndörfürtű, piros kis taliánok, kikre egy nagyobacska lány vigyázott, aki, mint kényeskes mozdulatai elárulták, fejlődő bájainak ébredező tudatában élhetett s a porban guruló kisebbek fölött époly méltózó, jövőbe vágyó szemmel nézett el, mint bármely más ábrándozó kislány Pesten, vagy Rómában, vagy Helgoland szigetén... Ime, az örök jelen és az örök jövő...

A gyerekek homokvárai közt elhaladva csodálatosan csendes térre értünk. Róma kicsiny püspöki városokban látni néha ilyen külsős, csendes tereket az ósdi székesegyház körül; régi falak zegzugaitól körülvéve, otromba, régi kövezettel, melynek hegyes kődarabjai közül szélteében kinőtt a fű. Olyan zegzugok ezek, amelyekben az idő mintha megállt volna; magános szigetek, ahol alszik a múlt s álmodik a jelen...

Ez a tér azonban eleven volt és színes. Egyik oldalán Néró — vagy Dolabella konzul — vízvezetékének még teljesen ép boltívei, átnyúlva az utca fölött; alattuk nyikorogva hajtja nagykerektű káróját a Campagna parasztja. A kétezeréves római téglák és travertintömbök pompásan dacolnak azzal a bizonyos vasfoggal... A másik oldalon Szent János és Pál temploma, az V. századból, Kr. után, XII. századbéli freskókkal, abból az időből t. i., amikor „restaurálták” a templomot.

— Milyen régi torony! kiáltok fel, mire társam

megjegyzi, hogy tévedek; ez a torony itt „új”, mert „csak” a X. századból való.

— A X. századból? — sóhajtom. — Istenem! hiszen akkor jöttek a magyarok mai hazájukba. És ez itt „új” dolog?

Csodálkozva teszem szavá, hogy itt évszázadokkal és évezredekkel csak úgy dobálóznak. A spanyol historikus végignéz rajtam s maga körül mutat:

— Nézze, itt egy évezred csakugyan nem számít sokat. Ez a torony itt vagy ezer évvel öregebb, mint mi, de viszont ezer évvel fiatalabb, mint amazok a vörös boltívek. A két építmény nekünk egyenlő vénnek látszik, pedig kettőjük közt ezer év a különbség. S az obeliszk, melyet amodatúl, a Laterán előtt láttunk, még másfélezer évvel öregebb, mint ezek a boltozatok . . . Itt minden együtt van: a háromezer-ötszázéves oszlop, a kétezeréves fal, az ezeréves templomtorony s ezek a mai gyermekek . . . Rómában az egész mult sűrítve, a jelennel egyszerre dobban élénk . . .

Körülnéztem a téren s egyszerre, mintha a szfinksz lerántotta volna arcáról a leplet. Láttam . . .

*

Ez hát a titok, itt van Róma lelke! Az álló idő, vagy ha tetszik: az *időfelettség*; ez a csodálatos egybefolyása multnak és jövőnek, titokterhes ölelkezése múltó évezredeknek az örökkétartó jelennel, az elmúlás sírkövei közt botorkáló, örök jövővel . . .

Csakugyan: ez az a képlet, amelyet oly soká hiába kerestem. Ez Róma arcának az az alapkifejezése, melyből mindenegyes vonást meg lehet érteni, mert mind ebbe folyik vissza s ebben olvad fel: az obeliszk, a császári vagy konzuli boltívek oromzata, az ezer év óta egyformán zsongó toronyharang s a másfélezer év óta egyformán mosolygó mozaik-Krisztus; a fűrtjeit simító kisleány Mária-érme s odaát a Gesù, a Szent Péter, Raffaello és Bernini, Loyolai Ignác és XI. Pius . . .

Ezen az arcon, Róma arcán vannak ezerötszázéves és tizenötéves és háromezeréves vonások s ezek a vo-

nások mind nagyon jól összeférnek s ami ezt a szokatlan együttest itt oly magától értetődővé teszi, éppen az, — hogy Rómában van. A városban, ahol az évezredek: miként egy nap, s az idők nem számítanak... Egyazon arc sokszerű vonása itt minden: *az időkön túl-emelkedő, mert örökérvényű gondolatoké...*

Ebben a városban csakugyan az Isten attribútumai nyúlnak le a földre. Szinte fogható alakban mered ki itt az idők áramló tengeréből az örökkévalóság sziklája. A végtelenség lehellete szállong a magunkban oly véges és elmúló dolgok, kövek, intézmények, emberek, korok között...

Fellélekzettem. Most már nem üldöz a titok, a sokrétű talány. Most már nem zavar érthetetlen rejtélyként az a sok emberi, nagyon is emberi vonás, amely mindenüvé, ahol ember van, a századok során.

Már nem ijeszt meg a Náthánok és Garibaldik pilanatnyi, kicsiny győzelme a Krisztus Menyasszonyán; az apró túsúrások, mint mikor a Vatikán falával szemben egy csapszékszerű lebújban az istentagadó aposztatának, Giordano Brúnónak emeltek szentélyt a radikálisok, vagy amikor amerikai methodista pénzen „Chiesa Valdese” felírástú protestáns imaházak homlokzatára ezt a célzatoskodó kis jelmondatot vésték: „*Lux in tenebris* lucet”, azaz a köröskörül terjengő római sötétségben ez a jóhírű középkori szekta terjeszti a dollárokon fényesített evangéliumi világosságot. Már nem kedvetlenít el az a sok tehetetlenség és kicsinyhitűség azoknak az olasz katolikusoknak, pápoknak és világiaknak részén, akik látják vagy legalább látnák a bajokat és hiányokat s egy pusztai remete passzivitásával vonogatják vállukat. „Ki tehet róla?” szóval s nyugodtan sétálgatnak tovább a Monte Pinción s a Villa Borghesében. Nem akadok meg a pogány és keresztény elem folytonos összefolyásán sem a római művészetben, mert hisz itt a pogány is keresztény lett, épp azért, mert a kereszténység a pogányság örökén építette fel az újszövetség megváltó hitét.

Mik ezek a külsőséges, apróságos mellékjelensé-

gek! Róma nagyságához annyira nem érnek fel, hogy szinte nevetséges és szentségtörés ilyesmiket itt csak észre is venni. Olyan, mintha valaki a Cheopsz piramisát a szerint bírálná le, mert hogy legyenek szálltak rá. Sokkal nagyobb bajokat látott már ez a város, mint aminőket ma csak elgondolni is tudunk — és túlélte, legyőzte valamennyit.

Itt nincs elmúlás: mert itt csak az múlik el, ami emberi és romlandó a falai között. Azaz: ami csak zsellér itt. A törzslakó: a Péter katedrája, a századokon keresztül jelenlevő Krisztus, az eleven erő, mely a kősziklából szakad ki időtlen-időig „urbi et orbi”, a városra s a földkerekségre — ez a törzslakó nem hal meg soha.

Róma jelszava: a „non praevallebunt”. Elvi tévedés, enyészet és halál nem vesznek erőt rajta. Az idő nyomtalanul suhan el fölötte. Romok városa s mégis a soha el nem romló virágzása. Sírok városa, de sehol az élet úgy nem duzzad, úgy nem harsog és diadalmaskodik, mint itt e sírok fölött. Sehol nincs ennyi vénség és ódonság ennyi üde fiatalsággal telítve. Sehol a vérengzésnek, pusztulásnak, halálnak ilyen pazar aratómezeje nem volt s mégis, sehol az Isten lehelle: a halhatatlanság ily közel nem jár az emberiséghez. Tört oszlopok, temetői ciprusok, háromezeréves sírok, ledőlt birodalmak emlékei közt zokog a lehullás gyászdala, a történelem Circumdederunt-ja, mintha egész Ó-Róma egyetlen zengő Memnon-oszlop lenne, de az évezrek gyász kara mögött és fölött egyre bízón és biztatón cseng ki az örök fennmaradás győzedelmes, húsvéti dala. „Non praevallebunt — nem vesznek erőt rajta.”

Ez a bizodalom szól felénk a mártírsírokból, a katakombákból, a Vatikán százados termeiből, a Kolosszeum földalatti üregeiből, a Szent Ignácok szobáiból, a Neri Fülöpök oratóriumaiból, Gonzága Alajosok gyermektegyérségéből, Bellarminok, Palmierik, Kircherék, Secchik tudományos erőfeszítéseiből. Itt minden az időfelettség, az örökkévalóság végtelen

méreteihez van szabva s csak ezekből érthető. Ez ennek a csodálatos városnak a „lelke”, a titka.

A „lélek” megtalált; boldog kábulatba ejtett, reszkető letérdelésre kényszerített. Engem is, mint már előttem oly sokakat: századokat, nemzeteket, világ-részeket!

Beatrice Cenci legendája.

A római Barberini-múzeumnak talán legnagyobb nevezetessége egy Guido Reni-féle festmény, amely egy fiatal leányt ábrázol. Végtelenül bájos, szinte üvegszerűen törekeny leánykát, aki maga a frissesség, a harmat, az álmodozás, s azonkívül minden szépsége mellett valami csodálatosan finom szomorúság rezeg a tekintetében. Nem könnyezik és mégis mintha sírna.

Ki ez a titokzatos leányzó? Ez a sírva mosolygó gyermek? Ez a kristályos ártatlanság?

Erre a kérdésre a közhit egyöntetűen így felel: Ez a leány a tragikus sorsú Beatrice Cenci. Egy főúri, római leány, a város egyik legszebb és leggazdagabb leánya a XVI. században, aki, hogy leányos szüzességét saját édesapjának állatias incselkedésével szemben megvédje, megölte atyját. Ezért aztán VIII. Kelemen pápa mint apagyilkost halálraítélte s lefejeztette a bájos angyalt, a Cenci-család óriási vagyonát pedig magának foglalta le.

Így a legenda és hozzátehetjük: ördögileg ügyesen kieszelt legenda. Mert aki ennek a legendának ismeretében tekint rá csak egyszer is erre az elragadóan kedves és megnyerő gyermekarcra, erre a mély-séges fájdalommal párosult megkapó ártatlanságra, soha nem felejtí el többé ezt a képet, de a hozzáfűződő legendát sem.

A pápaellenes irány régtől fogva csemegét lát a Beatrice Cenci legendájában. Az angol Shelley tragédiának dolgozta fel; mások, mint a francia Stendhal, regényt írtak a „hősnőnek”, a „római szűznek”, a pápai szívtelenség és pénzsóvárság áldozatának dicsőítésére. 1870-ben, kevéssel azelőtt, hogy a piemontiak

Rómát elfoglalták, Guerarzi vette elő újra ezt a témát s irányregényt írt Beatrice Cenciről, hogy ezzel is hangulatot keltsen a pápa világi uralma ellen. Sőt 1872-ben egy szabadgondolkodó társaság kebelében egy bizottság létesült azzal a céllal, hogy Beatrice Cencinek a római Kapitóliumon szobrot emeljenek.

A tervet akkor nem követte tett, de 1906-ban újra felvetődött az eszme s most már az egész világ szabadkőműveseinek hozzájárulásával akarták Beatrice Cencinek, a „vértanu leánynak” emlékét megörökíteni.

Szerencsére akadt a bizottság tagjai között egy, aki óvatosságra intette társait s indítványozta, hogy mindenekelőtt mégis vizsgálják meg a történelem világánál Beatrice Cenci igazi szerepét.

Ez az óvatosság mindenkép helyénvalónak bizonyult. Egyik tanulmány a másikat követte s a kutatások eredménye alaposan rácăfolt a legendára, erősen megtépázva a „vértanu leány” nimbuszát. Míg végre nemrégiben megjelent Corrado Ricci-nek, az egyik legkiválóbb jelenkori olasz történésznek, a római Régészettani Intézet elnökének s az olasz király gyermekei volt nevelőjének tollából egy kétkötetes munka („Beatrice Cenci”), amely a sokat vitatott kérdésre végleg fényt derít.

Corrado Ricci ötévi fáradságos munkával alaposan áttanulmányozta a Cenci-ügyet s napvilágra hozta Rinieri és mások kutatásai alapján a Beatrice Cencire vonatkozó összes történelmi okmányokat, mindenekelőtt a gyilkos leány ellen indított bűnvádnak iratait.

Megállapítja Ricci, hogy Beatrice Cenci csakugyan sok tekintetben megérdemli szánalmunkat. Megérdemli, mert romlott lelkű szülőktől származott és súlyos terheltséggel jött már a világra, erkölcstelen légkörben nevelkedett fel, atyja részéről sok durvaságban volt része s mindezek következtében korán jutott az erkölcsi süllyedés útjára. Apagyilkosságának megítélésében is ma mindenesetre sokkal nagyobb mértékben vennők figyelembe az enyhítő körülményeket, mint ahogy akkor szokás volt s mint ahogy azt abban

az időben bármely ország igazságszolgáltatása megtúrta volna.

Mindent összevéve azonban a pusztá igazság mégis az, hogy Beatrice Cenci közönséges *apagyilkos* volt, aki megfontolva, teljes szabadakarattal hajtotta végre rettenetes tervét, mégpedig nem leányos szűzessége védelmében, ahogy a legenda hiteti, hanem boszszúból és számításból, hogy szeretőjével egybekelhesen. Állítólagos szűzessége mesévé zsugorodik össze, ha megtudjuk, hogy még néhány nappal kivégzése előtt egy gyermeknek adott életet, aki Olimpio Calvattivel, a gyilkosság végrehajtójával folytatott bűnös viszonyának volt a gyümölcse. Ami pedig a pápa kapzságát illeti, az akkori törvények és jogszokások értelmében a halálraítéltek vagyona csakugyan az államra, itt tehát az egyházi államra szállt, azonban éppen VIII. Kelemen volt az, aki a jogszerűen elkobzott Cenci-vagyont rövid idő múlva önként visszaadta az örökösöknek.

Talán érdemes ezt a korrajznak is regényszerű epizódot Corrado Ricci alapján röviden ismertetni.

A családi légkör.

Beatrice a Cenciek előkelő, de erkölcsileg mélyen lezüllött főúri családjából származott. Atyja, Francesco Cenci, maga is törvénytelen gyermek, szertelenül kicsapongó életet folytatott; mérhetetlen vagyonában nem látott egyebet, mint vad szenvedélyei kielégítésének kényelmes eszközét. Többször előfordult, hogy börtönre vagy számkivetésre ítélték, de pénze segítségével Francescónak mindannyiszor sikerült a büntetés alól kibújni. Egy alacsony származású nőtől, akivel csak ennek halálos ágyán esküdött meg, hét gyermeke született; a később törvényesített gyermekek közt volt Beatrice is.

Tudni kell, hogy a XVI. század folyamán a végeszakadatlan olasz belviszályok következtében a közbiztonság és közerkölcsiség az egyházi államban is

nagyon megfogyatkozott. Az erélyes V. Sixtus pápa éppen ezért mindjárt trónralépése után 1585-ben szigorú rendszabályokat léptetett életbe az egyházi államban garázdálkodó gonosztevőkkel szemben, s külön lelkükre kötötte az igazságszolgáltatás szerveinek, hogy nem szabad tekintettel lenniök arra, hogy a gonosztevő az előkelő és gazdag főúri osztályba tartozik-e, vagy szegény és alacsony származású. Francesco e szigorú rendelkezésektől való félelmében egyideig jónak látta kifelé csendesebben viselkedni; családja tagjaival azonban annál komolyabban összeveszett s hamarosan összes nagyobb gyermekeit esküdt ellenségeivé tette. A két legidősebb fiú egyébként atyjának kicsapongó életét utánozta s adósságot adósságra halmozott.

Francesco özvegyiségre jutván, másodszor is megnősült. Második felesége, Lucrezia, előkelő származású, de rendkívül korlátolt római nő volt, úgyhogy csakhamar a nála sokkal tehetségesebb és ügyesebb Beatrice lett a ház voltaképpen vezetője. Francesco gyűlölte Beatricét, aki durvalelkű, zsarnok atyjával többször nyíltan szembeszállt; de Lucrezia tehetetlensége miatt a háztartásban szüksége volt reá.

Történt azután egyszer, hogy Francesco Cenci megint valami cégyeres gonosztságot követett el; mire pörbe fogták. Az erélyes V. Sixtus azonban már nem élt s így Francescónak újra sikerült óriási pénzösszeg, 100.000 tallér lefizetése révén a büntetés elől megszabadulnia.

De ebbe aztán el is pusztult a családi vagyonnak nagy része s ezért, hogy takarékosabban élhessen, Francesco egyik megmaradt birtokára, a pápai állam és a nápolyi királyság közt fekvő Petrella-kastélyba költözött Lucreziával s Beatricével együtt. Innét két nap alatt könnyen elérhette Rómát s így időnkint résztvehetett a város szórakozásaiban. Viszont arra nézve is teljes biztonságban érezte magát, hogy nejét és leányát a világtól teljesen elzárhatja s így ezek nem kellemetlenkedhetnek neki.

Csakugyan: Lucrezia és Beatrice három éven át oly szigorú zár alatt voltak a petrellai kastélyban, akárcsak fogságban lennének. A városi élvezetekre vágyó Beatrice csak úgy tombolt dühében. Heves szemrehányásokat tett apjának. De ezzel célt nem ért, ellenkezőleg, Francesco ettől kezdve még szigorúbbra fogta mindkettőjüket s két szolgálóval együtt a kastélynak egy felsőbb emeletére számúzta őket. Mozgás-szabadságukat mindössze négy szobára korlátozta. Sőt egy szóváltás után annyira ment, hogy még ezeknek a szobáknak az ablakait is félig befalaztatta, úgyhogy az ablakoknak csak a felső részén jutott a szobákba némi levegő és világosság.

Beatrice egyre sürgette, adják őt férjhez. Az apa azzal felelt, hogy most nem tud megfelelő hozományt adni, várjon tehát, míg vagyonát újra visszaszerzi. Beatrice ebbe nem nyugodott bele, hanem ettől fogva állandóan a szökés gondolatával foglalkozott. Egy Marzio nevű urasági cselédet próbált dús ígéretekkel rávenni arra, hogy neki a szökésben segítségére legyen. De Marzio házasember volt s félt ura haragjától; így csupán arra volt rávehető, hogy Beatricének egy levelét kicsempészte és eljuttatta Rómába az idősebb fitestvérekhez. Ez a levél, amelyben Beatrice bátyjainak segítségét kérte, valahogyan Francesco kezébe került. Az apa böszülten sietett vissza Petrellába, tájékozó dühvel vetette rá magát Beatricére, durván agyba-főbe verte s három napon át egy szobába zárta, ahol csupán kenyeret és bort adatott neki.

Mikor Beatrice a három nap elmúltával szobafogságából kiszabadult, így szólt mostohaanyjához:

— Francesco úr meg fogja még keserülni, hogy engem megvert!

A gyilkosság.

Ettől a naptól fogant meg Beatrice lelkében a gondolat, hogy atyját elteszi láb alól.

A gyilkosság végrehajtására a vár kapitányát, a szép és fiatal Olimpio Calvettit szemelte ki. Tudta

ióla, hogy szenvedélyesen szerelmes belé. Hideg számítással, mindenekelőtt szerelmének varázsával igyekezett őt behálózni, ami, bár Olimpio szintén családos ember volt, elég könnyen sikerült is neki, hiszen Beatrice varázslatos szépség volt.

Hamarosan szerelmi viszony fejlődött ki kettőjük között. Olimpio éjjelenként a vár oldalán felkúszva, egy kitörött ablakon keresztül hatolt be a két nő lakosztályába, ahol egész éjjeleket töltött Beatricével Lucrezia szemeláttára, aki mindenről tudott s mindent helyeselt. Így hármásban tervezgették ki a gyilkosság részleteit is. Beatrice megígérte Olimpiónak, hogy leánykájának neveltetéséről s kiházásításáról fényesen gondoskodik s neki magának is gazdag jövőt biztosít, ha atyját Marzio segítségével elteszi láb alól.

Olimpio nem mondott ellent s a maga részéről mérget javasolt. Ebbe a megoldásba azonban Beatrice nem egyezett bele, mert a gyanakvó Francesco minden ételét s italát előbb a leányával kóstoltatta meg.

A terv végrehajtásában azonban a fiatal kapitány hosszú ideig habozott. Beatrice csökönyösen és hidegvérrel igyekezett rábeszélni a véres tetre. Gyávának nevezte őt s szemére vetette, hogy nem is szereti igazán, ha nem teszi meg, amire mindkettőjük érdekében szükség van. Kifejtette előtte, milyen könnyen el lehet intézni mindent s hogy soha jobb alkalom nem adódhatik a gyilkosság végrehajtására, hiszen Francesco éppen akkor egyetlen öreg háziszolga kivételével valamennyi szolgáját elbocsátotta. Így nincs senki a kastélyban, aki a gyilkosságot megakadályozhatná, vagy utólag leleplezhetné. A gyilkosság részleteire nézve azt ajánlotta Beatrice, hogy legjobb lesz Franciscot álmában bottal agyonütni, holttestét pedig a vár erkélyéről a mélységbe taszítani. Minthogy az erkély gerendázata teljesen korhadt volt, mindenki elhiszi majd, hogy úgy zuhant le a leszakadt erkélyről a mélységbe, tehát, hogy véletlen balesetnek lett az áldozata.

Ricci felemlíti, hogy Beatrice ezt a gondolatot valószínűleg Cinzio Giraldi „Hecatombithi”-jéből (Száz meséjéből), egy abban az időben nagyon elterjedt könyvből meríthette, mégpedig a Desdemona történetéből, amely Shakespearet is Othello megírásában inspirálta.

Olimpio helyesnek találta a tervet s végül is vállalkozott a végrehajtásra.

A gyilkosság időpontjául 1598 szeptember 8-ának hajnalát tűzték ki. Még teljesen sötét volt, amikor Olimpio Marzióval együtt felkúszott a vár épületébe. Már ott állottak a gyilkosok Francesco hálósobájának ajtaja előtt, amikor hirtelen közbelépett Lucrezia s az utolsó pillanatban megakadályozta a gyilkosságot azzal a megokolással, hogy Mária-ünnep van, ezen a napon csak nem fognak gyilkolni! Beatrice mérgében dült-fült s mindenáron azt akarta, hogy legalább aznap este hajtsák végre a gyilkosságot.

Olimpio este csakugyan újra eljött. Megvárták, míg Francesco lefekszik és elalszik. Már ott állottak ismét cselekvésre készen az ajtó küszöbén, de akkor meg hirtelen Olimpion heves köhögési roham vett erőt s vissza kellett vonulnia, nehogy Francesco felébredjen és ő elárulja magát. Bosszúsan távozott a várból s kijelentette, most már végleg eláll a tervtől. Beatrice azonban utána osont egészen az udvarig s ott keserű szemrehányásokkal és szidalmakkal illette. Felszólította, hogy válasszon két dolog között. Vagy megteszi azt a „bizonyos dolgot”, vagy pedig örökre lemondhat az ő szerelméről. A szerencsétlen Olimpio megadta magát s az elsőt választotta.

Csakugyan ugyanazon éjjelen, hajnali négy órakor felébresztette felbérélt társát, Marziót s ketten ismét felkúsztak Beatrice lakosztályába. Bekopogtatnak az ajtaján. Beatrice már nem is várta őket; hitetlenül fogadta ajánlkozásukat. De Olimpio kijelentette, hogy még ebben az órában elvégzi azt a „bizonyos dolgot”. Rögtön utána Marzióval együtt belépett Fran-

cesco szobájába s kalapácsütésekkel agyonverte az alvót.

Francesco hang nélkül kiszenvedett. A két nő az előszobában hallgatódzott...

A véres tett után.

A véres tett után azonban az eddig hidegvérű gyilkosok egyszerre elvesztették higgadtságukat és szerencsájük is elhagyta őket. Mindjárt az erkély körül kellemetlen meglepetés várt rájuk. A korhadtnak vélt korlát sehogysem akart engedni, az előzőleg kigondolt lezuhanási mesét tehát el kellett ejteni.

Hová rejtsek már most a holttestet? Kétségbeesésükben azt határozták el, hogy a holttestet a kastély belsejében a szennygödörbe dobják. De ez megint nem volt könnyű feladat, mert Francesco nagytestű, kővér ember volt. Az egész szoba, főleg Francesco ágya, vérrel volt tele s ettől a látványtól Lucrezia annyira elvesztette a fejét, hogy a véres ágyhuzatokat ezer darabra szétszaggatva igyekezett a kastély különböző szekrényeibe elrejtetni, amivel csak azt idézte elő, hogy később annál könnyebben kiderült a szándékos gyilkosság.

Olimpiónak és Marziónak még az éj sötétjében sikerült észrevétlenül kiosonniok a kastélyból.

Mire megvilágosodott, a két nő hangos sírással és jajveszékeléssel segítségért kezdett kiabálni. Jajgatva panaszolták az alatt járókelőknek, hogy a kastély ura alatt beszakadt a padló és Francesco a szennygödörbe esve, életét vesztette. Hamarosan a kastélyba sereglett a falu népe, megjelentek a község papjai is és legvégül, mint a kastély hidegvérű kapitánya, Olimpio. A holttestet a templomba szállították s ott felravalatozták. Olimpio hidegen intézkedett; de belső izgatottságát nem tudta teljesen elleplezni; sokaknak feltűnt az a sietség, amellyel a holttest mielőbbi elföldelését sürgette. Lucrezia is teljesen elvesztette hidegvérét, jajveszékel, ostobaságokat fecsegett, amivel

szintén gyanút keltett. Csupán Beatrice maradt szobor-szerűen nyugodt és hallgató.

A nép körében azonban hamarosan elterjedt a gyanú, hogy Francesco nem véletlen balesetnek lett áldozata, hanem a saját házanépe tette el őt láb alól. A gyanú megerősödéséhez nagyban hozzájárult Lucrezia maga, akit korlátoltsága miatt Beatrice „bestacciá”-nak buta állatnak nevezett s aki Olimpio felesége előtt is elszólta magát. Nagy lelkiismeretfurdalásában Marzio is mindent bevallott a feleségének.

Az időközben Rómából megérkezett fitestvérek, akik közül a legidősebbik, Giacomo, mindenbe be volt avatva, megelégedtek azzal, hogy a kastélyban lévő ingóságokról leltárt vegyenek fel, de sem atyjuk ravatalánál nem imádkoztak, sem nem voltak hajlandók résztvenni a gyászistentiszteleten. Ez is általános megütközést keltett.

A két fitestvér azután hamarosan visszautazott Rómába s magukkal vitték Lucreziát és Beatricét is, Olimpióval és az öreg háziszolgával, Giorgióval együtt. Olimpio ettől kezdve a Colonna-palotában, Beatrice pedig a Cenciek palotájában lakott; Olimpio azonban a következő hetek során sokkal több időt töltött Beatrice lakásán, mint saját otthonában. Mikor ennek híre ment és Beatrice bátyjai szót emeltek az alacsony származású kapitány folytonos ottidőzése ellen, Olimpio udvariatlanul és gorombán felelt nekik vissza, mint aki tudta, hogy úgysem árthatnak neki.

Időközben az orgyilkosság gyanújának híre Petrellából Rómába is eljutott.

A Cenci-családban eleinte nem nagyon törődtek vele; abban reménykedtek, hogy ha meggyúlnék is bajuk a hatóságokkal, megvesztegetéssel majd csak sikerül a csapdából kiszabadulniok. Ebben azonban tévedtek; mert nem számoltak azzal, hogy az egyházi állam élén a szigorú és igazságszerető VIII. Kelemen pápa állt.

VIII. Kelemen, az Aldobrandiniak családjából

való pápát, szentéletű, szigorú erkölcsű főpap és uralkodóként ismeri a történelem. Kelemen tisztán látta, hogy az egyházi államban is szemérmetlenül garázdálkodó bűntények addig nem szűnhetnek meg, amíg a törvény teljes szigorát nem alkalmazzák a bűnösökkel szemben. Éppen akkoriban utasította a pápa az igazságszolgáltatás összes közegeit kötelességük pontos, részrehajlás nélkül való teljesítésére és a személyi tekintetek és megvesztegetések szigorú üldözésére.

A növekvő gyanúokok súlya alatt a római ügyészség csakhamar előzetes letartóztatásba helyezte a Cencieket s előzetes vizsgálatot indítva, egyelőre a saját palotájukba internálta őket. Egyidejűleg Petrellában, a gyilkosság színhelyén is megindította a vizsgálatot.

A gyilkosok kezdték kellemetlenül érezni magukat. Beatrice és bátyjai azon törték a fejüket, hogyan tehetnék mindenelőtt ártalmatlanná a gyilkosság voltaképpen végrehajtóját, Olimpiót, aki esetleg elárulhatná őket. Egész bonyolult haditervet eszeltek ki erre a célra. Felszólították Olimpiót, hogy kísérje el Rosatit, a Colonnák egyik meghitt emberét, Lombardiába, egy főúri esküvőre; Rosatit meg, aki hű emberük volt, rábeszélték, hogy útközben tegye el Olimpiót láb alól.

A terv szépen volt kieszelve, de mégsem sikerült. Rosati és Olimpio ugyan valóban útnak indultak s mihelyt elhagyták az egyházi állam területét, Olimpio az egész gyilkosság történetét nagy naívan elmesélte Rosatinak, abban a hiszemben, hogy most már nem eshetik bántódása.

Rosati azonban Novellara kastélyában elfogatta Olimpiót, egyben meghagyta egyik bizalmas emberének, hogy mérgezze meg őt. Olimpio meg is itta a mérget, de nem lett tőle nagyobb baja. A fogságból is sikerült megmenekülnie, mire gyorsan Rómába sietett, hogy Rosatin s a Cencieken bosszút álljon. Rómában a Minerva-kolostorba tért be s ott elmondta titkát

bátyjának, Pietrónak, aki domonkosrendi szerzetes volt.

A Cencinek aztán mégis sikerült Olimpiót Rieti közelében, az országúton meggyilkoltatni, de bár így Olimpio ártalmatlanná volt téve, a vizsgálat ijesztő módon haladt előre. Marzio, akit nagyon elkedvetlenített, hogy őt nem jutalmazták meg, mindent kivallott a vizsgálóbíró előtt; felesége pedig szintén elmondta mindazt, amit a dolgokról magától Lucreziától tudott. Erre azután Lucreziát és Beatricét letartóztatták s az Angyalvárba zárták.

Az Angyalvár őrei még ma is jámbor borzadálylallyal mutogatják a közönségnek azt a földalatti börtöncellát, amelybe VIII. Kelemen az „ártatlan” Beatricét záratta. A két idősebbik Cenci-fiút is letartóztatták. Pietró, a meggyilkolt Olimpio bátyja, kimerítő vallomást tett mindarról, amit meggyilkolt fivéréől tudott. A bíróság előtt tehát a Cenciek bűnössége nem volt többé kétséges.

A Cenciek azonban állhatatosan s vakmerően tagadták. Még hozzá Lucrezia a maga határtalan korlátoltságában olyan módon tagadott, amely sehogy sem volt alkalmas arra, hogy a bírákban bizalmat ébreszsen az őszintesége iránt. Beatrice tudniillik előre kioktatta mostohaanyját, hogy mindenre egyszerűen „nem”-mel feleljen; az ügyefogyott Lucrezia erre még azokra a kérdésekre is nem-mel válaszolt, amelyeknek tagadásával csak ártott a saját érdeküknek.

Beatrice viszont nyugodtan, számítón és fölényesen viselkedett.

Védelmére azt hozta fel, hogy hiszen neki semmi oka sem lehetett az atyja meggyilkolására, hiszen atyja sohasem bánt vele rosszul. Bűnössége mellett azonban annyi elvitathatatlan bizonyíték merült fel, hogy a bíróság nem adhatott neki hitelt. Az apa- és férjgyilkosság minden részletében tisztán állott a bírák előtt.

Ezzel a két gyilkos nő sorsa meg volt pecsételve.

A bűnhődés.

Az akkori büntetőjogi eljárás megkövetelte, hogy a halálos ítélet kihirdetése előtt a vádlottból magából is ki kell venni a beismerő vallomást. E célra, ha a vádlott bűnösségéhez semmi kétség többé nem fért, az általános jogszokás a kínzást alkalmazta eszközül. Ez az egyházi államban is így volt, de csak abban az esetben, ha már előzőleg minden kétséget kizáróan bizonyosodott a vádlott bűnössége. Rinieri, aki Ricci mellett a Cenci-per legalaposabb ismerője, rámutat arra, hogy Augustus óta egészen az újkorig az összes államok igazságszolgáltatása alkalmazta a tortúrát — még a szabadságszerető Anglia is, — egészen a XVI. század végéig; az egyházi állam volt az, amelyben a tortúrát még aránylag a legszelídebben s a legritkább esetben alkalmazták.

A teológusok egyébként állandóan küzdöttek a kínzás jogosultsága ellen. A tortúra a jelen esetben abban állott, hogy a vádlottat felső testén levetkőztetve, hátrakötött karjainál fogva kötélen a magasba emelték s ebben a helyzetben hagyták egy Ave, egy Credo vagy egy Miserere tartamára.

Rinieri magának a Cenci-pernek jegyzőkönyveiből cáfolja meg azt az állítást, mintha a tortúra alatt a vádlottak akármit kivallottak volna, amit csak a bíróság akart.

Giacomo volt az első, aki a kínzás hatása alatt vallomást tett, Lucrezia a második. Beatrice, aki szemrebbenés nélkül vett részt apja meggyilkolásában s az egész eljárás folyamán dacosan és kihívóan viselkedett, bizonyult a leggyávábbnak. Alig emelték egy pillanatra a magasba, a fizikai fájdalom azonnal megtörte büszke lelkét s jajveszékelve, sirva könyörgött, hogy eresszék le s azonnal bevall mindent. Így is történt.

Ettől a perctől olyan volt, mint egy gyermek, alázatosan és ellenállás nélkül vallotta be bűnének min-

den legapróbb részletét. Újat, amit a bíróság nem tudott volna, nem mondott. Másnap tortúra nélkül megismételte és aláírta vallomását.

A tárgyalások összes jegyzőkönyvei megvannak a mai napig. Rinieri talán még Riccinél is alaposabban ismerteti e tárgyalásokat. Visszataszító mozzanat e vallomásokban, hogy a vádlottak, amennyire tőlük tellett, egymást igyekeztek befeketíteni s a felelősséget egymásra hárítani.

A nagyközönség feszült érdeklődéssel kísérte a per folyását. Sokan enyhe ítéletet vártak. A bíróság azonban kénytelen volt a legszigorúbb igazság szabályai szerint eljárni, éppen mert arisztokratákról volt szó s az előkelő családból származó gonosztevők példája rendkívül demoralizálólólag hatott a közerkölcsiségre.

Az „Avvisi”, egy akkori ujságféle, több gyilkosságról számol be ebben az időben, melyeket egyesek éppen a Cenciek példáján felbuzdulva követtek el, abban a reményben, hogy a bíróság a Cencieket úgysis felmenti s akkor őket sem ítélné el túlságos szigorúan. VIII. Kelemen azonban már a példa kedvéért is hajthatatlan maradt s a Cenciek ügyében kereken visszautasított minden közbenjárást, még a bíborosok és arisztokraták részéről is.

Beatrice még néhány nappal halála előtt egy gyermeknek adott életet. Egyébként magába szállt, imádkozott s meggyónt. Mint bűnbánó, hívő keresztény készült utolsó útjára.

A törvényszék Giacomót, Lucreziát és Beatricét halálra ítélte: Giacomót kötél általi halálra s utána testének felnégyeltetésére, a két nőt pedig fejevesztésre. A halálos ítéletet 1599 szeptember 11-én hajnalban — majdnem pontosan egy évvel a gyilkosság elkövetése után — az Angyalvár előtti téren hajtották végre.

Beatrice utolsó percéig méltóságteljesen viselkedett. Szépsége és nyugalma egyszerre ismét megnyerte neki a tömeg rokonszenvét. A nők zokogtak

a halálraítélt szép gyermek láttára, hiszen Beatrice alig volt több 22 évesnél.

Tragikus sorsa a nép fantáziáját azóta is hihetetlenül felcsigázta. Hősnőnek tekintették. Levágott fejét és holttestét virággal koszorúzták s beláthatatlan tömeg kísérte ki halotti kocsiját a S. Pietro in Montorion készített nyugvóhelyéig.

A nép valósággal szerelmes lett bele s elfelejtette neki az apagyilkosságot is.

Legendák füzére.

A néprege elkezdte szálait szövögetni s ezerféle változatban színezte ki a „kegyetlen” atya s a „szűztiszta” Beatrice megható történetét. A valódi tényállás nem szokta érdekelni a nép képzeletét. A pápa-ellenes párt pedig természetesen magáévá tette s kiszákmányolta a legendát.

Ricci bőven tárgyalja ezt a kérdést is: mi igaz abban, hogy Francesco merényletet követett el vagy tervezett saját leányának erénye ellen? A történelmi adatok világánál ez is legendának bizonyul.

Tény, hogy Francesco durva, erkölcstelen, romlott ember volt, de tény az is, hogy a vérfertőző szándék vádjának sehol semmi történelmi alapját nem találhatni. A tárgyalás folyamán sem esett róla sokáig szó. Csak akkor, amikor a Cenciek híveinek kérelmére a hírneves Farinaccio ügyvéd vette kezébe Beatrice védelmét, ez vetette bele a tárgyalásba a per utolsó szakaszában ezt a hatásosnak szánt vádat a meggyilkolt apa ellen. Addig sem Beatrice, sem más senki egyetlen szóval sem említett ilyesmit. Úgy látszik, a vérfertőzés vádja Francescóval szemben nem volt egyéb, mint megkésett ügyvédi fogás. A legendába azonban nagyszerűen beleillett.

Hogy a pápai ítélőszéket a Cenci-vagyon elkobzásának vágya vezette volna, szintén semmivel sem igazolható. Ez a vagyon a büntett idején nagyon lefogyott már s különben VIII. Kelemen kegyelemből azt is hamarosan visszaadatta az örökösöknek.

A „számoszi szibilla”.

Mármost mi van Guido Reni híres képével? A legenda szerint Guido Reni ott volt a tárgyaláson s vagy ott, vagy közvetlenül a kivégzés előtt az Angyalvár terén maga rajzolta volna le Beatricét. Igaz-e ez? Merő kitalálás!

Megállapított tény, hogy Guido Reni ebben az időben nem is tartózkodott még Rómában; csak négy évvel Beatrice halála után került Rómába. Beatricét soha nem látta.

A Barberini-múzeumban kiállított képe egyszerűen: leányarckép, esetleg a „számoszi szibillá”-t ábrázolja. Csak jóval később: 1783 óta kezdték a képet „Beatrice Cenci arcképének” nevezgetni. Másfélszáz éven át senkinek eszébe sem jutott a képet Beatrice Cencivel hozni kapcsolatba. Mi alapon nevezték el később mégis így? Senki sem tudja. Lehet, hogy ebben az újabb hamisításban is az egyházellenes iránynak van szerepe. Bizonyos, hogy Guido Reni képének semmi köze sincs az apagyilkos Beatrice Cencihez.

Legújabban különben még azt is kétségbevonják a művészettörténészek, hogy a kép Guido Renitől származik.

Beatrice Cenci története és legendája tehát igen messze elütnek egymástól.

A mesék azonban tudvalévóleg erősebben tartják fogva a néphiedelmet, mint a bizonyított történelmi valóságok.

Séta a földalatti Rómában.

Róma, 1924 március.

Rómában ezidén két egész hétig tél volt. Tél a mi értelmünkben. Kétszer némi hó is esett s a fűtetlen szobában a télikabát is rákiváncozott az emberre. A talján ugyan háromhónapos télről beszél, de amit ő télnak nevez, azt nálunk legfőljebb hűvös ősznek, vagy tavasznak neveznök.

Mikor megenyhült a telünk, a fratelli rossi-k (piros testvérek), t. i. a Német-magyar Kollégium pirosruhás növendékei meghívtak, jöjjenek velük a Kallisztuskatakombába s misézzem nekik ott, a föld alatt, a régi keresztények temetkezési helyén. Belecsaptam a tenyerükbe: jó.

Hajnali félhatkor indultunk el gyalog s dél lett, mire hazavesződtünk. Mise és reggeli után ugyanis egy tudós német trappista páter sétáltatott meg bennünket alaposan a katakombákban s örömmel ragadtuk meg az alkalmat, hogy ilyen szakember magyarázata mellett csodálhatjuk meg ezt a kimondhatatlanul lélekbemarkoló birodalmat, a holtak és vértanuk csendes nyugvóhelyét, a Roma sotterranea-t; ahol minden kő és minden porszem prédikál: vérről, könnyről, halálról, életről, hősiességről s mindeneket túlragyogó eleven hitről.

A mi hitünkről. A mienkről és az őskeresztényekéről, mert hisz a kettő, hála Istennek, közös.

Már a kigyaloglás is olyan stílszerű volt! Nem megy még ily korán jármű s hadd is legyen a kísételésnek zárandoklásjellege. Hosszú sorban, csendben, meditálva haladtunk végig az alvó Róma utcáin, a modern városon át, a régi, ma már többnyire romváros felé.

Romok, közel kétezeréves falak verték vissza lép-teink zaját. A Kolosszeum a csillagos félhomályban kísértetiesen világított le ránk s a szokottnál is nagyobb-nak, félelmetesebbnek látszott. Ures, háromemeletes boltívei mint egy óriás csontváz sötét szemüreg-ei meredtek ránk... Így kanyarodtunk rá a ma már lakatlan, egykor kislakásokkal tele déli városrészen át a falakon túl, a Via Appia Antica rosszkövezetű, ebben is őskorokra emlékeztető országútjára.

Százados, évezredes, omló falak közt suhantunk végig, akár a keresztények egykor: akik szintén így szöktek ki éjjelente, falak s oszlopok közt búikálva, oda, ahová mi megyünk most: a katakombákba. Akkor is így aludt még Róma s az éjjeli őrök gyanakodva

bámulhatták az erről is, arról is elősuhanó, kifelé iparkodó árnyakat, amint innen is, onnan is felbukkantak s megint eltűnedezték a Via Appia déli irányában.

Pompásan, mint csak Itália azúr boltívén látni, ragyogtak a csillagok. Ugyanígy ragyogtak a mi hitbeli őseink útjára. Azok is így emelhatték fel hajnali, éjjeli útjaikon szemüket az égre, ahol az ür sötétkékjéből ezek a fehérfényű csillagok szórták útjukra rezgő fénnel a reményt.

„Ne féljete, nemcsak a föld van, mi is vagyunk, van egy földöntúli világ!” A mártírok hittek ebben a földöntúli világban, egész életük, haláluk ezen a hiten épült. Ez a hit nem hagy az emberiségnek békét; a leg-hatalmasabb vonzóerő, amely a lelket a föld fölé emeli. A csillagos égbolt a legcsendesebb s mégis leghangosabb prédikáció! Ha más célja nem volna ennek a tűzgolyópataknak odafenn a rengeteg ürben, már azért is volt értelme a megteremtésüknek, hogy az emberférgesek lelkébe odadöbbsse a nagy valót: azt, hogy más is van a világon, mint amit az ember épített. Más is, mint bank és diplomácia, bál és politika, meg egyéb ilyen liliputi-stílusú csecsebecsei az emberiség nagy gyermekszobájának...

A csillagok! Ki lenne az, természetes eszű ember, akinek e pislogó tűzkolosszusok láttán eszébe nem tolulna a réveteg kérdés: Mi van ezeken a csillagokon túl? Mi van túl rajtuk fizikai értelemben s még inkább: mi van metafizikai értelemben fölöttük?

Mivel mindenütt van csillag az égen, azért van mindenütt istenhit is a földön; és mindig is volt. Ezek a rezgő hajnali fények nem engedik elaludni a magasabb dolgok keresését az emberek szemében. Az érzéki mivoltunk, az istenellenes propaganda, a metafizikai homály egyre újabb kételyeket ébresztenek bennünk: hátha nincs így, hátha mégis óriási, jámbor csalódás az Isten. — De egy józan és komoly pillantás a csillagokra, egyensúlyba zökkenti a gondolkodásunkat. Ó, hiszen kételkedni mindenben lehet, de nincs igazság a földön, ha a két csillagégbolt: ez itt fent a fejünk

felett s a gondolkodás törvényeinek világító meteórai bennünk — merő csalódás volna!

Eszembe jutott egy egykori diáktársam, aki „rossz fiú” volt és nem szeretett vallásos dolgokra gondolni. Egy este a csillagokról beszélgettünk nyári csillagbolt alatt — s a fiú egyszer csak kért, hogy ne beszéljünk a csillagokról, mert ő akkor fél...

Félni a csillagoktól! Különös, úgy-e? Más meg örül nekik s a hit és tiszta lelkiismeret hangján dalolja róluk:

Ahol az a csillag ragyog,
Én is oda való vagyok!

A vértanu-keresztények lelkében is ez a hit dalolt s oly erős-hangosan, hogy kételkedés nélkül hajtották fejüket hóhérbárd alá, ingadozás nélkül léptek a máglya tűzére, vagy az Amphitheatrum gereblyézett, síma, sárga porondjára, a tigrisek és leopárdok elé.

Ez a hit, amelynél nagyobb csodát nem látott a világ. A vértanui készség mint tömegjelenség!

*

A Szent Kallisztus katakombája, amely csak egyike a Róma körüli nagykiterjedésű földalatti sírvárosoknak, maga tízezernél több vértanu csontjait rejtette magában félmillió keresztény halott közül. Ez nem kombináció, még kevésbé csalás: a vértanúság tényét százak és ezrek állapíthatták meg mindannyiszor. Ezek a dolgok világos nappal, közlátványosság formájában folytak le s csak annak a sírjára került rá boltozatos üreg s a MP (martyr) jelzés, akinek vértanúságát a püspök és a nép kölcsönösen megállapították.

Nem lehetett volna hazudni; de kinek is jutott volna eszébe ilyesmi? A halott rokonai, ismerősei bajosan túrtek volna hazugságot azokon a primitív sírironkon, amelyeknek gyermekes egyszerűségénél csak a belőlük lángoló megható hit és szeretet nagyobb. S gondoltak-e az első századok hívői arra, hogy sírjaik egy része 18—19 század mulva lesznek hitüknek hatalmas

bizonyosságai? Bajosan. Nem értek ők rá évezredes jövők elképzeléseivel játszodozni; ők, akik azzal ébredtek s azzal feküdtek, vajjon holnap melyiküket töreti kerékbe a praetor, melyiküket árulja el egy kém vagy hamis testvér, melyiknek testvérét, feleségét, leányát cipeli a gyalázat helyére s aztán keresztre a pogány kényúr?

Reszketés és az önerősítő hit folytonos gyakorlása közt ki gondol arra, mi lesz a sírjával kétezer esztendő múlva? S mi hasznuk is lehetett volna valami elképzelhetetlen jámbor csalásból azoknak, akik életüket dobták oda, mert hitték, amit vallottak? Nem is akadt még eddig tudtommal vakmerő, aki a keresztény vértanuk s a katakombák csodálatos tanuságtételének igaz voltát kétségbe merte vonni. Itt nincs Haeckel és nincs Zola, itt csak szegyenkező hallgatás van és legföllebb tudomásul-nemvétel.

A katakombákat különben tudvalevőleg később elfelejtették. A lejáratok beomlottak, senki sem tudott többé róluk. Mindössze néhány egészen apró katakombákat ismertek, főleg egy-egy látogatottabb bazilika tőszomszédságában a város falain kívül.

Csak a XIX. században fedezte fel a nagy katakombákat ismét a csodás invenciójú archeológus, De Rossi, s azóta majd itt, majd ott találunk ismét őskeresztény sirhelyeket a föld alatt. Már a XVI. században felfedezték ugyan az egyik katakombát, mikor 1578-ban a Via Salarián építkezés közben a munkások alatt beszakadt a talaj s őskeresztény sírokkal teli folyosókra bukkantak. Bosio Antalé az érdem, hogy a tudományos katakombakutatást megindította. Újabb lökést a katakombakutatásnak a XIX. század derekán a jezsuita Marchi adott, de főleg tanítványa, De Rossi János, aki a mai katakombák legnagyobb részét maga derítette föl. Rengeteg régészeti adat, feliratok, sírmaradványok, eszközök kerülnek így napfényre évről-évre s feldolgozásukkal ma külön tudomány foglalkozik.

E gondolatok közt értünk ki a Via Appián a Szent Kallisztus katakombáihoz. Fölöttük ma trappista kolostor áll magas kerttel; utóbbiban itt is, ott is egy-egy világítókémény nyúl ki a földalatti birodalomból. S egy aprócska templom. Nevezetesség, mert ez a római világnak valószínűleg első földfeletti keresztény temploma. Kis görög-kereszt az alakja, kerek és boltozatos apszisokkal, melyek bár itt is, ott is kijavítva, nagyjából teljesen a régiek. Valószínűleg ez az a hely, ahol II. Sixtus pápa az ifjú ministránsnak, Tarziciusnak átadta az Oltáriszentséget, hogy egy beteghez vigye. Itt a Via Appián, egy kőhajításnyira innen és ezekkel a kövekkel verték agyon a pogányok az ifjú hithőst, amiért nem akarta nekik megmutatni, mit visz a keblében.

A kis templom tele ősi sírkövekkel; rajtuk felírások, rajzok, s ami még beszédesebb, primitív őskeresztény domborművek. Mindegyik egy-egy tanulmány; a trappista páter megáll valamelyiknél s magyaráz félórahosszat.

Laikus ember nem hinné, mily aprólékos szorgalommal dolgozik a keresztény régészettudomány. Az egyik domborművön pl. kis hajóban evező két matróz közt egy férfi áll keresztalakú árbocfához kötve, a vizen néhány ruhátlan nőalak lebegi körül, egyik azonban fel van öltözve, mégpedig hosszú, egyszerű kötösben s két ujját kinyújtja.

Ki hinné, hogy pontosan meg lehet állapítani, ez a sírdísz mit jelent? Hippolitusnak, az ellenpápának, de később vértanunak, egyik könyve vet fényt rá: ő beszél arról, hogy a kereszténynek olyannak kell lennie a tévtanítók között, mint Odisszeusnak a szirének közt; hogy meg ne ejtsék, benn kell maradnia az Egyház hajójában s oda kell kötöztetnie magát a kereszt árbocához; akkor hiába énekel a szirén s hiába emeli fel ujjait (a szólniakarás ókori jeléül) a hosszú filozófusköpenybe öltözött tévedés.

Ez a kicsiny templom a mult század közepén még nagyrészt a föld alatt állt, eltemetve s telehányva omla-

dékkal, töremléssel. Senki sem hitte volna, hogy a beomló, szűk boltívek alatt a világ egyik legjelentősebb keresztény régészeti kincse rejlik.

A zseniális De Rossi azonban tanulmányai s következtetései útján rájött, hogy ennek kell az ősrégi zarándokkönyvekben emlegetett „Oratorium S. Callisti in Arenariis”-nak lenni s rávette IX. Piust, hogy a szöllőt, melyben a rom állt, vásárolja meg. Így kezdődött meg a keresztény őskor egyik leggazdagabb emlékhalmának kiásása. De Rossi fáradozásait a legszebb eredmény koronázta.

A felásott törmelékben rengeteg felírást követ, faragványt s hasonlót találtak s De Rossi rendkívül ügyesen állította össze az összetartozó részeket. A szabaddá tett ősi templom teljesen megfelel a régi feljegyzéseknek. Mellette pedig — s ez volt a legfontosabb felfedezés — megtalálta De Rossi az egyik legszebb s legkiterjedtebb katakombának, a Szent Kallisztusénak lejárátát... Ezt a lépcsőt, amelyen mi megyünk most le a föld méhébe, az őskeresztények temetkezési helyére.

Nem lehet leírni azt az érzést, amely a hívő lelket eltölti, mikor először jár e helyeken. Nem gyász helyei ezek, bár jobbra-balra sírok és sírfeliratok merednek az ember felé, hanem a büszke, katolikus öröme. Itt minden kő és minden lépés a mi dogmatikánkat hirdeti, az Egyház szent igazát. A feliratok, a primitív rajzok, a karcolások...

Innen, a katakombák világából, a Szentlélek-kultusz, az Oltáriszentség, a Mária-tisztelet dogmáinak e letagadhatatlan s félremagyarázhatatlan őskori bizonyosságai közül nézve oly ügyefogyottnak és nevetségesnek tűnik fel mindaz, amit a XVI. század s a ma felvilágosodottai a katolicizmus ellen, pl. a szentek segítségül hívása ellen öszehordtak! Itt van pl. az egyik sírfelírás: IANVARIA BENE REFRIGERE ET ROGA PRO NOBIS: Januária, nyugodj békében és *imádkozzál értünk!*

Egy anglikán hittudósról beszélnek, hogy miután

végigjárta a katakombákat s megkérdezték, mit tart a leletekről, azt felelte, hogy úgy látszik, a katolikus babona csakugyan nagyon messze nyúl vissza a multba. Hát igaz, nagyon régi időkbe nyúl vissza a katolikus „babona”: egészen az apostolok koráig, sőt egészen Krisztusig.

Leszállunk a lépcsőn... A lépcső „új”: a IV. századból való; ezt Damasus pápa, a költő építtette kőből a hívek kényelmére. Ő avatta a katakombákat — már akkor a kereszténység gyakorlása szabad lévén — a vallásos kegyelet szentélyeivé, miután mint temetkezési vagy bújó-helyekre nem volt rájuk többé szükség. Ugyanő vésette rá klasszikus latin verseit a jelesebb sírokra; így ide, az ú. n. pápakápolna hátsó falára is, ahol a katakombákba betörő pogányok 258 augusztus 6-án II. Sixtus pápát négy diakonusával együtt megölték s ahol aztán a keresztények Sixtust kedves ministránsával, Tarziciusszal, egyazon sírba temették. („Ibi S. Tarsicius et S. Zephyrus in uno tumulo iacent”, mint az ősrégi zárándokkönyv — egy akkori Baedeker — a „De locis Ss. Martyrum” mondja.)

Ez előtt a sírűreg előtt ma is oltár áll. Gyengén lobogó kis viaszgyertyák között itt öltöm magamra a szent öltönyöket, a római egyház őseredetű miseruháját... Ugyanitt öltöztek, vetkőztek, három évszázadon át a miséző vértanupápák...

Tizenhárom vagy tizennégy közülük itt volt eltemetve; sírfelirata vagy ötnek itt van még; testüket az üldözés megszűntével a tiszteletükre emelt templomokba vitte át az akkor már diadalmas kereszténység... Tompán veri vissza a homokkő-fal a miséző pap szavát, a germanikusok miseénekét. Az ének elvész az úttalan folyosókon. Így hangzottak itt egykor pápák és diakonusok igehirdetései, az ősi liturgia zsolozsmája, éneke. A korban, amikor a föld színén tilos és veszedelmes volt a keresztény hit hangos megvallása...

A katakombák nem voltak állandóan istentiszteleti helyiségek s téves az a nézet, hogy 300 éven át a kultusz csak itt folyt volna le.

Az üldözés többnyire lökésszerűen jött, mint a földrengés; hol kiújult, hol elcsitult s a vérengzések éveit hosszabb-rövidebb olyan időszakok váltották fel, amelyekben aránylag meglehetősen békét élveztek a keresztények. Ilyenkor egy-egy keresztény hívó házában folyt az istentisztelet s tudjuk, hogy már Szent Péter egy szenátornak, Pudensnek házában hirdette az igét. A katakombák elsősorban csak temetkezési helyek voltak. Valahányszor azután az üldözés hevesebb mértékben kitört, az istentisztelet helyét is a földalatti rejtekekbe tették át. A sírral szemben a pogány rómaiak is nagy kegyelettel viseltettek; néhány elvetemült üldözőtől, pl. Valentinianus császártól és Diocletianustól eltekintve, bármily vallásnak a temetkezési helyeit tiszteletben tartották. Ide nemigen terjesztették ki az üldözést s a sírásók (fossores) külön kiváltságoknak örvendtek.

Halottaikat látogatni a keresztényeknek is szabad volt; bár ezt a szabadságot nem mindig respektálták a pogányok. Ezért is ásták a keresztények a temetkezési helyeiket a föld alá, míg a pogányok az országutak mentén a felszínen temetkeztek. A város területén, az Aurelius császár által emelt (ma is meglevő) városfalakon belül, senkinek sem volt szabad temetkezni: még az elégetett (pogány) holttestek hamvvedreit sem tűrték meg a városban. Külön temető sem volt, hanem a város falain kívül az összes utak vagy 3 kilométer távolságig jobbra-balra sírokkal voltak szegélyezve.

A keresztények is temetkeztek néha így vegyest a pogányokkal, de mindjárt kezdetben kialakult a szokás, hogy főleg a vértanukat földalatti folyosókban temették el. Erre részben Szent Pál intelme vezethette őket, hogy a pogányoktól különözdjenek el, részben az Udvözítő sírjának példája. A legújabban felfedezett Sebestyén-katakombák, melyeknek leletei dogmatikai s egyháztörténeti szempontból rendkívül jelentősek, mert az alatt a ház alatt voltak, amelyben Szent Péter lakott s a csak néhány éve fellelt feliratok kétségtelen

tanusága szerint itt prédikált — szintén az első század derekára nyúlnak vissza.

De a Kallisztus-katakomba, ahol én most állok, sem lehet sokkal újabb eredetű; kezdetét szintén az első századba helyezik vissza, bár későbbi neve — Szent Kallisztus pápáról — csak a III. század elején jutott forgalomba. Ez a földterület t. i. a Gens Caeciliáé, a Caecilius-családé volt s mikor Marcus Aurelius császár idején (170 körül) e család legnemesebb sarja, Szent Cecília szűz vértanúságot szenvedett s ide temették két lépésnyire tőlem a Cecília-kápolnába.

Úgy látszik, a család az egész területet, mely akkor már nyilván régi temetkezőhely volt, az Egyháznak adományozta. Szent Zefirin pápa (202—218) diákonusát, Szent Kallisztust bízta meg a katakomba gondozásával s innen a katakomba ezutáni elnevezése. Kallisztus maga is pápa lett s vértanúságot szenvedett, de ő maga nincs itt eltemetve; egy trasteveri kereszténymészárlás alkalmával lett vértanu s ott is temették el a közelben, a Calepodius-katakombában.

Zefirinus volt az első pápa, akit ide temettek, az ú. n. pápakápolnába. Azelőtt a pápákat a Vatikánon helyezték nyugalomra „Szent Péter mellé”, akinek utódai voltak. Zefirinusnak azonban semmi emléke sem maradt itt. Aminthogy általában a XIX. században felfedezett katakombák szinte csak vázai a régieknek, annyira kiűritették azokat részben maguk a keresztények, mikor a szent csontokat tömegesen vitték át méltóbb helyekre, a templomokba, részben a betörő barbárok: gótok, longobárdok s mások, akik még a márványt és a meghagyott szereket (lámpákat, felszerelést) is elhordták innen.

Meglepő, hogy a latin és görög nevek vegyest, hol latin betűkkel vannak írva, hol göröggel. Tudvalevő, hogy miután Rómába rengeteg kisázsiai rabszolgát hoztak, a görög nyelv lassan általános nyelvé lett a római rabszolgáknak és a köznépnek. Rómában ebben az időben nem a latin volt a köznyelv, hanem a görög. Az apostolok is görögül prédikáltak: így a görög az

őskeresztény liturgiában s a katakombák felírásaiban is nagy szerepet játszik.

Az emberek — itt az V.-től a IX. századig élt keresztényekre gondolok — emberek voltak abban is, hogy szerették egy-egy nevezetes helyen érzelmeiket s nevüket megörökíteni. Akár a mai kirándulók, akik a cseppkőbarlang falába, Rákóczi-tölgyének odvába, várromok épen maradt lapjaira rávésik a nevüket s nem egyszer (nem mindig épületes) érzelmeiket is. Mikor a kereszténység diadalmasan vonult be Róma tereire, a katakombák a keresztények zarándokhelyei lettek, egészen addig, amíg I. Paskál pápa (820 körül) az utolsó vértanuereklyét is el nem szállíttatta innen, nehogy bárki ellopkodhassa azokat. Ettől kezdve mentek a katakombák lassan feledésbe, miután az ereklyék már nem itt, hanem a templomokban voltak s a zarándoklások is odavonultak.

A régi katakomba-látogató zarándokok messze földről jöttek; az „Itinearium”-ok (írott úti kalauzok) egy részét pl. Bécsben, Salzburgban stb. találták meg. Megrendülve imádkoztak a szent helyeken s aztán — ősi emberi ösztön! — belekarcolták gondolataikat a homokos-agyagos falakba. Ezek az ú. n. *graffiti*-k ma rendkívül fontos régészeti útmutatók, bárha jelentőségük természetesen sokkal kisebb, mint az eredeti sírfeliratoké. Mégis útbaigazítanak legalább arránézve, mit tudtak az V—IX. század keresztényei e szent emlékekről. Mennél fontosabb, nevezetesebb egy hely, annál sűrűbb közelében a graffitik tömege; egyes jelentős emlék kiásására pl. éppen a közelükben véletlenül talált graffitik vezettek.

*

Mise után átmentünk a szomszéd kápolnába, mely ma felülről kapja a világosságot: Szent Cecília sírkápolnájába. Az ősegyház története tele van bájjal és nagyszerűséggel, de közte is kevés van oly emberileg megragadó, mint Szent Cecília vértanúságáé. A Tiberisen túl, a róla nevezett ősrégi templom alépítményében ma is megvan még az a lakás, amelyben Ceciliát,

az előkelő patríciuscsalád sarját, saját fürdőjében akarták megfojtani a pogányok; mikor ez csodálatosképpen nem sikerült, az ifjú szűz hóhérbárd alatt vérzett el, miután vőlegényét, Valerianust s ennek testvérét, Tiburtiust a keresztény hitre megtérítette.

Az ősrégi feljegyzéseket s a liturgia által is megőrzött emlékezéseket Wiseman bíboros értékesítette halhatatlan „Fabiolá”-jában. A szűz vértanu testét ide temették. Valószínűleg pompás szarkofág állt itt valamikor, erre vall a nagy terjedelmű falüreg a sír helyén. I. Paskál pápa 821-ben felnyitatta a sírt s a testet abban a helyzetben találta, ahogy később Maderna István ismert, bájos márványszobra megörökítette.

A földön fekvő s szinte édesen szunnyadó ifjú patríciusnő feje hátra van fordítva; nyakán vágott seb helye. Egymásra tett két keze közül egyik három ujjat tart kinyitva, a másik egyet, míg a többi be van hajlítva; mintha a vértanu szűz még halálában is a három-személyű egy-Isten hite mellett akarna tanuságot tenni. A szobor oly leheletszerűen könnyű, oly földöntúlian szép, hogy lehetetlen általa a vallásos szépnek, a tisztaságnak és hithűségnek csodálatára nem gyúlunk.

Az eredeti Maderna-szobor ott van a trasteverei Szent Ceciliában, a Szentnek sírja fölött; ide pedig egy buzgó amerikai katolikus szoborművész, MacBride készített hű Maderna-másolatot.

McBride egy protestáns nőt vett el, aki azonban a házasság előtt katolikus lett s akit Ceciliának hívtak. Házasságuk első éveiben itt jártak s hallván a trappista fráter sopánkodását, hogy itt nincs megfelelő Cecília-emlék, a művész ajánlkozott, hogy lemásolja márványban Maderna szobrát s majd ha vagy ő, vagy a felesége meghal, az életben maradt fél ideajándékozza a szobrot a katakombának.

— De — tette hozzá nevetve a szobrász —, ez soká lesz ám, testvér, mert mi mind a ketten fiatalok vagyunk.

Egy év múlva azonban meghalt a fiatalasszony s ma ott a szobor a sírüregben, mindig friss virággal,

koszorúval borítva. Alatta a művész szerényen meghúzódo dedikációja: „*In memory of Edith Cecilia MacBride*”, s az évszám. — Így vegyül itt össze az ifjú szűz sírhelyének illata egy hű katolikus művész gyászával és kegyeletével...

Friss virágok a szűz sírján!... Eszembe jutott, mily rövid életű az ember, mily hamar felejtik el a halála után s mily hamar fonnyad el itt a földön hatalom és erő, szerelem és szépség, virág és koszorú. És itt mégsem! Kinek a sírját viragozzák fel száz évvel a halála után is naponta? Itt ezerhétszáz év múltán is minden nap friss virágok koszorúzzák az üres sírhelyet! S naponta sokan jönnek, mindenféle nyelven beszélő emberek, mindenféle országból s világrészből valók, urak és hölgyek és egyszerű emberek, akik itt letérdelve a szűzet dicsőítik és a fekete, dohos, földalatti üregben az ő szépségének csodálatos illatát szívják magukba.

*

...A trappista páter vezet és magyaráz. Fel van oldva rendje szigorú szabálya alól: beszélhet, magyarázhat a látogatóknak. Másról nem beszél, mint az ő csodálatos, földalatti birodalmukról.

Apostolkodás ez is, folytonos prédikáció. Nehéz feladat lehet: naponta 40—50 csoportnak magyarázni ugyanazt, akik közt sok csak mindenre-kíváncsi turista, sok pedig előítéletek és hamis hiedelmek egész szövedékét hozza magával a szeme körül. A páter csak magyaráz, tényeket szemléltet, nem vitázik. Vitáznak itt a kövek eleget!

Igen, itt a kövek vitáznak. Megyünk tovább az alig több mint félméter folyosón, jobbra-balra a lábunktól fel, egészen a magasig, csupa „loculus”, csupa sír-üreg. Így megy ez itt végig, messze-messze; csak a Kallisztus-katakombát vagy 15 „régiora”, vidékre osztják. A folyosókon vezető nélkül menni veszélyes; aki eltéved, nagyon nehezen vagy sehogy sem talál ki.

Közben elágazások jobbra-balra, lépcsők fel s le. Mert a háromszáz év alatt, míg ez „coemeterium” volt

(fekvőhely, utalás a feltámadásra), nagyon sok halott kért itt helyet; ezért egyre újabb emeletet vágtak lefelé a mélybe, úgyhogy helyenkint 3—4—5 rétegben futnak el egymás alatt a folyosók. A Kallisztus-katakomba összes folyosóinak teljes hossza kb. 20 kilométer; majd annyi, mint Budapesttől Pécel. Az összes Róma-körüli katakombák hossza pedig — szinte hihetetlen, de úgy van —, kb. 1000 kilométer: amennyi a Duna futása Béctől Orsováig! Csupa sírokkal tele folyosó...

Néhány lépésnyire a Cecília- és a pápakápolnától nagyon szabályos rész következik, az ú. n. „rectangularis regio”, melyet Zefirin pápa idején ástak, valószínűleg éppen Szent Kallisztus vezetése alatt. Ebbe nyílik az egyik hosszú, egyenes folyosóról öt kis szoba, az ú. n. „Szentségek kápolnái”, melyek tele vannak az egyes szentségek jelképeivel a legrégibb korból s azért hitvédelmi szempontból rendkívül értékesek. Főleg az első, a második s az ötödik: a keresztség, a bűnbánat és az Oltáriszentség kápolnái.

A jelkép az őskeresztény ábrázolásban tudvalevőleg igen nagy szerepet játszott. Nemcsak mert a zsidó és pogány kultusz általában tele volt szimbolikával s ezt a vonást a keresztény művészet kezdete is átvette, hanem mert a vallási titoktartás (disciplina arcani) kötelezettsége s kényszerűsége a jelképezés technikáját is valóságos művészetté fejlesztette. A galamb, mint a feltámadás jele, éppoly sűrű az őskeresztény sírokon, mint a hal (Krisztus ichtysz); míg a Konstantin-féle Krisztus-monogramm (X és P egymásbafektetve) az üldöztetések megszűntével lett divatos. Tudjuk, hogy még a katekumenek (kereszténységre jelentkezők) előtt sem volt szabad a keresztényeknek pl. az Oltáriszentség titkát felfedni.

A jelképek egész sora — de félreérthetetlen vonatkozással a szentségekre — tárul itt elénk. Az első kápolnában: Mózes a sziklából vizet varázsol; azután: egy halász a vízből halat húz ki; azután: egy férfi egy másikat (kisebbet, fiatalabbat) keresztel (Krisztus Urunk

kereszteltetése); végül jön az eucharisztikus lakoma: háromlábú asztalon kenyér és hal.

Mélységes s mégis könnyen érthető szimbolizmus! A megkeresztelt résztvehet az eucharisztikus lakomán, ahol a háromszemélyű Isten asztalán színleg kenyeret s valósággal Halat (Krisztus) kap. Hálnak, kenyérnek jelkép nélkül semmi értelme nem volna itt, a sírok közt, a Krisztus keresztelése s a mózesi csoda ábrázolása mellett. A tetőn: hajó a hullámokon — az Egyház, a keresztség osztója.

A második kápolnában folytatódnak a képek és jelképek. Itt van ismét Mózes, amint vesszőjével a sziklára csap (a bűnös lélekben a kegyelem vizét megnyitó töredelem), Krisztus keresztsége, az inaszakadt gyógyulása (az őskeresztény irodalomban a bűnbocsánat jelképe). Az Oltáriszentség lakomája: emberek ülnek egy asztal körül, az asztalon kenyér és hal...

Majd a dogmatikailag nagyjelentőségű, ú. n. „consecratio”: a háromlábú asztalon kenyér és hal, az asztal egyik oldalán férfialak, aki kiterjeszti jobbját az étel fölé, a másik oldalon egy orante (kitárt karral imádkozó), azaz: a konszekráló pap s az áldozó nép. Az is jelentőségteljes, hogy a párhuzamos oldalon ennek a képnek megfelelően ott van Ábrahám áldozata, majd Jónás a cethallal (új életrekelés képe) s a szamaritánus asszony (akit Jézus megtérített). A Jónás-jelkép s az eucharisztikus lakoma képe a többi szobában is ismétlődik.

Ezek a kis kápolnák nyilván előkelő családok temetőhelyéül voltak szánva s azokat a szentségek jelképeivel díszítették ki, mint a keresztény reménység, a feltámadás zálogainak képeivel.

Rendkívül érdekes egy T-alakú szigonyra szúrt delfin-hal képe is, amelyet a legrégibb jelképes feszületábrázolásnak kell tekintenünk. A T-alakú szigony: a kereszt, a hal: Krisztus. A delfin régtől fogva a szeretet jelképe volt.

Igy megy ez itt végesvéig; csupa jelkép, csupa

beszédes nyoma az ősi hitnek, a mi hitünknek; csupa kódogmatika, csupa megerősítése a ma is fennálló katolikus kultusznak. Köteteket töltenek meg e jelképek s feliratok reprodukciói s egy egész tudomány foglalkozik az értelmezésükkel...

Valóságos kőapologetika ez, egy közel kétezeréves hitvédelmi kurzus: amit mi katolikusok hiszünk, amit papjaink hirdetnek, akár egyetemi katedrákon, akár falusi iskolaszobákban, katedrálisok szószerén, vagy afrikai misszióskápolnában; amit mi gyakorlunk, amikor gyónunk-áldozunk, gyermekeinket keresztelni visszük, amikor a Szenteket segítségül hívjuk, amikor az Egyháznak engedelmességek: ugyanaz, mint amit tettek, hittek, gyakoroltak a mi nagy őseink, vértanu-hittestvéreink az első századokban. Akkor, amikor még emberáldozatok gőze szállt fel az Amphitheatrum Flavium homokjáról... Amikor még csaknem ezer esztendőnek kellett a világtörténelem óráján leperegenie, mire őseink mai hazánkba jöttek...

A mi hitünk, a mi Egyházunk, a mi családunk, a mi nemességünk valóban nem tegnapi keletű. Nincs dinasztia, s nincs főrangú család, melynek ennyi s ily régi őse s hőse volna!

Órák hosszát bolyongtunk odalenn a földalatti Róma borzalmasan fönséges s mégis szívhezszólóan kedves birodalmában. Végre ismét felkerültünk a felszínre. Közel kétezeréves történelmi multból a jelenkor lapos, szürke, gyárias civilizációjába.

Azalatt régen felkelt a nap s szikráit ott szórta szét a párás délelőtti levegőben. A trappista „vigna” magaslatáról messze el lehetett látni a modern Róma fölött. A nagyváros zaja mint tompa zümmögés nyüzsgött messze alattunk. A halmokon és völgyeken zakatolt a létharc, a hétköznapi, prózai élet, tele a maga bohózataival és tragédiáival, kicsinyességével s mulandóságával.

Az embertenger fölött pedig, mint egy óriási védőpajzs és magasabb remények győzelmét hirdető diadal-

kapu ragyogott, szikrázott, lobogott hamvas-aranyló ibolyaszínében a világ legnagyobb építészeti remeke s legbeszédesebb jelképe: a Szent Péter-templom kupolája...

Magyarok a pápa előtt.

Róma, 1924 április.

Magyarok jártak a mult hetekben itt; a mi Volgaláji nyelvünknek idegenek előtt oly szokatlan csengése verődött fel az Örök Városnak hol ezen, hol azon a pontján. Földön és föld alatt és magasan a föld fölött, ahol csak jár az idegen, mikor Róma sokvonású arcát tanulmányozza.

Mert a föld alatt, földön és föld fölött kell Rómát látni, ha az ember némileg helyes fogalmat akar alkotni az Örök Városról. A földön is tömérdeket látni belőle, de le kell szállni a katakombák mélyébe s fel kell mászni okvetlenül a Szent Péter-templom kupolájába is; csak akkor tudja az ember áttekinteni, mi Róma. Ahogy az időn túl van, úgy a rendes térbeli mértékkel sem fogható át ez a sokarcú, sokcsodájú város...

Az a kis csoport is — 12-en, 15-en magyarok —, akiknek kalauzolását reám bízta az ügybuzgó „főrendező”, az örökmosolyú P. Butykay Antal, egyik csodálkozásból a másikba esett, amint öt napon át gyorsított menetben végigszáguldtunk a Város legfőbb nevezetességein. Kicsiny részén a látnivalóknak. Negyedik napon már könyörögtek véden ceim, hogy álljunk meg, hagyjuk abba; nemhogy lábbal és tüdővel, de ésszel és lelki befogadóképességgel sem győzi az ember, hogy mindezeket az impressziókat magába raktározza.

Fáradt voltam én is, nem a járástól, hanem a benyomásoktól. Újra élveztem megint mindent, ezúttal nemcsak a magam, hanem a honfitársaim szemével. Én már tudom, mit jelent, mikor az ember először lép a katakombák nyirkos levegőjébe, a hosszú, fekete-sötét folyosókba, ahonnan itt is, ott is egy-egy közel

kétezeréves koponya s III., IV. századbeli felírások kísértének ki a sötétből. Én már tudom, mi az, mikor az ember először megy végig a Szent Péter-templomon, vagy tekint szét a kupola alsó, felső és legfelső galériáján.

Én már tudom, mi fojtogatja az ember szívét, mikor a Kolosszeum vérporos kövei közt keresi a helyeket, ahol a cézár ült s a Vesta-szüzek, a lovagok és a köz-nép s ahol sárga vadállatok nyujtózkodtak éhesen a keresztény áldozatok felé. Én már tudom, mily különös érzés az, amikor ókor, középkor s kora-újkor nyujtogatják ki romkarjaikat a multból, a mindent elnyelő mulandóság sírjából, tanuskodni a mi dogmánk mellett. Én már tudom, mi az, amikor villanyos-csilingelés és lazzaróni láрма közül negyedfélezeréves történelem s hatásaikban kiszámíthatatlan világközponti események emléke döbben lépten-nyomon a szemlélő elé.

Sehol sem oly kicsi az egyes ember, mint Rómában és sehol sem nyúlik gondolatok, igazságok, hitek nagysága oly kolosszális magasságba az anyag és kultúrája fölé, mint itt. Aki nem érzéketlen, törpe-lélek, azt 4 vagy 5 napi járkálás után elzsibbasztja, elnyomja, földreteríti a történelmi illetődés súlya. A meditáció, amely itt hangosan beszél romokból, kövekből, ma is fennálló régmultból, hogy csak szinte meg nem szólal — akár Michelangelo Mózes a nagy művész képzeletében, mikor elnézte művét hosszasan, úgyhogy szinte elevennek érezte s végül türelmetlenül vágott kalapácsával a szobor térdére: *Perchè non parli?* „hát miért nem szólalsz meg?”

Ó, perchè non parli? — miért nem beszélsz te is Róma, jobban, még jobban a szívekhez! Az összes szívekhez, minden emberéhez, aki itt jár? Hogyan van, hogy csodáid, prófétaaszavad ereje mindenkit meg nem ihlet; legalább úgy, ahogy az én magyarjaimat megihlette? Elnézem ezeket az üresszemű, értelmetlen bá-mészokat, — angol, amerikai annyi van belőle, hogy Tiberist lehetne dagasztani velük — akik itt „látván nem látnak s hallván nem hallanak”. A Szent Péter-

templom legfelső kupolakarzatán találkoztam velük, beszéltem is néhányval, akik szegények egy lélektelen Baedekerrel a hónuk alatt kalauzolatlanul és tanulatlanul nézelődtek a mélybe, de azt sem tudták, kinek a sírja fölé emelte a Hit és a Művészet ezt a kupolacsodát!

*

Magyarokat vezettem, de egyszerre körülvettem mindenféle náció: franciák, angolok, németek, dánok s mohón hallgatták azt a néhány szót, amit kérdéseikre ennek is, annak is, sebtében elmagyaráztam. Ugyanigy volt másnap a Kolosszeumban is, ahol egyszerre csak azon vettem észre magam, hogy valósággal prédikálok; németül, franciául, angolul: annyi ember gyűlt körém. Magyarjaim végül türelmetlenül szóltak közbe, hogy — De páter, *magyarul is* beszéljen! ... Szegény magyarjaimat majd elfelejtettem, de hát fájt látnom a sokféle népet, akihez ez a roppant kőoltár, ez a travertin-templom nem szól, mert nem értik a nyelvét! Nem érzik mögötte a história dübörgését, Róma lelke dobogását, a krisztusi eleven erőt, mely itt a Halász katedrája körül nyilatkozik meg csodálatos elevenséggel s változatossággal, közel 2000 év óta ...

Sok azért nem érti ezt a hangot, mert valósággal elnyomják előtte a történelem szavát. Hihetetlen, hogy a gyűlölet és korlátoltság mire nem képes. Róma s a világ ma is tele van szervezetekkel, amelyek kifejezetten azzal foglalkoznak, hogy a katolicizmus középontját értelmétől s értékétől megfosszák. Regények és traktátusirodalom, agitáció és pénz, főleg amerikai dollár (azelőtt porosz márka is) bőven ontották és ontják a füstöt a katolikus Róma örökragyogású fényoszlopai köré. Metodista társaságok valósággal behálózják egész Itáliát s főleg Rómát; férfi- és női ügynökeik házról-házra járnak; templomaink előtt osztogatják óvatos nyelvű, ravasz tendenciájú irataikat; felkeresik a szegénynegyedeket s lobogtatják a megszorultak szemébe a százlírásokat: ez a tietek, egy fel-

tétel alatt: hogy a gyermekeiteket a mi iskoláinkba adjátok, szóval hogy lelket cseréljete bankóért!

A római nép mély katolicizmusára vall, hogy a szektáriusok rengeteg erőfeszítéseikkel is csak nevetségesen csekély eredményt érnek el, azt is külsőleg. Egy öreg anyóka mondta egyszer:

— Elmegyek én az ő bibliaolvasásukra, ha muszáj; ott télen fűtve van, kapok mindannyiszor egy lírát s amíg az az ember ott elől hadonász, én a sarokban szép csendesen elmondom a — szentolvasót.

Nem lehet egy csaknem kétezer év óta mélyen katolikus népet csak úgy hirtelenében kiforgatni a hitéből!

De miért is akarják kiforgatni? Hát éppen ez a probléma, amelyet nem értek. Hogyan lehet a katolicizmust gyűlölni? Mire jó ez? Mi okolja meg? Tudomány? Az egész mai tudomány és kultúra a katolicizmus vállain nyugszik. A szociális fejlődés? Azóta van tömegnyomor és azóta süllyedtek milliók modern rabszolgaságba, amióta az Egyházat félretolták a szociális fejlődés irányításától. Szabadság és boldogság? De boldog-e ez az Istentől elfordult, háborús, kufár világ? És van-e még szabadság, szárnyalás, emelkedés és mélységes lelki béke a katolicizmuson kívül?

*

Ma, ahogy e sorokat írom, éppen teleszívтам magam ismét ennek a katolikus boldogságlegegőnek egy úszó darabjával. Májusi ájtatosságon voltam a S. Maria degli Angeli-ben. Nem az a kis oltárragyogás tette, ó nem; sem a zene, a bájos, olaszos Mária-litánia. Hanem a katolicizmusnak az az olajillatú levegője, az a leírhatatlanul sejtelmes, éteri, angyalos légkör, amely a mi kultuszunkból árad, főleg az ilyen helyeken!

Ez a templom, a *Santa Maria degli Angeli*, az „Angyalos Boldogasszony” temploma — fürdő volt valaha. Az ókori világ legnagyobb s legfényesebb fürdője. Még hozzá éppen Diokleciáné, akinek nevéhez

annyi kegyetlenség, annyi keresztény mártírvér tapad. Mondják, hogy az összefogdosott keresztényekkel mint rabszolgákkal építették a fényűzésnek és testkultusznak ezt a borzalmasan kiterjedt csarnokát. A romok közt a köveken, téglákon, számos helyen keresztet s keresztény jelvényeket találtak. Állítólag 40.000 keresztény dolgozott ostorcsapások között évenként a puhaság és luxus e mesepalotáján, melynek romjai közt ma múzeumok, iskolák, templomok, hivatalok, utcák, terek férnek el. A nagy kerek tér a mai állomás előtt például csak a főmedence helye volt! Tízezrével fürödhettek itt, masszíroztatták tagjaikat, sportoltak, szórakoztak naphosszat a petyhüdt izmú, tétlen pogányok, a világ epigon urai.

Aztán lassan ledőlt, rommá szakadt az óriási épület; csak az maradt meg belőle, amit valamivé átalakítottak s tatarozgattak a középkorban. IV. Pius pápának támadt az a gondolata, hogy az egyik félig beomlott részből templomot kellene alakítani, legalább ez az emléke maradjon meg a 40.000 keresztény hitvalló szenvedésének. Michelangelót bízta meg a pápa a terv kivitelével.

A mester, mint mindenütt, itt is egyszerű eszközökkel nagyot alkotott. Két megmaradt, egymást keresztelő, roppant csarnokot alacsony boltívekkel borított be s megvolt a templom. Különös négyágú templom, úgyszólván két rengeteg folyosó keresztalakú egybetorkolása. Michelangelót nem a *l'art pour l'art* dekadens jelszava hevítette, hanem vallásos hite, mely époly gigantikus volt, mint művészeté. Ő, aki a vatikáni *Pietà*-ban azért alakította a Fájdalmas Szűz arcát oly gyermekszerűvé, hogy — mint mondotta — ezzel is kifejezze Szűz Mária szüzességét: itt a világosság, öröm, a lebegő angyalok Királynéjának szentelte az ófalú templomot s ennek a motívumnak szolgál benne minden.

Ez Róma legderűsebb temploma. Igazi Angyalház, a legolaszabb Madonna-templom. Nem ez, hanem a S. Maria Maggiore Rómának legnagyobb és legérté-

kesebb Mária-temploma; — csakhogya ez nem „olasz” templom, mert amikor először épült (a IV. században!), Róma még latin volt, nem olasz... Ellenben a Degli Angeli-be Michelangelo már belevitte az egész mosolygó, derűsen hívő, Madonna-szerelmes olasz nép hitét, fényét, kacagó bizalmát.

Nem emlékszem hamarosan helyére a világnak (már amennyit láttam belőle, de elég sokat láttam), ahol annyi derű, annyi mosoly, annyi nevető hit és szelid öröm fogná körül a lelket, mint itt, ebben az angyalképes, angyaloszobros Mária-szentélyben.

A májusi ájtatosság pedig teljesen beleillett ebbe a miliőbe: az is csupa derű volt és angyali vidámság. A szónok — nápolyi volt; olasz viszonyok ismerői tudják, ez a szó mit jelent. A logikának azzal a játszi biztosságával, amely az olaszoknak sajátja (s amely miatt Olaszország például sohasem lehetne protestáns!), a kifejezésmódnak az a szinte pajzán elevensége párosult, amelyet a mi józanabb északunkon egyesek botrányosnak tartanának. Azt hiszem, ezt a pátert Pesten megkövezték volna a jámbor hívek. Pedig milyen jámborul beszélt! De közbe annyit mókázott ott a hevenyészett dobogón, egy eredeti kolosszális Romanellifestmény alatt, oly plasztikusan figurázta ki a modern divatot, a hitetlenek babonását, hogy nálunk ilyen mit templomban meg nem tűnének. De az olasz ott-hon van a jó Isten házában s eszerint is viselkedik. Egyik percben nevet, a másikban sír a szónokkal. Imádkozik, közben egy kicsit diskurál, összecsókolja a gyermekét, levelet olvas s azután — megint imádkozik.

Ez az otthonos, derűs szabadosság jellemzi az olasz templomi népéneket is. Ahogy egy leánykongregáció a loretoi litániát énekelte, az egy szerelmes gondolás dalának is elmegetett volna, oly fürge volt a ritmusa, szinte pajzánul szökellő a dallama; de csak a miliőbe érezze magát bele az ember s a dolog már megkap s nemcsak: fel is emel. A mi templomainkba tán nem való, de ebbe, az Angyalos Szűz Mária napos, édes,

olasz templomába éppen ez való. Valóságos operáriák, a nép ajkán, templomban. De mit akartok? Az operák innen eredtek, az olasz templomi énekekből. Színészesen beszél, forog a pap? Mit akartok? A mai színészet a délvidéki templomok előadóművészetéből fakadt! Csak tudni kell egy kissé a dolgok összefüggését. Nem az Egyház utánoz: ti utánozzátok őt!

*

Magyarok a pápánál — ezt írtam írásom fölé. Ne ütközzön meg senki a hosszas bevezetésen: azért írtam le ezt a májusi hangulatot, mert talán legmegfelelőbb kerete ama szép nap emlékének, mikor a magyar ifjúság és tanárai háromszázfőnyi húsvéti zárandokcsapatát XI. Pius elé vezethettem.

Nem írom le bővebben az audienciát; különösebb ügyis csak az volt benne, hogy a Szentséges Atya rendkívül kitüntettet minket, amikor nemcsak mind-egyikünkhöz hozzálépett s kézcsókra nyujtotta kezét, azt a kezet, amelytől 375 millió hívő várja, kéri az áldást, hanem azután még teljes 18 percig beszélt is hozzánk oly melegen, oly szívből és szívhezszólóan, hogy keresgettük magunkban ennek a nagy melegségnek okát. És úgy hallottuk, a pápa mostanában mindig ily feltűnő melegséggel fogadja azoknak a népeknek zárandokait, akik a háborúban s a háború után legtöbbet szenvedtek.

Valaki a napokban azt kérdezte tőlem, hogy miért nem érvényesíti a Vatikán jobban a befolyását az európai közéletre? Miért nem akadályozta meg a háborút, miért nem enyhítette jobban az azóta támadt s annyi szomorúságokkal járó válságokat? Miért nem kelt erélyesen a sértett igazságok védelmére? Azt szerettem volna felelni a kérdezőnek: Vajjon hát mi is megtettünk-e mindent, hogy amikor a pápa szólt s a véres marakodásban a béke parancsait hirdette, a szava csakugyan eljusson mindenkihez, akit illet és meghallgatásra találjon? A pápa szót emelt a háború ellen, szót emelt az igazság és békülékenység érdeké-

ben azóta is számtalanszor, de vajjon szót fogadtunk-e neki, amikor még nem volt késő? Olyan tisztelettel vettük-e megnyilatkozásait, aminővel illik? S már előtte, félévszázad óta, gondoskodtunk-e arról mi katolikusok, hogy a pápa szavának súlya legyen a modern világban?

Nem, nem tettük. Liberális doktrínákra hallgatunk. Azt a politikát támogattuk, azt a sajtót dédelgettük, amely magától értetődőnek tekintette, hogy a pápa hallgatni nem kell, őt a világ sorsának irányításában szerephez juttatni nem szabad. Mi magunk ástuk alá azt a hatalmat, amely a világot megóvhatta volna — ha hallgatnak rá — a legvéresebb katasztrófától. Most aztán jajgatunk s talán még azt is zokonyvesszük Rómától, hogy a nemzetek viaskodásaiban nem áll egyoldalúan ennek vagy annak a félnek a pártjára, hogy féltékenyen őrködik azon a pártfelettségen és pártatlanságon, amely a Szentszéknek elemi kötelessége!

Azt is felelhettem volna az említett kérdezősködőnek: és van-e egyáltalán joga szemrehányással, vagy követelőzéssel állni a pápa elé annak az Európának és annak a Magyarországnak is, amely ugyancsak nem sietett a Szentszék mellé állni akkor, amikor ellenségei szorongatták? Vajjon mit tettünk *mi* a Vatikánért nagyhatalom-korunkban, mikor szabadkőműves erőszak, sajtóhadjárat, rágalmak és gúny pergőtüze tette földönfutóvá a mi Szentséges Atyánkat? Mi is gúnyolódunk a gúnyolókkal és süketül hagyunk fülünk mellől a pápa panaszos szavát.

A mi sajtónk s a mi politikánk az utóbbi száz év folyamán a pápát csak sebezni tudta s ebben nem különbözött Beust gróf politikájától, aki a pápai állam megrablása idején az osztrák-magyar külügyeket képviselte. A katolikus Ausztriának ez a nemkatolikus minisztere szakított a monarchia pápahű politikájával (s jellemző, hogy ellentmondás nélkül tehetett!) s midőn IX. Pius szorongatott helyzetében Ausztria intervencióját kérte, a Garibaldival és Bismarckkal össze-

játszó Beust kijelentette, hogy „nincs abban a helyzetben”, hogy a jelen esetben interveniálhasson. Franciaországba már nyíltan megírta igazi érzelmeit: „Amely napon, úgymond, a franciák a pápai államokat elhagyják, az olaszoknak teljes joggal s Franciaország és Ausztria jóváhagyásával (!) kell Rómába bevonulniok. Sohasem fogjuk az olaszok szívét-lelkét megnyerni, ha nem húzzuk ki a testükből a római tövist.”

*

A pápa tudja hát, mi az elnyomatás, jogfosztás, erőszak. A római integritás kérdése — ezt is tudja — nem nagyon fáj nekünk. A legégőbb inzultusok közt, amelyek érték ma is — hivatalosan legalább, de a sajtonkban is — csak gondot siettünk okozni neki; mi is szerettük a politika igájába fogni az Egyház legszentebb ügyeit, félrelökni Isten-adta jogait. Mi is liberálisok voltunk, a legszentebb jogokkal nem törődők!

És a pápa mégis megért és szeret ma minket. Nincs egy zokszava hozzánk. Ahogy a maga igaza mellett csak a nyögdécselő galamb panaszhangján tiltakozott, úgy a mi szenvedésünkön is ugyanígy kesereg. Nem azt mondja nekünk, amit mondhatna: úgy-e, a ti nagyhangú politikusaitok, úgy-e, a ti sajtótok ujjongott és magától értetődőnek tartotta, hogy a pápát a megalázások egész sorával illessék! Pedig az a trón, amely a galileai Halász sírja fölött emelkedik, kétezer év óta csak a békét, megértést, az emberiség üdvét s igazi szabadságát szorgalmazta!

Minderről nem beszélt a pápa, de beszélt róla hozzánk a történelem s beszéltek a mi könnyeink. Neki csak vigasztaló szava volt hozzánk. S oly édes volt ez a vigasztalás! Mögötte — tudtuk — nem állnak ágyúk, tankok, repülőgépek, nem állnak világlapok, parlamentek, banktrezórok. De áll mögötte mégis két nagy hatalom: az Isten és a katolikus világ.

Az Isten, akit ez a halványarcú, fehértaláros Főpap képvisel a földön. Az Isten, aki kulcsokat, azaz

hatalmat, impériumot adott át annak a halásznak, akinek ez a halványarcú Főpap egyenes jogutódja a római püspöki székhelyben s akinek tizenkilenc-évszázados sírja felett áll az ő trónja.

És ott van a katolikus világ is, amelynek legfőbb lelki vezére, atyja, intője ez a Főpap. Ha ő szól, azt meg kell hallania a világ 375 millió katolikus lelkiismeretének. Csak az a kérdés, meghallja-e?

Hát csak szálljunk magunkba előbb s tartsunk lelkiismeretvizsgálatot magunk is, mielőtt azon kesergünk: miért nem szerez a 375 millió katolikus, világ-szerte nagyobb súlyt a pápa szavának!

Megtérésnek jelképe volt e könnyező diáksereg a pápa előtt? Egy ifjú nemzedék ígérete, amely jobb akar lenni apáinál? S a halványarcú, féhértaláros Főpap ennek a megtérésígéretnek sejtésén derült-e arra a sugárzó mosolyra, mellyel körünkből távozott?

Mert mosolygott, sugárzott a pápa arca, ahogy végighallgatva keményhangú énekünk ritmusát, — oly felemelő és szokatlan, amikor a „Hol Szent Péter”-t a pápa jelenlétében énekeljük! — még egyszer áldást osztott s szinte lebegve fölöttünk szállt le a trónról s ment ki a teremből! Ezt a lebegő, fehér pápaalakot nem felejtjük el soha!

Lebegett a pápa, mint ahogy a dereglyés lebeg a hullámok fölött!

Lebegett, mint ahogy Péter hajója lebeg a századok, ezredek örvénylő vizein!

Lebegett, mint ahogy a béke fehér angyala lebeg sáros, véres, harcmezős, verekedő, szennyes földünk fölött!

Lebegett, mint ahogy Krisztus lelke lebeg Egyházán; korokon túl, háborúkon túl, üldöztetéseken túl, filozófiákon, eszméken, álmokon s véres ébredéseken túl!

Ó, lebegj előttünk, fehér kép: a pápa képe! Lebegj előttünk, hit képe, szelídség képe, tisztaságé, mennyországé! Vezess, taníts, irányíts egy jövő felé,

a — megtérésen át! És szent ígéret, fogadalom, hűség-
eskü legyen szívünkben halálíg a dal, amit húsvét
hétfőjén pattogó hangon énekeltünk feléd: „*Tartsd
meg, Isten, Szentatyánkat, Krisztusnak Helytartóját!*”

Szenttéavatás a szentévben.

Róma, 1925 június.

A Szent Év első felének végéhez közeledünk. Érdekelnie kell a katolikus világot, mily összefoglaló képet mutat ez az első félév s miben lehet eddig a Szent Év eredményét mintegy mérlegszerűen kimutatni.

Kétségtelen, hogy a Szent Év meghirdetése ez-
idén bizonyos fokig merész dolognak látszhatott. Szá-
molni kellett azzal, hogy egész országok gazdasági
állapota meglehetősen zilált s nagyon sokan anyagi
okból nem fognak tudni eljönni azok közül, akik tán
legszívesebben zarándokolnának Rómába. A szabad-
kőműves sajtó is mindent elkövetett, hogy a Szent Év
zarándokait a római úttól visszariassza; egyszer az
olasz közállapotokról közölt hajmeresztő jelentéseket,
úgy hogy az olvasók azt hitték, hogy Rómában
nincs közbiztonság; másszor a pápa folytonos bete-
geskedéséről regélt, melynél fogva bizonytalan, hogy
a zarándokok láthatják-e a pápát; majd ismét azt a
hibbanatot találták ki, hogy a Szent Péter-templom
kupolája dűledezik. Mikor januárban és februárban
még csakugyan kevés zarándok érkezett, a liberális
lapok kárörvendve trombitálták, hogy az „Anno
Santo” megbukott. Holott érthető, hogy senkisé is jön
Rómába a legzordabb téli esőzések idején, ha más-
kor is jöhet.

Mindezek a hamis híresztelések azonban teljes
kudarccal végződtek s ma már meg lehet állapítani,
hogy az *Anno Santo* eddigelé a legfényesebb sikert
érte, sokkal nagyobb, mint a jelen körülmények
között remélni lehetett. Róma körülbelül a nagybőjt
közepe óta, de még inkább a húsvét utáni időben s
főleg május folyamán, mikor a szenttéavatások foly-

tak, oly képet mutatott, mely minden katolikus kebelében megdobogtatta a szívet. Főleg mi Róma-élők, élvezhetjük ezt a látványt teljes nagyszerűségében, mint hétről-hétre szinte fokozódó elevenséggel s színpompában pereg le szemünk előtt egy világ zárándokainak meg nem szűnő, hömpölygő processziója.

Olyan ez a kép, hogy a nagyszerűségével szinte fárasztó és nyomasztó. Az ember nem tehet három lépést az utcán, hogy illetődött arcú, jobbra-balra zárándokok tömegével ne találkozzék; a kerek sötétkék jelvény s benne a fehér kereszt és az arany „Annus Sanctus 1925” felírás ma a legáltalánosabb disztinktivum ebben a jelvényben éppen nem szegény fővárosban.

Még hozzá ez a tarkaság! A zárándokjelvény alatt vagy fölött rendszerint az illető nemzet színei; ezekből aztán találgathatjuk a zárándokok nemzetiségét. Német, francia, belga, angol, spanyol, portugál, magyar, tirol, holland, dán... A francia papok a két lelógó, fehérszegélyű ruhanyelvvel a nyakukon, a belgák hátul mászlira kötött övvel; az amerikai és ausztráliai clergymenek rövid kabátban, sárga szalmakalapban; közben egy-egy albán vagy bosnyák ferencrendi bajusszal és szakál nélkül... Aztán urak és hölgyek kihallgatási díszben, rendjelekkel, egyszerű emberek és asszonyok nemzeti viseletben, közben egy-egy turbán, egy-egy balkáni bugyogó, majd ismét egy néger püspök, egy indus család, kanadaiak, kínaiak, fokföldiek... Szint zúg belé a fejed, ha soká nézed őket, ha beszédjüket hallod, főleg, ha szóba-ereszkedel velük s egy mozgalmas helyen vállalkozol rá, hogy eligazítsd őket, ahogy tudod. „Monsieur, a Saint-Pierre, par ici?” „Right on Madam.” „Scusi, che numero va a S. Paolo?” „Abla usted español?” „Bitte, können sie mir sagen?” „Tessék már megmondani.” „Czy to pielgrzymka polska?” Még jó, ha görögül, albánul vagy baszkul nem szólítanak.

A Szent Péter-templom különösen megkapó, tarka képet nyújt. Máskor is világközpont, máskor is tele

van exotikus alakokkal, de az idén? Ma csakugyan harsog az Apostolsír felől, hogy itt a világ közép-pontja van, a gócpont, a sugárzó, éltető, vonzó, égbe-emelő. Hogyan hullámszik körülötte a nép! Hogy tarkállik előtte éjjel-nappal az óriási tér! Itt egyik zárándokmenet processziója indul, ott a másiké, itt egy fehérruhás lánycsapatot fényképeznek az előcsarnok nagy lépcsőjén, ott fekete ruhás nép, fekete csipkekendő hölgyek végeszakadatlan sora menetel négyesével, szép komolyan, néma fegyelmezettséggel a Bronzkapu elé, ahol raffaeli egyenruhájú svájci alabárdosok igazoltatják a Vatikánba belépni szándékozók... Benn a templomban hosszú sorokban térdelnek a hívók a Porta Santa előtt, sok megcsókolja az áldott köveket, a talajt, ahol egy világ zárándokai járnak, a kegyelem kapujának félfáit... A hatalmas Bramantei ívek alatt itt németül, ott latinul, amott franciául énekelnek, itt magyarul imádkoznak, ott lengyelül, spanyolul, flamandul... Egyik sem zavarja a másikat s a szemlélő lelke felujjong a gondolatra, hogy végre van egy hely ezen a marakodó, egymást marcangoló világon, ahol az emberek igazán testvérek.

A forgalom Rómában már szinte tűrhetetlen. Amúgy is alig bírják a régi, szűk utcák a modern világváros forgalmát. Ma azonban ez is megháromszorozódott. Autó, autó hátán, még az itt divatból kiment landauerek is előkerülnek a kocsiszínekből s jönnek rendesen 20-an, 30-an egymás után. Tele a várost megtekintő zárándokokkal. Autó, kocszi számozva s mindenikén a zárándokcsoport felírása: „Essener Pilgerfahrt“, „Reserved for Cleveland and Cincinnati Roman Pilgrimage“, „Pellegrinaggio Milanese“, „Peregrinacion de Barcelona“ stb., stb. S mehetsz utánuk a katakombákba, a Kolosszeumba, Szent Pál templomába, a S. Maria Maggioréba, a Vatikáni múzeumba, a Missziós kiállításba; mindenütt ugyanez a tömeg, ugyanez a tarkaság, ugyanez a hit és lelkesedés. A tömegkvártélyokon és legelőkelőbb szállodákban, ahol 200 líra egy szoba, egy napra... A katolicizmus hihe-

tetlen nagysága, egyetemessége és életereje dobban itt ma lépten-nyomon az ember szeme elé.

Aki pedig egyenesen a szenttéavatások egyikén is jelen lehetett, olyan látvány emlékét viszi magával a szívében, melyet elfelejteni nem fog soha, aminél már nagyobb, magasabb, lélekbemarkolóbbat ezen a földön ember nem láthat. Már a tér látványa megdöbbenő: a Szent Péter-tér szinte feketéllik a tömegtől. Autók, kocsik ezrei. Szigorú igazoltatás: a Szent Péterbe ilyen alkalommal csak jeggyel lehet bemenni, mert csak vagy 60.000 embernek van hely benn. A templom hajómezői óriási keretekbe osztva, mindenüvé más-más színű jegy szól. A szertartás 8 órakor kezdődik s 2 órakor végződik, de már reggel 6 órakor ott van majdnem mindenki, hogy lehető jó helyet kapjon a maga csoportjában. Egyesek kis vadászszékeket hoznak, a többi többnyire áll étlenszomjan 6-tól déli 12-ig! S oly nagy mégis az érdeklődés a jegyekért, hogy bár tilos az árusítás, kéz alatt bizony 1000 lírát is adnak egy-egy jegyért. (Szóval „Zugliget” itt is van, akárhogy tiltják.)

Nyolc óra elmúlt, bezárják a kapukat. Míg a felvonulás tart, lélek az ajtón se be, se ki. Ez a felvonulás eltart vagy másfél óra hosszig: a legimpozánsabb crescendo, amit képzelni lehet. Elöl a pápai szemináristák s az alsópapság véget nem érő, lassú menetben. Egy óra is eltelik, míg felfejlődtek és elhelyezkedtek. Aztán a szenttéavatandó óriási képe, melyet zászlón hoznak. Taps fogadja és kíséri végig a ropant területű templomon; a messzebbállók csak a taps közeledtéből sejtetik, merre haladnak, mennyire közelednek a zászlóvivők. Jön a Rituskongregáció, tagjai égő gyertyát visznek. Gyertyával, miseruhában vonulnak fel a Szent Péter penitenciáriusai, köztük a magyar is. Utánuk a főpapság, püspökség, érsekek szinte végnélkül; a fehér mitrák ekkora tömegét csak régi zsinati képek metszetein látjuk. Bevonulnak a szentélybe, mely ilyenkor a Confessio-oltártól az apszisig, a Szent Péter katedrájáig terjed: ott van a

pápai trón felállítva; két oldalt hatalmas tribünök; a Postulárok, énekesek, majd a római főnemesség, a Máltai lovagrend s a Szent Sír lovagok, a diplomácia s a pápai udvartartás tribünjei.

A püspökök még vonulnak be a szentélybe, amikor valahonnan messziről, a Péteregyház öblös mélyéből tapsorkán és öblös Evviva kiáltások hangzanak fel: a Szentséges Atya hordszéke most jelent meg a bazilika egyik oldalbejáratában. Valami rendkívül megkapó van ebben a nekünk először oly szokatlan templomi ujjongásban: amint a népek áradatán végig zúg a katolikus öröm és lelkesedés Krisztus helytartója iránt, mintha az elmúlt évszázadok mélyéből jönne s távol világrészek repeső örömdalát hozsanázná elénk.

— A pápa jön! — fut végig a tribünökön s a sokaságban az örömteli suttogás és valami csodálatos izgalom pirosítja ki a várakozó arcokat. De közben már felhangzanak a kürtök is: ezüstkürtök, melyeket csak a pápa ünnepélyes bevonulásakor fújnak. Harsány, fenséges, kissé hideg, de annál méltóságteljesebb ez az ezüsthang; más zene nincs, de az egész szertartás alatt sem, még orgona sem szól, csak férfikórus és az ezüstkürtök; ezek is csak a bevonuláskor és Ürfelmutatás közben a kupolából... Felejthetetlen, emberfeletti, éppen nem teátrális és mégis lenyűgözően drámai benyomás; hullámszerűen közeleg az üdv rivalgás; már a kardinálisok jönnek. Mindegyik egy fejedelem: Mercier, Merry del Val, Gasparri... Végre feltűnik a nemesi gárda festői öltözetű vitézei között a hordozó szék, a két óriási fehér strucc tolllegyezők közt XI. Pius fenséges, intelligenciát és jó-ságot sugárzó alakja... Fején a tiara, keze szakadatlanul áldást oszt... Leszáll a székről, trónjára ül. Megkezdődik a posztuláció, a szenttéavatás háromszoros kérése: *instanter, instantius, instantissime*... S a pápa felelete: *Orate*; a litánia, a *Veni Creator*. Végül a szenttéavatás kihirdetése, a *Te Deum*, a *Tertia*, a mise... ki győzné leírni mindezt!

A Szent Év egyik legérdekesebb jelensége: annak a letagadhatatlan igazsága, hogy Róma a pápa és a pápa Róma, és más központ itt nincs. Elvehették országát, elrabolhatták palotái nagy részét, tele rakhatták Rómát a Garibaldiánus és Giordano Brunoi emlékekkel, az Angyalvárban még ma is hamis meséket tülkölhetnek a látogatók fülébe az állami örök, Beatrice Cenciről és VII. Kelemenről, állíthatnak parlamentet, nemzeti oltárt, felvonulhatnak zenével és parádéval: mindhiába, Rómában a világot csak a pápa érdekli és a pápaság; a pápák alkotásai, a pápai kultúra. Róma ma is a papság fővárosa, ha a pápa földi hatalmát elvették is. Az idegenek százezrei csak a Vatikánra kíváncsiak, más nem érdekli őket. A pápai audiencia mindig a csúcspont, betetőzés a koronája a római tartózkodásnak. Hisz a pápa nélkül Róma csak holt múzeum volna, egy Pompeji, egy kő- és érchalma: szép, de hideg, pazar, de élettelen; nagyszerű, de halott. A Krisztus helytartója azonban, mint eleven valóság, mint édes mennyközelség, a Kulcsok hatalma, melyek örök életet nyitnak, a legfőbb Pásztor, akire mindnyájunk legeltetését bízta az Úr, ez teszi Rómát Rómává, ez ad az Anno Santonak olthatatlan varázst, erőt, tartalmat, bájt, értelmet.

Az Anno Santo „megbukott”? Igen, így „bukik” az Egyház már 1900 éve. Így bukik a kereszténység, Krisztus, az Isten. Szeretnék, ha buknék: ez az Igazság. Ellenben nemhogy nem bukkott meg a Szent Év, hanem a legfényesebb diadalt jelenti. Új diadalát a pápaságnak, a katolicizmusnak, új bebizonyosodását annak, hogy egyetlen nagy eleven erő van a világon s az ő. Egy hatalom, melyet csak a hit s szeretet tart fenn és ez ő. Egy trón, mely nem szuronyokon és ágyúkon támaszkodik, hanem az Isten szaván, s ez ő.

S nemcsak kifelé diadal a Szent Év. Diadala befelé is a lelkek keresztény megújulásának. Véget nem érő ima, szárnyaló hit, ezrével folyó életgyónások. Mély lelki, vallási élmények, melyeket az élet zaja nem fog kitörülni többé a résztvevő százezrek lelké-

ből. Átéélései és katakombák, a mártírsírok, a Koloszszeum lélekbe hasító tanításainak, a szent emlékek nagy történésének tanulságai. Erősödés a hitben, új nekibátorodás a szenvedések elviselésére, egyetlen diadalmas, égretörő, lelkeket tüzesítő Credo! Ez a Szent Év mérlege, ez az Anno Santo eredménye már az első félévben!

Három év...

Róma, 1926. Hamvazószerda.

Mi az életben három év? Jóformán semmi. És mégis, mi minden nem múlik el, mi minden változik három rövid esztendő során!

Álmodozom.

Maholnap három éve, hogy távol vagyok hazamtól. Itteni munkaköröm minden figyelmemet leköti; haragusznak is néha az otthonlevők, hogy rossz levélíró lettem. De azért néha egy-egy levél, egy-egy ujságcikk olvasása után megelevenedik előttem a távol szülőháza emléke s idegen vidéken is egyszercsak szinte otthon találok magam... Ott járok a Mária-utcában, a Horánszky-utcai szerkesztőségben, a Jézus Szíve-templom táján. Itt is, ott is régi ismerősbe botlom. A képzelet, az emlékezés elem varázsolja a megszokott, kedves embereket.

— *Hogy van, páterkám?*

Igen, ez az öreg P. Tomcsányi, olyan mint három évvel ezelőtt volt. Mondom is neki: „*Apám csak nem akar öregedni?*” Kötekedve hagyja rá: „*Mit beszéltek, ti fiatalok, én nem vagyok öreg. Lárifári!*” a kedvenc szavajárása. Csakhogy ez már fantázia ám, most jut eszembe, a jó öreggel már nem fogok kötődni soha, hiszen elment az örökkévalóságba.

Felnéznék a P. Provinciálishoz, de előbb hadd szölok be a titkárhoz... Ó, jaj, ő sincs már, a jó P. Bernhard; a három rövid esztendő őt is elvitte. Pedig de sokat akartam volna még megbeszélni vele. Kérdezném: *Hogy van? Hát a karja nem fáj-e már, mint panaszkolta,*

mikor kivittem itt Rómában Ostiába tavaly. Már persze, hogy nem fáj, neki már semmi sem fáj.

Hát az én jó korompai barátom¹ hol van? Az ebédlő hűséges őre, az éléskamra gondos kezelője nehéz háborús esztendőkből? Akire, mikor a vörösök laktak rendházunkban, a héberhitű gondnokelvtárs pisztolyt szegezett, hogy azonnal hozzon neki bort, éjjél idején, a pincéből. Másnap aztán leereszkedve kérdezte tőle:

— *Nem félt elvtárs, mikor a pisztolyt a szeme elé tartottam?*”

— *Mit félttem volna* — felelte hamisítatlan szepesi kiejtésével a derék fráter —, *mer ha maga engem lelővi, in csak tisztitőtizbe mentem volna, de gondnok ur ment volna a pokolba*”.

„Kein G'schäft?” biztatgatott, ha messze útról vagy külvárosi prédikálásból későn s fáradtan tértem haza s hiába kínálgatott a főtt krumpliból álló vacsorával, s buzdításul hozzátette: „*Erre (erő) kell a nemzeti embernek*”. Nemzeti ember! Hej, de megtisztel, gondoltam, mikor először tüntetett ki ezzel a szokatlan jelzővel. Csak utóbb, mikor egyszer valami Popovics nevű nagyváradi kályhásról beszélt s bizalmasan hozzátette: „*Az is nemzeti ember, az is felvidéki*”, vettem észre, hogy a nemzeti ember ezúttal felvidékit jelent.

Nemzeti ember, drága jó Szkrak bácsi, hát te hol vagy? Hol tartogatod számomra a nehezen szerzett kivételes „fehér kalácsot”? Hadd évődöm veled még egyszer, a nagy római nemzetközi munka után, elővéve 10 szóra terjedő tót tudományomat: „*Nye dosztanyem nyics?*” „*To je secko?*” s hasonlókat. Nem lehet, ennek is mindörökre vége. A jó öreg szintén kint fekszik már valahol Érden, a domboldal temetőjében. Hárman is elmentek abból a szűkebb kis rendi családból, amelyben tizenhárom évet töltöttem.

¹ A jezsuiták pesti házában az ebédlőt gondozó öreg Szkrak testvér; valamikor tanító volt Korompán és onnét jött jezsuita fráternek.

Lemegyek a kongregáció termeibe. Ej ni, hogyan is lehet elképzelni a kongregáció összejöveteleit a mártír *Barkóczy* nélkül? Ez a nagy ember, akinél megrágalmazottabb, félreismertebb, de műveltebb lelkű férfia is alig volt más az országnak, volt a kongregációi otthon egyik megteremtője s lelke. Hogy sűrögtek körül a fiatalok! A zsidós nevű, de őskeresztény *Grünczweig Béla*, a zseniális *Kemenes Kari*, az én két hűséges titkárom, *Pala Márton* és *Székely Zoli* . . . ejnye, hogy ma egy sincs már meg közülük! S a vezér maga is elment, de elment a fia is; kihalt ez a nemes törzs végleg. Ejnye de sok dolog múlik el egy-két év alatt!

Szinte jól esnék elbeszélgetni az idők forgásán valami régi jóbaráttal, például *Liebner Mukival*. Ejnye, nem ő az? Ilyenkor szokott jönni hórihorgas lépteivel, örökké derűs, sziporkázó élceivel. Ma miért nem jön? Ah igen, hisz ő is elment, már építi is atyja, a kakucsi birtokos, papfia emlékére a templomot. Azaz jaj, de-hogy építi, az öreg úr is elment, egykor lelkes hallgatóm a Jézus Szíve-templomi apológiai beszédeken. Ő is pihen már, a fiával együtt . . .

És még mennyi más hű lélek a megszokott kedves társaságból, a Jézus Szíve-templomának, ha szabad így mondanom, a törzstársadalmából. *Kauszer Jánosné*, a tisztos matróna, a katolikus magyar úrasszonyoknak ez a típusa, nincs itt többé? A jó *Hajnis* bácsi nem orgonál többé? *Szlávik* bácsi sem vezeti többé az éneket? A vasárnapi nyolcórás férfineműn *Bihari Ákos* nem áll már az első sorban?

Jaj be sokan elmentek! Maholnap ha hazavetődöm megint, már alig találok ismerőst.

Három-négy év nagy idő s elég szép rétege az emberiségnek cserélődik ki már ennyi idő alatt is. Csak az veszi észre, aki távol tölt egy ekkor darab életet... Úgy hálnak az emberek, hogyha egy régi nevet hallok, már többnyire azt se tudom, él-e ez még, meghalt-e már? Hiszen nem győzöm észben tartani, amennyi halálozást az ujságban összeolvasok. *Zubriczky* is, *Boroviczényi* is, *Kereszty* is . . . , (több nevet nem merek ide-

írni, mert esetleg — élnek még, akikre hirtelenében gondolnék, bár talán inkább meghaltak).

Emberek, ha tudnátok, milyen rövid, milyen inga-tag az élet! Azaz, hogy hiszen tudjátok ti jól, de ha úgy igazában meg is értenétek! Mit nyargaltok örökké mindenféle semmin, politikán, szenzáción, mulatságon, divaton, mikor ez mind olyan nevetségesen jelentéktelen dolog! Egyetlen nagy probléma van s ti annak óvatosan kitértetek az útjából. Ha tudnátok, ha meggondolnátok, milyen semmi az a néhány esztendei handabandázás és turbékolás, amit ebben az életben végeztek, ahhoz a szörnyűségesen nagy kérdéshez képest, hogy mi is van a síron-halálon túl, elmenne a kedvetek minden mástól s csak ezen a problémán törnétek a fejteket.

Még ti is, szegény elmámorosodott fejű lármások, vallás ellen hadakozók, vörös kártyavarákat építők, pénzimádó bankpotentátok. Még ti is csak ezt az egy gondolatot tartanátok igazán fontosnak, égetőnek, má-ról-holnapra a fejetekre szakadónak; ha nem ásnátok fejeteket a homokba, mint a strucc a regében, hogy ne lássatok, hogy ne lássátok azt, ami valóban van...

*

Van!

Nem bocsátkozom most apologetikai bizonyságokba. Inkább elmerengek annak a hitnek szépségén s melegségén, amely mellett, tudjuk, minden bizonyság megvan. A legnagyobb is: a Mindenható szava.

Van!

Amily igaz a ma, oly igaz, még igazabb a holnap. Amily igaz, hogy itt voltatok köztünk, kedveseink, ép-oly igaz, még igazabb, hogy most is *vagytok*, éltek, szerettek, gondoltok ránk, örültök. A mi röghöz szokott fantáziánk csak emberi színekben tudja elképzelni azt a fényességes életet, azt a mindenkép szebb, erősebb, valóbb életet, amit ti éltek most az Isten országában. De elég így is elképzelni, hisz a képzelet itt mellékes, mikor csak a hit s a valóság megérezkítésére szolgál.

Vagytok.

Hol vagytok s mikép élték? Látjátok az Istent, ujjongtok a boldogság végtelenségében, amit az Isten azoknak készített, akik őt szerették. Milyen lehetett az érzésed, jó Bernhard páterem, barátom s testvérem, mikor először néztél az Úrra? Mikor először láttad Jézus Krisztust? Mikor először köszöntötted szemtől-szembe a Mennyeek Királyné Asszonyát s először győngyözött ki elragadtatott lelkedből az első mennyei „Üdvözlégység Mária”?

Tavaly, mikor először jöttél Rómába s én bevezetlek a Szent Péter-templomba: emlékszel, hogyan tárult ki tekinteted s mily mámoros csodálkozással itta szemed a legszebb földi templom varázslatát? Azóta, Istenem, be nagyobbat, be szebbet láttál odatúl!

Gondoltok-e ránk odafenn, az Isten csodás palotájának boldog lakói? Gondoltok-e ránk is, akik még itt a földön csatakolunk egy kis ideig tovább? Abban a mámorító, részegítő boldogságban, amely a Végtelen Szépség bűvöletes látásából fakad s szinte a magatok természete fölé emel: marad-e még számunkra is helyecske a gondolataitokban, a szívetekben számunkra, akik siratjuk elvesztéseteket s könnyel öntözzük friss sírotok hantját?

Ó, hogyne gondolnátok ránk! Aki Istent látja, mindent lát s mindenkit szeret őbenne.

A „Szentek egyessége” éppen abban áll, hogy a szeretet kapcsa átnyúl az anyagi kozmosz börtönének falán s egybefűzi a még itt lenn raboskodókat a másik, a nagyobb világ boldog üdvözülteivel. Ti elmentetek innen s mégis köztünk vagytok: láttok s hallotok minket. S ha van beszéd az üdvözültek között — s miért ne volna? — felújítjátok egymás közt is a barátságot és szent testvériséget, mely mint Isten gyermekeit e világon összefűzőtt benneteket.

Milyen lehetett ez a találkozás!

P. Tomcsányit látom, (bocsássátok meg ezt az emberiforma elképzelést!), amint sorra üdvözlük előtte s utána elment, odatúlra elment lelki fiai. Szkrak testvér már ugyan nem hoz kávé-t neki, de bizonynyal ott sürgő-

lődik körötte szerető örömmel; már nem reszket a keze s nem morzsolja egész nap munkaképtelenül az olvasót. P. Bernhard s P. Tomcsányi, a két hű barát, ismét együtt van s együtt szemlélik a titkokat, melyeket mély teológiai elmével bár, de mégis csak leplezetten, tapogatódzva vizsgálhattak itt a földön.

Ott vannak a hűek is mind s valahogy jól esik úgy egyszerűen, emberiesen elgondolni, hogyan öleli át egymást a mulandóság porából kimenekült két harcos Krisztus-katona, a „báró” s egykori gyóntatója . . . s hogyan kanyarodik elébök széles, boldog, lelkes gesztussal a jámbor színész, aki oly sugárzó örömmel tudta zengő baritonján átrezgetni szíve csorduló áhítatát, amikor hangos „Dicsértessék az Úr Jézus Krisztussal” köszönt elének, jó Bihari testvér.

Már nincs harc és küzdelem, már nincs éhség és gond, már „letörölte az Úr a könnyeket szemükből”. Gonoszakarát, bántalom, gúny s üldözés ide ugyan nem hatolnak el többé. Itt csak napsütés van és szeretet, boldog beteljesülés és örökké zengő, ifjú allelúja. Itt nyitva merednek a szemek a gyönyörűségek láttán, minőket földi szem nem látott; betelnek a fülek dallal, melynek édességét Beethovenek és Lisztek nem sejtették; és repedeznek a szívek túlfeszítő, hegyipatak-ként zuhogó, ittasító örvendezéstől, minő emberi szívbe a földön nem hatolhatott . . .

Ó, ha még egyszer közénk jöhetnétek, ha még egyszer, csak egy negyedórára megszólalhatna ajkatok itt a földön, ha csak egy ezredrészét elmondhatnátok nekünk annak, boldog üdvözlőjeink, amit most már látatok odatúl, ami most már megnyílt előttetek, ami most túlcsoordulásig betölti szíveteket. Ha most szólhatnátok, ha most szónokolhatnátok, egy egész világ összefutna szavatokra s ámulva hallgatná az igéket, aminőket hallandó emberi ékesszólással el sem lehet mondani! . . .

Ti, kik együtt vagytok odatúl, boldogok, gondolatok reánk! Gondoljatok azokra a szegényekre is, akik nagyon, nagyon szegények és szerencsétlenek, mert nincs hitük. Gondoljatok azokra, akik ugyan hisznek,

de a hitük gyenge, akik nem tudják amúgy igazán s elevenen hinni a túlvilági létet s azért mód felett sír-nak, ha elvesztik e földön, akiket szerettek. Gondolja-tok ránk s imádkozzatok értünk, hogy mi legalább sziklaszilárdan higgyük, amit ti már láttok s áldozato-san is tudjuk szolgálni s szeretni azt az Urat, akit sze-retni nektek már túlárado boldogság csupán!

S egyengessétek nekünk is az utat. Három év, két-szer, háromszor három év talán s már ki tudja, hányan leszünk szintén túl a nagy mezsgyén . . . Ahogy *Eichen-dorff* zengte kis fia halálán:

„Und Jahre nah'n und gehen,
Wie bald bin ich verstorben!
O bitt für mich da droben,
Das wir uns wiedersehen!“

Egyengessétek az utat, hogy *viszontlássuk egy-mást!*

Szentjeink nyomában.

Castiglione delle Stiviere, 1926 július 21.

Szentjeink? Kit érdekelnek a szentek? A modern világ nem szereti a szenteket. Iszonyodik tőlük. Olyan ellenérzéssel van irántuk, hogy az még a mi világunkba is észrevétlenül beszüremkedik. Katolikus ember is akad elég, aki ideges és húzódozik, fészkelődik és kinéz az ablakon, ha szenteket emlegetnek neki. „Szent”, micsoda borzasztó szó is ez!

Oly borzasztó, mint az a másik szó: „erkölcs”. A legkellemetlenebb, száraz, iskolás, kegyetlen, bosszantó szó. Mindig az erkölcs nevében törik le a legcsöpögő-sebb kedvteléseket, a legcsúszósabb élvezeteket.

Erkölcs! Vannak emberek, akiknek reflexmozgás-sal torzul gúnyra a szájuk, ha ezt a szót csak hallják. A szentség pedig felsőfoka az erkölcsnek. Hát persze, hogy nem kell. Még jó, hogy egy vonatkozásban mégis becsülik az erkölcsöt az emberek. Akkor tudniillik, ha egymástól kell követelni erkölcsöt s ha magunk va-

gyunk érezhetőleg érdekelve a mások erkölcsében. A tolvaj is dühbe gurul és erkölcsi elveket hánytorgat, ha egyszer őt lopják meg. A zsarnok is emberi jogokat emleget, ha fordul a kocka s elnyomóból ő lesz elnyomottá. Az önzőnek fáj a mások önzése s a kicsapongó férj is bűba temetkezik, ha a felesége őt szarvazza fel. Az apáknak fáj a gyermekeik hálátlansága, könnyelműsége, elzüllése akkor is, ha maguk esetleg hajszállal sem voltak különbek fiatal korukban. Az erkölcs fogalma azért nem hal meg soha, még a vallástalan társadalmi rétegekben sem, mert az emberek, akik magukra nem szerették alkalmazni soha a törvényeit, elviselhetetlennek érzik az életet, ha mások erkölcstelének.

Öntudatlan tanuságtétel ez az erkölcs pótolhatatlan társadalmi értéke mellett. Öntudatlan hódolat következésképp az erkölcs legnagyobb hősei, a szentek előtt is. Ez azonban oly öntudatlan hódolat, amely megfér az egyéni iszonyodással. Ennek eredője aztán, hogy szentjeinket a modern világ nem ismeri. Kitér az útjukból s azt hiszi, a szentek valami kétségtelenül finom lelkiismeretű s erős jellemű, de elriasztó, kellemetlen, borzas emberek voltak, akikről jobb tudomást nem szerezni.

Hogy ez a felfogás még egyes katolikus körökbe is belopózhatott, onnan látható, hogy amikor Róma úgy egy évvel ezelőtt felszólította a katolikus világot az ifjúság pártfogójának, Gonzága Szent Alajosnak szenttéavatása másodszázados fordulóján való ünnepelésére, kiderült, hogy nem egy országban előbb valóságos ellenkezést kellett leküzdeni, sőt végül a pápának magának kellett közbelépnie, míg az Alajos-ünnepelések egyöntetűen megindulhattak az egész világon. „Nekünk nem kellenek az Alajos-féle szentek, mert elriasztanak inkább, mint lelkesítenek”, szavaltta egyik elvakult. S amit e sajátságos tétel bizonyításául felhoztak, ijesztően mutatta, mily kevésbé közről ismerik sokszor a katolikusok maguk is legszebb, legbájosabb, legvonzóbb szentjeiket.

Alajosnak is szinte csak a karikatúrája volt már forgalomban sokaknál. Szinte csak ostorozásait, böjtjeit és egyéb sanyargatásait tartották észben. Csak azt a szerencsétlenül félremagyarázott, balkezes hagiográfusoktól helytelenül értelmezett s túlzottan hangoztatott vonást emlegették róla, hogy még az édesanyjának sem nézett a szemébe soha, azért mert — nő volt! Az Alajos név maga a ványadt, erőtlen, melegházi nővény szinonimonja lett; a félénk, elhúzódo, harcolni nem, csak bujkálni tudó nebántsvirág-erényé. A kerek ellenkezőjévé annak, ami ez a csupa-erő, csupa-férfiaság, csupa tettvágytól duzzadó, katonáslelkű, fejedelmi lélek valójában volt. Hiszen elég egyetlen levelét elolvasni, hogy ámulva lássuk ennek az uralkodásra született nagyszerű ifjúnak komoly érettségét, szokatlan műveltségét, férfias akarat-izomzatát. Vitelleschi Muzio, maga is a jezsuita rend későbbi generálisa, fiatal korában azt jövendölte Alajosnak, hogy egykor a rend általános főnöke lesz. Ami annyit jelent, hogy fővezéri tulajdonságokat árult el már fiatal korában.

Alajos „angyali ifjú” volt, de nem angyal abban a reneszánsz-értelemben, amely az „angyalt” lánynak és gyermeknek tette meg, hanem az öntudatos, elszánt, férfias tisztaság értelmében. S ahogy meghalt, ahogy fiatal, hercegi életét odadobta egy pestises koldusért, ahogy tetterejét, vágyait, terveit, sőt rendje reményeit habozás nélkül elégette a könnyörülő felebaráti szeretet oltárán, ez az önfeláldozás, ez az elesés a harc mezején, ez a tudatos, hidegvérű szembenézés a halállal csakugyan Regulusi mozdulat volt, nem kislányos, anyámasszonyos, félénk lélek megnyilvánulása.

De minderről megfeledkeztek, minderről — így is mondhatnám — megfeledkeztünk. Nem ismerjük a szentjeinket, jellemük legbájosabb vonásait engedjük elmosódni, Egyházunk legszebb díseit: nagyjainkat, emberfölköti embereinket, angyalainkat, hőseinket hagyjuk dísztelen feledésbe borulni! Pedig milyen paradicsomkert a mi szentjeink csarnoka! Milyen eleven bizonyossága Egyházunk krisztusi eredetének, töretlen

erejének, vérbeli nemességének! Milyen üdítő oázis ez a Szentek galériája egy világ szaharájában, ahol egyébként csak laposság van és kiégettség, önzés és alacsonyosság, durva szenvedélyek perzselő számumja, halálos ideáltalanság fojtó futóhomokja!

Ily gondolatok közt szálltam vonatra, mikor egyik olaszországi vándorlásomon útbaejttem magányos zarándokként Castiglionét, Szent Alajos szülővárosát.

*

A Pó-vidék üde, hullámos mezői ölelkeznek itt az Alpok legdélibb nyúlványaival. Lankás, szelíd táj, mindenfelé béke és csendesség. Kis vasút köti össze Bresciát és Mantuát, ezen fekszik az út közepe táján *Castiglione delle Stiviere*. Ez volt a Gonzágák amaz uralkodó ágának ősfészke, amelyből Alajos származott. Ennek ura lett volna Alajos, ha otthon marad, ha nem áldozza fel egy cinquecentói hűbérfejedelemség minden ragyogását, fényét s élvezetét a szerzeteséletért.

Kiszállok a poros kis vonatból s indulok a fasoron át a városka felé. A városkán túl alacsony domb tetején az egykor fejedelmi várkastély szűkös maradványai. Nagyon kevés maradt meg a Gonzágák ősi fészkéből. A Gonzágák hűek maradtak a német-római impériumhoz s azért a franciák 1703-ban szinte tövig elpusztították az órgrófi kastélyt. Szinte csak a külső várfal áll néhány saroktoronnyal s a főkapuval, amelynek alsó részét még a Viscontiak építették. Ott van rajta máig az óriási, szinte a torony felét elborító óra, amelyen egykor Alajos mérte le a futó idő perceit az ő örökkévalóságot néző szemével.

Áll még a vár kicsiny temploma is, ahol Alajos imádkozott. Fent az ormon, a romok között, ahol ma már csak akácfák s virágágyak felett suhan el a szellő, fehér márványobelisk jelzi a helyet, ahol Alajos született: „*Qui nacque San Luigi Gonzaga*” (Itt született Gonzaga Szent Alajos), mondja az egyszerű, aranybetűs felírás a fehér márványon. Az orom másik végében a vezetőm kiugró pontra mutat: a hagyomány szerint itt

sütötte el az ágyút az ötéves Alajos a katonák déli pihenője közben . . . (Mellesleg, akkoriban az ágyúelsütés egy 5 éves gyermeknél szintén nem a nyafogó tehetlenség jele!) Néhány kanyarodó várfal, mellette a felvezető út ősi kövezete, néhány földalatti alagút vagy csatorna omladéka, ez az egész, ami Alajos szülővzárából fennmaradt.

Lent pedig, a faluban, a cipruskoszorúzta „dóm”, a plébániatemplom, amelyben Alajos boldoggáavatásán még az ő édesanyja is résztvett s mellette félig a földbe süllyedve egy régi, pici templom, amelynek egyik mellékoltáránál, a Szent Annaénál prédikált Alajos, mint 21 éves szerzetesnövendék, amikor előljárói parancsára hazajött, hogy öccsének bonyodalmas házassági ügyeit rendezze.

Mindig valami különös és szavakba nem foglalható érzés lep meg, valahányszor egy szentnek szülőföldjén vagy működése helyén járok. Így voltam vele Assisiben is, így Loyolai Ignác szobájában. Ez hát a hely, ahol éltek? Ez a domb, ahol Alajos első éveit töltötte? Ez az a levegő, amelyet szívott? Ez az a táj, amelyen szeme végigsiklott, amelyről el, felfelé vágyott, a mennybenézők honvágyával? Ezek a virágok borultak a lába elé, ha kiment a rétre? Ezek az ősi, vakolatlan és barnacserepes jobbágyházak, ezek a fák, ezek a halomok ötlöttek szemébe, ha a szülői vár magasáról a völgybe alátekintett?

Nem tudom, más is úgy van-e vele, de azt hiszem, igen: az ember valahogy úgy képzei, hogy a rendkívüli embereknek a környezete is szükségkép rendkívüli. A szentek bizonyosan valami titokzatosan ünnepélyes tájon születnek, templomszerű, erdei magányokban, dómok, klastromok, Gráltemplomok hűvös, megszentelt árnyékában. Szinte csalódva látja aztán a zarándok a valóságot: nem, a szentek is egyszerű, köves, prózai, mindennapi körülmények közt éltek. Ki magason, ki alacsonyan, de mindet valami akármilyen táj ölelte körül, poros országutak, verejtékező föld-

mívesek, akácfák, tücsökciripelés, a nyáj bégetése, pásztorfurulya, gyereksírás, nyögés és nevetés, tél és nyár...

*

Assisit ma mindenki ismeri, a neve már maga is egy megszentelt zene, amelyhez azonnal millió virága társul a költészetnek, az emlékezésnek. De akkor, mikor Francesco járta zeg-zúgos utait szakadt darócban, mi volt Assisi? Unalmas kis falu, prózai kisváros, aminő száz más van; egy olasz Mucsa, egy umbriai Csajágröcsöge. A névtelenség, a szürkeség maga. Por, kő, verejték, emberi hitványság, esetlenség, vegyest egy kis poézissal: napos, kék éggel, mezei virággal, ártatlan (de feltétlenül maszatos) gyermekekkel, istenfélő, vallásos lelkekkel.

Ép így Castiglione.

Nem a táj, nem a környezet, nem a külső életnek nem tudni milyen különyszerűsége emelte ki Alajost a szürkeségből, hanem ellenkezőleg, ő emelte ki a helyet, a környezetet a semmitmondó hétköznapiaságból. Ő tette ezt az elomló várat szentéllé, amelyhez zárando-kolni fognak, ameddig a világ áll. Ő írta bele szülőhelye nevét millió és millió ifjú szívébe a földkerekségen; az ő lelke ragyogása sugározza tele fénnel s el nem múló dicsőséggel máig ezt a vicinális mellékállomást.

Ha itt marad, ha nem követi a felsőbb hívást, ha beéri azzal, hogy egy újabb fényes névvel gazdagítja a Gonzága-dinasztia történelmi arcképcsarnokát s puha pompában éli le egy itáliai hűbérfejedelem romantikus életét — mi ma ő akkor? s ki tud ma róla? Így meg New-Yorkban állnak templomai és Sidney-ben és millió ifjú lelkesedik az ő példáján szebb, tisztább, magasabb életeszmékért, a lemondás, önfeláldozás, örökkévalóság gondolataiért. Ahogy 1891-ben, halála 300 éves fordulója alkalmával, messze Magyarországon, egy piciny városban meghihlette s rendjébe maga után vont a szerény nyitrai fiskális 10 éves fiát (aki ma e sorokat

irja, ha szabad említenem), úgy ihlet 300 év óta ezer meg ezer más kis névtelent, gyermekembert, választóton álló ifjú szívet.

Amit ő itt imájában elgondolt, amit itt az akácok s virágágyak közt járkálva, meleg júniusi napon, mint a mai, érzett és sóhajtott, a „Quid hoc ad aeternitatem?” (mit ér ez az örökkévalósághoz képest?), ez a szó ott rezeg ma utána százezer ifjú szívben az öt világrész ezer Nyitrájában, ezer gyermekszobájában, ezer serdülő ifjúnak első lelki harcaiban.

Itt, ezen a helyen, aminő tízezer van csak Olaszországban is, ahol semmi feltűnő, megrázó, különleges dolog nincs, hanem csak ami mindenütt van, itt bontakozott ki a castiglionei angyal csodálatos, égbenező, lilíomos arculata, itt csapott fel a hősi szentségnek századokig fényeskedő lángja, itt fejlődött az ifjúság védőszentje, utolérhetetlen példaképe: Alajos.

A városka közepén áll, lenn a vár alatt, az Alajos-bazilika. A főoltáron magasan, kristály mögött, lebegő színarany-korona alatt értékes ereklje: Alajos feje, koponyája. Ezt itt őrzik, a teste többi része Rómában van, a S. Ignazio-templomban.

A relikvia előtt, mikor beléptem, éppen mise folyt, egyenruhás ifjúsági zarándokcsoport miséje (ne vegyétek zokon, pap olvasóim, ha kiírom: bíz én azonnal megismertem, hogy rendtárs, aki miséz). A fiúk és fiatalemberek minden felügyelet nélkül a legpéldásabb áhítattal hallgatták a szentmisét (ami bizony Olaszországban nem éppen magától értetődő), szinte megható komolysággal járultak valamennyien a szentáldozáshoz. Utóbb megtudtam, hogy „apostolini”-k, a piacenzai „apostoli iskola” növendékei, azaz csupa leendő hithirdető. Hát így már értem.

Valamennyi kongreganista is volt s utóbb nem eresztett el a rektoruk, — az volt, aki misézett —, mielőtt hiányos olasz tudományommal kis beszédet nem intéztem hozzájuk. Az „apostolini”-k átszellemült, acélos gondolatokat sugárzó arckifejezése is azt hirdette, hogy Alajos lelke ma is tevékeny, hogy szíven tudja

ragadni azt az ifjúságot, melyben még van helye az idealizmus lendületének.

A templom falait szürketónusú freskók díszítik: jelenetek Alajos életéből. Kedves ismerősöket köszöntöttem bennük: ezek azok a régies, primitív, de rendkívül bájos ábrázolások, amelyek a Rosty-féle magyar Szent Alajos-életrajzban is megvannak. A boldoggáavatásra készültek, mikor a templom épült.

Odébb egy sekrestyeszerű mellékhelyiségben három egymás fölé helyezett üvegkoporsóban három összeszáradt holttest: Alajos három unokahugáé, Gridoniáé, Olimpiáé és Cinthiáé, Gonzága Rezső leányaié, akik mindhárman a szentség hírében haltak meg, miután női szerzetet alapítottak itt helyben szentéletű bátyjuk emlékére. A szerzet ma is fennáll s legfőbb nevezetessége egy kéttermes Alajos-múzeum, amelyet lankadatlan szeretettel mutat s magyaráz a zárándokoknak az éltes, tisztos főnöknő.

*

Ahol ünnep van, ott az ünneprontás is ritkán marad el. Itt is gondoskodott róla a félszázados szabadkőműves uralom. Az Alajos-bazilikát a régi jezsuiták építették s melléje kollégiumot, gimnáziumot emeltek. Természetesen ma az építő rendnek hült helye Castiglione-ban. Az egykori rendház ma „Ginnasio Comunale” (községi gimnázium) s valami liberális nagyságnak a neve és emléktáblája pompázik rajta, akinek természetesen soha semmi köze nem volt a kollégiumhoz. De a liberális kormányoknak mindegy, hogy Hüvelyk Matyi-e, vagy Ebakikérdei Pál, csak Gonzága Alajos neve lekerüljön a gimnáziumról.

A szentélyeken kívül egyetlen szobor, egyetlen tábla, egyetlen utcanév nem emlékeztet arra, hogy ennek a poros olasz falunak világnevezetességet szerzett. A főutcák itt is „Venti Settembre”, meg „Cesare Battisti”, meg hasonló nevekké ékesek. A Gonzágavárdomb alján, éppen a felfezető út közepén, persze szintén garibaldianus-szobor éktelenkedik, még hozzá

csunya, nevetségre gerjesztő, csakugyan majomképű vörösingesé. A forradalom tetszeleg abban, hogy a mi szentélyeink elé piszkot rak, karikatúrát, ízléstelen ünneprontást. Így van ez Párizsban, ahol a Montmartre nagyszerű bazilikája elé egy 19 éves szabadgondolkozó tacsónak a szobrát állították; így Milánóban, ahol szintén garibaldianus-szobor törpél a hatalmas Dóm-téren, minden idők egyik leggyönyörűbb székes-egyháza előtt. Borromei Károlynak, vagy Federigónak ott épűgy nincs sugárútja, mint itt Castiglionében Alajosnak. A szabadgondolkodás, úgy látszik, nem is veszi észre, mennyire nevetségessé teszi magát ezzel a tehetetlen s tehetségtelen antiklerikalizmussal.

A garibaldianus-szobor alatt persze felírás. Ennek meg annak a tiszteletére „*eressero i Castiglionesi*”, „emelték a castiglioneiek”. Tehát a „nép”. Pedig de-hogy a nép emelte, eszében sem volt. De ebben áll a demokrácia, hogy három-négy kormányügynök vagy agitátor akarátát kinevezik a „nép” akarátának.

Történelemhamisítás szobrokkal! Castiglione népe tudja, hogy neki Alajos a büszkesége s a vallás a legfőbb kincse, nem a vörösingesek forradalmi. Ugyan-így hazudnak a szobrok és felírások másutt is. Assisi-ben is ott van valahol egy márványtábla, amelyet „az assisiek” emeltek — Garibaldinak! Loretóban is van ilyen.

Brescia egyik főterén ott áll az istentagadó Arnaldo da Brescia barátcsuhás szobra, a „*precursore del libero pensiero*”, az olasz szabadgondolkodás előfutárjáé. Emelte persze a „hálás Brescia”, holott tudva-levő, hogy Brescia egész Olaszországnak legegységesebb, legvallásosabb városa. Anconában a Porta Pián ott van Cialdini piemonti tábornok emléktáblája, aki-nek csak az a nevezetessége, hogy a kaput minden erőlködés mellett sem tudta bevenni s mikor a pápai védőserég a tengerről való támadás sikere folytán Persani tengernagynak megadta magát, Cialdini bosszúból a szárazföld felől még 16 órán át bombázta a várost

a fehér zászlók ellenére. Ezért a nép átka követte — s ma mégis ott a táblája a „hálás” Anconától!

Ezek az újabbkori szobrok és táblák egyáltalán szörnyen gyanúsak az olasz városokban s már nem is szeretem kibetűzni, kinek készültek. Szinte előre tudom, ha valahol pózos szobrot látok, biztosan valami kétesértékű embernek szól; másnak a szabadgondolat nem igen emel emléket.

Szerencsére az olasz katolikusok mosolyognak a sok Mazzini és Garibaldi-dicsőítésen s ma már a hivatalos Olaszország is restelli a közelmúlt szabadkőműves túlzásokat. Észre kellett venniök Olaszország vezetőinek, hogy a világ nemcsak szabadgondolkozókból áll s hogy az a rengeteg művelt idegen, aki erre jár, bizonynyal furcsát gondol, amikor látja, hogy pl. Rómában Itália igazi nagyságainak, egy Nagy Leónak, Nagy Gergelynek, II. Gyulának, V. Piusnak nincs utcája, nincs a templomokon kívül emléke, hogy Raffael, Michelangelo, Bramante, Dante, Aquinói Tamás, Assisi Ferenc, Nérei Fülöp sehol sem szerepelnek, helyette Giovanni Lanzaé az egyik legelőkelőbb utca (hol van, aki e nevet ismeri?) s d’Azeglio, Minghetti, Depretis és egyéb forradalmi senkik foglalják el Róma igazi nagyságainak helyét. Az egyik legszebb sugárutat a félbolond középkori demagógról, Cola di Rienzo-ról nevezték el, egy másik utcát az apagyilkos Beatrice Cenci-ről. A fascistavezérnek van annyi ízlése, hogy ennek az örületnek nem enged többé helyet; ezek a közneveltséget keltő, ünneprontó ízléstelenségek is lomtárba kerülnek lassan...

Szent Alajos oly korban élt, amely az Egyház egyik válságos korának nevezhető. A protestantizmus egész országokat tépett le az Egyház testéről s fennen hirdette Róma az „Antikrisztus” romlottságát, miközben maga a jócselekedetek feleslegességét vallotta. Csodálatosképpen éppen ebben az időben bocsátott a Gondviselés valóságos csillaghullást Rómára: a szentek városává tette.

Nem csodálatos dolog-e, hogy amikor a pápai székhelyt ellenségei Babylonnak csúfolták, a Gondviselés egész sor szentet vezetett a világ minden tájáról éppen Rómába? Különböző utakon, összebeszélés nélkül jöttek, de mind egy cél felé, hogy tanúságot tegyenek az Egyház élő szentségéről.

A trienti zsinat ideje s a rákövetkező néhány emberöltő folyamán éltek s működtek Rómában Loyolai Szent Ignác, Kalazanci Szent József és Borgia Szent Ferenc, akik Spanyolországból jöttek, Nérei Szent Fülöp, aki Toszkánából került ide, Lellisi Szent Kamill az Abruzzókból, De Rossi Szent János és Portu-Mauriziói Szent Lénárt Liguriából, V. Szent Pius Piemontból, Kosztka Szent Szaniszló Lengyelországból, Berchmans Szent János Flandriából és Gonzaga Szent Alajos Mantuából. Véletlen-e, hogy ezek mind Rómába vetődtek, hogy valamennyi idehozta lelkének csodálatos kincseit, életszentségének pazar gyöngyeit? Olyan csillageső volt ez, mint a nagy vértanúi századok óta soha. Valóságos meteorhullás.

Alajos e csillageső egyik legfényesebb tüneménye volt s így világtörténeti s apologetikai jelentősége is különleges.

Egyes rendek történetében is feltűnő néha az ilyen csillageső, főleg az első korszakban, megerősödésük, irányválasztásuk korában. Assisi Szent Ferencet, Szent Domonkost száz és száz nagyja-szentje követte mindjárt az első századév folyamán. A Jézustársaságának, a leggyűlöltebbnek s legrágalmazottabbnak, első százada szintén valóságos csillaghullással volt ékes.

Véletlenek-e az olyan találkozások, aminő Loyolai Ignácé és Xavéri Ferencé a párizsi főiskolán? Barátságba forradásuk, az új rendben egyesülésük? S a két vezér mellett mindjárt a harmadik generális, a gandiai volt alkirály, Borgia Ferenc, majd még két Ferenc: Regis, a francia és de Geronimo, az olasz? S közben az ifjúság három nagyszerű mintaképe: Gonzága Alajos, Kosztka Szaniszló és Berchmans János? És Claver Péter, a négerek apostola? És Canisius Péter, Német-

ország második megtérítője? És Rodriguez Alfonz, az igénytelen, szent laikustestvér? S a japán vértanúk, Pál, János és Jákab? S Bellarmin, a kanadaiak, és a boldoggáavatott hithirdetők, tudósok, vértanúk, népmisszionáriusok egész légiója?

Csillaghullás ma is van a katolikus Egyházban. Glóriás hőseink csarnoka egyre telik fényes, csodás nevekkal. A felfedezések korának vértanúi, hittudósai, szűzei után a felvilágosodás szomorú századának s a francia forradalom terrorjának éjét ragyogja be egy-egy szent és boldog meteórja.

Mostanában megértük azt a csodát, hogy egy apácát avattak szentté, már nem is csak boldoggá, hanem szentté, aki ha ma élne, még csak 53 éves volna s aki-nek még négy nővére él... Közte egyik ugyanannak a lisieux-i zárdának főnöknője, amelyben a „kis virág” elhervadt, hogy újjá nyíljon az égben.

Az öregebb szanpetrinók¹ még emlékezhethének rá, ha akkor odafigyeltek volna — nincs még 40 esztendeje — egy francia úriember járt itt egy omlófürtű, 15 éves, jámbor kisleánnyal... Itt jártak a Szent Péter-téren, belebámultak a két óriási szökőkút szivárványszínűen hulló esőjébe, megcsodálták a svájci alabárdosokat, végignézték a Szent Péter-templom oltárait, mozaikjait...

Ki hitte volna akkor, hogy 30 egynéhány év múlva ennek a kis francia leánykának a képe magasan fenn fog lobogni a Bramante-templom homlokzatán s benn a Cathedra Petri fölött; hogy ezer és ezer lámpa és szövétnek fogja az ő tiszteletére bevilágítani a michel-angelói óriási kupolát, hogy emberhalállal fenyegető tolongással fognak az emberek szorongani s ezer lírákat fizetni egy belépőjegyért, amikor a kardinálisok és diplomáciai testület és Szent Sír-lovagok és a Silveri-induló ezüsttrombitái között, tiarával a fején vonul be a pápa a tömött Bazilikába, hogy a „kis virágot” a szentek sorába emelje, hogy Lisieux-i Martin

¹ Így hívják a Szent Péter-templom őreit.

Teréz homlokára a tiaránál is ezerszer fényesebb koronát feltegyel

Mellesleg: mit érezhettek a nővérei azon a délelőttön! Nem jöttek el Rómába, bár biztatták őket, hogy a pápa megengedné nekik, hogy ez alkalomra elhagyhassák a rendi klauzúrát. De ők szent nővérüket azzal vélték tisztelhetni legjobban, ha megtartják a szabályt s nem kérték diszpenzációt: s a pápa azt üzenté nekik, hogy nagyon szép és helyes, hogy így cselekedtek.

S ismét mellesleg: micsoda csodás, napoleoni hatalma van ennek a kisleánynak, kis apácának a lelkeken! Olvasom, hogy valahol Amerikában 750.000 dolláron építenek templomot a tiszteletére s ahol csak novénát tartottak hozzá, óriási templomok nemcsak zsúfoltig megtelnek hívekkel minden este, hanem egyes helyeken még az utcán is hosszú sorokban álltak az emberek ezrei, hogy a „kis virág” kegyeibe ajánlják ügyeiket...

*

Ma az ifjúság világszerte elégedetlen. Új világot sürget, amelyet ő akar megépíteni; nem bízik az idősebb nemzedékekben.

Helyes! Az ifjúság csak törekedjék nagyra és iparkodjék jobb lenni apáinál. De egyről ne feledkezzék meg: a nagyság nem a nagy szavakban és nagy akarásokban van, hanem a nagy életben, a nagy erő kifejtésben. Aki befelé nem erős, az kifelé se lesz az soha. Aki az erkölcsi síkon nyomoréknak és gyávának bizonyul, az ne álmodozzék reformalkotásokról. Nem a sport, nem az izmok, nem a technika tesz erőssé, hanem a lélek. S a léleknek kevés oly hőse van, fiatalos és mégis kiforrott, édesen vonzó és mégis keményen férfias eszménye, mint a Gonzágák fejedelmi törzséből szakadt lilium, Isten leventéje: Alajos!

Nagyon igazuk volt a pápáknak, amikor őt jelölték ki az ifjúság pártfogójául és mintaképül.

Csillaghullás! Ó, ti nagyok, ti szentek, ti gyönyörűséges hősei Krisztus Egyházának! Ha már nem tu-

dunk felérni hozzátok, hitetek eleveenségéhez, akaratotok hegymozgató erejéhez, szeretetetek lángoló hevéhez, bár legalább messziről nyomdokaitokba lép-nénk! Bárha bízni tudnánk az erény s a keresztény életszentség boldogító erejében! Bár legalább vágy égne bennünk, hogy ha már szentek nem lehetünk, legalább szerény és elszánt bajnokai legyünk hit-hűségnek és keresztény kötelességteljesítésnek.

S te, castiglionei Angyal, legszebb virága annak a katolikus ifjúságnak, amelyet ma minden ármány kikezd és minden alacsonyság beszennyezni törek-szik: gyujts ifjaink szívében új szövétnek! Legyen ez az ifjúság a te példád szerint megint tiszta és erős, szent és nagy! Tudjon kiemelkedni az iszapból, tudjon erőt venni a kor romlottságán és saját gyöngeségén, tudjon nagy célokért lelkesedni s kicsiny örömökről lemondani, tudjon a pillanat káprázatán keresztül „aeternitasba”, örökkévalóságba nézni s múló csillogást, kényelmet, érzéki vágyat örömet áldozni fel örökké hervadatlan koszorúkért!

Római november.

Emberek, ide kell jönni, ezt nem lehet megnézet-lenül hagyni — ilyet nem lát az ember másutt a föld kerekén sehol!

Úgy látszik, nekem is bele kell esnem a sokak hibá-jába, akik úgy érzik, ha Olaszországot látták, hogy ők fedezték fel Itáliát. És ontják az itáliai útleírásokat, mintha nem volna még elég. Én már megértem őket: aki ilyesmit lát, az, ha emberszerető ember, nem tud belenyugodni, hogy csak egy is legyen barátai között, aki ezt a csuda-tengert meg ne lássa; és éppen azért ír — ír, mert úgy hiszi mindegyik, hogy úgy egyre sem hatott még, úgy egyik sem látta meg, mint ő.

Beállok hát a sorba naivul én is, és erősen hiszem, hogy úgy nem látta Róma s Itália egynémely pontját senki még, mint én. S hogy ne kelljen levelekben meg-írnom mindenkinek, akit szeretek, megírom így nyom-

tatásban: emberek, ne haljatok meg, mielőtt nem láttátok volna Rómát. Rómát és Tivolit és valószínűleg még egypár pontját ennek a csudaverte Taljánországnak.

Azért mondom, hogy csudaverte, mert egyetlen nagy talány lebeg efölött a sok nagyszerűség fölött. Hogyan lehet, hogy Itália — Olaszországban van? Hogyan lehet Taljánia és Itália — egy? Hogyan lehet ez a kissé gyerekes, kissé jellemtelen, kissé hanyag és nem is kissé piszkos náció a világ legnagyobb művésze s az Ég leghíresebb kegyeinek kényeztetett gyermeke? Ha csak úgy nem, ahogy Simor bíboros mondogatta: hogy az Úr mindkét testamentumban a leghitványabb népet emelte magasba, valószínűleg annak oktató jelül, hogy Ő az s nem ők, aki nagy bennük.

Van más magyarázat is; igaz, hogy az előbbivel rokon: Olaszországban rendszerint voltakép nem az olasz a nagyszerű, hanem az Egyház. Ami itt szép, az vagy az Egyház alkotása, vagy az Egyház érdeme, hogy fennmaradt. Itália legtöbb szépsége — az antik romok és szobrok kivételével — mintha a Szentlélek játéka volna a föld kincseivel; iszonyúan nagy és bővölően gyönyörű földöntúli káprázata márványon, versen, mozaikon, néplelken, várépítésen.

De hagyjuk ezt, mert erre azt mondják sokan: elfogultság. Mert aki szép tájat dicsér, nem elfogult; aki szobrot, drámát, hőstettet bámul, nem éri ez a vád; csak egy szépség van, amit dicsérni „elfogultság”: az Egyházé. A propaganda, a sajtó, az eretnokség beleette magát a lelkekbe; az Egyháznak még azt sem bocsátják meg, hogy szép. És hogy széppé teszi még a sivár tájat s az olasz lelket is.

Ez a föld más, mint Angolország, vagy Ausztria, vagy Amerika, vagy Magyarország. Meglehet, meg is van mindeniknek a maga varázsa, de úgy szíven nem kap egy sem, mint Olaszország (ó, hogy más szót nem írhatok helyett!). Azt mondanám: olyan, mint mikor az ember álmodik valami nagyon szépet s közben álmában kérdezgeti magában: de vajjon nem álom-e

az egész? Csakhogy itt ébren kérdezi az ember ugyanezt.

Mi ez a varázs, ami belém markol, zúgó patakokban önti át keblemen az érzést, ami itt mint valami titokzatos, édes, sejtelmes grandiozitás fog körül és amiről — nem tudom, mi az? Róma fojtogató lelkét nagylassan s nagynehezen csak megelemeztam, de ha a részletekét kérdelem, Tivoliét vagy a Campo Veranoét, előre tudom, hogy kár is kérdezni. Köveknek, ég szí-
nének, századok patinájának varázsát nem lehet egy síkra vetíteni, mint valami bonyolult gúla szerkezetét az ábrázoló geometriában.

*

Kétszer mentem autón végig rajta: nappal, és este, Tivolin, a régi Tiburon. Egy külön világ: hegyoldalhoz csapott sasfészek, ittfelejtett középkori maradvány, ahol ólomszürkék már a városfalak, sőt szinte feketék, a kortól. Apró kapuk eresztik rajta be és ki az idegent, aki egyszer-egyszer ezekhez a Robinzonokhoz eljön. Kapuk a város vastag falán, amelynek még tán ma is jelentőséget tulajdonítanak, mint azokban a régi viharos időkben, mikor ezek a vén falak még védelmet jelentettek s egy külön kis országot rejtettek magukban. Lehet, hogy éjjelenként még mindig bezárják a kapukat kürtfújás után, nehogy tolvaj jöjjön s ellopja a liliputi várost; gót, normann vagy szaracén betörő, vagy éppen pún, vagy gall.

Vasárnap van, hullámszik a kis város népe az egyetlen főutcán, amely oly szűk, hogy két szekér nehezen férne el benne egymás mellett. Kanyarog az utca: így kellett ezt építeni s ezért kanyargósak a középkori városok utcái mind: ha bejut is már az ellenség, messze ne lőhessen a nyilával vagy háromlábra támasztott landsknecht-puskájával; a város védekezhessék még akkor is, utcáról-utára, toronyról-toronyra.

Szinte kegyetlenség autóval menni bele ezekbe a néppel csordultig tele utcákba. Itt ódöng, korzózik, élvezi a vasárnap délutánt mind a hat- vagy nyolcezer

ember, aki ebben a varázsfészekben tölti mulandósága rövid esztendeit. Szűk, fedeletlen csapszékekben, melyeknek egy-egy oszlopa még Horatius vagy Quintilius Varus nyaralójából vagy a mesébe illő Hadrianus-villa romjaiból kerülhetett ide, iszogatják az albanói hegyek levét dülledthasú vastag emberek, Piave „hősei” — éppen a piavei „győzelem” napja van, s ezek persze azt hiszik, szegények, hogy ők vertek meg minket Piavénál, nem a Vorwärts, meg az Arbeiterzeitung, meg Az Est —, a girbe-görbe, rossz kövezetű utcán legények csapják félre kalapjukat s nézik a párosával, hármasával fel-alá pávázó vincellér- és iparoslányokat.

Érdekes és az alapjában romlatlan, primitív, keresztény erkölcsök jele, hogy legények-leányok sohasem elegyednek egybe a korzón, hanem mindegyik csoport magában ögyeleg vagy sétál; nálunk is látni néha ilyent romlatlan vidéki városok vasárnapdélutáni korzóján. Oly érdekes kép: ezek is élnek, ez a külön kis világ, ez is tele van a maga kicsiny tragédiáival, álmaival, szerelmeivel, könnyeivel. Itt is születnek emberek és halnak s ami közben van, azt a pár tizedévet oly roppant fontosnak, egyedülvalónak, világközepének érzik! Pedig hogyan megvolna a világ, ha ez a domboldali fészek akár elsüllyedne is valahol az Óceán közepében írmagostul!

Mily kicsiny az ember s mily nagynak képzelet magát!

Intelligencia is van közte, a hegyi viseletek közt feltarkálnak a modern városi ruhák is. A divat megtalálja útját ide is, ebbe az albanóhegyi hangyabolyba s oly különösen fest a mode parisienne ebben a dohosfalú, piciny, ittmaradt középkorban, mint akár a Forum Romanumon a villanylámpa vagy az autótülkölés. (Igaz, hogy az olasz divat nem is említhető egy napon a pesti divattal, mert mindenütt, Rómában is, lényegesen tisztességesebb, mint a budapesti. Hiába, itt kétezereves katolicizmus szikkadt bele a lelkekbe s felfogásokba, s a másik ok: *itt nincs zsidó*, vagy alig mutatóba valami s azért a levegő is mindenképpen

tisztább, nemesebb, komolyabb. Amint Rómának nincsenek füstölgő gyárkéményei s az embernek keze, szeme nem kormosodik be, mint odahaza, úgy a mi szerencsétlen pesti aszfaltunk hedonista-galiciánus nyújtózkodásait és szemérmertlenségeit sem túrné meg az itteni zsidómentes levegő és ízlés.)

Másodszor már villanyfény mellett láttam a várost: még voltak az utcán is sokan, de sok már elvonult az ódon, sokszögletű házakba. Az ablakokból, melyek közt ritkán van kettő egészen egyforma és egysorban, barnavörös és sárga függönyök mögül suttogott az élet: családok intimitása, gond és remény, számítás és ábránd. Itt két csacska lányka hajol ki az ablakon, virág a kövek közt, valami furcsaságon nevet, amit éppen átkiálthatott nekik a szembenlévő házból az a fiú, bizonynyal az unokabátyjuk.

Még azt is különösnek találom, hogy itt az emberek nevetnek — hiszen igaz is: a legnagyobb talányok egyike, amit sohasem fogok tudni magamnak megmagyarázni: hogyan van, hogy az ember nevetni tud, mer és szeret? — nevetnek, gondolom, mintha nem tudnák, hol vannak s kik ők; nevetnek, két lépésnyire a nagy romoktól, amelyekből sok-sok letűnt nemzedék hazajáró lelke sírja a mulandóság rettenetes krédóját. Nevetnek, mint akik nem is veszik észre, hogy Horatius óta itt minden lombfűzér és virágkoszorú letarolt s az emberbimbók épügy elszáradnak, mint akár a fakó, síri falak itt... nevetnek, talán azon a csacskaságon, hogy még nevetni is tudnak... Nevessetek, gyermeklelkek, míg egyet fordul a percmutató az ódon katedrális tornyán, míg egyet loccsan ismét a tó s két újabb hullám közt végleg elsimul újra s elomlik az a kis hullámhegy, mely titeket, kis vízcseppek a hullámrengetegben, az életbe emelt...

*

Nem tehetek róla, ezeken az ó- és középkori romokon mindig újra megragad a nagy sors, a mulandóság komor rettenete. A legigazibb valami minden levők

között: a születő léten máris keresztülsötétlő nemlét, a halál. Hogy erre az emberek nem gondolnak! Hogy ők, kik úgy félnék a halottaktól, nem rettennek meg a mai naptól is, amely holnap ilyenkor már halott lesz; messze hátul a multban, a sírban, a semmiségben! Hogy oly komolyan veszkődnek kicsiny gondjaikkal s anynyira örülnek kis ünnepeik villanykörtéinek, kis muzsikáik csinnadrattáinak, mintha nem volna minden pillanat: halál, minden születés: temetés!

Ókori s középkori romok sohasem szólnak oly kegyetlen iróniával a lelkemhez, mint mikor lenge, friss virágok enyelegnek rajtuk, mikor majálist ül fölöttük a véletlenül épp ma élő emberkéé magukfeledte nyüzsgése. Sirok felett mulatni — oly különös dolog s úgy képzelem, ahol minden kő letűnt évezredekéről beszél, elnémult báli muzsikákról, elfonnyadt menyasszonyi koszorúkról, tolongó, egymást felváltó emberáradatokról, amelyek aztán mind ide torkoltak be, a holtak szígetébe, a temetői ciprusok alá: ott már csak érezhetné az élet kicsinységét az ember! És érezhetné az örökkévalóság szelét, az óceán: a halhatatlanság komoly községét.

És mégsem: az ember oly irracionális lény, hogy temetői kövek közt is kacér dévajkodást szeret, a pillanatnak él s megkövezi, aki neki mulandóságról prédikál. Hogyan mér végig egyike-másika, ha a római papok komoly, lengő palástjában megyek el mellette: — minek vannak a világon ezek a hiábavaló lények, a halandóság sötét prófétái, mikor én élek és sohasem halok meg? A föld úgy tele van errefelé halottakkal, hogy szinte kicsordulnak belőle s tán még a pohár vízben is, amelyet itt megiszol, emberszívek porát nyeled magadba; de azért az örök emberi hit az, hogy csak a „többiek” halnak meg, te nem; az mind csak másoknak szól, amit a temetők s a romok beszélnek; szegény szamarak, úgy kell nekik, minek haltak meg, hogyan lehet valaki ilyen bolond: te nem fogsz meghalni, te erre ne gondoldj, te csak élj és szerezd a pénzt és sződd álmaid szőnyegét és igyad Falernum borát...

A romok, az ókori villák tört oszlopai hiába merednek az égbe. Lepke száll rájuk s gondtalanul szedgeti a virágok mézét. S a hatalmas vízesés a város alatt (Anio) száz méter mélybe zúgó esése, hiába zokogja fülébe az itt maradt középkor lakóinak a lezuhanás és elmúlás elégiáit: a leánykák csak leánykák maradnak s a fiúk s az emberek csak emberek. Hajrá! sohasem halunk meg! . . .

Különös, kedves, közvetlen és következetlen ez az olasz. Meg lehet szeretni minden kis gyerekesége, haszontalansága mellett. Soha ilyen ellentétek: ezek a gyermekek, ezek a lazzarónik adták a világnak a legtöbb művészt, a legtöbb költőt, sőt a legtöbb tudóst is. Sőt-sőt a legtöbb szentet is. Különös következetlenség: a legnagyobb könnyűvérűség mellett a legtöbb mélység!

A legnagyobb piszokban néha a legművészbibbi ízlés és előkelőség! A legszilajabb életkedv mellett a legnagyobb kegyelet a mult s a — halottak iránt.

Megragadó látványt nyújt, mikor az ember az albánói hegyek felől Róma felé ereszkedik a lejtős úton s alatta felvillan a római temető, a Campo Verano az esti homályban. Egy fényben úszó város. Kérdezem: mi az a sok-sok ezer lámpa, mint valami agyonvilágított külváros? Azt felelik: a Campo Santo, a temető. Rómában a temető egész esztendőn át esténként ki van világítva. A legkisebb síron is egész este, tán éjjel is, ég a villanylámpa. Külön vállalat gondozza, 100 líra egy-egy sír kivilágítása egy egész évre. A halottak itt soha sincsenek sötétben. A kegyelet világot gyújt köréjük. A Giuliók és Giuliették ne legyenek, szegények, sötétben azon a szomorú helyen. Messziről csakugyan olyan a temető így este, mint egy élő város. Hiszen igazuk is van a rómaiaknak; azok, akik idekűnn vannak, jobban és inkább igazabban élnek, mint mi, akik még csak készülünk az igazi életre.

*

Külön tanulmányt érdemel ez a holtak városa, a római Campo Verano.

Sehol annyi kegyeletet az elköltözöttek iránt s annyi műízlést a sírok körül nem láttam, mint mikor egy novemberi délután a római temetőt megtekintettem. Van ugyan modern ízléstelenség itt is; de ahogy az egész fel van építve s elrendezve, megkapóan szép. A hosszú, sötét cédrussorok valóságos Böcklin-hangulatot teremtenek benne, csak itt-ott enyhíti komor egyformaságukat egy-egy világítóbb, méltóságteljes pínia. Jobbra és balra, mint valami olasz városban, dombok emelkednek magában a temetőben, melyeknek tetejéről magasan intenek le az odaépített emlékművek és sírkápolnák. Lépcsőkön, hegyi szerpentineken vezet fel hozzájuk az út, melynek korlátfalai szintén elevenek: sírokkal vannak tele.

Fent egymás mellett egész sor kápolna, igazi kis templomok állnak. Mindegyikre fel van írva: ez ezé, az azé a vallásos társulaté, amelynek tagjai azután együtt nyugsznak a kápolna falaiban s a kápolna alatt az oltár körül. Boldog, megnyugtató tudat: odatemetetni egy szent társulat kápolnájába, az oltár köré, amelyen sűrűn mondják évközben is a miséket az itt pihe-nőkért. Egyik ilyen kápolnába, a Jézus Vérérol nevezett társulatéba be is mentem.

Különös látvány! Rendes templomszerű épület, elől az oltár, köröskörül folyosó, a templom közepe azonban egy díszes korláttal körülvett négyszögletes mélység. Ott lenn, hat méter mélyen van a kápolna voltaképeni hajója. Csupa sir és koszorú és gyertyák. A mélyítés oldalfalain is csupa szabályos, egyforma márványlap, nevekkal és koszorúkkal: ezek a sírok. Kiki a korláthoz lép s a mélybe letekint, mintha óriási, nyitott sírba nézne le. A koszorúk és gyertyák között odalenn itt is, ott is egy-egy gyászruhás fiatal özvegy, egy-egy imádkozó árva, vagy jóbarát.

Csend és megilletődés és — az oltárra tekintve — megnyugvás száll itt a lélekre. A kápolna állandóan félhomályban van, csak felülről szakad bele halvány, vöröses világítás. A kápolna tetején ugyanis a világító ablak vérvörös s a Szent Vér színébe öltözteti a nyug-

vóhelyeket s a fölöttük gyászolókat. Jó lehet itt pihenni, a mindeneken irgalmazó Megváltó Vére kápolnájában...

Az ősi Krisztus-monogramm: az egymásba rajzolt X és P (ΧΡΙΣΤΟΣ), alig hinyzik egyetlen síron az egész temetőben. Csak egy sötét, szomorú helyen nem igen látni: a Columbarió-ban. Az elégetett testek hamutartóin. Nagyon leverő, szomorú hely ez; a halotthamvasztás kegyeletlen, természetellenes voltának újabb megerősítője. Ha csak helytakarításról van szó, igaz: itt apró helyen férnek el a holttestek; mindössze egy-egy 50 cm mélységű kockaalakú lyuk a férőhelyük. Úgy állnak itt egymás mellett, fölött, alatt a hamuedények, mint valami befőttesüvegek, vagy ha tetszik, mint valami hivatalos subládákba hányt akták. Vagy mint a méhkasok egy méhesházban. Hosszú, alacsony, sötét folyosón jobbra-balra.

Az Egyház és a kegyelet törvényeinek megvetői temetkeznek így és ide. A kereszt, a Krisztus-monogramm, a feltámadás jele ezeken a szomorú sírlyukakon ismeretlen fogalom. Egyik-másik halottnak az arc képe is ott van a négyszögletes kockalapon; többnyire békétlen arcok, világtalan szemek, melyekből nem beszél a halhatatlanság hite, a viszontlátásban bízó keresztény reménységnek sugara.

Azt hiszem, a halotthamvasztás sohasem fogja meghódítani a világot; akkor sem, ha az Egyház nem tiltaná. Túlkegyetlen és túliszonyatos. Ebbe a hideg, kietlen folyosóba is mintha hiába várnák az újabb jövevényeket. A lyukak nem igen akarnak megtelni. Lehet az Egyház ellen dörögni, de az antikatolikus fanatizmus vívmányai túlborzasztóak és természetellenesek ahhoz, hogy igazán hódítani tudjanak. A temetőben mégis csak az Egyháznak van igaza!

Vagy talán mégsem?

A római Campo Verano egyik legszebb emlékműve az a szobormű, amelyet IX. Pius emelt a pápaság szabadságának védelmében elesett zuávok emlékére. Gyönyörű és jellegzetes ábrázolás: egy imádkozó vasas

lovag térdelve emeli fel kardját; fölötte Szent Péter lebeg a kulcsokkal s gyengéden megáldja bátor harcosát. Az oszlopon köröskörül az elesett hithősök, nagyrészt svájciak, neve, rangja, hazája, kora van bevésvé.

Garibaldiék és Náthánék nem merték az emléket kidönteni, de azt sem bírták elviselni, hogy a római temető e legszebb emléke ellenmondás nélkül hirdesse a pápaság hőseinek vértanúságát. Mit tettek tehát? Magára az emlékműre alul hozzábiggyesztettek egy márványlapra vésett gyalázkodást. Az áll rajta, hogy az „olasz nemzet” a „teokratikus kormányzat” által „idegen bérenceinek” (mercenari stranieri) emelt emléket kegyesen meghagyta helyén, de közmegvetésnek teszi ki.

Az olasz nemzet ugyan sohasem volt azonos sem a Piemontiakkal, sem Garibaldi forradalmárjaival s a katolikus svájciak a pápai Rómában épűgy nem voltak idegenek, mint bárki más; hiszen a pápai Rómának éppen az adta meg s az adja meg mai napig igazi varázst, hogy ez egy népek-városa s világ középpontja; de az elfogultságnak s gyűlölködésnek nehéz ilyesmit megmagyarázni — neki a pápai állam megdöntése épűgy elsőrendű célja volt mint az „olasz” egység megteremtése.

Olasz egység! Nincs a világon néprajzilag kevertebb eredetű ország, mint ez s az egy, ami összetartotta, aminek révén a modern nemzetiségi eszme alapján egynek lehetett kikiáltani: a nyelve, szintén nem volt egységes. A turini tartomány népnyelve például sokkal közelebb áll a franciához, mint pl. a nápolyihoz vagy szicíliaihoz; voltaképpen olasz egységről tehát még nyelvi szempontból is csak nagyon mérsékelten lehetett szó. Bármint áll a dolog, a temetőbe is belehurcolt politika nagyon undorítóan hat s a pápaság védelmében elesett svájci hősöknek ott Szent Péter áldó keze alatt csak növekszik a dicsőségűk azzal, hogy a szektáriusok még a saját síremlékűkön is bérenceknek csűfolják őket.

De az egyházellenes elfogultságnak magának is meg kellett érnie, hogy saját alkotásai is visszakéredz-kednek az Egyházhoz. Ma sem némul el a szóbeszéd, hogy Umberto, a mai olasz király atyja, titkon kibékült az Egyházzal, sőt a római kérdés loyális rendezését is megígérte a pápának — állítólag éppen ez esemény után öt nappal esett a gyilkos merényletnek áldozatául.

A fascista vezér pedig, aki szocialistaságon kezdte s ina a legszélsőbb nemzeti alapon áll, pusztán állambölcseési szempontból is mindent elkövet, hogy a vallásellenes liberális-éra pusztításait sorba mind hatálytalanítsa. A forradalom gyermeke maga küzd legerélyesebben a forradalom ellen; a kötelező vallásoktatást (egyelőre csak a népiskolákban) ismét helyreállította; az Egyházzal szemben a legudvariasabb gesztusokat keresi s a 70-ben elfoglalt egyházi épületeket is kezdi visszaadni jogos birtokosainak; a vörös terrort pedig úgy lehengerelte, hogy arról koldul a szocialista sajtó Európaszerte.

Igy forog a történelem kereke. Ma véres vihar, holnap megint napsütés; ma tél, holnap tavasz; s a folytonos forgandóságban egy marad csak meg mindig újan s mindig eleven erőben: az örök életet hirdető Krisztus az ő menyasszonya, a pápaság...

A postumiai cseppkőbarlang.

A budapest—trieszt—római út egyik főállomása Postumia, a volt osztrák Adelsberg. Az olasz az állomás nevéhez még hozzá is fűzi, hogy „*Postumia-Grotte*” (postumiai barlangok), mégis a legtöbb utazó megállás nélkül suhan tova ennél az állomásnál, ahol mint határállomáson, legfőlőbb az útlevél- és vámvizsgálat érdekli.

Kár. A postumiai cseppkőbarlang mint természeti tünemény nemcsak a maga nagyszerűségével érdemelné meg minden erre utazó figyelmét, hanem azoknál a belső benyomásoknál és élményeknél fogva is,

amelyeket itt a természetrajzi és fizikai látványosság kelt a gondolkodó emberben.

A postumiai cseppkőbarlang ugyanis igen érdekes és éles bepillantást enged abba, amit mi emberek legnehezebben fogunk fel és értékelünk: az Idő misztériumába. A világok alakulásának titkaiba, az élet és mulandóság roppant Hefaisztosz-műhelyébe. Ez a cseppkőbarlang valóságos természetes földalatti múzeum, amelyben nem annyira a cseppkő-képződmény maga a bámulnivaló és megragadó, mint inkább az évszázadok, évezredek és évmilliók, amelyek a cseppek lassú, eroziós munkájában itt úgyszólván megkövülten, kővé meredten állnak előttünk.

Sehol életemben nem láttam a mát, az egész emberi életet oly megszégyenítően kicsinynek, oly megsemmisítően és megalázóan törpének, mint itt.

Eleinte kicsiny, földalatti vasúton viszik a látogatókat bele a hegy testébe. Barlangról-barlangra, folyosóról-folyosóra, alagútról-alagútra siklik velünk a kis vonat a cseppkövekkel teleszórt földalatti ürben. A vezető kiáltja az egyes figurák, alakulatok és üregek fantasztikus elnevezéseit: tigris, bálterem, hangversenytér — *Sala di Ballo, Sala di Concerto* — stb. Eleinte magam is csak a csodálkozás megszokott „Ah!” és „Ó!” hangjait hallatom, akár a kockás-szoknyájú angol misszek, a mindent jobban tudó poroszok és a gorgolázóan raccsoló yankee-k. Nem lévén geológus, nem tudom — sajnos — ellenőrizni vezetőnk fejtegetéseinek tudományos értékét s a tízezer, sőt tízmillió évekkel dobálódzó magyarázatokat. De hiszen nem is a pontos számok itt a fontosak. Bizonyos azonban, hogy irtózatossá idők kellettek hozzá, míg a szikláról le-lecsöpögő nedvesség mésztartalmából lassan-lassan egész kis oszlopok, sztalagmitok és sztalaktitok képződtek, sőt nemcsak kis oszlopok, hanem végül sok száz és ezer orgonasípból összetett, egymásra rakódott s egymásba fonódó, hatalmas oszlopkötegek s ezeknek egész erdei.

Itt már más üli meg az elmélkedő lelkét, mint a puszta bámész csodálkozás. Itt az idők rengetegének az örökkévalóságra emlékeztető lehellete jár...

Egy helyen vagy 80 évvel ezelőtt utat robbantottak a sziklákon át két barlang között; a frissen robbantott köveken a mésztartalmú víz csöppjei előlről kezdtek a cseppkőképződést s az első stalagmit-rétegek máris észrevehetők. 80 év óta éppen két millimétert ért el a magasságuk, ami annyit jelent, hogy egy milliméter képződésére ezeken az oszlopokon csekély 35—40 esztendő számíthatunk.

35—40 esztendő alatt tehát mindössze csak 1 milliméter cseppkőképződmény!

Micsoda évezredek kellettek akkor ahhoz, míg a nem egy vagy két milliméter, hanem 8—10—30 méter magas oszlopok s a tetőről lepedőszerűen lelógó kőcsapok és kőfüggönyök évszázadonként 3 milliméternyi lassú gyarapodással végül mégis ekkorára nőttek!

Bent, egész mélyen a hegy belsejében, leszállunk a földalatti vasútról s gyalog kísérjük vezetőnket a most következő legszebb részeken át. A társaság diskurál, bámul, csodálkozik; nekem pedig a lelkemet szorongatja, fojtja, hasogatja a felfedezés, amit az amott fenn való liliputi-életről teszek itt a föld alatt, ahol az évszázad csak három milliméter s ahol minden oszlop úgyiszlva egy kozmikus korszakról beszél.

Ah, mily kicsinyek vagyunk mi halandók és mily nevetségesen rövid az emberi élet ezekhez a cseppenként épülő, megkövesedett évmilliókhoz képest! Itt, ezeken az oszlopokon megvan s könnyű volna megtalálni — ó, nem is nagyon messze a mai rétegecskétől — azt a vonalat, amelyen akkor állt az oszlopképződés, amikor Krisztus született a földön! Vagy amikor a fáraó leánya Mózeszt megtalálta. Vagy amikor Tutenkhámen élt. Vagy amikor Hammurabi véste kőbe törvényét. Vagy akár amikor az első ember szűzen s ragyogón az Alkotó kezéből kikerült. Itt van — pár milliméterrel a mai határ alatt — a kereszteshadjáratok kora, a mohácsi vészé, a harmincéves háborúé s egé-

szen közel a határhoz, másfél milliméterre tőle, a — magam születése napja... S ha majd én halott leszek és régen elfeledtek és ezer év múlt el a temetésem óta, az akkori látogatók szeme előtt akkor mindössze néhány centiméterrel lesznek megint hosszabbak a stalaktitok...

Kicsiny az ember, mikroszkópicusan kicsiny!

*

A postumiai cseppkőbarlang végállomása s talán legimponálóbb részlete a „Nagy Kálvária”. A „*Monte Calvario*”.

300 méter ívhosszúságú üregben, boltozatos, hatalmas, természetes sziklakupola alatt, mélyen a földben lent, emelkedik a „hegy”, amelyre a szerpentineken kanyargó úton vezetik föl a cseppkőbarlang látogatóit. Az egész roppant területet itt is, ott is villanyos reflektorok világítják meg s ezeknek a homályt csak gyarlón leküzdő fényében kísértetiesen fest a fent és alatt, jobbra és balra meredező, hatalmas cseppkőoszlopok őserdőszerű rengetege. Valami olyan ez, mint a római Szent Pál-bazilika a márványoszlopainak erdejével; csak hogy itt az oszlopok „maguktól” lettek az évmilliók során s elrendezetlenül, szeszélyesen, színben, alakban, magasságban változatosan sorakoznak egymásmellé. A kísérteties félhomályban mint mesebeli, fantasztikus óriások merednek melletted, alattad, fölötted, a fölfelé kanyargó út mindkét oldalán a káprázatosan magas égboltozat felé.

A vezető magyaráz: Ezt azért hívják Nagy Kálváriának, mert egészen olyan, mint egy kálvária-hegy; a tetején két különálló oszlop között — íme, a két lator; magasan fönt pedig, fénylőn, imponáló magasságban, a középső fehér oszlop: jelenti Krisztust. Sudár és mégis törzsökös, erővel teli, szép arányos ez az oszlop; „Világítótorony”-nak is hívják s valóságos ura és célpontja az egész kálvária-hegynek. Alatta, amerre a szem ellát, oszlopok tengernyi tömege. A szürkességben, a földalatti világ bizonytalan fényében, párás

ködében visszapillantok a serpentinek útra, amelyen jöttünk. Amott lejjebb megint új csoport, új látogatók róják a kálvária serpentinjét. Egyik embercsoport a másik után. Ime a múlt, a jelen és a jövő. És mind egy úton jár, a kálvária útján. Ez az örök embersors. Ennek a szakadatlan kálváriajárásnak néma szimbolumai ezek a fehér és sárga és feketésbarna cseppkőóriások is, a multnak, az elfolyt évmillióknak néma és mégis beszédes tanui.

Körülnézek — mintha hirtelen megelevenednék előttem az egész kőbarlang. A cseppkőoszlopok is mintha emberek volnának, rég elmúlt, megkövesedett emberek, halálbafagyott nemzedék, s maguk is elindulnának csont- és kőlábukon, mozognának, ballagnának ezen az örök emberi úton, a kálvária útján, fölfelé, mindig fölfelé. Ködös, bizonytalan homályokon keresztül, amiken csak a hit reflektorai világítanak át. És mintha az emberiség képe volna ez a roppant üreg, az emberi sorsé és történése. Verejtékesen, bukdácsolva, lihegve, kergetőzve keresztutat járó embertömegeké, amelyek ritkás fények és tátongó örvények közt keresik a célt, a kibontakozást és a megnyugvást. A cél, a megnyugtató és kibontakozást nyújtó csúcspont ott fenn ragyog a magasban: szelíd a fénye, a „Világítótoronyé”, csakhogy sokan, jaj sokan nem ismerik fel. Belefáradnak a hegymászásba, a stációrovásba, mint mi itt a serpentinek, hogy a verejték cseppjei ütköznek ki a homlokukon, mintha azon is stalaktitok akarnának képződni s a fáradalom izzadtságcseppjei rajtuk is halálbadermedt cseppkőgyöngyökké akarnának lera-kodni. Belefáradnak és visszafordulnak Krisztustól és belefágnak, belekövülnek az örök éjszakába...

A halálnak és megdermedésnek ebben a bolttetős kriptájában oly megnyugtató az a fehér, messze világító, diadalmas oszlop ott a Kálvária-hegy tetején! Olyan jó tudni, hogy van valahol egy világítótorony, egy fehér és élő Oszlop, ami megadja az értelmét az örök kálváriázásnak, nyugvópontját a fáradtságos hegymászásnak. Ahogy a magaslat ormán ott pompázik

királyi fenségben, büszke egyedülvalóságban, önkénytelenül Michelangelo „Utolsó ítéleté”-nek Krisztusát juttatja eszünkbe. Azt a hatalmas törzsű, széles gesztussal világítéletet mondó Emberfiát, aki ott is a feltörekvő, hányódó, gomolygó embertömeg közepében áll és sorsukat döntően intézi. Ott is ő az élet betetőzője, a bonyodalmak kifejtője, a cél, a vég, a megdicsőülés. Jó nála lenni, hozzá megérkezni az Élethez a halál világából, a Fényhez a sötétség ködeiből!

*

A Monte Calvarióról lejövet, a vezető keskeny vashídra vezet, amely alatt szédítő mélység tátong. Ezt a hidat még az osztrákok építették, magyarázza a vezető, orosz hadifoglyokat használva fel e célra a háború idején. A vashíd egészen új barlangrégióba vezet át, amelyet csak másfél évtizeddel ezelőtt fedeztek fel s amelynek *Grotte Nuove* és *Paradiso* a neve. „Paradicsomnak” nevezték el azokért a finom, vászon-szerűen fehér, áttetsző cseppkőképződményekért, amelyek ezeket az „új” barlangokat jellemzik.

Hihetetlenül kecses, átvilágító, fehér oszlopok, vékonyak, törékenyek; ki is van írva több helyen a hirdetés, hogy ezeket nem szabad megérinteni, mert könnyen eltörnek. Olyan az egész, mint valami végtelenül finom, kristályból és fehér márványcsipkékből épült, pompás, tündéri kastély.

Ezt a részt egy vezető fedezte fel, aki sötét, szűk sziklanyíláson, vakmerőséggel határos bátorsággal alulról kúszott fel vagy 26 méternyire az ismeretlen oduba, míg végre ez a remek új világ tárult fel előtte. Nem érdekes szimbolum-e ez is? A Kálvária után a Paradicsom... Amelybe keskeny hidacsán jut át a vándor, örvénylő, borzalmas mélységek felett s amelyet az a „Vezető” nyitott meg nekünk, aki olyan mélyre szállt le értük s a halálnak olyan fájdalmas útvesztőjébe bocsátkozott, csak hogy utat törjön nekünk új élet s a paradicsom felé...

Egy helyen megáll a vezető és felmutat egy felül-

ról s alulról egymás felé nyúló, egymást mintegy elérni törekvő képződményre. Felülről, a tetőről lóg le az egyik mészkőcsap s pontosan alatta, ugyanazon víz-csepphullás hatása alatt, alulról fölfelé képződik a másik oszlop. Ezek az egyszerre felülről is, alulról is induló oszlopképződmények aztán, ki tudja hány évmillió után, végre találkoznak s egybeforrnak. Itt, ahová a vezető mutat, már csak félméter hiányzik ahhoz, hogy a két képződmény összeérjen. Mikor ér majd össze a kettő? „15.000 évmulva”, mondja a vezető. A közönség szellemeskedik: „Majd eljövünk akkor, megnézzük, igazat mondott-e?”

Ilyen az ember: tréfál s táncol az örvények fölött. „Über abgrundtiefe Rätsel huscht der Mensch mit leichtem Sinne.” Mintha nem szeretné a nagyon mély és nagyon magasan szárnyaló gondolatokat. Még itt, a roppant idők s elmúlások síri birodalmában is, itt a föld méhében, évente kétszer hatalmas táncmulatságot szoktak rendezni, amelyen ezrek jelennek meg.

Itt táncolnak 230 méternyire a föld színe alatt; az egyik természetes, roppant oldalemelkedésben; ott is vannak még a zenekari kotta-állványok. Tiszavirág-életű emberkéek itt lejtene, ugrálnak, hancúroznak a millió-éves, megkövült óriások között. Itt is recseg a jazz s forognak a párok, ebben az özönvíznél régibb kriptában, ebben az óriási koporsóban, ahol minden kőcsap mulandóságról s minden oszlopdarab az elsikló idő roppant távlatairól beszél.

Dehát az emberiség, úgy látszik, csak akkor boldog, ha gyermek lehet, ha feledi a valót, ha kacag a saját kicsiségén.

Úgy látszik, mi csak akkor tudunk nevetni, ha önmagunkat nevethetjük ki!

Időnkint jó felidézni a mulandóság csodáit, a postumiai barlang komoly tanulságait. Mi itt a földön csak cseppek vagyunk, egyre hullók s hamar lehullók. De a cseppben itt is mag van, maradandó élet csirái rejtőznek; életé, amely megmarad. Nem kövült állapotban s nem is csak évmilliókig...

A „Világítótorony”, a fehér oszlop a Kálvária tetején arra int, hogy van élet a síron túl is, van remény a halálon túl is s ami bennünk mulandó, az csak a test, az anyag. A ma, a szédület, a káprázat, a homály, a kálvária és a szenvedés.

„O, dolce Napoli! . . .”

Nápoly, 1929 július.

Nem tartozom a globetrotter-természetek közé; eleget jártam, kódorogtam már életemben, nem izgat a vonat füstje s a látványosságok. Talán Nápolyt sem néztem volna meg, ismételt meghívások ellenére sem, ha hivatalos ügyben nem kell Rómából oda is lemennem.

Nápolyt, amelyről már gyermekkoromban azt tanultam, hogy „előbb Nápolyt kell megnézni és csak aztán meghalni”. Nápolyt, amelyről öt világrészen szól a Santa Lucia édesbús dallama: „O, dolce Napoli! O, suol beato!”

Így azonban mennem kellett: gyerünk s útközben majd vessünk egy pillantást a világhírű tengeröblre is, meg a dolce Napoli-ra is.

A vonatunk ott vágatott a Claudius vízvezetékének komor, méltóságteljes boltívei mellett. Kétezer-néhány száz esztendő múlt omladékai s a ma modern alkotása: egymásmellett, mérföldhosszat. Végre is a gyorsvonat győzött; tovább bírta: a boltívek elfogytak. Beszaladtunk az albánói és szabín hegyek közé. Ritkásan egy-egy város a hegyoldalban; mind fekete-szürke a régiségtől. Alig különbözik a szürke szikláktól: „feldgrau”! Nem csoda; ezek a városkák többnyire Róma-előtti korba nyúlnak vissza: itt még a falak is évezredekben beszélnek. Ezért nem látni órahosszat egyetlen falut, amelynek fehérre meszelt házai lennének. S a szemlélőt megint megkapja az a történelmi levegő, amelyben oly valószínűtlennek látszik a jelen s oly komikusan rövidnek egy arasznyi emberélet . . .

De azért nem kicsiny az ember; ha felérti hiva-

tását, szelleme évezredekre hat ki. Ez a szürke hangyaboly ott fenn a hegyoldalban: Aquino... És az a szellem, amely innen lángolt fel 700 esztendeje, tanu rá, hogy az ember nem 50—60 évig élhet csak. A szellem óriásai, mint az a Tamás, aki itt született, gigászi erővel hatnak tovább, mikor a testük már rég porrá omlott.

Aquino nagy fia, talán minden idők legnagyobb gondolkodója, a szintézisek virtuóza, a gondolat-dóm-építő, azoknak a pántoknak és boltíveknek hatalmas mestere, amelyek azóta egy egész világ gondolkodását, logikáját, erkölcsiségét, államéletét, jogbölcseletét, kultúráját fogják át, világrészeken és évszázadokon át él és hat és irányítani fog minden jövőendő évezredekén át. A világ megtagadja, erőszakkal elfelejti őket, mert szentek, de azokból a morzsákból él ma is, amelyeket ezek a szent tudósok szórtak oda nekik, a nagytorokú, kicsiny embereknek.

Mégis csak a szellem az egyetlen nagy, erős és maradandó dolog a világon...

Ezt hirdeti egy következő állomás is: Cassino. Magasan a kopár hegyháton áll a nyugati kultúra bölcsője, Montecassino.

Egy szent, egy próféta, egy szemlélődő lélek, a szellemnek egyik hőse: Benedek ment oda kolostort alapítani, Nyugaton az elsőt. Távol a világ zajától és távol a földtől, egy sziklafok magasán, amelyet az év nagy részében felhő borít s egyesít az éggel, áll a monostor, amelyből Európa tudományos élete útjára elindult. „Montes Benedictus amabat.” Róma, az Egyház maga, innen vette, itt képezte legelszántabb, legbölcsebb fiait a középkoron át, a civilizáció utászait, bálványok kidöntőit, őserdők irtóit, térítőket, iskolamestereket, városalapítókat. A meditáció, a szellem kultusza, imádság és tudomány itt bizonyult ismét a legnagyobb erőnek, mely e világot járja.

Kezemben a breviárium, az Úrnap officiuma...

Oly stílszerű az Úrnapi zsoltosmáját mondani éppen itt, Aquino és Montecassino között. Itt, ahol ennek a zsoltosmának szerzője született, aki époly költői lélek volt, mint teológus és bölcsele. A „Pange lingua” itt Aquinóban a hazájában van!

S a latin zsoltosma itt kezdődött Montecassinóban... A kinyilatkoztatás következményeinek bátor levonása kultúrában, költészetben, életberendezésben ezek közül a hegyek közül indult ki s hódította meg és alakította újjá a világot. Mennyivel több joggal zengték itt, ezekben a kolostorokban, mint bárhol másutt a világon, a megújulás és örök ifjúság úrnapi himnuszát:

Recedant vetera, nova sint omnia:
Corda, voces et opera!¹

A gőzgép vágat, már Nápolyhoz közeledünk s lassankint kibontakozik a háttérből a Vezuv. A tömeggyilkos, a borzalmas hóhér, a rettentő multú aggasztán. Pihenni látszik, de sohasem pihen teljesen. Lassan, méltóságteljesen, szinte világmegevető álmosággal pöfög ki magából egy-egy füstgomolyagot. Az ember eleinte azt hinné, felhő ül a szélesen behorpadt hegycsúcson. Pedig nem: aki jobban odafigyel, látja, hogy a felhő lassan lefelé húzódik és mégsem fogy el soha, mindig új gomolyag lomhállik utána a lassan elvánszorgó felhőúszványok alá. Néha egy-egy erőlyesebb, türelmetlenebb lökés a hegytetőn; a füst sűrűbben fehér s széles tömegekben bugyborékol ki a titokzatos üregből.

Tudjuk, nem mindig volt ez a titokzatos üreg ilyen álmos, lomha és egykedvű. Néha megtelt pusztító földalatti erőkkkel és akkor hirtelen haraggal, istenítéleti borzalmassággal okádta ki egyszerre mérgét: 500—600 méter magasba lökte fel, még csak 1906-ban is utoljára, iszonyú, tüzes kőesőjét és akkor jaj volt a vi-

¹ „Félre a régivel, új legyen minden: a szívek, a szavak, a tettek!” Az úrnapi Matutinum himnusza.

rágzó réteknek itt alant, a mosolygó falvaknak és városoknak... Az utolsó nap borzadalmi alig lehetnek szörnyűbbek, mint mikor ez a titokzatos óriás ki-kirobbantja titkát s omló lávával, forró szikra- és hamuesővel hinti végig a közelébe merészkedő emberalkotásokat.

Most azonban szelíden, álmosan, szinte kedélyesen pőfékel tovább, mint ahogy pőfékelt kétezer évvel ezelőtt, amikor Pompeji épült és Herculanum, a virágzó római városok, amelyeket oly tragikus borzalmassággal irtott ki pillanatok alatt a föld színéről ez a titokzatos óriás...

*

Nápolyba ér vonatunk. Az állomáson egy régi jóbarátom vár, egy svájci tanár, akit évek óta nem láttam. Valamikor együtt diákoskodtunk az innsbrucki egyetemen s meleg barátságban éltünk. Utaink azóta nagyon elváltak, levelet is alig váltottunk. Most megtudta rendházunkban, hogy jövök s kijött elem.

Percek alatt felújult a régi barátság, a meghitt gondolatközösség, mely nem változott azóta, hogy legszebb és legbensőbb gondolatainkat elcserélgettük, csillagos alpesi égbolt alatt, a zenzenhofi villán. Azóta 20 év telt el s én a magam útján jártam, ő az övé. Tanár lett, megházasodott; feleségét most vesztette el a télen; azóta lakik itt Nápolyban, hogy felejtse és vigasztalódjék. Okos, művelt, finom fej; lány, beszéd-szemek; ápolt, fekete körszakáll.

Kialkudtuk egymással, hogy ami szabadidőm lesz, vele töltöm; ő akart megmutatni mindent. Láttam, ki akarja beszélni magát; számol vele, hogy lesz alkalma rá.

— Nos, mondanám, a mutogatással nem sok dolga lesz, mert én bizony nem akarok sokat látni. Tudja, befelé néző ember vagyok; ezek a külső látványosságok nem túlságosan érdekelnek.

Nevetett, anélkül, hogy szomorúságát elvesztette volna.

— Annál jobb. Annál többet beszélgethetünk — mondta.

Szétnéztünk a városban. Olyan, aminőnek az útleírások mondják. Bántó, hogy bár Úrnáp délelőttije volt, a város főutcáin az ünneplésnek kevés nyoma látszott; mindössze a boltok voltak becsukva. Pedig itt nagyszerű ünnepi körmenet van, régi idők óta. S épp most van az ideje: délelőtti 11 óra. Hol van itt az Úrnáp?

Megyünk a Gesù Nuovo felé. Szűk, szennyes utcák, melyek fölött délvidéki szokás szerint rengeteg szárado fehérneműt, mindenféle színűt, lóbál a szél.

Egyszer csak valamivel szélesebb útra bukkanunk ki. Itt ember ember hátán szorong. Harang zúg, zászlókat visznek, zene szól — no hiszen, itt a processzió. Bámész emberek állnak sorfalat; a férfiak talján slendriánul fejükön hagyják a kalapot, de minden pillanatban megemelik, valahányszor egy zászló vonul el előttük. Ez az itteni szokás. Még a cigarettát is csak akkor dobják el, mikor már az Oltáriszentség közeledik. Dehogy hitetlenek! Csak — olaszok!

A processzió bájos olasz rendetlenséggel közeledik. Nincs rendező, se rendőr: minek? Nem a rend a fő. Csak az ostoba németek szorítanak „rendbe” minden egyéni szabadságot. Nem így szép az élet? Megy is minden jó mucaiiasan; de ezen itt senki meg nem ütközik. A menet meg-megáll, összetorlódik; aztán meg-megszakad, az előlmenők, ki tudja, hol vágatnak már, míg az utánuk következők valahol elmaradtak. Nem baj, majd előkerülnek.

Miért megy a processzió ezeken a szoros, régi utakon? Miért nem bontakozik ki szépen, fényesen a széles, modern főutakon? Azt hiszem, ezt a kérdést egész Nápolyban csak én egymagam vetem fel. Senkinek itt nem jut eszébe, hogy ilyesmin változtatni is lehessen. Az öregapjuk, az úkapjuk korában is itt ment a menet: minek ezen változtatni? „Miképpen kezdetben vala most és mindenkoron és mindörökkön-örökké”: egy kicsit ez a programja az olasz kato-

likus akcióknak. Jó program, konzervatív — a lényegét illetően; itt nincs tekintélye a folytonos újítoi láznak. De hogy a formát illetően is okos-e ez a feltétlen tisztelete a tegnapnak, nem tudom.

Cserkészek, festői tornaruhás fiúegyesületek után a középkori konfraternitások jönnek a menetben. Csofátos, nálunk elképzelhetetlen látvány: 30—40-féle konfraternitás (jámbor férfiegyesület) egymásután, mindegyik más, különböző és szokatlan egyenruhákban: az egyiké kék talár, fehér csuklyával, sárga övvel; a másiké barna szőrcsuha csomós barátkötéssel, nagy viasz-vászon szentképpel a vállukon; a harmadiké bő vecsernyepalást stb. S e furcsa öltözetek alól lent kilátszik a modern pantalon és a sárga cipő. Mert ezek az emberek nem barátok ám vagy remeték, hanem: kereskedők, ügyvédek, iparosok, munkások, diákok. S oly nyugodt magatólértetődéssel viselik egyházi ünnepélyeken ezt a középkori egyesületi ruhát, ezt a „szent maskarát”, ahogy a svájci barátom mondta, mintha 1700 évvel ezelőtti thébai remeték volnának.

Utánuk a klérus jött, kispapok, papok, főpapok. Mindig szerettem tanulmányozni a papi arcokat. Nagyon sokat lehet kiolvasni belőlük, főleg az öregekből. Valóságos tanulmányfejek. De sehol annyi tanulmányozni való öregpap-típust nem láttam, mint ebben a menetben. Mennyi aszkézis, mennyi harc és lelki győzelem tükröződik az arcokon! (Az olasz, főleg délolasz papság tudvalevőleg nagyon szegény, nagyon művelt és nagyon korrekt életű.) Mennyi mély gondolkodás nyoma, mennyi elmélkedése!

S mégis, e tiszteletet parancsoló vonások mellett, — bocsássátok meg tisztelendő atyáim az őszinteséget; hiszen ti sohasem fogjátok megtudni, mit írok én itt rólatok — az életszentség és műveltség e tagadhatatlan, félreismerhetetlen fölénye mellett mennyi világtól elmaradott bizarrság és szelíd komikum!

Hogyan billeg például ez a drága jó öreg, bizonyosan tudós teológus, vagy mi, de milyen lehetetlen

külsejű s hogyan csavarja megmaradt szikkadt kis hajtincsét S-betű alakjába szét az egész nagy kopasz fején! Hogyan néz tüzes diadalmassággal maga elé ez az oszlopmagas és oszlopszikár kanonok — testörkapitánynak is beillenék, ha nem volna valami anyaias lágyság is a barázdás vonásain! Itt meg egy terebélyes körletű archipresbyter jön, aki három ember helyét foglalja el s kegyetleneket izzadhat a nápolyi nap tüzen a brokát miseruha alatt; ötletei lehetnek, mert magával beszélget s nagyokat mosolyog hozzá.

Amott egy rezgőfejű, reszkető aggastyán, akinek hófehér haját lengén mozgatja a szellő. Szeme lesütve, ajka szakadatlan, világfeledett Isten-imádásban... Majd ismét egy csatabárd; hatalmas sasorr, parancsoló szem, de ugyanakkor valami naív képzelődés is az arcán. Az jut az eszembe: ez most bizonyosan azt hiszi, hogy a nápolyi kanonokok ezzel a processzióval mentik meg az Anyaszentegyházat évről-évre...

De félre e profán arc-tanulmánnyal! Félre a külsőségek kritikájával! Mégis csak ez a kissé elhanyagolt külsejű, kissé naívnak látszó papság nevelte a világnak legkönnyelműbb, legtétlenebb, legvulkanikusabb lelkű népét a legvallásosabbá, legkatolikusabbá, legerkölcösebbé.

Ennek a papságnak oly óriási alakjai voltak, mint Hieronimói Ferenc és Liguori Alfonz és Aquaviva Kolozs és Caraffa Vince és Carracciolo herceg. Ezek az emberfölötti emberek oly acélössé tüzesítették itt a lelkekben a katolicizmust, hogy semmiféle politikai és kulturális forradalom nem tudta lerombolni munkájukat. Itt még ma is: evezés közben, munka közben, mezőn, utcán, tengeren azok a szenténekek hangzanak lépten-nyomon, amelyekre a népmisszionáriusok tanították a népet 2—3—400 év előtt. Itt ma is előfordul, hogy ha egy nevetlen suhanc káromkodni mer, népcsődület támad, megpofozzák, kioktatják, megleckéztetik nyilvánosan s kényszerítik, hogy azonnal templomba menjen és gyónjon meg.

A falakon színes plakátok intenek felém: „Evviva

Sant' Antonio!" felírással s a szent dicsőítésével, segítsége kérésével: „O gran Santo, benedite la nostra città! O gran Santo, benedite tuti e tutte...” A Mária-kép ott van lépten-nyomon házak falán és sarkán, boltokban, hivatalokban, a nők mellén, a férfiak, munkások, villanyoskalauzok óraláncán.

Meghallgattam két fiatal munkás-suhanc beszélgetését az utcán; először azt hittem, talán szocialisták. Dehogy! Politizáltak, kereskedtek, egyszerscak a szentekről kezdtek beszélni, és Szent Alajost, Xavéri Szent Ferencet emlegették és elteológizáltak rajta, ki volt nagyobb.

— *Miracoli di grazia!* — a kegyelem csodái! — sóhajtott fel az egyik, akit első pillanatban valami Lenin-fiúnak néztem volna...

Végre elérkezett a főpapság, csengetyű szólt, felszönyegezett ablakokból virágese hullott, mennyezet alatt jött az Oltáriszentség. A nápolyi kardinális vitte; körülötte papok, aztán cserkészek, aztán karabiniérik s az éneklő nép. Nagy rend itt sem volt, de áhítat, mély hit, bensőség igen. Térdreborultunk mi oldalt állók mind s átjárta lelkünket a katolicizmus örök büszkesége, az Oltáriszentség bírásának boldog tudata, az, hogy jelen van köztünk Jézus, az Isten. Szegény kis diadalmenetünk nem ér ugyan fel az Ő felségéhez, kicsiny kis szeretetünk az Ő világokat átölelő szeretetéhez. De Ő köztünk van és szeret köztünk lenni.

S eszembe jutott, hogy most ugyanígy viszik harangzúgás, lombsátorok, gyertya és tömjén és virág közt széles e katolikus világon: Bombayban és Chicagóban, Kölnben és New-Yorkban, Kínában és a Tűzföldön, Tirol kis faluiban s Magyarország városaiban... „Ez nagy szentség valóban!...” A népszokások mások, az ének s az arcok mások, de a hit ugyanaz s a Szentség ugyanaz: Ő...

Svájci barátom homlokához emelte kezét s mélyet, nagyot sóhajtott. S utána mintha fájdalmas, könnyes lett volna a szeme.

— Mi baj? — kérdeztem.

Intet, hogy semmi, majd elmondja aztán.
 — A gyászára gondol — véltem magamban.
 Nem így volt.

*

Megebédeltünk s utána társam elvezetett rendünk nagy teológiai tanintézetébe, a Posillipóra, ahol lakásom várt. Nápoly öt kilométer szélességben öleli körül a tengert, a bájos Sorrentói-öblöt s ennek a gyönyörű dombkörnek a tenger körül nyugati folytatása a Posillipo.

Egy darab gyönyörűséges Riviera. Lágyan zsong a tenger, ezernyi motorcsónak s kis vitorlás szeldeli a kék habokat, ameddig a szem ellát. Boldog, vidám gyermeksereg lubickol a vízben. Dal hallatszik: „O dolce, Napoli... Santa Lucia!”

A sorrentói félsziget odatúl, kéklő hegyeivel, a napfényben vakító, átszillogó házak ezreivel, a kis városokkal, melyeknek már neve is zene: Portici (ki ne gondolna a Portici Némára?), Torre del Greco, Torre dell'Annunziata, Castellammare, Sorrento... S a háttérben a komor-elégedetten füstölgő, egyre pőfékelő Vezúv, a titkokat rejtő, alattomban forrongó s fenyegető óriás...

Kevés pontjáról nyílik a világnak oly elragadó kilátás, mint innen, a Posillipo dombjairól. Este, mikor az egész öböl köröskörül ki van világítva s a vizen kivilágított csónakok százai suhantak, Kalypszo tündérkertje nem lehetett varázslatosabb. Tengericsobogással aludtam el; éjjel, ha felébredtem, a tengeren végigfutó holdfény szélesen ringó zöld sávját láttam az ágyamból; szelíd hullámok lágy zenéje ébresztett párás, tündéri reggelre, — mintha a Teremtő mosolya volna ez a káprázatos táj.

És mégis: valami nyugtalanító érzés nem engedte zavartalanul élveznem ezt a paradicsomot. Az éjszakába időnkint belevilágított kísérteties vörös fényével a Vezúv. Néha percekig tartó tüzes visszfény: a belül gomolygó tüzek reflexe festette pirosra a kráter szé-

les peremét. Nem aggodalom volt, ami bántott; tudtam, hogy Nápolyt s főleg Posillipót már a távolság miatt sem fenyegeti komoly veszély; hanem a látvány szimbolikája nehezedett rám megint, a különös képleteség, mely ebben a természeti ellentétben: a paradicsom mellett leselkedő pokolban megnyilatkozott.

Mily megrázóan igaz képe ez is az emberéletnek: egyik oldalon báj és poézis, a világ legszebb tengeröble, rózsá- és fügeligetekkel koszorúzott villák, az éjtszakába belehangzó gyermekkacagás, szerelmes dalok a holdfényben csónakázók ajkán, boldogság, megelégedettség, önfeledt nyugalom — s az egész fölött magasan ott dohog a földalatti világ lávatorka, tüzet hány és füstöt okád s az ember voltaképp sohasem tudja, a következő öt percben nem pusztul-e el megint három város és tíz falu, a bennlakókkal egyetemben... Hogyan tudnak élni, nevetni, aludni itt velem szemben. a vulkán tövében lakó emberek?

Megkérdeztem másnap valakit: nem félnek erre felé lakni? A kérdezett vállat vont. — Valahányszor nagyon mozog a Vezúv, mondta, akkor az óvatosabbak elkotródznak. Egy-egy nagy katasztrófa után, aminő az 1906-i utolsó nagy tűzkitörés volt, hanyatt-homlok menekültek az életben-maradtak a Vezúv-alatti falvakból. De aztán megint visszalopakodtak s nem törődnek a veszéllyel, amíg a baj újra ki nem tör. S ez így volt már 2000 évvel ezelőtt is.

Hiába: ilyen az ember. Az élet komoly oldalaival, a Vezúvokkal nem törődik; mikor aztán a körmére ég a baj, akkor persze szaladna, ha még nem lenne késő.

*

Egyik nap társam kicsalt Pompejibe.

Mindnyájan ismerjük történetét, ha Pliniusból nem, mindenesetre Bulwer lord „The last days of Pompei” (Pompeji utolsó napjai) című klasszikus regényéből. De semmi történet és semmi regény nem állítja a szörnyű valót oly síri borzalmassággal a lelkünk elé, mint a romok közeli szemlélete, a bolyongás ebben a holtak

városában, melyet virágzó, divatos római nyaralóhelyből, a luxus és kénytündérligetéből néhány óra alatt kiégett, eltemetett halottaskamrává varázsolt a Vezúv haragja. A finom, izzó hamu behatolt a bezárt ajtókon, az archoz szorított kendőkön s percek alatt megölte a város lakóit, embert, állatot egyképpen. Az emberek izzó hamut lélekzettek be s ez a hamu ölte meg őket ott, ahol voltak; az egyiket álmában, a másikat munka közben, élvezet és tivornya közben, kit hogyan ért a szörnyű pillanat.

A Porta Marina mellett kis múzeum őrizi az itt állt egy-két ház leleteit. A kutyát, mely kinjában a lábai közé dugta a fejét, úgy merevedett meg a hulló hamuban. A kislányt s az anyját, ki láthatólag kendőt szorított a szájához a hamu ellen; arc és kendő egyként merevedtek meg a pusztító hamuesőben.

Egy férfit, akit álmában lephetett meg a katasztrófa, mert kényelmesen fekszik s kín vagy küzdés alig látszik a vonásain. Egy másikat, harmadikat, negyediket, akik láthatóan irtóztatóan küzdtek a hirtelen megfúlás ellen, ki erre, ki arra ficamította kezét-lábát utolsó erőfeszítéssel, mielőtt végleg kimerülve megdermedett. Egyik hasán fekszik s fejét felfelé feszíti, nyitott szájában közel kétezer éve vicsorítja tehetetlen dühhel fogait; másik oldalt, harmadik hanyat-fekve merevedett meg.

Arcukon a rémület, a kín, a menedéktelen kétségbeesés... Megkorhadt, megégett kötél darabok, hajfonatok, edények, bútorok jobbra-balra...

Bolyongunk szóltanul a falak és házak között, a Fórumon, Jupiter, Apollo, Isis templomában, a színházak között, az előkelő házak és szegényebb épületek hosszú során. Az utcák egészen a régiek, az út kövezete is, a terek, a házfalak szinte teljesen megmaradtak; csak a tetők s az emeletek hiányzanak.

Az embert borzalom fogja el, amint így félórak-hosszat bolyong ebben a halott városban, ahol egykor annyi élet és élvezet, annyi fényűző gazdagság és annyi bűn lakott. A Via dei Lupanari hosszú során ott

vannak ma is az ókori bűntanyák; megrendítő mennyisége az erkölcstelenség szabad terpeszkedésének. Külön múzeum őrzi az „ogetti osceni”, az „erkölcstelen tárgyak”, feliratok, domborművek, freskók tömegét, melyek ennek az utcának falait borították: a múzeum a nyilvánosság számára szerencsére zárva van. Borzadva vetünk egy pillantást e sötét utcába és sietünk tovább.

Egy-egy lépcsőmaradványon felmegyünk valamelyik ház tetejére s áttekintünk egy-egy pogány templomot vagy egy-egy atriumos, implúviumos, portikusos, peristilumos úri palotát. A freskók, a mozaikok még nagyrészt itt vannak, itt vannak a kőpadok, ahol az emberek ültek, a kutak, melyekből ittak: itt vannak a piacok az ürmértékekkel...

De hol vannak a lakók maguk? Mosolygás, játék, pajzán életöröm, tréfa és bűn között érte őket egy váratlan pillanatban a végzet, 79-ben, Kr. u., s holtta fagyasztotta ajkukon a mosolyt s ereikben a vért.

Oly borzalmas itt ez a csend, ez a lakatlanság, ez a síri egyedüllét! Egy-egy gyík szalad végig a napsütötte, forró falakon, a kétezeréves gyalogjárón — ez az egész élet, ami megmaradt a „Holtak városában”. No és a látogatók, az ámuló, elmélkedő vándorok. Aki ket, ha éppen úgy tetszenék a füstölgő óriásnak, bizony öt perc alatt bármely pillanatban megint utolérhetne a rettenetes meglepetés...

Mikor már jól kijártuk magunkat, leültünk a kövekre a „drámai poéta” háza elé, amelybe Bulwer könyve főhősének, Glaucosnak lakását helyezi, s miközben a magunkkal hozott elemózsiát csípegettük, elmondtuk egymásnak a benyomásainkat. Társam, hadd nevezsem Franznak, feltűnően szomorú volt; az egykori örökvidám humoristát aligha fedezte volna fel benne valaki.

Megkérdeztem: annyira nyomja-e még a felesége

elvesztése, hogy nem tud szabadulni a sötét gondolatoktól? Talán kár is volt kijönnie ma velem Pompejibe, csak még jobban megüli kedélyét a bánat.

Okos, szép férfiszemét rám akasztotta; benne volt a bizalom egész nyíltsága a jóbaráttal s a pappal szemben. Mert nem hiába volt egykor ő is klerikus, vallássosságát mélyen megőrizte, sőt fejlesztette. Teológiai s filozófiai műveltsége meglepő volt s hazája katolikus mozgalmaiból igen jelentékenyen kivette részét. Rám nézett, s halkán, panasztalanul elkezdte feltárni a lelkét.

— Freund, Páter, kezdte, nem tudom, meg tudom-e magam értetni önnel. Hiszen magam sem értem magamat. De megpróbálom feltárni ön előtt, ami a bensőmben ég. Borzasztó állapotban vagyok. Talán kedélybeteg lettem, én, aki bár mélykedélyű voltam, de csak nevetni tudtam negyvenéves koromig. Sohasem hittem volna, hogy velem is ily csúnyán ki tudjon babrálni az élet. Ön tudja, hogy hívő lélek vagyok; talán mélyebben hatoltam bele a vallás kérdéseibe, mint akárhány pap s olyan eleven volt mindig a hitem, akár egy vértanúé. Azt is tudja, hogy évek óta, igen: kispap-korom óta napi áldozó vagyok... Ő is az volt — tette hozzá ellágyult hangon — s ha volt a földön valaha igazán tiszta, nemes, keresztény házaselet, a mienk volt az, Istennek hála. A mienk, akik Tóbiás-násszal készültünk a családalapításra. Isten nem adott gyermeket s most magam vagyok... Tudja mi öl meg? A gondolataim. Az egyedüllét. Ezért örültem, mint egy gyermek, mikor megtudtam, hogy ön jön és beszélgethetek önnel.

— Nem egészen értem önt, Franz, mondtam. Aki oly vallásos, mint ön, annak a vallásban meg kell találnia a vigaszt a legfájóbb szenvedésben is. És éppen hogy elmélkedő lélek...

— Ez az, éppen ez! — vágott szavamba csendes keserűséggel Franz. — Ha az ember az első megadó, nagylelkű keresztény „fiat”-tal ki tudná mondani az utolsó szót! Ha nem jönnének ismét és ismét a gondolatok, amelyekbe végre is belezavarodik a lélek... Nekem a meditálás most méreg.

— De hogyan? — kérdeztem.

— Ó, mikor ő meghalt, tudtam a kötelességemet. Úgy viseltem a csapást, ahogy keresztényhez illik. Őszintén, egyenes és teljes lélekkel mondtam ki a szót, hogy „legyen meg a Te akaratod”. És így is viselkedtem. Könnyes szemmel, de mosolyogtam, még a temetésen is... Mielőtt a koporsót leszögezték, utoljára is mosolyogva csókoltam meg a kihült arcot s szinte jókedvűen szoltam a halotthoz: Viszontlátásra! és magam szoltam a munkásoknak, hogy most már szögeljék le. S mikor a koporsója után bedobtam a gödörbe az első hantot, az volt az imám, hogy hálát adtam Istennek a kettős kegyelemért: hogy nekem adta ezt a kincset és hogy most magához vette és alkalmat adott megmutatnom, hogy Jézus Krisztust nálánál is, mindenél jobban szeretem... Magunk közt mondvá, mindenki épült viselkedésemem; szájról-szájra járt, mily sziklaszilárd hitű, igazi keresztény vagyok, aki meg is tartja, amit másoknak hirdet. S amit mutattam kifelé, az voltam befelé is. Soha nem zúgolódtam Isten ellen. Soha... — Itt elakadt.

— Nos hát akkor? — bátorítottam.

— Itt kezdődik az én nyomorúságom — folytatta némi szünet után. — Látja, ilyen szegény és hitvány az ember. Ha kiúzi is az ördögöt, az visszaszökik egy másik kapun. Elfáradtam-e, legyengültem-e a küzdelemben, vagy lappangott bennem mégis valami rejtett kishitűség, nem tudom. Elkezdtek zavarosodni az eszméim. Egyszerre úgy éreztem, valami nagy bűnt követhettem el s talán azért büntet az Isten. De mit követtem el? nem tudtam. Talán hogy otthagytam a papi pályát? De nem, hiszen abban gyóntatóm tanácsa s komoly megfontolás vezetett. Hát mi lehetett? Elkezdtem tünődni, tépelődni lenni. Munkakedvről szó sem lehetett többé. Minek az, mondtam mindenre a teljes szkepszis, a lemondás hangján. Minek dolgozni? Úgyis meghal minden. Igazságtalanságok értek, méltánytalanságok olyan részről, ahonnan legkevésbé vártam s érdekeltem. Azelőtt az ilyesmit fel sem vettem, most má-

zsás súlyként nehezedtek a lelkemre ezek a dolgok. Kinek éljek, dolgozzak tovább? Az igazságnak? az Egyháznak? az ifjúságnak? De tudok-e használni nekik, bárkinek is? Hiszen nyomorult féreg vagyok, nincs rajtam az Isten áldása. Valami bűnöm van, amit nem tudok.

— Kezdttem nagyon utálni magamat, félni magamtól. Idejöttem Nápolyba, hogy meneküljek a gondolataimtól. Eszemben járt a dal — emlékszik, hányszor dúdolgattuk duettben a Zenzenhofon: — „O, dolce Napoli! ... Dove sorridere vuol il creato ...” Talán itt megtanulok mosolyogni én is: *sorridere* ... De aztán meggyülöltem, hogy idejöttem; ez is gyávaság volt, így zajlott valami bennem, kislelkűség, bizalomhiány! Nápolyba jöttél, Nápolytól várod, amit az Istentől nem tudtál megkapni. Most még inkább meg fog verni az Isten ...

— Tudom, hogy nem így van; tudom, hogy az egész csak rögeszme, ostobaság, a fájdalom utórezgése, zavart agy képzelődése. De ha rám jön, tehetetlen vagyok vele szemben. Világos percekben egészen helyreállottnak érzem magam. De egy perc múlva megint sötét felhők borulnak a lelkemre. S ez így megy óráról-óra, napról-napra, hogy szinte beleőrülök ... Kifelé nagy-lelkű, tűrő, hitvalló vagyok, befelé egy roncs, egy meghasonlott lélek.

— El fog múlni, Franz. Csak bízzék és imádkozzék. Ez csak kemény, belső megpróbáltatás a külső nyomában. Az Úristen még több áldozatot kíván öntől; még nagyobbra akarja nevelni. S az Ő kegyelmével le fogja győzni ezt a vihart is.

Mélyet sóhajtott s egy könnycseppet taszított le a szeme szögéből.

— A legnagyobb baj nem ez. Nem mondtam még el az egész igazságot. Ő, hacsak ennyi volna! — S rémülten nézett rám. Oly szeretettel viszonzott pillantását, ahogy csak tellett tőlem. Ettől mintha megerősödött volna bizalmában s újra szólt:

— Félek, hogy meg fog vetni, nem fog megérteni,

ha ezt is elmondom. De most már elmondom, csak — kérem, ne értsen félre.

— Biztosítom, Franz...

— Nézze, egyszer — és éppen imádság közben a Szent Pál leveleinek elmélkedő olvasása közben — egyszerscak mint valami kaján démon kacagott bele imámba a legborzasztóbb gyötrelmem: a kétely! Inkább agyrém talán, egy tolakodó, vad, őrjöngő érzés, egy vak félelem: „És hátha mindez nem igaz és semmi sincs úgy, ahogy hisszük és hátha valami szubtilis, finom csalódás csúszik bele gondolataink egész fűzésébe, mely megejtette Pált és Ágostont és a skolasztikusokat és a népeket mind... És hátha egyetlen óriási tévedés a hit, de mindenben: magában a létben is.” Nem tudom, megért-e ön. Nem a hitkétség ez abban a banális, ostoba értelemben, aminőt a vallás ellenségei terjesztenek s amelynek borzalmas ürességét senki úgy meg nem veti, mint én. Hanem valami szorongó félelemérzés: a „hátha” halálos rémülete, a vak sötétség, a tapintani nem tudás vonaglása. Barátom, páterem, ez a kinszenvedés csimborasszója s mikor ezen a kételyérzésen először tettenértem magam, kínomban zokogtam. Tudja, aki napi áldozó, aki minden szeretetét, hitét, horgonyát Istenbe, Jézusba vetette s egyszerscak úgy érzi, hogy ez az egyetlen szilárd pont is inogni kezd a lába alatt... Hogy a drága, imádott Krisztus-arc kezd szétozslani, köddé foszlani előtte! Hogy akit szeret, arról azt kezdi érezni, hogy „hiszen nincs...” Nem tudom szavakba foglalni ezt az érzést, ezt a kint. A földre vettem magam, fejemet nyomkodtam a padlóhoz és sírtam, mint egy hajótörött. „Jézus, mondtam, mindent elvehetsz tőlem, ahogy elvetted, akit szerettem, csak — magadat ne vedd el, csak a hitben ne engedj meginognom! Nem, csak ezt ne! Ezzel már ne büntess!”

— Szegény Franz! — mondtam. — De úgy-e, ez is elmúlt?

— Igen, hiszen ezek csak egyes rémlátó pillanatok voltak. De éppen elegendők, hogy összetépjék a lelke-

met. Imádságom azóta egy vergődés; jobb, ha semmire sem gondolok. Borzasztó, hogy én — kételkedő legyek! Ő nem, hiszen én azóta is hiszek, de a hitnek az a derűs, biztos mosolygása nem tért még vissza. Elhiszi-e nekem, hogy két hónap óta még nem mosolyogtam? Soha, egy percre sem. Ebben a nevető városban, a „dolce Napoli”-ban (s ezt oly keserű gúnnyal mondta) én vagyok az egyetlen, aki nem tud mosolyogni.

— Keljünk fel, Franz, — szoltam néhány percnyi csend és hallgatás után. — Azt hiszem, tökéletesen értem önt. Ahogy ez nem észbeli kétely, úgy nem is ratiociniummal, érveléssel kell felelni rá. De talán tudok rá jobb feleletet. Át akartunk még menni Valle di Pompei-be is, ugy-e? Az új Mária-kegyhelyre. Gyerünk! Hátha ott várja önt az enyhülés.

*

És elindultunk. A Halottak-városából a hit élő kis kegyhelyére. A pusztult pogányság siralomházából a kereszténység csarnokába, a Rózsafüzér Királynéja szentélyébe, melyet egy borzalmas földrengés után emelt egy szentéletű világi ember, az agg Bartolo Longo s ahol tömérdek imameghallgatásról beszélnek.

Tíz percnyi szótlan gyaloglás után odaértünk a kedves, ízléses templomhoz. Hatalmas, új márványkampanillóján még dolgoznak. Magasból int le róla Jézus szobra, ahogy Szívére mutat: „Jöjjetek hozzám mindnyájan, kik elfáradtatok és meg vagytok terhelve...”

Hétköznapi volt, az utcák néptelenek s mégis: a félhomályú templom tele, de tele néppel ebben a dél-előtti órában. Csendesen térdeltek, ültek, álltak, férfiak, nők s valamennyi szem a magasban ragyogó, diadalmas Mária-kép felé tekintett. Az oltártól jobbra-balra ezernyi arany és ezüst „ex voto” volt; a kép körül sok-sok égő gyertya. De tündöklőbben, mint ezek, lángolt a térdeplő, imádkozó emberek szeméből a hit. Valami csodálatos, földöntúli atmoszféra vett körül minket: az Istenanya közelsége.

A templom hosszában kétoldalt gyónószékek s mindeniket számos ember állta körül. Férfiak, nők. A Tisztaságos Anya oltára előtt tisztaság honol és tisztulás folyik; a Mária-kultusz a lelkek nagy tisztogatója.

Letérdeltünk s mindketten az olvasót mondtuk. Én is őérette. Hogy a Szomorúak Vigasztalója végezze el azt a munkát ebben a hívő, de szenvedő lélekben, amit észokok és rábeszélés nem végezhetnek el. Közben egy kicsit figyeltem is barátomat. Mélységes áhítattal imádkozott, de arcáról nem tűnt el a ború.

Alig tíz perc után furcsa csoszogást hallunk. Egy asszony közeledett térden csúszva a Madonna-oltár felé, végig a templomon; harisnyában, cipőjét levetette. Leánya vezette, egy 15—16 éves feketeruhás leánya. Tisztelettel nézett rájuk mindenki. Az asszony szinte hangosan sírt és elfedte az arcát.

Mikor a rácshoz ért, oly heves zokogásba tört ki, hogy mindenki meglepődve nézett rá. De ahogy aztán az asszony feltekintett a Mária-képre, lassankint megennyhült. Elővette rózsafüzérét, nyugodtan kezdett imádkozni s láthatólag visszatért lelkébe a béke. Végül odaállt az egyik gyóntatószékhez, meggyónt s mikor helyére visszatért, valami új és csodálatos nyugalom hajnalolt a szemén.

Barátom erősen figyelte e jelenetet. Egyszercsak elfedte arcát s szinte éreztem, hogy most vívja önmagában a döntő tusát. Nagysokára felállt s intett kifelé.

A kapu előtt csodálatosan biztos és nyugodt pillantással fogadott. Olyan volt az arca, mint mikor sötét, zivataros idő után egy darab földön hirtelen kisüt a nap. A szemembe nézett s megrázta a kezemet.

— Azt hiszem, meggyógyultam — mondta egyszerűen. — Láttá azt az asszonyt? Micsoda hit volt a sírásában s a megennyhülésében! Szegény, ki tudja, nem szenvedett-e sokkal többet és inkább, mint én. Egy gyenge nő! Nem, nem leszek gyenge többé. Nincs okom rá. Biztos vagyok benne, ezek a rémképek elmúltak s nem térnek vissza többé. Köszönöm, hogy idevezetett!

Elindultunk a vasút felé.

Egy perc múlva, már jártunkban, csendesen hozzátette:

— Mily boldogok is vagyunk mi katolikusok, hogy nekünk Szűz Máriánk van! Anyánk, aki elsimítja homlokunkról a borút!

S szilárd, rugalmas léptekkel haladtunk az állomás irányában. A vonaton nem beszéltünk semmit. Mindkettőnknek nagyon tele volt a lelke. Csak amikor Nápolyban a vonatból kiszálltunk, szólalt meg Franz; átölelt s nemhogy mosolyogva, de nevetve, szinte kacagva dalolta:

— O, dolce Napoli!

Találkoztam az édesanyámmal.

Róma, 1926 június.

Édesanyám hat éve meghalt. Tegnap mégis találkoztam vele itt Rómában, világos nappal, a Villa Borghese napsütéses sétányán, a koronás piniák alatt, néhai Borghese bíboros híres szökőkútja mellett.

Egy koldus szólított meg. Férfi. Erős volt, egészséges. Olaszországban ma is sok a koldus és bizony nem szeretem észrevenni őket. Az Ég tudja, mire fordítják azt a soldót, amit az idegentől kikönyörögnek. Ez pláne egészséges embernek látszik, miért nem megy dolgozni? Bennünket, szegény, mindenünkből kiforgatott magyarokat meg éppen békében hagyhatnának a derék olaszok. Adják előbb vissza, ami mindent elvettek tőlünk, aztán jöjjenek koldulni hozzánk. Ma a világ koldusai mi vagyunk.

Az ember felém nyujtotta kezét s elmormolta a szokásos mondókáját. Oda sem figyeltem neki. Vézna kisfiú nyöszörgött mellette.

— Povero disoccupato! — nyafogta az ember. „Szegény munkanélküli.” De én már mentem szótlanul tovább. Bosszantott ez a szó, hogy „munkanélküli”. Mintha nálunk odahaza nem volna tíz- és tízezer munkanélküli, száműzött, menekült, földönfutó, akit ti is segítettetek munkanélkülivé tenni!

Már majdnem elmentem mellette, mikor a talján koldus még egy szót mormolt utánam:

— *Per la memoria della sua mamma benedetta!*
— nyögte...

„Az ön áldott édesanyja emlékére!”

Vannak pillanatok az életben, amikor az emberben öntudatlan, mágikus erők ébrednek fel s az ember szinte gépiesen cselekszik a hatásuk alatt. A lábam megtorpant s nem is tudom hogyan, kezem máris a zsebemben kotorászott. Egy lira akadt az ujjam ügyébe. Úgy adtam oda a kisleány kezébe, mint aki lopta és most siet visszaadni, vagy mint aki fél, hogy elkésik az adással. Jaj, ha már közben elmentek volna! Utánuk kellett volna futnom.

„Az áldott édesanyja emlékére!” Honnan tudja ez a koldus, hogy az én édesanyám már halott s hogy csak az „áldott emléke” él a szívemben?

A koldus köszönetet:

— Grazie!

De én nem hallottam a hálálkodását. Úgy éreztem hirtelen, mintha az édesanyám egyszerre elém toppant volna. Mintha a piniák közül, a felhők felől, sugaras szárnyon leereszkedett volna mellém, megérintette volna arcom, megsimogatta volna kezemet, amellyel azt a rongyos lirat előkerestem s mintha nem is a koldus, hanem ő mondotta volna: — Grazie! Köszönöm!

Oly boldogan, olyan acélos léptekkel mentem hazafelé az árnyas, fásoros úton s ő mellettem, fölöttem, végig a fák között... Amióta meghalt szegény, hat éve már, sohasem éreztem ily közel magamhoz. Utána is, egészen estig, oly meleg volt a szívem, oly napsugáros; szinte a fellegekben jártam.

Ezt se hittem volna, hogy én itt Rómában, a Villa Borghese napsütéses sétányain, a lombkoronás piniák alatt a meghalt édesanyámmal fogok találkozni! Pedig hiszen igaz: ha ő a jó Istennél van, akkor vele és őbenne mindig nálam is van.

Mily jó dolog is: hinni a Szentek egyességében! És hinni abban, amit Krisztus Urunk mondott, hogy: „boldogabb dolog *adni*, mint *kapni*!”

Római húsvét.

Róma, 1928 április 15.

Nem ittam soha a *Fontana di Trevi* vízből, centesimót sem dobtam bele soha; mégis minduntalan vissza-kerülök Rómába. Mindig úgy búcsúzom az Örök Várostól, hogy most utolsószer láttam, s egyszercsak megint itt vagyok, megint meg kell tennem a jól ismert utat: *Budapest—Bologna—Flórenc—Róma*.

Valami titokzatos vonzó hatalma van ennek a városnak: ha egyszer elfogott, nem ereszt el. És csodálatos dolog: ahányszor felkeresed, mindig új varázsokat tartogat és tárogat fel számodra. Azzal az elhatározással indulsz el, hogy no, most nézzük egyszer Rómát hidegen, lelkendezés nélkül, kritikus és józan objektívítással; s talán éppen ekkor önt el a legmélyebb benyomásokkal s kap le lábadról jobban, mint mikor először léptél az Urbs földjére nagy, bámész, tágranyílt gyermekszemmel.

Próbáljunk meg ez egyszer közönséges útinaplót írni, — mint már annyian tették! Akit nem érdekel, csapja át a lapokat. De tudom magamról: az olvasót érdekli nemcsak Róma maga, hanem az is: más hogyan látja Rómát. Aki már járt itt, abban ezer kedves emléket újíít fel a más beszámolója; aki meg nem járt még erre, legalább a képzelet szárnyán hadd barangoljon ebben a csodálatos városban...

Úgy volt hát, hogy egy hónappal ezelőtt parancs érkezett: valami ügyben lerendelték Rómába. Böjti programmat, amely konferenciákban és szentgyakorlatos előadásokban ezidén különösen gazdag volt, hamar össze kellett szűkítenem, hogy legalább virágvasárnap este elindulhassak. Így is még két beszéd esett az indulás napjára. Reggel a Bazilikában a férfiak böjti hetének befejező ájtatossága s este hat órakor az Egyetemi-

templomban Prohászka Ottokár utolsó beszédének, tragikusan szép összeomlásának emlékünnepe. Hét órákor pedig már indult a vonatom.

Szerencsére, aki sokat utazik, azt az „Eisenbahn-fieber” meglehetősen békén hagyja; azonban így is bizonyos idegnyugalmi próba, ha az embernek hét órákor már a vonata indul s akkor hat órákor nemcsak szónokolnia kell, hanem olyan finom, meleg és ünnepi hangulatban kell elmélyednie, aminőre ilyen alkalommal okvetlen szükség van. Mindenesetre megvolt vele az az előnyöm, hogy sokáig a beszéd gondolataival maradt tele a lelkem s késő éjjelig, valamerre Pragerhofig a Prohászka-emlékünnap kedves, szent melankóliája simogatott körül.

A szomszéd kocsiban két budapesti középiskola növendékeinek egy-egy karavánja utazott, de csak Velencéig. Szegényeknek rossz idejük akadhatott; mihelyt a Karszton túl kerültünk, csúnya eső fogadott, amely Felső-Olaszországban már egy hónapja tart. Pedig micsoda Velence — esőben? A napfény Olaszországban egészen lényeges tartozéka a természet-alkotta s művészetlerakta szépségeknek.

Azért mégis jól tették a gyerekek, illetve a tanáraik, hogy a kirándulást megszervezték. Ha valakinek, hát nekünk, magyaroknak mindig kitűnő lecke, ha egyszer-egyszer más országot is látunk, mint a magunkét. Utána talán szomorkodunk egy kicsit, még tán irigykedünk, sőt szégyenkezünk is egyben-másban, de feltétlenül tanulunk az összehasonlításokból és nemcsak a látóköreink tágul, hanem a hazafias kötelességérzetünk is erősödik.

Nincs lélektompítóbb, hátramarasztóbb, emberi és nemzeti szempontból kártékonyabb dolog, mintha valaki mindig csak a pesti aszfaltot vagy az alföldi homokot látja s közben vezércikkeket olvas, amelyeknek az a velejük, hogy Magyarország a világ közepe és bokréta az Isten kalapján. Szép a hazai föld megbecsülése, kell is okvetlenül; de káros, ha nem alapul igazságon s tunya elégtűlésre, a hiányok pótlásának elhanyagolá-

sára vezet. Mennyi téves és gyermekes politikai képzelődés, mennyi beteges szemmértékhiány származik ebből a nemzeti köldöknézésből, önmagunk nagyságának ebből a túlbecsüléséből, amit egyesek, sajnos, a hazafisággal azonosítanak!

A külföldönjárásnak viszont az az előnye is megvan, hogy megtanít azoknak a javaknak megbecsülésére, amelyek a mieink.

*

Triesztben megmiséztem, pedig vonatkozás miatt csak egy óráim volt s még hozzá a legközelebbi templom, a *Sant' Antonio Nuovo* sincs éppen az állomás tözsomszédságában. Milyen jó ilyenkor, ha az ember tudja már a járást s a szokásokat.

Általában: milyen érdekes, hogyan ébrednek fel az emberben a régjárt helyeken a régi asszociációk. Mihelyt az olasz templom oltárán, az itt szokásos hatalmas, embermagasságú gyertyatartók alatt álltam, egészen öntudatlanul elkezdtem megint olaszosan csé-zni a latint s csak a mise vége felé vettem észre, hogy ejnye, milyen bennszülött-olaszosan ejtem megint az „Ecce Agnus Dei”-t, így: „eccse ányusz Déji” (miközben fontos, hogy az ember az „ányuszt” lehetőleg elkapkodja, a Dei-ben pedig az e betűt jó mélyen mondja s jól elnyújtsa), s mennyire meg nem ütközöm azon, hogy öreg, olasz ministránsom rikkan cs hangon üvölti a responzóriumokat, közbe nagyokat s néha bizony kissé hangosakat is ásít; vagy hogy közben elmegy a templomba pörsölyözni s a „Dominus vobiscum”-ra valahonnan a hátsó mellékoltárok tájáról harsogja felém az „Et cum spiritu tuo”-t.

Helyben vagyunk, Trieszt már hamisítatlan Olaszország. A német világnak szinte nyoma sincs már benne, csak — visszasírják. Trieszt azóta époly szegény lett s épúgy visszafejlődött, mint Fiume. De hát így akarta a modern herezis: a nyelvvel azonosított nemzetiségi eszme. Nem a geográfiai, történelmi, kulturális és gazdasági összetartozás és egymásra utaltság

állapítják meg többé az egy államba vagy államkapcsolatba való tartozást s az országhatárokat, hanem a nyelv s az erre alapított faji vagy nemzetiségi gondolat.

No de mikor érünk Rómába, ha már útközben eny nyit filozofálunk!

Szélesedik a táj, elmaradoznak a hegyek. Áldott, termékeny, gondosan művelt olasz földek nyiladoznak előttünk, nevető, esőben is mosolygó táj. Pedig részünkön milyen szomorú emlékek fűződnek hozzá! Akárhányszor járok erre, akárhányszor hasítja vonatom az Isonzót, Tagliamentót, Piávét, mindig nekinehezedik a lelkem.

Második Mohács! Magyar legények, magyar családapák pora vegyül itt még a virágillatba is. S csak legalább ne hullott volna mind e vér hasztalanul, mindez az áldozat ne lett volna hiába! De így engedte Isten s nekünk, úgy látszik, már az a sorsunk, hogy folytonos nemzeti tragédiák közt kell vergődnünk rendeltetésünk felé. Lám, az olasznak mennyivel könnyebb! Szegény, de jókedvű; igénytelen, de megelégedett; rá fordítva lehetne alkalmazni a mondást; ő még ha sír is: vígad!

Ez a derű az olasz nép lelkén mindig megkapott, irigységre csábított. Milyen feltűnően különbözik ez a nép tőlünk! Mennyivel több derű, csendes béke, családiasság, primitív életbölcseiség s megelégedettség náluk, mint nálunk! A dél teszi-e s a sok napsugár? Vagy a temperamentum? Vagy a tradíciók, a vallás, a katolikusabb kultúra? A zordonnak, kietlennek, ködösnek és logikátlannak az az ösztönszerű, borzadó visszautasítása-e, amely kétségtelenül egyik tartozéka, következménye s őrzője a katolikus világfelfogásnak?

Évek óta tanulmányozom ezt a különös népet s keresem lelkének lényeges vonásait, Csak annyit tudok megállapítani róla, hogy szerencsés nép és sokkal szerencsésebb, mint a mienk vagy éppen mint az északi népek. Gyermekekded derűjének, örök mosolygásának főokát én a katolikusságában keresem, de ha

valaki a klímának vagy mérsékletnek tulajdonítja, az-
 zal sem vitatkozom. Bizonyos azonban, hogy a kato-
 licizmusnak igen nagy része van benne, ha ez a nép
 oly derűs kedélyű s a századok folyamán politikai
 elmaradottsága mellett is tudományban s művészetben
 többet alkotott, mint talán a rajta kívül álló Európa
 többi országai együttvéve.

És ez a családiasság! Ez a feltétlen tisztelete, meg-
 becsülése a nőnek s ez a határtalan szeretete a gyer-
 meknek! Ez a folytonos együttléte a családnak, hogy
 még a korcsmában is apraja-nagyja együtt van s a
 férfi még borozáskor is a felesége társaságában marad...

S ez a feltűnően más viselkedése a nőknek, mint
 nálunk! Közmondásos, büszke, délies szépségüknek
 kétségtelenül tudatában vannak s még a szegényebbek
 is tudnak oly izlésesen öltözködni, mint nálunk keve-
 sen; de az az állandó benyomásom, hogy valami lénye-
 gesen más a felfogásuk a női méltóságról, mint azok-
 nak, akik nálunk a Színházi Élet szerint igazodnak. Ők
 itt az utcán is csak maguknak vannak s a családjuknak:
 szerényebbek, zárkózottabbak, mint nálunk vagy más
 északi országokban. Bujkáló szerelmes párokat persze
 itt is látni, holdsugárszopogató romantikával elégszer
 találkozik az ember a Villa Borghese magánosabb szög-
 letein; de még ezeken is inkább a fájdalmas vagy bol-
 dog, de mindig lelki és romantikus szerelem látszik elő-
 térben állni, nem az a duhaj, ordítózó, állati kéjvágy
 vagy az a női cinizmus, mint sokfelé másutt. Itt a nő
 nem biggyedt ajkú, lihegő, érzéki hústömeg, aminő ná-
 lunk szilszkinben jár akárhány s körüti autókban, Sió-
 fokon s a páholyokban terpeszkedik. S bizonynyal azért
 is szebbek itt a gyermekek és a nők, mert a szépsé-
 gükbe több családiasság s több lelki elem vegyül.

Ne csodálja az olvasó, hogy e nálam szokatlan
 tárgykörbe tévedek. Ez is az útleíráshoz tartozik, mert
 hát magán a vonaton, az útítársaimon volt alkalmam
 tanulmányozni ezeket a vonatkozásokat.

Bájos olasz házaspár került a fülkémbe s természetesen hamarosan megszólítottak. A fiatal férjet nyolcadikos gimnázistának néztem volna; egyszer csak látom, hogy nini, már karikagyűrűt visel. A fiatal emberek errefelé korán házasodnak, ami természetesen nagyon helyes. Akárhány lány meg már 16—17 éves korában férjhez megy. Nem kell félnie, hogy megbánja lépését: Olaszországban válás nincs s azért nemcsak a szülők nézik meg eleve alaposabban, ki az s miféle család sarja, akivel a gyermekük házasságot akar kötni, hanem a fiatal házasok is meggondolják, kivel kötik egybe az életük szekerét, jól tudván, hogy visszaút aztán már nincsen s „itt élned s halnod kell”. Ennek folytán természetesen sokkal komolyabban is veszik azt a bizonyos örök szerelmet, mint ott, ahol ez az „örök” szerelem csak az első komolyabb összekoccnásig tart.

Valami százszor szebb, mélyebb, nemesebb kötelék fűzi itt egymáshoz a házasfeleket, mint a válást megtűrő országokban: a halálig tartó hűségnek az az abszolút elhatározottsága, az a csakugyan holtomiglan-holtódiglan s nem „untomiglan-untodiglan” való egymásbaolvadás, amely azonnal megszűnik, mihelyt a házasfelek egymásranéző szerelmében valami kis üzletes, önző perditaszerelem is vegyül: szeretlek, amíg élvezetet okozol s aztán elvetlek, elrúglak magamtól, mint egy idegent. A nő, aki még valaha másé is lehet s a férfi, aki még valaha más nőt szerethet: ez a leg-rútább mérge a házasságok igazi boldogságának, ez öli meg csírájában a nő és a férfi szerelmének s hűségének igazi szépségét.

A katolikus gondolatok etikáját s esztétikáját meg nem értő sivár s értelmetlen liberalizmus ezt a leg-rútább mérget mint valami megváltást üdvözölte, amikor a polgári házasság rögeszméjéért a válást behozta. Azóta az asszony cseretárgy lett s a férfi sok esetben kitartó... Ezt a fiatal olasz házaspárt így együtt látni s tudni, hogy ezek örökké is együtt maradnak s tudják is, hogy együtt kell maradniok s hogy soha egyikük-

nek a hűségét sem kezdheti ki a csábítás, hogy ej mit, szakítsunk s kezdjünk új viszonyt: ez a kép úgy hatott rám, mint magában is döntő érv a katolikus házassági eszme superioritása mellett minden modern, félpogány, leplezetten poligám elmélet fölött. Olaszországban nincs válás és Olaszországban közmondásosan boldog és szilárd a családi élet. Nem sokatmondó tény-e ez? Igaz, hogy egységes lévén a vallás is, az egyenlenségnek legmélyebb oka, a vegyesházasság, itt szintén csaknem teljesen ismeretlen fogalom.

Szóval sok tekintetben szerencsés nép ez s az embernek, ha elfogulatlanul s őszintén szemléli, hazafias irigység lopakodik a szívébe. Sokat szidják a középkorvégi inkvizíciót, amely a protestantizmus választóvizét nem engedte ide beszivárogni s keményen ellenállt a Giordano Brunók ateisztikus propagandájának is. Pedig de sokat köszönhet a mai olaszság a szigorú inkvizitoroknak! Érdekes, hogy ezt még egy Rómában élő magyar református barátom is, nagyon művelt s önállóan gondolkozó ember, szeretete hangoztatni.

A fiatal olasz házaspárral Flórencről esett beszéd közben a szó s mikor én csak úgy sablonos bókként Flórenc szépségét kezdtem magasztalni, a fiatal asszonyka szeme megvillant s gyermekdeden büszke hangsúllyal jegyezte meg, hogy ő is flórenci: *Anch'io sono fiorentina!*

Megint megírgyeltem őket. Mennyi történelem, mennyi esztétika, mennyi kultúra van ebben a szóban: flórenci! Milyen másként hat ez s milyen mást tartalmaz, mintha valaki nálunk azt mondja, hogy ő — dorozsmai, vagy éppen debreceni! Nem a hazámat akarom ezzel leszólni, hanem inkább a hazafi búslakodik bennem, hogy szent ég, mit kellene még tennünk, mennyit dolgoznunk s okulnunk, míg mi is ezek mellé a népek mellé kerülhetünk.

Nálunk csak fürdőügyi és szállodatulajdonos-kongresszusok vannak ezideig s ami szerény hazai kultúra mélyebb értelemben volna, azt is a sárig sietünk lehúzni a bárók slágerei meg egyéb jazz-sületlenségek

kedvéért. Nem lehet, úgy látszik, nálunk kultúrát teremteni, mert a lelkek nincsenek arra hangolva, hogy kultúrát keressenek. A jazz, a színház, a mozi, a bálterem s a korcsma, a nuditas és erotikum kultusza, freudizmus és egyéb szertelenségek nem termőtalajai az igazi kultúrának; a kultúra és érzékiség, esztétika s nyers kéjvág: egymást egyenesen kizáró fogalmak.

Nagy tanulság van abban a történeti tényben, hogy minden igazi kultúra, az olaszoké is, sőt a pogány ókoré is, a templomokban kezdődött s elsöben a lelkekben építette fel dómjait. Ezért vallom, hogy az a jezsuita, franciskánus vagy bencés, aki missziós munkában az alföldi falvakat rója s Krisztust prédikálja a tanyai népnek, sokkal érdekesebb munkát végez a sokat emlegetett s áhított magyar kultúrfölény lassankint való kivívására, mint tíz színház és harminc új opera.

*

Bologna! Búcsúzom útitársaimtól, mert én itt megszálok. Nem jó dolog: már nem fiatal embernek két éjtszakát egymásután vonaton tölteni. Itt szintén van rendházunk, ahol ismernek, a megszállás tehát nem probléma. Rendházunk s kicsiny templomunk egy „vicoló”-ban van eldugva, félő, hogy a kocsis meg sem találja. Kérdem, ismeri-e? „Per Bacco”: ez az egyetlen felelete. Szóval ismeri. Hamarosan otthon vagyok.

A ház olyan szegényes, hogy megsajnáltam a benne lakó pátereket. Az én szobám, a vendégszoba, még talán a legszebb, de itt is nyomorult, festetlen deszkából van az ajtó, amelynek a kilincse sem fog, a padlója durva téglá, amely közt jócska mozog is a helyében, az ablaka ki nem akasztható s egy négyszögletes háztetőközre nyílik, a szoba berendezése pedig vízözön-előtti. Régi, értéktelen olajnyomatok, szentképek a falakon, de véletlenül sem lóg egyik sem egyenesen s egyik sincs a másikkal szimmetriában. Ellenben az ágy széles és ruganyos és vakítóan tiszta, fehér: márpedig egy éjjelre betérő vendégnek ez a fő.

Hiába, az olasz gyakorlati is tud lenni. A jó páterek maguk számára roppant kevésbé beérik, ellenben éppen most építenek nagyszerű Manrézát, lelkigyakorlatos házat ök is a Madonna di San Luca hegyén, közel a világhírű búcsújáróhelyhez.

Estebédnél régi ismerősként üdvözlnek csaknem valamennyien. Bologna régi magyar diákjairól s magyar kollégiumáról van szó. Majd valaki felemlíti Mezzofanti bíborost, aki szintén bolognai volt s tudvalevőleg csak 72 nyelvet beszélt, nem számítva a tájszólásokat.

Itt tudom meg, hogy a világnak ez a legnagyobb nyelvzseneje csak felnőtt korában kezdett nyelveket tanulni. Már pap volt, mikor egyszer egy haldokló lengyel katonát kellett meggyóntatnia. Akkor tanult meg egy éjjel lengyelül annyit, hogy a legfontosabb kifejezéseket, amik egy gyónáshoz kellenek, elsajátította. Erre kedvet kapott rendesen is megtanulni lengyelül s ahogy észrevette, milyen könnyen megy, tanulgatott tovább magában, egyik nyelvet a másik után. Tipikus olasz!

Akármibe kezd, csak játszik vele s nagyhamar sokra viszi. Ha lusta s kényelmes nem volna, a világ első nemzete lehetne. A német mennyivel szorgalmasabb s mégis lassúbb felfogású! Igaz, hogy vitatkozni lehetne rajta, mi a nagyobb adomány: a nagyobb tehetőség lustasággal, vagy a kisebb, szorgalommal.

Másnap reggel volt még annyi időm, hogy megint egyszer felkerestem régi ismerősömet, a San Petroniót, a nagytemplomot. Ott áll a világnak egyik leghíresebb, legművészebb terén, a Piazza Nettunón, illetve annak azon a nyúlványán, amelyet a forradalom diadalittasai Vittorio Emanueléről neveztek el. Nem előnyükre, sem Vittorio Emanuele előnyére, mert minden történelemismerő tudja, hogy Bolognát nem a forradalmárok s nem Vittorio Emanuele tették nagygyá.

Ehhez a térhez meg a San Petronióhoz ennek a derék szavojai vitéznek éppen semmi köze s valami hihetetlenül szegényes és félszeg ötlet volt ezek közé

a halhatatlan értékű művészi remekek közé, amelyeket a pápai Bologna katolikus lelke emelt, annak a szobrát állítani, akinek mindezekhez a kincsekhez csak annyi a köze, hogy elszekularizálta, eltulajdonította őket azoktól, akik csinálták s akiké volt az minden isteni és emberi jogon.

A San Petronio nem kívülről szép, hanem belülről, tehát ebben a flórenci dómnak éppen ellenkezője. Micsoda dimenziók! Az olasz szereti a templomokban a nagyságot: még aránylag kicsi falvakban is hatalmas méretű szentélyeket emel. Így illik ez az Úrhoz!

Összehasonlítottam a San Petronio befogadóképességét a lipótvárosi bazilikával, amely élénken az emlékezetemben volt még, hiszen két nappal előbb prédikáltam benne. Hát bizony így egyszerű szemmértékkel is megállapítottam, hogy egyetlen ívboltozata alatt elférne az egész tömeg, amely a Bazilikát, ha megtelik, betölti. Itt pedig egy, kettő, három... éppen hat ilyen ívboltozat van. Egyet a szentély vesz igénybe, így hát ötször annyi ember férne be ide, mint nálunk a Bazilikába, ha zsúfoltig van! Itt lehetne csak prédikálni, csak győzné valaki hanggal!

Az egyik oldalkápolnában a márványtalajon kölap, rajta nagyszámú kis mécses és rengeteg friss virág. Mi lehet ez? Odaszemlélek s kibetűzőm a sírfelírást: ez itt egy kanonok sírja, aki a San Petroniónak plébánosa volt s 1899-ben halt meg, de oly szeretetben állott, hogy egykori hívei még most is, csaknem harminc év múltán, feldíszítik a sírját a halála évfordulóján. Így teljesül a jó papon az Udvozító ígérete, hogy ha valaki elhagy apát, anyát, feleséget, gyermeket, százannyit nyer s az örök életet. A papi celibátus nem terméketlen, a szűzi élet nem meddő, a lelkipásztori szeretet a legnagyobb családalapító.

No de menni kell, mert indul a vonat. Fülkémben egy fiatalemberrel kerülök szembe; térdére veszi bőrtáskáját, kivesz egy egész árkus papirost s a töltőtollal elkezdi szorgalmasan írni. Levelet ír, apró betűkkel, robogó vonaton, vagy másfél óra hosszat; egyik oldalt

a másik után. Bizonyosan az amicá-jának szól ez a sokszavú ömlengés, gondolom; de egyszer csak látom, hogy tévedtem. A levél felírása ez: *Mia carissima mamma!* S a fiú nem fárad el vele, pedig az anyját bizonyosan csak most hagyta el, hiszen a levelet Bolognába címezi vissza. Közben néha elfogy egy percre a témája, körülnéz, gondolkozik s új bekezdéssel megint ír, ír, ír rendületlenül. Nem volt-e igazam, hogy az olaszban milyen erős a családi érzés?

Eddig eseegetett, de alig hagytuk el Bolognát, ki-sütött a nap. A tél elmúlt s hirtelen, minden átmenet nélkül itt volt a nyár. Odahaza még téli bunda, fázás, fűtés, hűlés elleni védekezés; itt meg már napfényben fürdik a táj, mindenütt piros és lila virágárba bomlot-tak a fák, a hegyoldalokról csillogó csevegéssel csor-dulnak le a patakok s a folyók partján az asszonyok ruhát mosnak s izzadnak bele.

*

Közben beérünk Flórencbe, amely sohasem érdemli meg annyira a nevét: *Florentia*, Virágváros *Firenze la Bella*, mint így tavaszkor. Mindenütt virág, mindenütt illat, napfény, mosoly és boldogság. Egy csinos villa-ház virágos ablaka mögül négy-ötéves babaleány kö-szöntget a robogó vonat felé; valóságos angyalvízió, hiszen sehol olyan gyönyörű gyermekeket nem látni, mint itt, Olaszországban; s mintha ő is azt mondaná magában büszkén és boldogan: *Anch' io sono lioren-tina!*

Nem szállok ki, sietős az utam, különben is elég-szer láttam már Firenzét. Meg aztán úgy vagyok vele (nem tudom, más is tapasztal-e hasonlót), hogy nagyon sok szépet nem szeretek egyszerre látni, mert mindig melanchóliával végződik.

Van egy megkapóan szép és mély istenérv, amely a szépségből s az általa ébresztett nosztalgiából indul ki. Valaha nevettem ezt az érvet, túlságosan elvontnak, skolasztikusnak éreztem. Ma nem így vagyok vele: ma egyre mélyülön erősebb rajtam a hatása. Valóban

kell lennie mélyebb okának, miért ejt a szépség, mennél tisztább és éteribb és mennél érdektelenebbül tesszik valami fájdalmas, melanchólikus vágyódásba a még több, a még igazabb szép, az el nem múló szép után. Kell metafizikai okának lenni, miért érez az ember leküzdhetetlen vágyat a szépség láttán nem éppen ez után vagy az után a konkrét szép, hanem a minél korlátlanabb s teljesebb szép után. A végtelen szépség reális hatalomként hat és uralkodik az emberen, tehát reálisnak kell lennie magában is, mert semmi sem hat, ami nincs.

De ne filozofáljunk! Mindössze annyit akartam mondani, hogy nekem a szépség fáj, ha túlságos tömegben táruel elém: nem érzem jól magam a földön tőle. Így hát egy meleg, sóvár, örömittas tekintet a távolból a dóm kupolájára és Giotto mester bájos, halhatatlanul szép kampanilléjára s aztán robogunk tovább.

A kocsi, amelybe szálltam, egyenesen Párizsból jön s így nem csoda, ha mindjárt eléggé nemzetközi társaság verődik össze benne. Két pappal is megismerkedem itt, az egyik francia s a le mans-i egyházmegye *tiszteletbeli vicaire général*-ja (ezt a rangot nálunk nem ismerik), a másikon kedélyes alakjáról s viselkedéséről mindjárt meg lehet ismerni, hogy hollandi.

Beszédbe elegyedünk. A francia abbé egykori jezsuitanövendék s egész sor közös ismerőst állapítunk meg francia rendtársaim közül. Beszélünk a francia egyházi állapotokról, a Castelnau tábornok vezetése alatt álló *Fédération Nationale Catholique*-ről és az *Action Française*-ről. Azzal a finom diplomáciai óvatossággal beszél az abbé, ahogyan csak franciák szoktak s talán csak az ő nyelvükön is lehet igazán, de azért negyedórányi beszélgetés után világosabban áll előttem a helyzet, mintha hónapokig bújom a francia lapokat.

Szegény, nagyszerű francia katolikusok! Nem elég, hogy már 60 éve nyomja őket a fanatikus szektárius

szabadkőműves kormányzat, még maguk közt is oly nehezen tudnak megegyezni. Az érzelem, a szív, amely a legszebb hőstettekre képesítette őket a századok folyamán s képesíti ma is, túlságosan erős bennük, semhogy a higgadt s nyugodt megfontolás mindig érvényre tudna jutni köztük. Ilyenkor, de pl. az olasz egyházi állapotok szemlélésekor is, hányszor megerősödöm újra meg újra abban az optimista meggyőződésemben, hogy *tout compris* mégsem vagyunk mi magyarok utolsó náció a föld hátán; hacsak ki tudnók fejteni meglevő, szunnyadó értékeinket, a nemzeti génuszunkból s egy kicsit a nemzeti levertségünkől is eredő rátermettségünket, mi még valaha a világ első keresztény országa lehetnénk. Bennünk van egy bizonyos lendület, amely a franciával rokon, de egy kis szittya keménység és katonásság is, ami szintén nagyon jó ingredienция; van bennünk sok könnyedség is, akár az olaszban, sok német keveredés, ami gyakorlatiságot és alaposágot jelent, s van szláv vér is, amivel érzelmesség, kedély és mélység jár. Csak aztán, . . .! No, de nem filipikázni akarok én most, hiszen csupán úti benyomásokat írok le.

A hollandussal is esett persze sok barátságos szavam. Csúnya is lett volna, ha nem. Elmondtam neki, milyen hálás meghatottsággal beszél nálunk mindenki a derék hollandusokról, akik oly sok jót tettek a háború utáni évek során a gyermekeinkkel.

— Ó igen — felelte ő —, s mi tudjuk, hogy a magyarok hálások is irántunk és ez jól esik nekünk.

— Hogy is ne volnánk hálások — mondom én. Lehet-e ennyi kedvességért hálásnak nem lenni? A A holland pap rám néz s azt mondja:

— Hogyne lehetne! S megemlít egy nemzetet, amellyel épp annyi jót vagy még többet tettek, mint velünk s amelynek részéről aztán mást, mint hálátlan-ságot nem tapasztaltak.

Jól esett ezt hallanom s elmondtam neki, hogy egy magyar művészcsalád, amelyben hét gyermek van

s mind a hét zenevirtuóz — a Szervánszky-család —, a mult nyáron kint volt Hollandiában, hogy a magyar gyermekek vendéglátó gazdáinak hálából ingyen hangversenyekkel kedveskedjék. Az én hollandus papom szinte elérzékenyülve hallgatta előadásomat s nagyokat bólintott hozzá bozontos fejével. „*Das ist schön, das ist wirklich schön!*” ismételte s megint csak elmondta, hogy mások nem így viselkedtek velük szemben.

*

Cortona! Merész hegymeredélyen fent a soktemp-lomú város. — Cortonai Margit! — sóhajtjuk ketten is, akik ismerjük ennek a csodálatos bűnbánó asszonynak, az egyik legnagyobb középkori olasz misztikusnak megrázó életét, amelyet utoljára a dán konvertita Jör-gensen írt meg megragadó erővel.

Mily érdekesek ezek a magas és meredek hegyekre épült városok! Hogy a középkorban, mit mon-dok: hiszen ezek mind ókori, sőt akárhányszor róma-előtti etruszkkorbéli városok! — szóval, hogy régente ilyen magas hegyekre építkeztek az emberek, érthető, hiszen akkoriban ez mind vár volt. De miért marad-nak most is ott fent? Miért nem húzódnak le a la-pályra? Hiszen kegyetlen dolog lehet örökké hegyet mászni gyalog és kocsival, mihelyt csak kimozdulnak is hegyi fészkekből s aztán haza akarnak térni. Vi-szont meg felséges is lehet ott fent a magasban, a tiszta hegyi levegőben élni s onnan tekinteni le a napsütötte völgyre!

De hát ez is szimbolum: magasban járni, tiszta légkörben élni nem lehet verejték és erőfeszítés nél-kül s csak akik ezt az erőfeszítést vállalják, élvezhe-tik annak a felsőbb világnak üde varázsát s azt a messzelátást, amely a lapályon csúszó-mászóktól meg-tagadtatik.

Vonatunk nagy víz mellett robog el — ah, igen, ez a Trazuménuszi-tó! A trazuménuszi ütközet! Itt dőlt

el egyszer a világ sorsa. Amikor a pún Hannibál itt tönkreverte a római fősereget, csak a saját késedelmezésén múltott, hogy nem semmisítette meg csirájában a római világimpériumot. Ha akkor nem késik öt napot s nem enged a rómaiaknak időt, hogy hirtelen megerősítsék városukat s szinte a földből tapossanak ki új védő sereget, Rómát ellenállás nélkül beveheti s ki tudja, akkor nem Karthágó játszotta volna-e a későbbi világközpont szerepét.

Ki tudja, akkor most nem Karthágó lenne-e a világegyháznak is közepe s ma e sorokat is nem Karthágóban írnám-e? Milyen apróságokon múlnak néha világtörténelmi fordulatok s mily látszólagos véletlenségeken keresztül szövi a Gondviselés az ő terveinek csodás gobelinjét !

Már harmincnál több órája vágtat velem Pesttől a gőzparipa, mikor végre Ortéba érünk. Itt minden Róma-váró utas fellélekzik, mert ez már az utolsó gyorsvonati állomás Róma előtt. Innen már csak 81 kilométert kell befutni s azt a mozdony jó óra alatt egyhuzamban megteszi. Igaz, hogy száguld is a kocsisorral, mint a paripa, mikor már az istállóját érzi közel. Ez már a Campagna, a termékeny, de malária-hozó *ager romanus*. Nagy ívben kerüljük meg a Horatius-megénekelte Soractét, mllettünk hol jobbról, hol balról, szinte versenyezve velünk s haragosan bodrosítva esőtől megdagadt hajjait a *flavus Tiberis*, mintha szégyelné, hogy ifjabb versnytársa mégis százszorosan legyőzi a száguldásban.

Minden utas a folyosón áll: lessük a Szent Péter kupoláját, amely tiszta időben úgy húsz perccel a városbaérkezés előtt egészen szépen ide szokott látszani. Meg fogjuk-e látni? — tanakodtunk már előbb. A vonat érkezés esti hét óra, április elején pedig félhét felé már szürkülni szokott. No, de hátha mégis.

Vártunk ott rendületlenül, németek, angolok, franciák, hollandok, olaszok s én. Közben izgatottan néztünk vissza a napra, fennjár-e még? Itt már olyan

leírhatatlanul érdekes, bűbajos a színe a napnak nyugta előtt, mint Rómában, a Monte Pinción. Csak cserben ne hagyjon most, mikor a kupolát szeretnők látni.

Múltak a tízpercek, még ott viaskodott a vörhenyszínű korong a fekete felhőkkel a Soracte boszorkányos körvonalai mögött, mint egy sebzett lovag az alvilág sárkányaival. Ki fog győzni? A világosság-e, amelynek most Péter sziklaszirtjét kellene felmutatnia nekünk, avagy a fekete felhők, amelyek évszázadok óta iparkodnak a keresők, várók, zarándokok szeme elől homályba borítani a katolikus világközpont szelíd és diadalmasan hivogató csarnokát? Ah, a sötétség szörnyű hatalom, akárhányszor akkor vágja el a látás útját, mikor már egészen közel vagyunk a célhoz! Úgy látszik, most is így lesz. A nap végre is lebukott, nőttek az árnyak s az ég peremén kísértetiesen, szinte kárörvendő vigyorgással nyúltak el a mérföldes, fekete felhőuszályok. Mégis a sötétség győzött hát, sóhajtom lemondón s már megyek is vissza a fülkémbe a csomagot rendberakni. Akkor kiált fel egyszerre a hollandus is, egy fiatal német házaspár is: *Sankt Peter! Die Kuppel von Sankt Peter!*

S csakugyan a párás távolban, a homályosodó láthatáron ott emelte fel fejét biztatón, nyugodalmasan a fehér-szürke kőköltemény, minden idők építészetének legbűvölőbb remeke: az a kupola, amely alatt az egykori galileai halász teste pihen, akire Krisztus az ő nyájának legeltetését bízta. A kupola, amely egy egész világra borul rá, némelyek szerint mint kegyetlen, szorító vasbilincs, mások szerint mint édes, krisztusi otthonunk derűs csarnokának védő tejeje, egységünk s összetartozásunk csodás szimboluma.

Íme, csak bízni kell, csak keresni kell, s a fekete felhők ellenére meg lehet találni. S aki megtalálta, egyszerre csodálatos nyugalmat érez a szívében s nem imponálnak neki többé sem a tagadás és gyűlölet fekete felhői, amelyek évszázadok óta vonulnak Róma

ellen, sem az elhomályosítani akarás szomorú erőfeszítései.

Még néhány perc s Róma vértanui vértől szentelt talajára lépünk.

*

Róma!

Nem lehet valaki történelemismerő, vallással, művészzel, kultúrával törődő lélek, hogy meg ne dobbanjon a szíve, valahányszor e hatalmas multú, nagykisugárzású városnak talajára lép. Sehol a vallási eszme nagysága oly fogható, oly döbbenő realizmussal nem lép elénkbe, mint itt.

Lehetsz Róma Egyházának rajongó híve vagy dühös gyűlölője, itt érezned kell a kétezeréves katolicizmus döntő, történelemirányító erejét. Amin az ókor gondolkodói, prófétái és szibillái merengtek, amit Lhassza lamazériáinak remetehadserege, az indus szanjasszi s a spiritizmusba gabalyodott modern európai lázas kutatással, ideges szomjúsággal keres, ami annyi boldogságot s boldogtalanságot, békét és harcot okozott a világban évezredek óta: a vallás, az Istenkeresés és Isten-elérés — itt lép a fejlettség s érett tökéletesség legfelső magasán, tisztultan s Istentől aláírtan az emberiség elé. Itt érintkezik ész és szív, elmélkedés és tudomány, kultúra és világtörténelem mint sehol másutt, a természetfölöttivel.

Magam is vagy hatodszor érzem át a Rómába érkezés felséges, meghatározhatatlanul sejtelmes elfogódottságát. Mindig úgy hat, mintha először érezném. A modern Róma, sőt a liberális Róma, sőt az epigon-Róma sem tudja lefokozni s megszüntetni azt a lenyűgözően fenséges hatást, amelyet az igazi, az évezredek, a katolikus Róma a szemlélőre tesz.

Rendünk középponti házában, a „curia generaliziá”-ban régi ismerősökkel találkozom, olaszokkal, spanyolokkal, amerikaiakkal... Felelevenednek a régi emlékek. Oly különös érzés: viszontlátni helyeket, házakat, embereket, könyveket, bútorokat, amelyek közt

éveket töltöttünk s amelyek mindegyikéhez egyéni emlékezések egész sora tapad.

Íme, itt egy flamand kollégám, akivel annakidején kiválóan megértettük egymást és sok érdekes eszmét cseréltünk, barangolva a Lungo Tevere fái alatt; itt egy aszkétaképű spanyol, a konzervativizmus megtestesítője, akivel egykor, bár nagyon udvarias és merőben elméleti, de erős vitáim voltak. Régi bajtársaim zajosan üdvözlnek, volt amerikai munkatársam majd feldönt jókedvében: *How are you, big chief?*

És másnap megindul az eszmecsere. Érdeklődöm a dolgok folyása iránt Rómában és világszerte, amióta nem állok a római kollégiummal közvetlen kontaktusban. És félnap múlva már megint szédül a fejem. Honvágyat érzek; vágyat a kisebb kör, a szerényebb világ, az áttekinthetőbb egységek után. Borzasztóan nagy ez a római látókör, az ember belefárad, ha át akarja tekinteni. A francia előadja a francia katolikus mozgalmak állapotát s történetét a legújabb időben, a roppant nehézségeket és problémákat, amelyekkel az Egyház ügye ma ott küzd; az olasz elmondja a római kérdés helyzetét e pillanatban; az amerikai beszél az ő nehézségeikről, terveikről, bajaikról; a belga, a német, az osztrák, a spanyol, a lengyel a magáéiról.

„Que de soucis derrière ces vitres!” — kiáltott fel egykor Veuillot, mikor egyszer itt Rómában járt s megmutatták neki a pápa ablakait. Hát ezt bizony nagyon sok kuriális központról el lehet mondani: mennyi gond, micsoda problémák laknak ezek mögött az ablaküvegek mögött!

Ha van magas állás a világon, amely egyénileg nem irigylendő, hát kétségkívül a pápáé az s azoké, akik e gondokat vele közvetlenül megosztják. Itt egy szó, egy röpke intézkedés, ha eltalálják, ezreknek hoz üdvöt és könnyebbülést; ha nem találják el, zavart okoz, bonyodalmat és szenvedést. Mennyi a gond és a panasz egyetlen kis polgári családban is, amivel minddel a családapát faggatják: itt kifogy a kenyér,

ott leszakad a vakolat, itt összevesznek a gyermekek, ott rosszakaratú idegenek törtek be...

A világegyház középpontjában azonban egy 375 millió tagot számláló családnak minden gondja, panasza fut össze, doktrinális, egyházfegyelmi s egyház-kormányzati irányítást kell innen osztani mindennap, a napnak minden órájában, mindenféle nemzetbelinek, mindenféle körülménynek emberileg telhető szemmel-tartásával; megküzdeni ravasz egyházüldözők fondorlataival, gyűlölködők támadásaival, jámbor fantaszták s álmessziások új meg új felforgató ötleteivel, rebellis gyermekek makacskodásával, újpogány eszmék, divatok, hóbortok s áramlatok nyughatatlan torlódásával.

Mennyi függ például csak egyetlen püspök-kinevezéstől is az illető ország, az illető egyházmegye szempontjából! S itt ritka hónap, hogy két-három püspököt ki ne neveznének. Hát még micsoda gondok, amikor az Egyház egyes országokban feszült helyzetbe, egyenest néroői üldözések középpontjába kerül, mint most Mexikóban, Kínában s Oroszországban! Hogyan meg kell itt gondolni minden direktívát, minden irányító szót, hogy a katolikusok védelmi akciója helyes mederben folyjon s ne ártson többet, mint használjon! Egy országban is nehéz dolog politikát csinálni, hát még 2—300 országban egyszerre!

De azért vannak, akik azt képzelik, a Vatikán csak valami hatalmi tébolyban szenvedő világtiranusok lakóhelye.

Nemrég elolvastam egy ordítóan pápaellenes angol regényt, Maria Corelli „The Master Christian”-ját. A tibeti dalaj lámáról nem írhatna egy soha világot nem látott tanyai skribler szörnyebb és tájékozatlanabb hebehurgyaságot, mint ez a megvadult anglikán némbor a pápai udvarról; de azért a könyvét Tauchnitz is kiadta s tudomásom van róla, hogy exponált felekezeti emberek nálunk is nagy élvezettel majszolták s terjesztették ezt a kétesértékű „csemegét”. Jaj, micsoda iszonyatos hatalom a gyűlölet, amely nem tudja s nem akarja látni a valót, amely csak őrjöngeni

s toporzékolni tud, ha Rómát s a pápa nevét emlegetni hallja!

Uramfia, mi haszna a pápának egyénileg az ő tisztára lelki természetű világhatalmából? Emberileg ugyan micsoda különös elégtétele lehet, hogy holta napjáig emberfölötti gondok közt hordja nap-nap mellett egy világ terhét? Mi értelme volna, emberileg szólva, ennek a „világuralomnak“, amelyet épűgy lehetne fogságnak és rabigának nevezni, ha az atyai és apostoli kötelességteljesítés szent parancsa nem adna erőt hozzá?

A krisztusi parancs, amely hatalmas aranybetűkkel van a Szent Péter-kupola belső peremén mozaikba rakva: „*Pasce oves meas! Pasce agnos meos!*“ (Legeltesd az én juhaimat, legeltesd az én bárányaimat): ez az egyetlen indíték és erőforrás, amely a pápának s egész udvarának tevékenységét megérteti s lehetővé teszi.

Primitív és gyermekes elképzelés, amelyet még a „katolikus“ Fogazzaro is hirdetett, hogy az egyik oldalon itt van Krisztus és itt vannak a szent és mélyen vallásos lelkek, de mihelyt bármelyik is közülük egyéni utakon akarna járni s „reformokat“ hozni be az Egyházba, azonnal jönnek ki a másik oldalon a Szent Péter-templomból hosszú sorban a lila-, vörös- és feketeruhás papok és villámaikkal a föld alá átkozzák a szabad gondolat és egyéni vallásosság próbálkozásait.

Hányszor s hány formában variálták már ezt a rémmesét! Pedig a helyzet egyszerűen az, hogy semmiféle nagy közösségben nem tűrik meg a korlátlan egyéni csapongást, hacsak le nem akarnak mondani az egység és maradandóság áldásairól.

Érdekes, hogy az egyéni szabadság túlzói miért nem érvelnek ugyanígy pl. az állammal vagy a hadsereggel szemben? Miért nem mondják ott is, hogy ni, valahányszor valaki a harctéren vagy idehaza egyéni tetszése szerint szeretné érvényesíteni a hazaszeretetét s honvédelmi hajlamait, egyszerre csak

szemben találná magát piros-, kék- és aranyosruhás tábornokokkal és katonatisztekkel s ezek a föld alá vilámoznák az egyéni honvédelem és hazaszeretet lendületét? A háborúban csakugyan akadtak is, akik így beszéltek s a vezérkart s a generálisokat fej nélkül szerették ábrázolni, de hát ez nem is volt több felelőtlen szellemeskedésnél.

Próbáljatok csak államot fenntartani szilárd törvények és erőskezű kormányzati tényezők nélkül! Avagy háborút viselni Hötzendorfo, Hindenburgok, Fochok nélkül! Próbáljatok az államéletben is „felekezetekeket” csinálni! Tíz, húsz, harminc, esetleg kétszáz és háromszáz részre szakítani az országot, amely részek egyike sem ismeri el az állami törvényeket, a legitim törvényhozó s kormányzó tényezőknek törvényhozó és kormányzó jogát! Úgy-e, egyszerre felborulna minden állami egység és összetartozás? Nos hát, pontosan így van ez a Krisztus országában is, amelyet alapítója szintén szociális közösségnek rendelt; csak azzal a különbséggel, hogy míg az államnak s a hadseregnek kényszerítő eszközei vannak a kormányzati egység fenntartására, addig az Egyháznak be kell érnie lelki és szellemi fegyelmező eszközökkel. Hogy aztán ezek a lelki fegyelmező eszközök ott nem hatnak, ahol a hit meglazul s a krisztusi szeretet megfogyatkozott: lehet-e ezen csodálkozni?

*

A Szent Péter-templomnak az a sajátossága, hogy nem első látásra tetszik legjobban, hanem fordítva: mennél többször fordul meg benne az ember. A nagyhét komor fensége most ugyan gyászba borította a különben oly ragyogóan világos, fényáras bazilikát; a képek, a mozaikok, a Pietà mind el vannak fedve óriási violaszín-függönyökkel. A nép hullámszik a téren s aztán elvész a Bazilika óriási üreiben. Csak a Szentségi-kápolna s a karkápolna előtt látni nagyobb-számú ájtatoskodókat.

Egyébként szerte a templomban az ismert kép:

mindenféle nációbeli emberek, sokan vörös könyvvvel a kezükben, sorról-sorra vizsgálva a templom nevezetességeit. A keresztelő-kápolna előtt apró termetű, fekete hajú, szemüveges úriember szólít meg, könnyű fölismernem, hogy — japán. Útbaigazitom s nem állhatom meg, hogy meg ne kérdejem: „Hogy tetszik önnek a Szent Péter-templom?” Kifejező, elragadtatott fejmozdulattal felel, mintha azt akarná mondani: hogyan lehet ilyet kérdezni? Hogy Róma tetszik-e valakinek? Pedig szegény, valószínűleg pogány még, aki nem tudja, kicsoda Krisztus. Hány keresztény van viszont, aki gyermekkorától tudja s mégsem érti, mégsem szereti Rómát!

Elnéztem a hullámozó, oltártól-oltárig, monumentumtól-monumentumig vándorló tömeget s eszembe jut, amit feltettem magamban, hogy ezúttal oly hidegen és nyugodtan fogom vizsgálni Rómát, ahogyan csak lehet. De hiába védekezem az ihlet, a meghatottság ellen. Mégis csak mindig újra megkap Szent Péter sírjának levegője, a nagy történelmi emlékezők özöne, amelyek itt ellenállhatatlanul birtokba ejtik a lelket. „*Hinc una fides mundo fulget, hinc sacerdotii unitas oritur*”, olvasom óriási aranybetűkkel a kupola peremén.¹

Valóban óriási dolog az az erő, amely innen kiárad. A hit egységének ereje egy mindenkép szétszakadt, nemzetileg, világnézetileg, politikailag, társadalmilag atomizált világban! Mit legnehezebb teremteni az emberek között? Egységet. S Róma azt teremti meg állandóan. Mire legnehezebb az embereket megnevelni? Erkölcstre, evangéliumi önfegyelmezésre. S Róma erre neveli az embereket már csaknem kétezer év óta. Mert nem igaz, hogy a kereszténység kétezer év óta fennáll. Igen, „fennáll”, de csak a „kereszténység” mint elvont fogalom. A konkrét kereszténység, azaz a keresztény emberek, emberöltőről-emberöltőre

¹ „Innen ragyog a világba a hit közössége, innen indul ki a papi rend egysége.”

váltakoznak. Mindig új embermatéria van, amelyet megint előlről kell lassan és fáradságosan ránevelni az evangélium emberfeletti hitére és moráljára.

Éppen az a legcsodálatosabb az Egyházon, hogy nemcsak Afrikában és Kínában fejt ki missziói tevékenységet, hanem Európában is folyton, a keresztény, a katolikus népek között is: mindenegybes generációt úgy hódít meg, úgy nyer meg Krisztusnak újra meg újra. Nem csoda, ha nem minden sikerül neki ebben a szédületes missziós munkában: egy 375 milliós embercsaládot megtartani az ellenséges világ és a sokszor ellenséges kultúrirányok között, megtartani a hitnek s a keresztény erkölcsnek: magában is hallhatatlanul nehéz, emberfeletti feladat.

Mi papok, akiket innen, az apostolfejedelem sírjáról küld ki Péter utódja a hit védelmére és terjesztésére, nemcsak a jelennek dolgozunk, hanem már a jövőnek is; tevékenységünk jókora része az iskolában folyik le s mikor ott tanítunk, vagy mikor a budapesti, amiensi vagy newyorki zárdaiskolák növendékeinek lelkigyakorlatot tartunk, akkor már a holnap Egyházát építjük, az ötven év múlva való mamákat és nagymamákat s nagypapákat krisztianizáljuk, akik majd a maguk részéről folytatni fogják a szent tűz szítását a családokban, amikor mi már régen nem leszünk.

Ó, Róma! Mily kicsinyek, efemerek vagyunk mi hozzád képest, de fordítva is: mily nagyokká lehetünk mi kicsiny, egynapi életű, tiszavirág-emberek benned és általad!

Lehet valaki akármilyen pápagyűlölő és Rómellenes, egyet nem tagadhat, ha csöpp történelmi érzéke s tanultsága van: hogy Jézus Krisztust sehol a föld kerekiségén úgy nem szerették s érte annyit nem dolgoztak, mint itt. Sehol érte annyi piros, meleg embervér önként és szeretetből el nem folyt, mint ennek a városnak a talaján. És sehol a szentek, a Krisztus-szerető, Krisztus-ittas, hősi és szűzies lelkek oly nagy számban nem éltek, mint a közel kétezer-

éves, katolikus Rómában. Itt adta az emberiség Istennek a gyermekei s kincsei legjavát, hálából a megváltás kegyelméért. Itt hangzott fel a legerősebb s leg-hálásabb visszhang az evangélium ajándékáért. Kezdve Simonon, akiért a Mester imádkozott, hogy egykoron ő erősítse meg atyjafiait a hitben, és Tarzusi Pálon, aki innen írta a börtönből felséges hattyúdalát, a második Timóteus-levelet, a katakombák vértanúinak ez-rein át, fel egészen az újkor és legújabb kor szentjeiig.

Ma is van belőle sok, higgyétek el. Csak éppen kirakatba nem teszik őket. A szenteket nem szokás életükben kirakatba tenni. Az embernek itt kell élnie évekig, hogy bepillantást nyerjen abba a természet-főlötti, erkölcsi gazdagságba, amely itt észrevétlenül halmozódik fel a kiválasztott lelkek ezreiben. Hány szívja be most velem együtt e város levegőjét, aki talán egykor a történelembe fogja beírni a nevét, vagy akit szentté fognak avatni egykor, vagy aki vérét fogja ontani Krisztusért!

Íme, a délamerikai kollégium, amelyben itt-időzősem idején két évig pasztorális előadásokat tartottam, csak a multkor is új vértanút nyert egyik volt növendékének személyében, egy fiatal mexikói papban; még az is meglehet, hogy az illető tanítványom volt. Akkor most nekem vértanu-tanítványom van!

*

A római nagyhét csakugyan a passió jegyében áll. Mindenki a gyászszertartások iránt érdeklődik s a lamentációkra megtelnek a templomok. Elsősorban természetesen a S. Pietro, a S. Maria Maggiore és a Laterán.

A S. Maria Maggiore-ban óriási állványok vannak, éppen a főoltár felett. Erősítik azokat a művészi és régészeti szempontból páratlanul értékes mozaikokat, amelyek az V. századból valók s így nem csoda, ha időnkint meglazul mögöttük a vakolat. Roppant bonyodalmas, ügyes módszerrel kiszivattyúzzák a mo-

zaikok mögött porrá mállott másfélezeréves vakolatot s új ragasztóanyagot tesznek a helyébe, anélkül, hogy a mozaikokat kiemelnék.

Kár, hogy a látogatók sokszor éppen ezeket a mozaikokat nem veszik eléggé figyelembe. Mégis csak hatalmas, hangosan szóló bizonyítékai ezek az ősi Mária-tiszteletnek az első keresztény századokból! Nem tudom, mit mondana hozzá az a szegény félre-nevelt protestáns, akinek odahaza mindig azt mondták, hogy a katolikusok Mária-tisztelete késői, emberi találmány; mikor itt az efezusi zsinat korából való Mária-mozaikokat talál, amelyek úgy állanak ott, mint ahogy az V. század keresztény művészei emelték őket.

A zenekedvelők leginkább a Lateránba igyekeznek lamentációt hallgatni. Ott Casimiri mester dirigál. Páratlanul finom tenorok éneklik a három lamentációt, utána Casimiri nagyszerű férfikara a karverseket s legvégül a világhírű Misererét. A közönség csendben, áhítatosan hallgatja. Mellettem két holland hölgy mélyed el az *Officium Hebdomadae Sanctae*-ba s figyelmesen követi a liturgikus szöveget. Csak az olaszok veszik kicsit könnyebben az áhítatot, szokásuk szerint hol imádkoznak, hol diskurálnak egy keveset.

Nagycsütörtökön délután itt is megkezdődik a szentsírok látogatása. Itt ugyan a szentsír intézménye nem egészen úgy fejlődött ki, mint nálunk s épp azért aztán nagyszombat este sincs meg a nálunk és Németországban hagyományos, úgynevezett feltámadási ünnepély. De az Oltáriszentség a felvirágozott mellékoltáron itt is ki van téve s a hívek csak úgy vándorolnak egyik templomból a másikba szentsírt tisztelni, mint nálunk. Nagypénteken délután a legtöbb helyen megtartják a hagyományos 3 órás prédikációt is ima- és énekrészekkel, „Krisztus hét szava a keresztfán” címmel. Főleg a Gesù-ban ilyenkor mozogni sem lehet.

Mert akárki mit mond, az olasz mélyen vallásos nép. Pedig a szabadkőműves, egyházellenes irányzat hatvan éven át mindent elkövetett, hogy a nép lelkéből a vallásosságot kiirtsa. Gondoljuk csak el: ebben

az országban 60 év óta nem volt az iskolákban hitoktatás! A papoknak úgy kellett a gyermekeket fáradóságon összegyűjtögetniök vasárnap délutánonkint, hogy egy kis hittanra tanítsák őket. Ebben a hitoktatásban fegyvelmező eszköz egyáltalán nem volt a papság kezében, pedig az olasz gyermek talán a legfegyelmetlenebb a világon.

A sajtó, az államhatalom, a szabadgondolkodó irányok azon dolgoztak, hogy a szülők által nyújtott vallásos nevelést ellensúlyozzák s lerombolják. S a hatvan évi üldözés után az olasz nép széles rétegei, a legmagasabb értelmiséget is beleértve, nagyjából mégis erősen katolikusok maradtak s a világiak között a vallásos felvilágosodottságnak s katolikus műveltségnek meglepő tanujeleivel találkozunk.

*

Nagyszombat délelőttjén ilyen gondolatok között kerestem fel a Szent Péter-templomot ismét. A hosszas szertartás a vége felé közeledett. A papság és a nép a Cathedra Petri felé vonult s a Műndszentek litániáját énekelte. A húsvéti exsultet rég elhangzott már, de még gyász borongott az óriási templomon. A gyász hangulata valahogyan öntudatlanul levitt az altemplomba, a grottákba, száznál több pápa és fejedelem sírja közé.

Megállok egy sírnál, ahol sok gyertya ég és sokan imádkoznak: X. Piusé, akinek boldoggáavatatásáról van szó. Mennyi gond és fájdalom pihen ez alatt a hatalmas márványsír alatt! Vele szemben gyönyörű bronzmonumentum alatt, amelyet egykori közvetlen hívei, a bolognaiak ajándékoztak volt érseküknek, a béke galambja: XV. Benedek.

Emitt két csendes sír: egyik megrázóbb a némaságában mint a másik: itt VI. Pius, a sokat szenvedett hitvalló pápa, ott meg fejedelmi koronával ékesen a legendás történetű, nagy tehetségű svéd királynő, Krisztina, aki lemondott a svéd trónról, csakhogy katolikus lehessen!

Nem cserélt rosszul! Földi koronát hagyott el menyeyéért! Mulandót örökkévalóért! Ha akkor hitét áldozza fel a korona ragyogásáért és nem fordítva, akkor is hol volna már dicsősége s hány emberöltő múlt volna el a halála óta! Mit használna ma neki, ha akkor földiesen gondolkozik s a vallásos meggyőződést alárendeli a politikának, nagyravágyásnak, önzésnek? Most bizonynyal boldog odatúl, hogy mint számkivetett, hitéért trónjavesztett fejedelmi bujdosó fejezte be napjait.

A lemondás, a szenvedés, a passzió: ez az élet királyi útja! Hol lehetne erről jobban, élénkebben elmélkedni, mint a Szent Péter-templom grottáiban, a pápasírok között, a nagyhét borújában!

Elmélkedésembe hirtelen hangos örömeinek hangzott bele. E percben kezdődött meg odafenn a Cathedra Petri előtt a húsvéti mise. A nagyheti gyászból felszabadult Egyház diadalmasan zendített a glóriára. Egyszerre száz meg száz csengetyűszó csendült meg, hatalmas bűgással szólalt meg az orgona s hangjaiba belekondult a Szent Péter-templom sokmázsás harangjainak ünnepélyes zúgása. Az énekkar győzedelmes hozsannával hirdette a húsvétot, a feltámadott Udvözítő megdicsőülését. Az Alleluja akkordjai lehangzottak a sírkápolnába, vértanu pápák, hitvalló fejedelmek, nagy tűrók és szenvedők porai köré.

Oly stílusos volt a pápasírok közt, Svéd Krisztina koporsója mellett ülni meg a római húsvétot; zengeni a Feltámadás győzedelmi himnuszát! A lamentációk s a *Vexilla Regis* után belezokogni a húsvéti alleluják mámoros örömébe, a hitbe, amely sírokat repeszt s a halál árnyékából bátor biztossággal ível az örökkévaló, túlvilági élet magasságai felé!

Ez egy igazi római húsvét volt!

Róma az *Anno santo* emberforgatagához képest most úgyszólván kihalt, de még mindig eléggé élénk képét nyújtja a világegyház egyetemességének. Minden fontosabb pontján nemzetközi a városkép. A történelem és a művészet nemzetköziségéhez itt a Krisz-

tus-hit magasabbrendű egyetemes testvérisége járul. Az Apostolfejedelem sirja mindenkié, ahogy mindenkié Krisztus.

Sokan ellentétet látnak a katolikus vallási nemzetföldrőltség és a hazafias érzés között. Igen nagy tévedés! Amennyiben nem merő antikatolikus hajsza áll e felfogás mögött, nem tekinthető egyébnek, mint finomabb fajta materializmusnak. Sokaknak annyira csak a föld a fontos, hogy még azon is megütköznek, ha valaki Istent többre tartja, mint az államot, az égieket s az örökre el nem múló dolgokat többre, mint az összes evilági vonatkozásokat. Felháborodnak, ha más nem így gondolkozik. Ámulva kérdezik, hogyan lehet vallási és egyházi szempontokat állami és nemzeti szempontok fölé helyezni. Még a szocialista sajtó is „hazafias” olyankor, mikor mi katolikusok azt hirdetjük, hogy nekünk vallási és erkölcsi dolgokban Róma parancsol, nem pedig a kormányok vagy a liberális egyházpolitikai törvények. Szemünkre vetik, hogy „idegen” hatalom törvényeit fölébe helyezzük — pl. a házasságjog terén — az állam törvényeinek, Budapesten vagy Mexikóban.

Ezen nincs mit csodálkozni, mert Marx és az al-hazafiak e téren közös talajon állnak: a materializmusén. Amely szerint nincs más szuverén testület, nincs más haza, mint az állam, az anyagi, a földi, a testi szuverénítás; mert nekik csak a matéria fontos. Nem tudják megérteni, hogy lélek is van, szellemi, természetfölötti, isteni javak, amelyek szükségszerűleg felette állnak mindennek, ami anyagi, ami helyhez és térhez kötött, ami mulandó. Nem tudják komolyan venni, hogy az a Krisztus, aki szellemkincseinek őrzésére minden államnál szentebb s minden földi közösségtől független, szuverén Egyházat alapított, nem szorítható sem egyetlen állam vagy nemzet keretei közé, — sem még kevésbbé — a nemzetek s kormányaik törvényei alá.

Amint az embernek teste s lelke van, úgy két szuverén közösségbe is tartozik: a nemzetébe és az

Egyházéba. Ha ez az Egyház emberalkotta közösség volna, akkor persze alárendelhető volna az államnak, — s innen a nemkatolikus felekezetek „nemzeti jellege —, de a Krisztus műve s Isten jogán létesült szuverénitás természetszerűleg túlhalad minden nemzeti és emberi keretet. S akkor az egyes embernek is, aki ennek az egyháznak: az Egyháznak tagja, kétfelé vannak kötelességei: az Egyház és az állam felé. Merőben földi vonatkozású kérdésekben az állam a döntő, erkölcsi és vallási vonatkozásúakban az Egyház.

Nincs tehát semmi ellentmondás abban, ha mi egyszerre katolikusok is — tehát rómaiak — és magyarok is vagyunk „elsősorban”: lelki vonatkozásokban elsősorban katolikusok, testiekben elsősorban magyarok. S épp azzal, hogy nem merülünk el a földiesség kultuszában, hogy nem áldozunk még a hazafiasság címén sem a modern pogányságnak, hogy nem vagyunk materialisták, épp ezzel válunk nemzetünknek is leghasznosabb polgáraivá. Mert éppen a krisztusi hit, kultúra és erkölcs egyetemességéből merítünk oly kincseket, amelyek azután állami s nemzeti vonatkozásban is felsőbbrendű értékeknek bizonyulnak. Így válik Róma nemzetfelettsége is végeredményben az etikai értékű hazafiasságnak legszilárdabb támaszává.

*

Valami különös véletlen folytán egyik napon éppen egy hazai református középiskola növendékei kértek fel, hogy kalauzoljam őket a Vatikán gyűjteményei közt. Szívesen vállalkoztam rá. Úgyis oly ritkán tartják érdemesnek a nemkatolikusok, hogy Rómát meglátogassák.

Egy csoport katolikus magyarral találkoztam előzőleg, akik egy hevesen antikatolikus „Keresztény Ifjúsági Egyesület” (a világszerte hírhedt Y. M. C. A. = Young Men's Christian Association) húsvéti olaszországi kirándulásának keretében vetődtek Rómába s keserűen panaszkodtak, hogy vezetőségük mindössze két és fél napot szentelt Róma megtekintésének. Ők

bizony inkább lemaradtak a nápolyi kirándulásról, de Rómát mégis csak jobban szerették volna látni, mint ahogy két és fél nap alatt lehet, meg természetesen a papánál is kívántak tisztelegni. Hogy is lehet Rómát két és fél nap alatt megtekinteni! Olyan ez, mintha valaki autón száguldana el Bécsben a Hofmuseum mellett s utána azt mondaná, hogy látta a bécsi képtárakat. Úgy látszik azonban, egyesek félnek alaposabban megtekinteni Rómát, mintha attól tartanának, hogy lépten-nyomon olyan dolgokba fognak ütközni, amelyek megbolygathatják előítéleteik hamis nyugalmát.

Az én kis reformátusaimnak természetesen nem szóltam egyetlen szót sem, ami a vallási polémiára vagy csak apologetikára is emlékeztethetett volna. Csak a tárgyakat magyaráztam. Beszéljenek azok maguk. Csak nyiljanak ki egy kicsit a szemek s lássák a kétezeréves Róma óriási kultúrteljesítményét. Aztán menjenek haza s gondolkozzanak a látottakon. Ha mást nem értem el velük, mint azt, hogy látták, hogy mi is az igazi Róma arculata, biztos vagyok benne, hogy azok a kisvárosias, gyermekes dadogások, amelyekkel egyes felekezeti agitátorok őket a kereszténység középpontjával szemben elfogulttá tenni törekcsenek, hatásuk jó részét elveszítik.

Lehetetlen Rómát látni, a Vatikán levegőjét szívni s csodálattal nem telni el a katolikus világ e középpontja iránt.

Megmutattam nekik többi közt a legrégebbi meglevő szentírási kéziratmásolatot is: a *Codex Vaticanus*t, amely a Vatikáni Könyvtár egyik vitrinájában látható. Hadd lássák, ki őrzi legnagyobb gonddal és szeretettel az Isten írott ígését. Hát még, ha azt is megmondhattam volna nekik, hogy hiszen ők is a katolikus Egyháztól kapták s neki köszönik, amire olyan büszkék, a bibliát s az Egyház tekintélye nélkül azt sem tudnák, hogy ez a Szentírás. De nem mondtam, mert nem akartam apologetizálni.

Különben jóleső érzéssel állapítottam meg, hogy

nemcsak a fiúk maguk, hanem kísérő tanáraik nagyobb része is tisztességtudó tárgyilagossággal s udvariassággal viselkedett a katolikus világközpont falai között. Sokszor így van ez: nagyon sok protestáns akad, aki a felekezeti hittanoktatás és irodalom minden gyűlölködő kirohanása ellenére nagyfokú tárgyilagosságot s tiszteletet őriz meg a katolicizmussal szemben. Sőt talán éppen azért van a felekezeti hangadók részén akkora szükség folytonos katolikusellenes hadakozásra, a befeketítés és ferdítés kíméletlen hadjáratára, mert ha ez nem volna, minden jóndulatú protestáns hamarosan katolikussá lenne . . . Amely percben a katolikusellenes előítéletek és ráfogások munkája megszűnik, abban a percben meghalt az eretnekség minden ereje.

Törekedett is az egyik tanár, mint utólag hallottam, a római őskeresztény vértanuk emlékének hatását azzal ellensúlyozni, hogy amit a Kolosszeumról s a katakombákról mondanak, merő fantázia szüleménye, legenda s Jókai-mese. A látni-nem-akarásnak egyik tipikus példája!

*

Egy ismerős magyar házaspárral egy reggel kinnjártam ismét a Szent Kallixtus-katakombákban. Mise után a trappisták vendégházában megtudtuk, hogy a trappisták közt van egy budapesti származású magyar fráter is, *fra Girolamo* (Jeromos testvér). Azonnal engedélyt kértünk a priortól, hogy beszélhessünk vele.

Tudvalevőleg a trappisták külön engedély nélkül még maguk között sem beszélnek soha, csak az előjáróval és a lelkiatyával, vagy ha mint idegenvezetők szolgálnak a katakombában. Egymás közt csak jelekkel érintkeznek. A prior csakhamar beküldte hozzánk hazánkfiát, *fra Girolamót*, a beszélgetési engedélyt is megadván neki.

Magyar trappista! Ilyen is először állt előttem életemben. Egyszerű lélek, egyenes nézésű, arcán az akaraterőnek, az aszkézisnek, a vezeklő és szigorú életnek

félreismerhetetlen nyomaival. Nagyon jól érzi magát különben a rendben s nekünk is azt magyarázza, hogy kár, hogy nem jön más magyar is a „trappába”.

— Hogyan jutott eszébe, hogy éppen ide lépjen be, testvér? — kérdezem. Erre elmondja keresetlenül, hogy ő mindig vegetáriánus volt s olyan szerzetet keresett, amelynek tagjai nem esznek húst.

— Hát itt mit esznek? — kérdezzük, mire a derék feketeszakállas testvér elmondja, hogy csak salátafélét, főzeléket s tésztát.

— Nagy ünnepeken a vaj is meg van engedve — teszi hozzá.

— Hát húst sohasem esznek?

— Soha — feleli.

— Még nagy ünnepen, karácsonykor sem? — kérdezem.

— Nem, soha.

— Hát halat?

— Azt sem.

— Tojást?

— Azt sem.

— Bort nem isznak?

— Nem, kivéve, ha beteg valaki. Akkor szabad húst is ennie.

— Mi a napirendjük, testvér?

— Hajnali két órakor van a felkelés, akkor van a zsolozsma, amely eltart két óra hosszatt. Négy és öt órakor vannak a misék, aztán a reggeli s aztán jön a munka. Ebéd után egy órai pihenés. Lefekvés este nyolckor.

Azt hiszem, sok modern ember megrémülne az ilyen napirendnek még a hallatára is és bizonytalankodik, aki ezt a szigorú életmódot, böjtöt, virrasztást ostoba önkínzásnak tartaná. Van, aki a katolikus aszkézisben az evangélium meghamisítását látja, s csak nemrég olvastam valami debreceni felekezeti nyomtatványban hosszas evangéliumi ömlengést a böjt ellen. Pedig éppen az evangélium alapján álló ember-

nek nem volna szabad felednie, hogy az Isten Fia maga is bőjtölt és virrasztott.

Ezek a derék trappisták nemcsak példát adnak, hanem vezekelnek is és bizonylyan nem annyira a saját, mint inkább felebarátjaik bűneiért. Legyetek hálásak nekik, modern, elpuhult emberek; ki tudja, nem vilálmháritók-e ők, akik az Ég méltó haragjának mennyköveit vezetik el fejetek felől! Az ő házuk csendes akadémia: azt a tudományt tanítják benne, amely a mai világban leginkább elsikkadt s amire éppen ma legnagyobb szükségünk van: az önmegtágadás és önműködő tudományát. Ha mást nem tennének a szemlélődő rendek, minthogy a hősies önfegyelmezésnek eleven erőit állítják oda élő példán a petyhüdt, akaratbeteg világ elé, már ezzel megérdemelnék a létjogot a földön, legalább annyit, mint amennyi létjogot és szabadságot a lelkek üzletes mérgezői, a félrevezetés és erkölcstelenség apostolai követelnek maguknak és élveznek is bőven.

A modern világ persze mást nem lát a trappistákban és karthauziakban, mint egzotikumot. Ennek a magasabb megértésnek szimbolumaként hat, ahogyan egy pesti ember számolt be odahaza a Certosában tett látogatásáról. Hallott valamit a Memento mori-köszöntésről s ezt így adta tovább:

— Tudjátok, a karthauziak sohasem beszélnek egymással; csak, ha ketten találkoznak, azt mondják egymásnak: Salto mortale!

*

A húsvét hete bizonyos hivatalos teendők elvégzése után természetesen barangolással telt el az ókori, középkori és újkori Róma nevezetességei között. Sok régi ismerőst köszöntöttem bennük újra. Az Aventin-hegyen társammal megtekintettük a Sant' Anselmót is s az oltárt, ahol Serédi bíborosunk évek hosszú során át reggelenkint miséjét mondta.

Kilépve a kolostor melletti térre, bájos kis jelenetben volt részünk. Nagy sereg kisleány, valamely közeli

iskola növendékei, játszott, labdázott, ugrott kötél a napfényes téren, meg odébb a százados ciprusok árnyában. Alighogy elnéztük e festői látványt, a leánysereg egyszerre abbahagyta a játékot s rohant felénk. Kedves közvetlenséggel mindjárt megostromoltak engem szentképért (*Padre, mi da un santo!*) s aztán kisütötték rólunk, hogy úgy-e *forestieri*-k, idegenek vagyunk.

— Igen —, mondjuk.

— Milyenek? — kérdi egy kis szöske. Mondom nekik:

— *Indovinatelo*; találjátok ki! — Hát találgatnak.

— *Inglese*? „No” —, mondjuk mi. „*Americani*?” „No.” „*Tedeschi*?” „No.” „*Francesi*?” „No.”

A gyerekek türelmetlenek. Mi a csuda lehetünk hát? És sorba találgatják: Spagnuoli? polacchi? cecoslovacchi? jugoszlavi? irlandesi? russi? greci? austriaci? svedesi? norvegesi? ... Hát mindez nem vagyunk? Hát akkor talán nem is erről a világról valók vagyunk. Mert ők már minden elképzelhető nációt felsoroltak. Csak nem vagyunk törökök? vagy éppen kínaiak?

A világért nem jutott volna eszükbe, hogy magyarok is vannak a világon. Meg is feddettük őket szelíden a földrajzi tudományuk fogyatékoságáért. Az egyik kis huncut erre elkezd kérkedni:

— De úgy-e, Itália szebb, mint Magyarország?

Nem adjuk magunkat olcsón, kételkedve rázogatójuk a fejünket; mire a kis rövidhajú huncutka elkezd magyarul, hogy:

— *Ma sì, ma sì. L'Italia e il giardino di Europa.* — De igen, de igen! Olaszország Európa kertje. S hogy Rómában mennyi a látnivaló, az ókori emlék, „*i monumenti di antichità*”.

Most már azért sem hagyom abba a szópárbajt s rámutatok a lehangosabb kis huncutra:

— *Anche tu sei un monumento di antichità?* — kérdem. (Úgye, te is ilyen ókori emlék vagy?)

A nyelves kis jószág élénken tiltakozik a sértés ellen:

— *Ma no, Padre, ma no! Noi siamo giovane, con*

*capelli corti e la veste corta, corta...*¹ — s közben olyan veszekedett gráciával mutat a rövid hajára s a rövid szoknyácskájára, mint egy gyakorlott színésznő.

A huncutkáját, gondolám magamban, hát nálatok már ebben a korban is ennyire tudatosan viselik a bubit meg a rövid szoknyát, hogy már tízéves kis iskolásleánykák ezzel akarják a férfiakat leverni a szóharcban, még a *Padré*-t is beleértve?

Ó, divat, divat, te szörnyű és bohó hatalom, mely egyszerre lépsz fel Londonban és New-Yorkban, Budapesten és Rómában s egyformán hódítod meg a női hiúságot a tízéves gyermekben s a gyermeket játszó nagymamában! Hiszen nini, mit lát szemem: ott meg egy sötétbarna bőrű indiai fruska száll le nagy pihegve az autóbusról, s annak szintén egészen európaiasan van bubira vágva a haja. Hát még a konzervatív Ázsia is készséges rabszolgájává lesz a divaton keresztül Európának?

*

Másnap magyar ismerőseim gyönyörű szép kirándulásra hívtak meg a *Castelli Romani* s az *Albánói-hegyek* közé. Sorba látogattuk a Nemi-tó és Albánói-tó környékét, *Castel Gandolfót*, a pápai nyaralókastélyt, majd felkerültünk a *Rocca di Papa* festői magasára s innen még a csaknem 1000 méter magas Monte Cavo csúcsát is megmásztuk.

Feljegyezni való ezen az úton egy dolog akadt: a gallorói kegytemplomnak egy érdekes nevezetessége. Galloro kis város a hegyek közt, hol valaha nagyban folyt a rablóvilág betyárélete. A városka temploma kegytemplom s a kegykép körül, mint másutt, itt sem hiányoznak az oltár köré köröskörül nagy tömegben felakasztott *ex voto*-ajándékok. Csakhogy itt nem ezüst-, arany- és viasztárgyak az *ex voto*-k, hanem — látványnak is hátborzongató — valóságos ember-

¹ Dehogy, páter, dehogy! Mi kislányok vagyunk, rövid hajjal s jó rövid szoknyában.

gyilkoló kések és török, amelyeket az itt megtért szegénylegények akasztottak fel a Szűzanya oltára mellé hálából a megtérésükért...

Különös, változatos formájú ravasz szerszámok ezek a betyárfejszabványok: az egyik hosszú, széles konyhakésre emlékeztet, a másik tömzsi, valóságos torzsavágó, a harmadik vékony, hosszúkás árhoz hasonlít. S van itt belőle vagy harminc: az albánói hegyek betyárvilágának bús emlékei. Ki tudja, mennyi embervér tapad ezekhez a gonosz szerszámokhoz, amelyek itt most békés, szent tértelenségben rozsdásodnak az oltár körül a falakon, mint ama megtért lator szaktársainak bűnbánati jelvényei, aki szintén a Szűzanya közelében tért meg a Szelídség és Szeretet Istenéhez!

Velence, április 18.

A sok érdekes, kedves apróságból, ami az emberrel ilyen úton úgy előadódik, már csak egyetlenegyet jegyezzünk még ide a visszautazásból. Itt történt az eset, ahol most jegyezgetek: Velencében. Mert hát visszafelé menet itt szálltam meg, ismét rendtársaim között. Nono, semmi különös nincs az esetben, még csak nem is eset voltakép, csak röpké élmény, megfigyelés, pillanatfelvétel, amiben éppen csak az az egy a különös és borzasztó, hogy nincs benne semmi különös.

Szinte nyár volt már Velencében, mikor odaértem, s hogy egy fél napot itt várnom kellett, nekivágtam a jól ismert laguna-városnak, mint a hengegő idegenek szoktak: csak úgy térkép és vezető nélkül. Aminek Velencében legfőlebb az a káros következménye, hogy a barangoló néha szinte nekimegy a víznek, mert nem veszi észre, hogy az út, amelyet választott, egyszerre csak vízben végződik. Ilyenkor vissza kell fordulni s olyan utat keresni, amelynek szárazföldön is van folytatása, s persze ily alkalommal el kell viselni s kis utcai nebulók vigyorgását, akik ezen a visszaforduláson mindjárt észreveszik a tájékozatlan idegent. Meg el kell viselni persze a *gondolieri*-k felkínálkozását,

akik ilyenkor azonnal egész retorikájuk kibontásával sietnek megmagyarázni neked, hogy vízhalált halsz, ha menten rájuk nem bízod magad.

Nem mondom, kedvem is lett volna egy félórára sétaautózásra a vízen, de nem szeretem csak úgy a magam mulattatására dobálni a pénzt s az igazat megvallva, szörnyen nevetségesnek is találtam a sok semmittevő németet meg angolt, akik egy-egy gondola ülőkéjén hátrafeszülve, kidüllesztett potrohhal, keleti kényelemmel s mohó életigenléssel élvezték a gondolázás sportját. Semmi kedvem sem volt példájukat követni. Különben gyalog is eltalál az ember a zeg-zugos csatornák közt, ahova akar: a *San Marco*-térre, a *Ponte di Rialto-ra*, a *Frari*-ba, a *Fondamenta Nuove-ra*. Tudniillik ez utóbbin volt az én szállásom, csaknem szemben a temetővel, amely itt különálló, festői szigeten van; a halottakat itt vizen viszik ki végső földi nyughelyükre.

Másnap pazar, nyárias reggelre ébredtem. Csak úgy szikrázott a tengeren a napfény. Ablakomból varázslatos látvány nyílt a csillogó habfodrokkal teleszórt tengerre s odébb a rakodópartra, hol vidám csevegéssel szállt fel a vaporettóra a San Michelébe induló közönség. Mindenütt vidám emberek, gondolk, ének és napfény. Egy darab paradicsom, gondoltam, s örömmel merültem el a párázó, szikrázó velencei reggel szemléletébe.

Mégis csak szép a világ! incselkedett velem valami világias hangulat.

Egyszer csak — feketeorrú gondola tűnik fel a vizen szorosan az ablakom alatt; két szálás gondolás vezeti a csónakot lassú, egyenletes, néma evezőscsapásokkal. De a lágyan sikló gondola közepén ezúttal nem vidáman sütkérező németek vagy angolok, nem gitározó, bohón suttagó szerelmes pár, hanem egyetlen utas — fekete, keresztes lepellel leborított koporsó. A napsütéses, kacagó, vidám habokon ott úszott a halott, utolsó úticélja: a sötét, cipruszos sziget, a

temető felé, mint egy kúszó, fekete kígyó, a virágok között.

Oly kegyetlen volt ez a hirtelen ellentét élet és halál, aranyszínű, szikrázó, paradicsomi táj s a némán úszó koporsó között, hogy szinte fájt. S alig ocsúdtam fel meglepetésemből, követve szememmel a lassan sikló halotti gondolat, íme, másik gondola jön a nyomában, szintén halottal. Ezúttal gazdag, széles, díszes érckoporsóban, fekete lepel nélkül. Az előbbi talán valami szegényebb emberé lehetett, emez bizonyosan valami jobb módúé.

A két gondola lassan, hangtalanul siklott tova a vizen, mint a halál rémülete az élet és öröm sugárzó özönén. Eszembe jutott a *Mette*-zsoltár refrénje Weber *Dreizehnlinden*-jéből:

Zittert! In des Lebens Mitte
Sind vom Tode wir umgeben.
Auf der Haid' ein Wolkenschatten,
Fährt dahin das Menschenleben!

Alig tudnék élesebb ellentétet elképzelni, mint ezt a mosolygó, dalos, napfényes velencei reggelt s a halálnak ezt a belesüvítését az élet pazar ragyogásába köröskörül. Íme, így végződik hát az élet itten is; itt is elfogy a dal s a napsütés, a gitár s a romantika, itt is koporsó a vége örömnék, bajnak, szerelemnek, vigaságnak, harcnak és reménynek, „Lahme Füße, flinke Füße — in die Grube gehn sie alle”.

Ezt a gyászmenetet a Canal Grandén csónakázó idegenek nem veszik észre; még maguk a velenceiek sem igen. Sutttyomban, nesztelenül takarítják el a halottaikat: ne zavarják az életélvezők örömét. Van valami sunyi gyávaság abban, ahogy az ember mintegy nem akarja bevallani még önmaga előtt sem esendő, rövid-életű voltát.

Ilyenkor, reggel, mikor még talán maguk a gyászolók is alusznak, amikor kevesen látják, viszik ki a temetőben való felravatalozásra a halottakat, szinte lopva, mint ahogy az előkelő szanatóriumokból titkon,

éjnek idején, apró hátsóajtókon lopják ki a halottaskocsira a napközben elhaltak hulláit. Nehogy az emberek valahogyan észrevegyék, hogy mekkora úr a halál s hogy a legjobb szanatórium is inkább *moritórium*, halálház, mint gyógyház. Velence nem akarja elveszíteni jókedvét, azért így suttyomban lopatja ki halottait a temetőbe; az embereknek nem szabad elrontani a mulató kedvüket.

Hadd higgyék, hogy örök az élet s hogy kora még az elmúlásra gondolniok! Azért csak hajrá, gitárdal és gondola, üzlet és pénz és önfeledt életélvezés! Sohasem halunk meg!

A San Marco-tér s a Canal Grande fényes látványosságai mellett ennek a két fekete halálgondolának a képe kísért ezúttal haza a lagunák városából. Haza, a próza s a mindennapi, egyhangú kötelességteljesítés szürkeségébe. Építeni az embertársaknak az utat a lagunák és sóhaj-hidak között a jobb és biztosabb élet felé, amelynek ragyogása nem végződik koporsóban. derűje nem borul el temetői ciprusok között.

Egy megtért ember mondotta nekem egyszer, hogy azelőtt nem gondolt a lelkiekre, csak a földi dolgok „realitásával” törődött. Mily tévedés rejlik e szóban: földi dolgok *realitása*! Hogyan lehet az realitás, ami egészen biztosan irreális, mert elmerül az enyészet örvényében! Mennyivel reálisabb az a maradandó világ, amelyet ma ugyan még nem látunk s kézzel nem fogunk, de amelynek létéről, reális voltáról akkora tanú nyújt bizonyosságot, mint Jézus Krisztus, s amelynek realitása mellett bizonykodik az észen és kinyilatkoztatáson kívül a történelem is, a kultúra, az erkölcs, a szeretet, a szépség, a béke és rend történelme s ennek a történelemnek évezredes, változatlan, sugárzó középpontja: Róma...

Jó volt megint látnom téged, hit és erő szent városa. Jó volt megmerülnöm megint egyszer a benned lakó nagy gondolatok, krisztusi biztatások üdítő vizében! Eltelnem kétezeréves varázsoddal! Harc és munka, sok emberi gyűlölet, rosszaság, hazugság, alacsonyság,

kicsinyesség és esztelenség között a természetfelettség realizmusának biztató, örök mosolyával!

Csalóka fények s úszó koporsók közt azóta is oly jó vissza-visszatérnem gondolatban hozzád, ódon falaidhoz, földalatti sírüregeidhez, diadalmas kupoláidhoz: a húsvét s a feltámadás örök reményeihez, amelyeket öt világrészen és kétezer év óta legékesebben szóln, Róma, te hirdetsz a bajbaszakadt emberiségnek!

„Katalin háza.”

Siena, 1933 május.

Mindig mélyen megható, ha az ember a világnak olyan vidékeit járja, amelyek nagy történelmi eseményeknek voltak kiindulópontjai. De különösen megkapó, ha látja, hogy ezek a nagy történelmi események s gyakran éppen a legnagyobb hatásúak, milyen hihetetlenül igénytelen környezetből sarjadtak ki.

Szűk sikátorok, barlangok, alacsony kis cellák árnyékából törtek elő verőfények, amelyeknek sugárzása évszázadokon át tartott. Az ember tapogatódzva, ámulva jár ezeken a sötét, szegényes helyeken s csodálkozva kérdi: hát ilyen eldugott, szerény talajon is születhettek nagy emberek, égtek szárnyaló gondolatok, világhódító elhatározások? Subiaco, Assisi, Montserrat és Manréza: éppen ti lettetek világot megújító mozgalmak bölcsője?

A betlehemi barlang csodája, úgy látszik, sokszor megismétlődött századokon keresztül. A szellemet nem köti tér, a lélek méretei nem igazodnak külső grandiozitáshoz, ranghoz, pompához, még helyzeti energiákhoz sem.

Kevés helyen kapják meg ezek a gondolatok az embert oly elevenen, mint Sienában. Ha időnként az autobus nem verné fel a városka csendjét s nem látna az ember jobbra-balra fasiszta jelvényeket s a polcokon ujságokat, szinte azt hihetné az utas, hogy itt elaludt az idő s még mindig egyezernyolcszáz és egynéhányat írnak.

A szűk utca egyik kicsiny térré táguló pontján a kövezők éppen a köveket recézik, nehogy csúszósak legyenek, mikor az emberek fel-lekapaszkodnak az elég meredek utakon. Egészen így kopácsolhattak 500 év előtt, 600 év előtt. Itt nem változnak a divatok.

A városka főtere, a világhírű sienai piac, maga az olasz fantázia, maga a középkori lendület és merész eredetiség. Hatalmas, félköralakú tér, amely erősen lejt az alatt épült s a félkört elvágó széles homlokzatú Palazzo Publico felé. A híres városháza valósággal gödörben fekszik; onnan nyúlik ki a maga 102 méter magas, oromzatos tornyával. Valamikor ez a városháza egyúttal országháza volt, kormányzóság, amikor Siena még a független olasz liliputi köztársaságok közé tartozott. Ezen a hatalmas, félköralakú téren hangzott fel egykoron a város nagy szülöttjének, a ferences Szent Bernardinónak csodálatos ékesszólása: azok a 3—4 órás bűnbánati prédikációk, amelyet csak a nép s az előkelőségek hangos bűnbánati zokogása és a „Misericordia!” felkiáltásai szakítottak félbe.

Ezen a téren van a híres, régi primitívtségében is megkapó Chigi-palota. Ime, amott VI. Pius pápa lakott, amikor a francia forradalmárok katonasága elhurcolta Rómából s egyideig itt tartotta fogva. A Chigi név VII. Sándorra emlékeztet, aki szintén itt lakott; a híres kölni nunciusra, aki a 30 éves háború végén s a westfáli békekötésben szerepelt s a kor egyik legjelesebb diplomatája volt, bár azután mint pápa, csak részben váltotta be a hozzáfűzött reményeket. Fényes nevek egész sora fűződik ehhez a városkához: a vallás, a történet, a művészet kiválóságainak nevei, aminthogy általában Olaszországnak alig van pontja, ahol ne találkoznánk az emberi élet e három legelőkelőbb megnyilvánulásának kiválóságaival. A Piccolomini-palota a híres humanista pápa, II. Pius emlékét idézi fel.

Van szomorú emlékezés is: innen Sienából indult ki a Socinusok mozgalma, ez az újkori ariánizmus, amelyből nálunk az unitárius szekta eredt s idevaló

volt a szomorú emlékezetű Ochino, aki a kapucinusok jeles vándorszónokából lett az egyházellenes forradalomnak egyik hányatottélettű vezére.

*

Ezúttal mindez csak másodsorban érdekelt engem. Még a világhírű dóm is, az olasz gótika páratlan remekműve, amelyet már a 12. században kezdtek építeni, s amely, ha teljesen kiépítik, a világ leghatalmasabb székesegyháza lenne, most csak másodfokú érdekesség maradt. Sienának legfőbb egyháztörténeti nevezetessége szerény megítélésem szerint mind nem ez volt, hanem az a nyomorúságos, meredek, keskeny és rosszul kövezett sikátor, amelynek egyik vakolatlan házán ez a primitív ősi felírás aranylik a látogató szemébe: *Katryne Domus*.

Katalin háza!

Itt született és élt tehát Siena legnagyobb leánya, sőt Európa s a világ egyik legnagyobb nőalakja: Sienai Szent Katalin.

Nem tudom, szíves olvasó, megfigyelted-e: a közvélemény s az általános, liberális történeti szemlélet előtt a „szent” szó már bizonyos pejoratív, rontó és kicsinyítő értelmezést nyert. Mihelyt valaki „szent”, már nem szokás komolyan venni, nem szabad az emberi nagyságát sem elismerni, hanem át kell engedni őt a jámboroknak és az Egyháznak. Tegyenek velük, amit akarnak. „Szent” volt valaki? Akkor bizonyos sokat imádkozott és sokat sanyargatta magát, egyébként bizonyos együgyű és jelentéktelen személyiség volt. Aquinói Tamás, Pauli Vince s a többiek. Ha nem szentek volnának, a világ harsogná a nevüket...

Sienai Szent Katalin óriási történeti jelentőségét talán szintén az a körülmény homályosította el a ma még uralkodó és divatos történeti szemléletben, hogy szent volt és szentnek nevezik. Ha nem a mienk volna s ha nem neveznök szentnek, bizonyos többet hallana róla a világ. Így pedig még a családi nevét is kevesen

ismerik: Benincasa Katalinról a hitbuzgalmi írókon kívül úgyszólván senki sem beszél.

Ez az egyszerű sienai hajadon, ez a harmadrendi dominikána az egyháztörténet egyik legszomorúbb korában élt, mindössze 33 évet s ebből a kisedet, szegényes házból, a gyapjúfestő Benincasa házából indulva ki — mint ennek 25 gyermeke közül az utolsóelőtti — vitt végbe olyan nagy tetteket, aminő pl. a pápának Avignonból való visszahozatala volt.

A zendülő s éppen ezért interdiktum alá vetett Flórenc, amelyet az interdiktum a kereskedelmi érdekeiben is élénken érintett, végre nagy nehezen hallgatott Katalinra s őt küldte közvetítő követül a pápához. A sienai hajadon számárháton indult neki az útnak, húsztágú követség élén, Avignon felé. Pedig a küldöinek előzőleg elég kemény szavakat mondott és írt. Leveleit lehetetlen olvasni csodálkozás és megatódás nélkül. Micsoda nyíltsággal, milyen egyenes, ostorozó szavakkal lobbantja szemére a signoriának hűtlenségét s engedetlenségét Krisztus helytartója iránt! S ugyanakkor mennyi nemes mérséklet, mennyi mély evangéliumi gondolat és átélés, milyen lehellétszerű, légies finomság, természetfeletti érzés lengi át minden intelmét, kérését, szemrehányását s oktatását!

De nemcsak a zendülő Flórencet figyelmeztette mulasztásaira, hanem a bíborosokat, sőt magát a pápát is. Így szólt XI. Gergelyhez, aki összes bíborosaitól környezve fogadta őt:

„Kérlek téged, Szentséges Atya, kövesd férfias bátorsággal Krisztust, akinek helytartója vagy! Ne félj a viharoktól, ne félj hűtlen gyermekeidről, akik ellened fellázadtak. Isten veled lesz! Gondoskodjál a lelki dolgokról, jó lelkipásztorokról, jó helytartókról a várossádban, mert a rossz lelkipásztorok és rossz helytartók miatt jött ez a lázadás! Teljesítsd, amit szent sugalmazásra kezdettél: jöjj vissza Rómába és indíts keresztes-hadjáratot! Semmi halasztás többé!... Emeld fel a kereszts lobogóját, mert a kereszts illata hozza el majd a békét... Nem ismerek más utat az eltévedt bárá-

nyok visszanyerésére, mint a szeretetet... Azért kérlek a Megfeszítettre, tedd meg nekem azt az irgalmat, győzd le jóságoddal az ő rosszaságukat... Tied vagyunk, Atyám, jöjj s én ígérem neked, a vad farkasok, mint szelíd bárányok fogják a fejüket öledbe tenni... Az önzés megmérgezte a világot és megtámadta az Egyház misztikus testét; pusztulásba vitte az Úr menyasszonyának kertjét s rosszillatú virágokkal töltötte el azt... Földi levegő, pompa és hiúság harapódzott el... A lelkipásztorok bűnei azok, amelyek az alattvalók lelkébe sötétséget s halált visznek... Kapzsiságból kereskedők s uzsorások lettek. Kiszívják alattvalóik vérét s csak azt szeretik, aki pénzt ad nekik... Szeretett jó Atyám, jöjj vissza Rómába, mihelyt csak lehet; a Keresztrefeszített izeni neked általam: ne félj semmitől! Ha nem teszed meg kötelességedet, akkor kell félned!"

Katalin célt ért: XI. Gergely pápa 1377-ben Rómába tette vissza a pápaság székhelyét. A sienai szűz öröme azonban nem volt tartós: VI. Orbán szerencsétlen mezevsége alkalmat adott az egyenetlenkedések kitörésére s hamarosan bekövetkezett az Avignonnál is nagyobb csapás: a nagy nyugati egyházszakadás.

Katalin újra akcióba lépett.

Lángszavakkal kelt mindjárt a szakadás kezdetén a törvényes pápa, VI. Orbán védelmére. Az ellenpápához csatlakozó, pártütő bíborosokat nem átalta „emberi alakba bújt ördögöknek” nevezni. Fejedelmekkel, országnagyokkal, püspökökkel levelezett, hogy a törvényes pápa engedelmisségére vezesse vagy abban megtartsa őket.

Kisebb érdeme, hogy az olasz nyelvet oly páratlan tisztasággal s csínnal kezelte, hogy levelei Dante és Petrarca mellett az olasz klasszikusok sorába emelik.

E mellett a keresztény életszentség csodás magaslataira emelkedett. Hét éves korában szüzességi fogadalmat tett s még szinte gyermek volt, amikor abban a vigasztaló látomásban részesült, amelyet azóta anyyi

festmény örökített meg: Krisztussal jegyezte el magát. Éveken át nem vett magához más táplálékot, mint az Oltáriszentséget...

*

A *Katryne Domus* papja megmutatta nekem a követ, amelyen Katalin aludt; a kicsiny ablakot, amelyen keresztül a szegényeit táplálta. Megengedte, hogy abban a szobában misézzem, amely a nagyszámú családnak nappalija volt s amelyet azóta Baldassare Peruzzi kápolnává alakított át.

A lelkem elmerül a történeti emlékezések acélfürdőjében. Itt, ezen a ponton megint egyszer meghatóan nyúlt le a világ sorsának intézésébe a Gondviselés. Itt hozta létre titokzatos hatásainak egyik legfeltűnőbbjét. Itt, ezeken a nyomorult köveken, ezekben a szűk odukban teljesedett legragyogóbban a Megváltó ígérete, hogy Anyaszentegyházát nem engedi a poklok prédájává lenni, emberi önzés, ostobaság, góg, politika, haszonlesés áldozatául esni. Péter néha gyenge s akkor Pál erősíti meg. Szép Fülöp ármánya, a francia politika világuralmi törekvései helytelen lépésre, Róma elhagyására bírták rá a pápákat s egy kisvárosi iparosleányka volt az, aki 72 éves távollét után helyes útra igazította őket. Katalin megszégyenítette Szép Fülöp minden politikai sakkhúzását, megsemmisítette minden pirrhusi győzelmét.

És Caterina da Siena mindezt forradalom nélkül csinálta meg. A zendülés, az engedetlenség, a tiszteletlenség minden, mégoly halvány árnyéka nélkül. Reformátor volt a legjavából, de a későbbi úgynevezett reformátorok minden elvakult szenvedélyessége s képtromboló fanatizmusa nélkül. Soha egyetlen törvénytelen lépésre nem ragadtatta magát, csak sírt, imádkozott, kért, könyörgött s az Isten büntetésével fenyegetett. És győzött. Pedig ez a győzelem is milyen tövises volt! A felingerelt olaszok nem akartak francia származású pápáról hallani s ő hazahozta a francia XI. Gergelyt s

rávette a forrongó, lázongó rómaiakat, hogy hódoljanak meg neki engedelmesen és szeretetettel!

Csak mikor életének második gigászi feladatához fogott: a meginduló nyugati egyházszakadás visszaszorításához, érezte erőinek hanyatlását s szíve megszakadt fájdalmában, amikor a törvényes pápa, a nemes szándékú, feddhetetlen életű, de oktanul szigorú s tapintatlan VI. Orbán még a saját párthíveit is elidegenítette magától s a szakadás egyre terjedt.

Katalin teste nem pihen a saját házában. Odavitték Rómába, a S. Maria sopra Minervába, Michelangelo diadalmas Krisztusa mellé. A homályos, gótikus templom mintha azt a kort jelképezné, amelyben Katalin élt, a középkor végének azt a nyomott, zavart levegőjét, amelyet a hivatásukról megfeledkezett keresztény nagyk, egyháziak és világiak borítottak Krisztus országára. Katalin ma is virraszt s győzelmének szimbolumaként Michelangelo feltámadott Krisztusa az Egyház új és új talpraállását jelképezi. Hirdeti emberi mulasztások s gonoszságok után a szentek diadalát s a hit tisztaságának továbbélését időtlen időkig...

Katalint nagy földije, a frivol humanistából őszintén megtért s később a pápai trónra emelt II. Pius avatta szentté 1461-ben.

*

Róma. — Sienából ismét Rómába vezet az utam.

Róma... Szenttéavatás a San Pietróban. Az ősi, hagyományos pompa felvonul ismét. Történet, művészet, vallás a legszebb kincseiket hozzák ide s bontják ki az Apostolfejedelem sírja körül.

A tribünökön a diplomáciai testület, a máltai lovagok, egy egész nemzetközi világ. A diplomaták között egy szálas férfi, mellette két alacsony: De Valera, Dollfuss, Schuschnigg. Körülöttem Abbé Merklen, a Croix főszerkesztője, François Veuillot, P. Muckermann Frigyes, Conte Dalla Torre. A katolikus sajtó vezérkara. Akiket XI. Pius, igaz, hogy némi erős optimizmussal, úgy jellemzett, mint akik képviselik itt a nagy összes-

ségek összességét, vagy legalább megközelítőleg azt. „La totalità, o quasi, delle totalità, o quasi!” Csak nagyon messziről megközelítőleg, sajnos.

A katolikusok világszerte nagyon befelé élnek, a kifelé való élethez kevés az érzékük. Még a katolikus gondolat hivatásos képviselői közt is akad elég, aki ma sem érti, hogy katolikus sajtóra szükségünk van s nem tudja belátni, miért ne szegődjék ahhoz a szürke világnézetű sajtóhoz, amelyet ő „érdekesebbnek” talál. Érdekesség, ellenzékiesség, némi szenteltvízzel időnkint megfröcskölt liberalizmus fontosabb szempont sokaknak, mint a katolicizmus; legalább is tízszer előbb megbocsátja az utóbbinak hiányosságait, mint az előbbieket.

Felvonulnak a bíborosok. Világnevezetességű emberek vannak köztük: Ehrle, Gasparri, Segura. Engem egynek a látványa köt le valamennyi közül. Magas, szikár, aszkétaarcú, még eléggé fiatal kardinális, sugárzó intelligenciájú megjelenés.

Pacelli, a bíboros-államtitkár.

Arca fájdalmas, gondteli; szinte látszik rajta, hogy egy világegyház terhét viseli a vállán, kimondhatatlan felelősségeket. És ezeket a felelősségeket látnivalólag mélyen át is érzi. Végtelenül imponált nekem az a gyermekded, szinte apácás áhítat, ahogy ez a nagy ember azonnal, hogy a helyére ért, elővette a breviáriumát s mély, átszellemült imába merült. Látszott rajta, hogy nem érdekli semmi más. A pompa, a látványosság, a jelenlevők, a tömeg, amely őt figyeli, mindez látnivalólag nem tett rá hatást, érintetlenül hagyta a lelkét. Szenvedőn, oltalmat keresőn, Istent szomjazón, meghajolt fővel s lecsukott szemmel mélyedt el áhítatába.

Úgy éreztem e percben, hogy nekem is imádkoznom kell most ővele és őérte.

Hátha ő lesz a legközelebbi pápa... Domine, ostende, quem elegeris. Uram, mutasd majd meg, kit választottál...

Kihallgatás a Vatikánban...

A Bernini-féle Sala Ducale nehézstukkós, aranyo-

zott drapériái alatt ma olyan zarándokcsapat vár a pápai kihallgatásra, amely még ezekben a sokat látott termekben is ritka. Írók és újságírók nemzetközi zarándoklata hódol a Szentséges Atyának. Mindenféle nyelvűek s mindenféle országból valók, mint az már megszokott dolog itt, a vatikáni termekben. Van itt német és francia, görög és norvég, spanyol és délamerikai, litván és orosz, sőt még kínai is: egy fiatalember, aki gyalog zarándokolt el Szingapurból Rómáig... Csekély két esztendő telt el az úton. Az európai kultúrországok természetesen teljes számmal képviselve vannak, leginkább a franciák és a belgák.

*

Jön a Szentatya, nemesi gárdája s a szolgálattevő, lila reverendás kamarások között... A gyakran látott, megszokott s mégis mindig ünnepélyes kép... A pápa áldásra emeli föl kezét, a halászyűrűst. Minden negyedik-ötödik zarándokhoz szól is néhány szót. Nagyön halvány az arca, szinte üvegszerű.

Trónjára lép s helyet foglal. Ott állok oldalt tőle a sarokban s figyelem. Íme, itt ül előttem fehér reverendájában az ember, aki a legcsodálatosabb, legvitatottabb s legmaradandóbb hatalmat képviseli a földön. A szellem, a lélek, a természetfelettség hatalmát. Ezekről az ajkáról, ezekből a fehér kezekből indul ki a tanítás, az útmutatás, amelyet százmilliók lesnek és követnek. Ó, nemcsak az a négyszázmillió, aki katolikusnak nevezi magát. Nem, hanem sokkal többen. Van, aki el szeretné hallgattatni magában a pápa szavának visszhangját; van, aki fogcsikorgatva veszi tudomásul a pápaság tekintélyének minden gáncs és félremagyarázás mellett is újabb és újabb növekedését. De nem változtathat a tényeken. Ez a trónszék itt előttem, ez a halk zengő, erős és meleget sugárzó hang, ezek a nyugodt gesztusok, ezek a szemvillanások egy világnak diktálják az ütemet. Nem a technokrácia s nem a kereskedelmi világnak talán, nem is a gyűlölködés és politika világnak; de hát vannak más világok is.

A pápa beszél s közben a lelkem vissza-visszaszáll

Sienába, a *Katryne Domus*-ba, Szent Katalin házába. Az a gyenge nő a világ legfőbb és leghatalmasabb tanítómesterére is hatással tudott lenni. S rajta keresztül egy egész világra, az Egyház egész fejlődésére. Pedig neki semmi sem állt a rendelkezésére más, mint az ima, az elmélkedés, a kérő és könyörgő szó. Ma nekünk, Krisztus modern bajnokainak, a katolikus sajtó és irodalom munkásainak mennyivel könnyebb a helyzetünk! A modern technika és közlekedésügy minden vívmánya rendelkezésünkre áll, hogy százezerszámra hódítsuk vissza a lelkeket az igazság és Krisztus számára. Honnan van az, hogy ennek ellenére és számos hangos kísérlet után is oly lassan és nehezen érvényesül rajtunk keresztül a lélek szava és az igazság tüze?

Katryne Domus! Valahol ott kell a hibának lennie, hogy mi nem vagyunk úgy tele hittel, természetfölöttiséggel, Istenbe merült lelkülettel és önfeledéssel, mint ahogy ezek az égbenyúlóan nagy lelkek, gyenge nők és szerény harmadrendiek voltak. A világot nem lehet tankokkal, bankokkal, még rotációsgépekkel sem Krisztushoz hódítani, csak akkor, ha hit él bennünk, de sziklát robbantó hit. És szeretet, de hegyeken, akadályokon, földön és poklokon átcsapó szeretet...

A pápa beszél s közben eszembe jutnak azok a jelentségteljes, messzeható szózatok, amelyek eről a trónszékről, már csak XI. Pius személyén keresztül is, elhangzottak. *Divini illius Magistri, Casti connubii, Quadragesimo anno.* A nevelés feladatai, a házasság s a család tisztaságának védelme, a társadalmi újjászervezés problémái. Tiltakozó szavak a lelkiismeret s a vallás eltiprói ellen; Mexikó, Oroszország, Spanyolország hóhérai ellen... Keményvágású, bátor szavak, amelyekben a pápa szót emelt a divatos és hatalmon lévő irányok túlzásai ellen: egyes fascista túlkapások ellen is, a nemzeti gondolat túlzásai és elfajulásai ellen is... A *Cathedra Petrinek*, Péter tanszékének csakugyan senki sem vetheti szemére, hogy néma maradt volna a kor tévedéseivel szemben.

Azt mondják, hogy Róma jó teológus, de rossz pszichológus. Lehet, mert az opportunizmus sohasem volt nagyon otthonos a Vatikán termeiben. Kiméletlenségig menő nyíltság és igazságszeretetet inkább. Milyen éles szavakkal ostromolta kora tévedéseit X. Pius! A háború örületét XV. Benedek! Az álbölcselet s az állami mindenhatóság kinövéseit IX. Pius és XIII. Leó! És ő előttük hosszú sorban a pápák mind, fel VIII. Bonifácig és VII. Gergelyig, sőt Nagy Gergelyig és Nagy Leóig! Micsoda tradíciói vannak ennek a háznak!

Pedig a körülmények, amelyek közt a Cathedra Petri tanítása fel-felhangzott, milyen különbözők voltak az évszázadokon keresztül! Még csak 50, 100, 150 éve milyen egészen más volt a pápaság világhelyzete, mint ma!

50 év előtt például a pápa fogoly volt, önbecsületének foglya, aki nem léphetett ki saját méltóságának megtagadása nélkül arra a földre, amelyet tőle a nyers erőszak jogán elraboltak s amelyen szuverénitását sem ismerték el. 100 év előtt a pápaság a forradalom pusztításai s a napoleoni önkény hatása alatt nyögött s egy materializmusba, hitetlen filozófiába és egyháztagadásba burkolódzó világ közepette, szinte romhalmazokon állva volt kénytelen újra felépíteni az európai országokban az istenhit s a keresztény erkölcs templomait, hirdetni a lélek és a megváltás jogait.

150 évvel ezelőtt a pápaság talán legválságosabb korát élte, aminő nem szakadt rá a cézárok üldözései óta: a fejedelmi önkény porig aláza, belső villongások, janzenizmus, gallikánizmus egyfelől, voltairizmus, felvilágosodás, egyházgyűlölet másfelől... A nagy forradalom előestéjén... Azóta mi minden történt! Európa hogyan átalakult! Filozófia, társadalmi rend, közgazdaság, politikai irányok és iskolák hogyan jöttek s mentek... S a rohanó, filmképhez hasonló világtörténelem összevisszaságában ez az egy trón áll érintetlenül, ez az egy fehér aggastyán nem halt meg:

Róma túlél minden kort és minden változatot! Szinte fogható itt a krisztusi ígéret valósága: a pokol kapui nem vesznek erőt rajta!

*

Am most ismét rajtakapom magam; hiszen azt akartam, hogy ezúttal ne a hívő beszéljen, hanem a megfigyelő... Jó, legyünk szkeptikus megfigyelők! Vannak, akik a Vatikán minden tanítói és lélek-kormányzói nagyságának elismerése mellett szeretnék, ha cselekvőbb, korszerűbb volna a politikája, aktívabb a világegyház kormányzatára, a katolikus akció vezetésére irányuló lendülete.

Vannak, akik szeretnék, ha a Szentszék központi hivatalaiban nagyobb mértékben érvényesülne a világegyház nemzetfölöttisége, ha az olasz mellett a német, az angol, a francia stb. katolicizmus kipróbált erői is nagyobb fokban hasznosítanák a tudásukat, tapasztalataikat, tehetségüket. Egy német íróársam nagy lendülettel fejtegette éppen ezeket a kívánságokat s egy francia hevesen helyeselt neki. Az örök, krisztusi igazságok csorbítatlan őrzése mellett, nagy elvi s eligazító megnyilatkozásokon túl sokan lehetségesnek tartanak több gyakorlati feladattal való foglalkozást, esetleg kevesebb jogi központosítással, de viszont több kezdeményező kedvvel és bátorsággal... Lehet. Nem tudom megítélni, mi ezekben a kívánságokban a jogosult, mi a keresztülvihető.

Az erősen monarchikus, sőt abszolút kormányzati rendszer mellett, aminő krisztusi jogon a világegyház központi kormányzata, kétségtelenül rendkívül sok múlik a kormányzati férfiak, elsősorban az Egyház fejének személyes kvalitásain. Ezt a tételt nemcsak a régebbi, hanem az újabb és legújabbkori egyháztörténet is sokszorosán megerősíti. Mennyire mások voltak pl. XIII. Leónak kormányzati eszközei, mint akár közvetlen elődjének, akár közvetlen utódjának! Milyen másként alakult volna valószínűleg az egyház- és világtörténet, ha a XVIII. század vége felé egy XIV.

Kelemen helyén egy III. Ince-szabású egyéniség ül, vagy ha a forradalom előtti időkben a francia és a spanyol udvarok nem bénítják meg a maguk cselszövéseivel mindenúntalan a szabad pápaválasztás lehetőségét!

Ezek a világtörténeti lehetőségeken elmerengeni lehet és szabad. De egyet nem szabad feledni. Azt, hogy bármennyire fontos a pápaság világgraszoló kormányzatában az egyéniségek kérdése, a lényeg mégsem az, hanem a Gondviselés, amely ezt a trónt körülengi s minden külső veszedelmen s belső stíluskülönbözösgén túl állandóan megtartja a maga természetfeletti szerepének magaslatán. Voltak VI. Sándorok is és mint pápák mégis egy láthatatlan és ingathatatlan szellemi erőnek voltak egyénileg tökéletlen, intézményileg feddhetetlen képviselői. A pápaság legfőbb varázsa, legszilárdabb ereje, legáldásosabb szerepe mégsem a III. Incék és XIII. Leók egyéniségéből adódik, hanem abból, hogy ez a trónszék a krisztusi tanletetnek minden időn és téren felülemelkedő őre, a millió felé szakadozó vélemények közt ingathatatlanul egységes hit változatlan hirdetője, a nagy Krisztus-család meleg, eleven, lüktető központja, a világ végezetéig változhatatlan isteni ígéretek letéteményese.

Innen a sarokból, a Bernini Sala Ducaléjának trónszéke mellett állva is ez a gondolat kap meg újra és újra. A pápa ajkáról halkan hulló szavaknak, a felemelkedő s búcsút intő aggastyán áldásának ez a legmélyebb s legvigasztalóbb jelentősége. „Verba vitae aeternae habes“, átlátszó arcú, törékeny aggastyán: „Nálad az örök élet igéi vannak“!

Bernini kútjai.

Vatikánváros, 1938 március vége.

Az örök Szent Péter-tér! Ez a kőbe bomlott nyugalom, fenség és nagyság!

Bernini szökőkútjai csendesen szórják a vizet, lövelik szakadatlanul a magasba, mindig egyenletesen,

éjjel és nappal, párszáz év óta már. A korai tavasz erős napsütésében szivárványszíneket ontva hull alá a kutak esője. Egy világ színeképe bomlik elénk benne s tükrözi felénk száz meg száz nép és tartomány minden tarkaságát. Fekete emberek, indusok, négerék, kínaiak járnak a kutak körüli, európaiakkal, amerikaiakkal vegyesen, minden nyelv és minden típus itt ad találkozót évszázadok óta. A régi kép, az örök Róma képe... A Szent Péter-tér mint a katolikus világ miniatűr keresztmetszete.

Nemcsak megbűvölő, mindig újra ámulatba ejtő kép ez, hanem szinte ijesztő is. Mintha nem e világról való varázs játszanék itt; mintha az a kozmopolita nemzetfölöttiség, amelyben itt az Egy-hit közössége a sokféle nemzetet s kultúrvilágot egybeforrasztja, nem is lehetne maradéktalanul igaz. Ma a nemzeti eszme szinte beteges túltengésének korát éljük, amikor sokak szemében már csak egy az isten: az állam s a nemzet, s úgyszólván a szemünknek nem hiszünk, amikor a világnak ezt az egyetlenegy ponját látjuk; ahol az emberek bizonyos fokig még a dédelgetett bálványaikat is félrerakják s megpróbálnak az egy krisztusi testvérközösségben csakugyan egyek lenni. Jobban, mint azokon a nemzetközi és népszövetségi fórumokon, ahol inkább csak nemzetközi alkudozásokra járnak össze a népek diplomatái: valóban nem a testvériség őszinte keresésének jegyében, hanem inkább talán az egymás kiismerése, kikémlelése, esetleg félrevezetése és kihasználása céljából.

Aki már sokszor járt Rómában, azt itt nem az a látvány bűvöli meg, amely az először ittjáró zarándokokat szinte homlokon üti s térdrekényszeríti: a monumentumainak grandiozitásában kifejeződő nagyság élménye. Sokkal inkább az a soha el nem múló történeti jelentőség, az az abszolút középponti helyzet, amely ezt a várost és ezt a Szent Péter-teret a világ minden egyéb empóriumai fölé emeli. Kétezerötszáz és főleg közel kétezer év óta ez a város a művelt világ szellemi életének és sorsának legfőbb intézője s

irányítója volt, s ma semmivel sem kevésbé az, mint valaha. „Micsoda gondok laknak ez ablakok mögött!” — kiáltott fel egyszer Louis Veuillot, amikor a Szent Péter-térről a Vatikán ablakaira felpillantott. Micsoda történések indultak el innen, az Apostol-fejedelem sírja mellől, mondhatjuk mi, kétezer éven át!

Rómában szinte megzavarja az embert az Egyház nagysága. Meg tudom érteni, hogy egy jóhiszemű nem-katolikust bánt is: az a kőben, aranyban, szoborban, mozaikban, művészetben, zenében, bíborban, hermelinben élénk zuhogó fény, amellyel a századok hite, áhítata, ha tetszik: egyházpolitikája is, ezt a helyet s benne a hierarchikus gondolatot körülzáporozta. Azt a gondolatot ébresztheti benne mindez a pompa és fény: nem tűnik-e túlságosan háttérbe a Helytartó s az Intézmény káprázata mellett a legnagyobb valóság, amit ez a Helytartó s ez az Intézmény szolgálni akar: az Isten hite s a vallás minden fölött való élménye? A lélek belső Istent-keresése s Istenre-találása? Nem érvényesül-e itt az Egyház nagysága túlságosan, az egyetlen végtelen Isten imádásának rovására?

Meg lehet érteni ezt az ellenvetést, bár a választ is époly könnyű megtalálni reá. Ha egyszer éppen a vallás komolysága, egysége s el nem torzulása érdekében *kell* a Helytartó és *kell* az Intézmény s maga az Alkotó és Alapító akarta így, akkor ezeknek a jelentősége is *kell*, hogy minden elgondolható súllyal és erővel jusson kifejezésre. A pápaság csak szolga és képviselő, de olyan nagy Úrnak a szolgálja és képviselője, hogy magát is fény és szikrázó erő illeti. Igen nagy úrnak a szolgálja is aranyban jár.

*

Azért persze az Úr az úr s a szolga a szolga. S ha az Úr lelke nem uralkodik mindenestül azokon, akik őt e földön képviselik, akkor bajok és zökkenők állnak elő. Sehol az egyházi gondolattal járó emberi és történeti felelősség oly dantei erővel s tragikummal

nem döbben a szemlélő lelkébe, mint itt. Ezek közül a kövek közül az áldásos, termékenyítő, gyógyító és újjáéltető erőknek olyan kisugárzásai löveltek szét a nagyvilágba, mint sehonnan másunnan, de ha aztán egyszer-egyszer itt az apostolsír fölött mulasztás és hiba történt, annak mindannyiszor messzehatóan szomorú visszhangja támadt. S az emberi elégtelenség, gondolatlanság és mulasztás, szenvedélyek játéka s evilági befolyások bizony mindent elkövettek a századok folyamán, hogy Péter munkája egy-egy ponton el-elakadjon.

Éltek itt szentek és tudósok, hősök és vértanúk, kormányzati lángelmék és egész századokat besugárzó napemberek. I. és VII. Gergelyek, I. és XIII. Leók, V. és X. Piusok, hogy csak néhány hasonlónevű pápát említsek. Nem is szólva a magas pápai funkcionáriusok hatalmas soráról, akik közül csak iskolai emlékezőkép hadd említsem Bessariont, Baroniust, Cesarinit és Bellarminót, Cervinit és Contarinit, Paccát és Consalvit, Rampollát és Gasparrit. De éltek itt Borgiák is és Medicik, Ganganellik és Antonellik, élt itt szürkeség is elég, ásító tétlenség, félenkség, csak mecenássággal s undok, mindent elszennyező s elpenészesítő, nepotizmussal törődő kicsinyesség.

A fénynek árnyéka is van: az egyházpolitika leg-ragyogóbb sakkhúzásait sokszor kompromisszumokkal kellett megfizetni, a művészeti és tudományos mecénásokat elvilágiasodással, reneszánszt és humanizmust olyan adópolitikával, amely egész országokat idegenített el Rómától. Még a pápaságnak az a kultúrtörténeti nagytette is, hogy Európa keresztény civilizációját szívós erőfeszítéssel, csodába illő anyagi áldozatokkal és végeláthatatlan alkudozással megmentette az ottomán inváziótól, azzal a súlyos következménnyel járt, hogy az európai egység fenntartása vagy inkább helyreállítása érdekében a pápák maguk évszázadokon át kénytelenek voltak erejük legjavát politikai küzdelmekre s békéltetésekre, alkudozásokra és sakkhúzásokra pazarolni s emellett a pozitív vallási

és egyházvezetői munka, mint nálunk a török hódoltság idején, meglehetősen háttérbe szorult.

Mindenért súlyos árat kell a világon fizetni s néha még a Szent Péter-templom büszke homlokzatára is valami fájó emlékezéssel pillantok fel, ha arra gondolok, hogy nagyon is súlyos ár fűződött ennek a fölséges bazilikának a megépítéséhez, ha a búcsúpénzekkel való visszaélések nyomában, mégha csak ürügyül használva is fel ezeket, a vallásszakadás szörnyű átka surrant be az újkori kereszténység életébe...

*

Ez azonban Róma második nagysága: a folytonos újjáéledés, a sebek folytonos gyógyítása, a hibák szakadatlan helyrehozatala. Főnix ez a Szent Péter-sír; itt a hamuból is mindig új élet fakad. Milyen mélypontokat jelent itt egy-egy név: XII. János, VI. Sándor, VII. Kelemen, XIV. Kelemen, bizonyos fokig VI. Pius is — és milyen újjáéledések: az Ottók idején, Avignon után, a nyugati szakadás után, a trienti zsinat idején, XIII. Leó óta!

Ma felfelé halad-e a Róma hirdette s Róma képviselte szellemirány? Ki tudná egy szóval megmondani! A gondolkodó fők tömegesen fordulnak el a materialista életfelfogástól, a vallás presztízse s az Egyház tekintélye sok tekintetben szinte kézzelfoghatóan növekedőben van. Az egyházüldözések, Moszkva, Madrid s részben Berlin vallásellenes terrorja még nem szükségkép jelent belső süllyedést; az elnyomás alatt csak nő sokszor a pálma. De mintha a modern herezisek, a totalitárius államimádat és fajbálványozás s az erkölcsi szabadosság terén, a modern szellemélet feltartóztatatlannak látszó szekularizálása terén s ezzel együtt a tömegek s nevezetesen a munkástömegek elpogányosodása terén a mi korunk is inkább végzetes süllyedést mutatna, mint emelkedést.

Rómára új feladatok várnak, mindennap újak, hiszen a régebbi sztatikus jellegű korszakok után ma az egyre változó, meglepetéseket hozó, folyton új hely-

zeteket és áramlatokat teremtő dinamikus korban élünk. Nem kétséges, hogy Róma mindig meg fogja jelölni a kor betegségeinek helyes gyógyszerét. Csak az nem bizonyos, hogy a megjelölt gyógyszer idején jut-e el a betegek nagyobb részének a kezéhez. S ezen a téren világtörténeti fejlődések irányvonala dőlhet el, egyenesedhetnek ki vagy törhetnek ketté.

*

Ez az ablaksor ott fenn: *Pacelli* bíboros államtitkáráé.

Aki csak ismeri, aki valaha beszélt vele, a bővölete alatt áll ennek a szikár, imponáló és mégis gyermekded kedvességű egyházfejedelemnek. Az örök Róma s az örök Egyház klasszikus tradícióinak ölelkezése formálta és cizellálta ki ezt a nem mindennapi, még itt a Vatikánban sem mindennapi jelenséget. Nem tudós és nem diplomata abból a bizonyos fajtából; Machiavelli ma már a nemzetközi diplomáciában szabálynak tekintett típusát benne hiába keresnék. Egyenes és nyílt, meglepően egyszerű és közvetlen. Az ő ereje nem a csúrt-csavart beszéd, nem a csapdavesztés, nem is a nagyképű fontoskodás. Hanem az ő világrész állandó áttekintéséhez szokott szem, az önmagát régen és végleg elfelejtett apostoli lángolás, a mosolyán is keresztültörő állandó befelézokogás az emberség milliónyi baján és keservén, amely táviratokban, fíliánsos jelentésekben, rádióüzenetekben s szakadatlan audienciákban mind az ő dolgozószobájának küszöbén sodródik és tarajlik össze, s az a mindenben és minden mögött és minden fölött Krisztust látó imádságos szellem, amely legszívesebben egy karthauzi kolostorba szöknék innen, és sehol oly jól és édesen meg nem pihen, mint az oltár lábánál.

S ahogy érdeklődik a budapesti Eucharisztikus Kongresszus iránt, annak minden részlete iránt, ahogy tud mindent és mégis kérdez mindent, ahogy azonnal egy világtávlat kereteibe állít mindent s a részleteket is mindig egy lelki világimpérium krisztusi méretei

szerint értékeli — egy tanulmány, aminőben kevés embernek lehet része, ha őt nem ismeri.

S ahogy elfelejti a méltóságát és túlesz udvariaságban a legszerényebb szerzetesen és kér és köszön és látogatást ad vissza és minden szóra figyel, amit mondasz neki s egy percre sem érezteti, hogy a katolikus világban ő a második személy — oly igazán szentpéter-i lélek s oly egészen más, mint ahogy sokan, távolállók, be nem avatottak a pápai államtitkárt képzelik. Sok kicsiny monsignore, sok falusi archimandrita rátartóbb, mint ez a mindenképpen felsőszékes ember!

Ha őt küldené el hozzánk májusban Őszentsége, micsoda kitüntetés lenne az! Már az állásánál fogva is, hát még a személyiségénél fogva! Szinte érthetetlen kitüntetés lenne Európának ma egyik legszegényebb országával szemben. Mert ha Buenos Airesbe őt küldte ki a pápa, ennek különleges oka volt: akkor egész Dél-Amerika érezte magát megtisztelve általa. De nálunk csak egy maroknyi népről van szó, amely a nemzetek mai versenyében bizony sem politikailag, sem gazdaságilag valóban nem jár az élen.

A Vatikánnak ma, azt mondják, állandó, égő gondja (Mit brennender Sorge!) Németország s újabban Ausztria. Senki sem vonja kétségbe, hogy a kommunizmus lappangóan terjedő mérgével szemben szükség volt erős nemzeti kormányzatra és a nyomorral szemben való tehetetlen bámészkodás helyett szükség volt elhatározó szociális reformokra. Munkára, kenyérre, rendre, egységre. Hitler ezeket hozta s mert még hozzá roppant szuggesztívus erővel s a propaganda minden klaviatúráján bravúrosan játszó dinamikával hozta, érthető, hogy győznie kellett. De a rendszer erős túlzásai s főleg egyházellenes túlkapásai teljesen fölöslegesek voltak és legföljebb engedménynek tekinthetők azok megszerzésére, akik tegnapelőtt még 17 milliós tömegekben szavaztak marxista

jelöltekre s akik építeni is csak akkor tudnak, ha közben valahol a romboló ösztöneiket is kitölthetik.

Rómát izgalomba sodorták az osztrák események, mindenki rólunk beszél s az ifjúság tüntetett az utcán, annyira elégedetlen a történetekkel. Újra bebizonyosodott, hogy a modern politikában sem ígéret, sem rokonszenv, sem szerződési hűség nem sokat mond s a szép szavak csak az ököljog újjáéledését takargatják. A Vatikán természetesen egészen más szempontok szerint nézi az eseményeket s elsősorban a vallás örök érdekeinek, a Krisztus-országot érhető újabb sérelmeknek fájdalmait érzi.

Mintha némi ellensúlyozóul szánta volna a Gondviselés az újabb szomorúságok mellé a *spanyol helyzet* tisztulását. A nemzetiek, ami itt annyit jelent, hogy katolikusok, lényeges sikereket érnek el.

Megtudakolom a spanyol kollégáktól, mire magyarázható az a furcsa tünet, hogy Franciaországban még katolikus folyóiratok és jeles katolikusok is Franco ellen nyilatkoztak, ami sok jóhiszemű embert megtévesztett, nálunk is. Nagyon egyszerű a dolog, felelték a spanyolok. Franco győzelme Olaszország és Németország megerősödését jelentené a spanyol félszigeten s az egész európai politikában, ettől pedig a franciák félnek. Nemzeti szempontjaik s egyoldalú érdekpolitikájuk aztán sokszor még a katolikusok ítéletét is megzavarja. Nem első eset ez.

*

A spanyol kollégák! Tanulnak-e legalább a véres és borzalmas eseményekből? Levonják-e a következtetést, hogy nem elég ma csak jámbor hagyományoknak élni, nagy elmeéllel Suarez és Szent Tamást bűjni, előkelő nevelőintézeteket vezetni, elitpasztorációt űzni és világtól elvonulva kicsiny paragrafusokat talmudizálni, amikor a mindent elsodró áradat már a házak alapjait mossa ki?! Hogy tanulni kellene végre az ellenféltől — „*fas est et ab hoste doceri*” — alkalmazkodást, fürgeséget, céltudatosságot, propagandát,

tömeglélektani és mindenekelőtt elszánt akarnitudást.

A hatalmas spanyol katedrálisok ívei alatt s a Capilla Mayorok gomolygó tömjénfelhőiben egy krisztusi konkvisztádor-nemzedéknek kellene felnőni, amely kilépve aztán a világ piacára újra hódítani is tud a Krisztus-országnak: nagystílusú, tömegesen, azzal a semmiféle akadálytól meg nem riadó bátorsággal, amellyel ennek a népnek a katonái valamikor egész Európát sakkban tartották s ugyanakkor a mórokat zúzták össze és még a tetejébe Mexikó és Peru és Chile és Argentina mérhetetlen hegyein-síkjain szorították hódolásba a mérgezettnyilú bennszülöttek félelmetes, sok tízezres seregeit...

Hogy hősiességben ma sincs hiány köztük, sem lángolásban a katolikus Spanyolország megmentése mellett Krisztus hitéért, azt a vak is látja. A cézárak kora óta ilyen tömeges vértanúság a hitért, mint ma Spanyolországban, Európaszerte alig volt. Az Egyház történetének legfényesebb s legvéresebb lapjai íródnak ma tele Spanyolországban, Oroszországban és Mexikóban — érdekes, hogy a liberális sajtó mily kevésbé veszi ezt tudomásul s a katolikus közvélemény mily gyenge és szervezetlen ahhoz, hogy észrevétesse — örök bizonyosságául annak, hogy ez az az Egyház, amely soha nem szűnik meg Krisztusért a vérét ontani.

Egyik kollégám itt, egy kedves, szerény, tudós spanyol páter, főiskolai tanár, maga is áldozata a vallásellenes dühnek s valósággal csak — véletlenül maradt életben. Bár civilben járt, a vörösök felismerték, hogy pap, s annak rendje és módja szerint kivégezték: lelőtték. Aztán ott hagyták az út szélén halottként, a többi kivégzettel együtt. Valahogy aztán a páter mégis magához tért s lassan felépült. Egy élő vértanu, aki vérét ontotta a hitért s csak egy hajszálon múlt, hogy ott nem maradt a legdicsőbb becsület mezején. Confessor fidei — hitvallól Megremegek a tisztelettől, mikor vele beszélek s legjobban szeretnék.

hirtelen leomolni előtte s megcsókolni a reverendája szegélyét: Krisztus vértanuját!

Csakhogy vannak erények, amelyek még a vértanuságnál is fontosabbak s a maguk helyén szükségesebbek.

*

A vörös Spanyolország!

Hogyan jutottatok ti katolikus spanyolok ilyen mélyre? — kérdezgetem s közben elsuhan előttem az európai vallási fejlődés történetének néhány utóbbi százada. Hát Európa katolicizmusa s kereszténysége hogyan süllyedhetett oda, ahová süllyedt? Néhány száz éve még az övé volt úgyszólván minden: kultúra, közelet, családi élet, erkölcs, gondolkodás. Ma pedig csaknem fordítva. Hol volt a döntő mulasztás, melyik volt az a végzetes balfogás, amely ennyire legyengített minket? Amely egy sokszáz éves, hibáiban is rendületlenül keresztény mult után lassankint pogánnyá alakította át Európát s Amerikát?

Érdemes volna külön könyvet írni erről a kérdésről. Tanulságos lenne mindenfölkött!

Egyik oka a süllyedésnek, mint egyszer e lapokon kifejtettük, a janzenizmus volt. Egy jámbornak indult s pápaellenes dühöngéssé fajult belső-eretnek mozgalom. Amelynek legfőbb elindítói és kürtösei maguk a „hithű” katolikusok voltak.

Nápolyban néhány hete felkerestem az egyik ilyen szomorú nevezetességű janzenista politikus sírját. Senki sem ismeri, a szakemberek is alig tudták megmondani, hol van. Egy mellékutcában rejlik a S. Giovanni dei Fiorentini temploma; annak főoltára előtt egy kő jelzi a sírt: *Tanucci Bernát sírját*, aki IV. Ferdinánd nápolyi és III. Károly spanyol király főminisztere volt s akinek nevéhez fűződik Pombal mellett legelsősorban a pápaság elleni küzdelem a XVIII. század derekán s a jezsuita rend kiűzetése a Bourbon-országokból, majd megsemmisítése s felosztása 1773-ban. Ez az ember, aki maga gyónt és áldozott, sőt lelkiatyául egy öreg jezsuitát választott, volt

az, aki talán Voltaire-nél s körénél is többet ártott a katolikus és keresztény ügynek s féktelen udvarimádatában s jezsuitagyűlöletében talán leginkább járult hozzá Európa elkereszténytelenítéséhez. Tudta-e igazán, mit cselekszik?

A sírirat így szól:

„Hic iacet

Bernardus Tanusius Florentinus Marchio,
qui cum per annos plus quam 40
huius regni clavum moderasset
vectigal nullum unquam imposuit.
Vixit annos 86, obiit 30 aprilis 1785.”¹

Ezt az egyet dícséri meg rajta a sírfelirat: hogy új adót sohasem vetett ki. Hiszen könnyű dolog új adót nem vetni ki annak, aki tízmilliókat rabolt el az Egyháztól!

Oly sokatmondónak találom, hogy ez az ember itt a templomban önmagáról is csupa csapást és szenvedést jelent. Itt körülötte vannak eltemetve a 30 éves lánya s két unokája, akiknek ő szentelt sírkövet; az első kövön önmagát így nevezi: „orbus pater Bernardus Tanusius *aeternum doliturus*”,² a másikon így: „avus moerentissimus”,³ és „luctus ingens”-ről, óriási gyászról beszél. Eszembe jut, hogy ha üdvözült, tán még a mennyországban is „aeternum doliturus”, örökké bánhatja, amit tett. A szétdúlt délamerikai missziókat, az elárvult templomok, rendházak, katolikus iskolák ezreit, a durván meghurcolt, kínba, kora halálba és meg nem érdemelt szegyenbe döntött szerzeteseket és hithirdetőket. A királyi s állami abszolutizmus túlfeszítését, amely aztán kevéssel utóbb a nagy forradalom véresőjében elsöpörte ugyanazokat

¹ „Itt fekszik Tanucci Bernát örgróf, Florencből, aki több mint 40 évi minisztersége alatt soha semmiféle adót nem hozott be. Élt 86 évet. Meghalt 1785 április 30-án.”

² Tanucci Bernát, az elárvult apa, aki örökké szomorú lesz.

³ Mélyen búslakodó nagypapa.

a trónusokat, amelyeknek ő Istent, Egyházat, vallást feláldozott. „Luctus ingens!”

Hogy mennyire ment a janzenistáknak ez a szerzetesgyűlölete, mutatja sok egyéb közt a régi Xavéri Szent Ferenc-templom sorsa. A nagy jezsuita hithirdető nevét is ki akarták törölni a köztudatból; azért a Szentnek oltárképét eltávolították s helyébe — enyhe bizantinizmussal IV. Ferdinánd iránt — Szent Ferdinánd királyról nevezték el a templomot, annak képét téven a főoltár fölé. Még a templom előtti Szent Ferenc-teret is Piazza S. Fernandónak nevezték el. De már a templom hatalmas fali és mennyezetfreskóit lekaparni nem tudták, így hát ezek továbbra is a gyűlölt jezsuita Szentnek a dicsőségét hirdetik. Ma pedig a győzelemittas Itália még szegény Szent Ferdinándot is félreállította s a teret Trieszt és Trient elfoglalása emlékére „Piazza Trieste e Trento”-ra keresztelte át. Tipikus esete az előrehaladó szellemi szekularizáció-nak s annak is, hogy az olasz katolikusok ilyenkor époly tehetetlenek és mozdulatlanok, mint pl. odahaza, amikor nemcsak Szent Istvánról, XI. Incéről, Pázmányról nem nevezünk el utcákat országszerte, hanem még a meglévő katolikus utcaelnevezéseket is könnyelműen odaajándékozgatjuk...

*

Eucharisztikus Kongresszusunk iránt sokfelől nagy az érdeklődés. Hihetetlen, mennyire megnövelte a nemzetközi tekintélyünket Őszentsége amaz elhatározása, hogy a Kongresszust nekünk adta. Most egyszerre, végre, olyanok is komolyan vesznek minket és tisztelő irigységgel tekintenek ránk, akiknek szemében eddig nem voltunk egyebek, mint cigányok és a „Pusztá” beduinjai. Milyen óriási tényező mégis, még ilyesmiben is, a Vatikán, a Szentatya szava!

Hogy vannak, akik ezt meg nem értik s akik — magyarok is — a Kongresszust legszívesebben belefotjanák a Káspi-tóba: hát utóvégre ezen sem lehet túlságosan csodálkozni. Bolondok mindig voltak a vi-

lagon, olyanok is, akik nemzetimádóknak hirdetik magukat, de a nemzetüket is eladnák egy garasért, ha csak ezzel a mindenfölött gyűlölt keresztény és katolikus gondolatot eláztathatják. A baj csak az, ha valahol a bolondok kerülnek a hatalom birtokába... Mert ez is előfordul helyenkint a világ történetében.

Adja Isten, hogy ez nálunk, ha már be kellene következnie, minél későbben következze be!

*

Hullanak a vízcseppek a Bernini szökőkútjain, ahogy hullottak csaták és ünnepek, győzelmek és vereségek napjain, hullottak forradalmak, háborúk, örületek, divatok és fordulatok közben. Az örök Róma mindent átfogó, mindent túlélő, mindent békéltető nyugalmaival. Isteni gondolatok felsőségének képeként a nyüzsgő, kavargó, szédülő és szédítő világ fölött, nagy viaskodások, törtetések, haladások és lesüllyedések örök harcterei, templomai és bolondokházai fölött. Az el nem múló eszmék fölényében mindazon mozgalmak fölött, amik jobban csillognak, jobban harsognak, jobban melleszkednek, mint a Szent Péter-sír suttogó szilenciuma, de abban különböznek tőle főleg, hogy előbb-utóbb mindannyian elmúlnak, összedőlnek, sirba roskadnak.

Örök Róma! Csak értené meg örökkévalóságod titkát, Péter-sírod üzenetét ez a szegény világ, ez a sok szeretetre és még több szánalomra méltó emberiség!

Erdélyi képek.

Székeljudvarhely, 1931 szeptember.

Tizenhárom éve nem jártam Erdélyben; még nem láttam Erdélyt az új impérium színei alatt. Most az erdélyi katolikus nagygyűlés hívott meg szónokul: le kellett mennem.

Néhány napig úgy látszott, hogy füstbe megy a terv; liberális ujságjaink egy kommunista-emigráns

vezetés alatt álló brassói laptestvérük híresztelése nyomán azt röppentették világgá, hogy a román kormány nem enged be bennünket: Huszár Károlyt s engem. Nem győztem ismerőseimet megnyugtatni, hogy amit a baloldali lapok írnak, nem mindig szentírás. Csakugyan, ezúttal is így volt; másnap jött a cáfolat, hogy a híresztelésből, legalább rám nézve, egyetlen betű sem igaz s a budapesti román követség „a legnagyobb készséggel” adta meg a szükséges vizumot.

Még idején érkeztem a nagygyűlés első reggelén, hogy résztvehessek az Erdélyi Katolikus Népszövetség s az Erdélyi Katolikus Akadémia közgyűlésein. Impresszióimat nehéz lenne rövidesen összefoglalni. Meghatott az az elszánt törekvés, amely sokszor mostoha körülmények között is és anélkül az általános keresztény ébredés nélkül is, amely a forradalmak után minket felrázott, iparkodik megtalálni helyét a nap alatt s nemzeti és vallási kisebbség létére is buzgón pótolja az elvesztett szervezeti kereteket. Természetesen nem állanak rendelkezésére azok az erők, sem azok a külső lehetőségek, amelyek régen, viszont ha magáratálál, az erdélyi magyar katolicizmus előtt önállóbb s decentralizáltabb fejlődésre nyílik meg a pálya.

Csakhogy e pillanatban minden lendületesebb törekvést megköt és megbénít a gazdasági helyzet. Vannak, akik azt mondják, a nyomorúság az erdélyi részeken még a mienknél is sokkalta nagyobb. Csíkben már a színgkatolikus székelység közt is terjed a bolsevizmus, a kétségbeesésnek ez a semmire sem jó, de az elkeseredett ember logikátlanságából érthető, utolsó ütőkártyája. Ez a szegény hegyvidéki nép eddig is koldusárva volt, szinte korpaciberén élt; most meg maholnap talán az sincs. Kétségbeejtő helyzet! Akinek sikerült az új impérium alatt elhelyezkednie, annak meg az államháztartás kínos ingadozásait kell a saját testén éreznie.

Mindenki sír és panaszkodik, még a románok is; mi lesz mindennek a vége?

Amellett meg kell gondolnunk, hogy az utódállamok közül még talán Románia és Erdély az, ahol a magyarság az első évek borzalmai után aránylag még legjobban megtalálta önmagát s némi önálló társadalmi és szellemi életet teremthetett. A katolikusok is kivették részüket ebből a mozgalmóból; a vezetést azonban természetesen itt sem tartották kézben s ma az erdélyrészi magyar mozgalmakban épűgy a liberálisok s a protestánsok a hangadók, mint például a Kárpátvidéken. Ez különben világjelenség; a katolikusnak, úgy látszik, a vérében van, hogy szeretet közkatona lenni. Ott kevesebb a fizetés és többet kell vérezni; ez neki való szerep.

Vasárnap hajnalban különös csilingelésre ébredtek. A csengettyűszó egyre közeledik s énekhangba vegyűl. Kinézek: falusi processzió jön. Úgy látszik, székely szokás, hogy a zászló mellett mindjárt a csengettyűt is rázzák. Maguknak harangoznak. Este az oltáriszentséges körmenetben is minden falu, minden „zászlóalj” külön harangozgat magának. Az egész város csupa százhangű csilingelés. Talán abból a korból szokás, amikor a katolikusoknak harangozniok sem volt szabad Erdélyben, a vallásszabadság klasszikus hazájában, ahogy a regényírók mondani szokták. Harangot pótolta a félénk kis csengettyűzés.

Csakhamar egyetlen hullámozó néptenger volt a kicsiny, dombos székely város. Tűzesszemű, harisnyás székelyek, haragospiros mellényű, nemzeti ruhás, rokkolász, imádkozó székely lányok, asszonyok mozogtak mindenfelé. A jó ferencrendiek templomában, de még a sekrestye-folyosón is és annak minden sarkában szakadatlan sorozatban gyóntak, imádkoztak a derék székelyek.

Milyen vallásos nép ez! Milyen jó, hogy annak-idején derék, komoly papok, jezsuiták és ferencesek ellenállásra tanították őket a vérzivataros időkben, amikor Erdélyben minden vallási téboly és felekezeti rajongás otthont talált s hatalomra jutott, csak az

„avita et hereditaria“ religiónak nem volt szabad még csak püspököt sem tartania száz éven át!

Ezek a derék legények, emberek, asszonyok, leányok jórészt gyalog jöttek hepe-hupás, rossz utakon messziről; van falu, amelyik éjfél után kettőkor kerekedett fell. Csak az öregje s módosa jött ekhós szekéren. Itt aztán gyónás-áldozás után alig tartott rövid pihenőt s aztán ott volt a püspöki nagymisén, utána a 'prédikáción, utána a díszgyűlésen... Rekkenő melegben reggel 8-tól déli 1-ig lábon, napon. Délután 4-kor megint gyűlés, este 7-kor jó egyórás szentségi körmenet s utána a derék nép megint felkerekedett s ment haza, persze többnyire ismét gyalog, 30—40 kilométer járásnyira a hegyeken át...

Csodálatos ez a mi népünk. Szent ünnepeken is és azóta annyifelé tapasztaltuk ezt a katonás kitaratást a néha lehetetlenül hosszú és rosszul szervezett felvonulásokon. Mit nem lehetne tenni ezzel a néppel, ha okos és talpraesett vezetői volnának!

*

A nagygyűlés keretei egyébként nem emelkedtek túl a lokális „katolikus napok“ színvonalán, ami egyrészt a helyi körülményekből folyt, másrészt az erdélyi magyarak és katolikusok széttépettségéből is érthető.

Ez a katolikus magyarság földrajzilag is különböző pontokon lakik; Arad, Temesvár, Nagyvárad és Szatmár környékén, aztán Kolozsvárott s keleten nagy, tömör egységben a Székelyföldön. Ezek a népszigetek távol állnak egymástól, az életkörülmények is nagyon különbözők; nem csoda, ha a nemzeti és vallási összetartozandóságon túl kevés társadalmi szál köti őket egybe. Ha a nagygyűlést valamelyik nagyobb városban tartják, nem tekinti magáénak a köznép; ha kisebb helyen, az értelmiség érzi a szervezést magától idegennek.

Ez is erdélyi kép, az erdélyi helyzet képe.

*

Kétféle retorika van: az iskolás és az életbeli. Az egyik csillogó, kicirkalmazott, kicifrázott, betanult valami; a másik a lélekből fakad s a lélekhez szól.

Az egyikért azt mondják az embernek: előkelő szónok, a másikon nem mondanak az embernek semmit, csak a szemek csillognak s lassan átalakul e szerint az élet. Az egyiknek jutalma a vállveregetés, az ünneplés, a címek; a másiké: a lélek kiömlésének boldog tudata, az igazság térfoglalása, a lelkek átizzása, az élet nemesülése. Egyikért az irodalomtörténészek osztják a babért, másikért majd talán inkább az Úristen annakidején.

Ezen a második hangon iparkodtam beszélni Székelyudvarhelyen s láttam, éreztem, hogy célt érek. A barázdás, gondterhelt, verejtékes székely homlokokon enyhe glóriafénybe koszorúzódott a nap sugara s megbékülő, bizakodó mosoly, szent öntudatrakapás és erőterző megnyugvás ragyogott fel a kifakult szemeken. A székely nép sírt és nevetett, örült és borongott velem.

Utóbb szóbaereszkedtem egy öreg székellyel s amit a derék harisnyás mondott, azt életem egyik legkedvesebb elismerésének számítom:

— Úgy beszélt a Tisztelendő Úr, mint ahogy mi magunk szoktunk.

Szebb dicséret ez, mint akármilyen hangzatos diploma. Vagy ahogy egy másik mondta a vendéglátó gazdáimnak, derék ferenceseknek:

— Ez a pap úgy tálalta ki a ciberét, mintha mi magunk kavartottuk volna.

Szegény jó székely testvérek! Őrizzetek meg egy zugot a szívetekben a pesti papnak, aki titeket szeptember 6-án mindörökre a szívébe zárt!

A székelyudvarhelyi katolikus nagygyűlésnek fogható eredménye is volt, mégpedig igen nagy, ha jól sikerül: határozatba ment a katolikus napilap megindítása.

Bizony bántó és szégyenletes dolog, hogy 22 magyar napilap van Erdélyrészen, Nagyváradon magában 5, persze valamennyi zsidó-liberális, csak éppen katolikus napilap nincs egy sem. Ezen a szégyenletes és beteg helyzeten óhajtanak most segíteni főleg a szatmár-nagyvárad-i katolikusok. Nagy probléma a lap székhelye: egyelőre Nagyvárad mellett döntöttek, de a földrajzi fekvés Brassót javálná inkább.

Nagy akadály az is, hogy a gazdasági válság éppen most a legnagyobb, a közönség teherbírására most lehet legnehezebben számítani. Az meg a katolikusok külön lélektanához tartozik, hogy bármily lelkesek, vallásosak, buzgók, az eszmei kapcsolatot nehezen látják meg a vallásosság és az ezzel összhangzásban álló sajtó támogatásának kötelessége között. Minden más irány, minden felekezet ösztönszerűen érzi a sajtó szükségességét s tud is gondoskodni róla, hogy saját sajtója legyen, amellyel a saját érdekeinek s elfogadásának védelmére kel s azt terjeszteni törekszik; csak a katolikus szokott hozzá, hogy a közélet irányítását tisztára másoknak engedje át. Akik aztán elég gyakran vissza is élnek ezzel a monopóliumi helyzetükkel.

Igy volt a mi nagygyűlésünkkel is. Az erdélyi „magyar” lapok, egy-kettőnek kivételével, feltűnő hidegen, lekicsinylőleg kezelték a katolikus magyarság megmozdulását. Mereven viselkedett a magyar párt hivatalos napilapja, a kolozsvári „Ellenzék” is. Nyilván idegesítette a határozat, hogy most már katolikus napilap is lesz Erdélyben; megszűnik a boldog egyeduradalom, amikor a magyarság nevében egyoldalú felekezeti alapon lehetett intézni az erdélyi magyar ügyeket.

A Bánffy Miklós és Makkai Sándor lapja nem tudta megállni, hogy hosszú vezércikkben ne kössön bele a nagygyűlés határozatába. Hogy így meg úgy, minek az új napilap, van már elég és éppen minek a felekezeti lap (mintha ő nem állna a legzordonabb, bár

be nem vallott felekezeti alapon) s minek megosztani a magyarságot.

Mennyire ismerjük ezt a hangot, ezt a békejelszavakon kérődző örökös harciasságot s uralomvágyat! Amely magától értődőnek tartja, hogy egység legyen, de csak ameddig az egység nevében ő dirigálhat s élvezheti a magyarság hivatalos pártolását; azonban mindenkit azonnal megtesz „szélsőséges elemnek”, aki nem hajlandó az ő levitézlett liberálismusának, egyoldalú felekezeti uralmának a szolgálatába szegődni!

A pályaudvari árusítóhelyeken s később Kolozsvárott a rikkancsok kezében szomorú egyhangúságban sorakoztak fel a pesti liberáliszmus szócsövei: Est, Pesti Napló, Ujság, Magyar Hírlap, Esti Kurir, Népszava, Tolnai Világlapja, Színházi Élet. Ezek azok, amelyek kegyelmet nyernek a román kormányzat szemében. Ezek azok, amelyektől nem kell félni a trianoni határokat. S ezeket veszi meg önérték nélkül, arcpirulás nélkül, idebent és odatúl az a bizonyos közönség, amelynek mindegy minden, csak az üzlet menjen jól s az irodalmi inycsiklandás el ne maradjon...

Milyen fájdalmas az, amikor hazaárulókkal kell egy levegőt szívunk — nem ám idegenben, hanem itthon is!

Utolsó erdélyi estém felejthetetlen marad nekem, amíg élek! Nagyon sokszor beszéltem már zsúfolt teremben s templomban, de az az embertömeg, amely ott hullámozott a kolozsvári Szent Mihály-templomtéren, amely a templomot megtöltötte s amelyből még legalább másfélezer az utcán maradt s onnan iparkodott néhány hangfoszlányt elkapni a templomi beszédből, valami egészen különös élmény volt nekem.

A XIV. századbéli ősi templom, amely magán viseli a gótika fejlődésének és elfajulásának nyomait, az üres szobortalapzatokkal, amelyekből az unitárius uralom kitörte a régi, szép gótikus szobrokat, a Fadrusz keresztrefeszített Krisztusával, a jezsuitakor gazdag,

barokk szószékével s lent a szinte egymásba préselten álló, lélekzetét visszafojtó tömeg, 3 vagy 4 ezer ember, akiket 13 éve nem láttam, akik közül sokan csak a rádióból ismernek...

A könnyek, amelyek a szemekből fakadtak, a simogatóan marasztaló ragaszkodás mosolya, amikor a végén „viszontlátást” köszöntöttem s fent, elől, az oltáron a gyermekeire mosolygó, fehérén ragyogó, biztató Boldogasszony...

Tartsd meg őket, Boldogasszony, a te szereteteden, az élő ősi hitben, amelyért ez a nép valamikor annyit szenvedett! És tartsd meg a te hű székelyeidet is, akik most, ugyanebben az órában az ősi csíksomlyói búcsún folytatják az Udvarhelyen megkezdett imádságot!

Magyar lélek Nyugat-Európában.

Epilógus a Szent Imre-évhez.

Brüsszel, 1931 október.

Ne tegyünk úgy, mint a liberális lapok; három napig lelkesedtek a Szent Imre-hét nagyszerű eseményein, aztán sietve elfelejtettek mindent, soha vissza nem térnek rá, mintha mindenáron el akarnák temetni és feledtetni a Szent Imre-év felséges sikereit, katolikus diadalát.

Beszéljünk a Szent Imre-évről. Évtizedek óta nem volt a magyarságnak ilyen ünnepe, ilyen örvendetes eseménye s nem igazságos, nem keresztény s nem is hazafias dolog, ha ennek az ünnepnek befelé termékenyítő, kifelé az országnak rengeteg megbecsülést szerző jelentőségét homályba veszni engedjük.

*

Kissé távolabbról kell kezdenem a dolgot.

Az én epilógusom a Szent Imre-évhez, úgy ahogy csakugyan átéltem, egy kissé vargabetűs volt. Bocsássá meg az olvasó, ha ennek a szubjektív átélésnek prizmáján keresztül igyekszem levetíteni a Szent Imre-év

egynémely tanulságát, úgy ahogy a lelkemben felraktározódott, egy hirtelen adódott európai körúttal kapcsolatban. Az ilyen szubjektív átéléseknek legalább megvan az az előnyük, hogy élesek s néha minden elméleti fejtegetésnél elevebben világítják meg a bennük rejlő eszméket.

Úgy történt, hogy alig pergett le a Szent Imre-év nagyhete, hirtelen Brüsszelbe kellett utaznom a nemzetközi katolikus újságíró-kongresszusra. Így hamar kikerültem a látottak s átéltek közvetlen bűvköréből s bizonyos távlatból tekinthettem vissza az alig lezajlott nagy napokra. A rendezésben való közvetlen részvétel úgyis olyan nagyfokú idegkimerüléssel járt, hogy emberileg is jólesett az izgalmas és hajszolt kongresszus-rendezői tisztből hirtelen átsiklani a kényelmesebb kongresszus-résztevői szerepbe, a vendéglátóéból a vendégébe.

A felörlő gondok lidércnyomása alól hirtelen fel szabadulva, mint aki dolgát most már elvégezte, nyugodt lelkiismeretű, gondtalan globetrotterként ültem be a bécsi gyorsba. Másnap Regensburgban virradtam meg.

Aki életében sokat utazott és látott, végül már nem nagyon szeret világot járni; s aki még ezenfelül hosszabb időt Rómában töltött, régen túl van már minden múzeumi lázon és minden történelmi illetődésen. Hát azért éppen csak két-három rövid kiszállás útközben, amennyi éppen elég, hogy az ember közben mást is szívjon, mint vagonlevegőt.

*

De hát *Regensburgot* mégis illik egyszer látni. A katolikus Bajorországnak ezt a régi, történelmi s s művészeti centrumát. Ahonnan az ír bencések alapította egyházi zeneiskolán keresztül indult meg Európa zenei civilizációja, valamikor a középkor első szakában.

Baedekerem nem volt, senki sem vezetett. Így szeretem róni az idegen várost, amelynek inkább a leve-

göje érdekel, mint a kétszillagos nevezetességei. Regensburg levegője népi, katolikus, romantikus és történelmi. Áhítattal álltam meg a híres regensburgi dóm előtt, meg az Alte Kapelle boltívei alatt. Zárójelben mondván: a dóm után illetődött pillantást vetettem az ódon püspöki palota ablakaira is, ahol ma Buchberger Mihály a püspök, a — kolléga. Mert ma ő is katolikus lexikont szerkeszt, a Lexikon für Theologie und Kirché. Mély részvétérzéssel kívántam neki is jó szerencsét s kimentem az itt még oly szerény, csekély, hegyipatakszerű Duna hídján, a Steinbrückön keresztül a külvárosba s fel a dombra, ahonnan az egész ódon várost át lehet tekinteni. S örültem a külváros kis bajorjainak, a stadthofhi gyermekeknek különös szokásán, akik se szó, se beszéd, nekijönnek a papnak nagy barátságosan, már messziről a kezüket nyújtják, pacsit adnak s jól megrázzák az enyémet, de nem szólnak egy szót se. Legfeljebb egy kurta Grüss Gottot csipognak hozzá. A felnőttje inkább Jézust dicsér.

Olyan más volt aztán a legközelebbi állomás: *Nürnberg*. Hangos nagyvárosiasság, zajos forgalom, üzletiesség, modernség; bár a városnak a sajátosságát éppen régi, nagypadlású épületei adják. A Bratwurst-glöcklein kedves, hanssachsi és pirkheimeri primitívsege.

Fáradtan ödöngtem a Germanisches Museum nagy-szerű, nagyarányú s tanulságos termeiben. A múzeum régi karthauzi kolostorból alakult; még az egykori kolostortemplom is muzeális célokat szolgál. Csupa eltöredezett, régi Madonna a falakon, a sarkokban, a folyosókon s oszlopokon; csupa katolikus emlék ebben az azóta jórészt protestánsná vált városban. A múzeum, azaz a régi kolostor udvarán cifra, vertvas kereszték alatt fűlepte dombocskák: a régi karthauziak sírjai. Mintha kettősen gyászolnának a sírban: siratják a mulandóságot és siratják a hontalanságot, a holtuk után bekövetkezett kisajátítást, az egyházrablást. Milyen különös is: a mai Nürnberg pénzért mutatja, amit tőlük, a régi barátoktól ellopott. A szekularizáció büszke arra,

amit azok alkottak; akiktől ő a létjogot is megtagadta. Kiűzték őket, a tulajdonosokat és alkotókat abból, amit alkottak; de azt aztán ma is mutogatják. Karthauzi nem kell, de amit a karthauziak csináltak, az jó, az műremek és bevételi forrás.

Az egyik üvegszekrény alatt ez a felírás üti meg a figyelmemet: „Die erste gedruckte deutsche Bibelübersetzung”. Mellette az évszám: a XV. század közepe. Hát itt mégis csak tudják már, hogy nem Luther fedezte fel a német nép számára a bibliát? Megvolt az már német nyomtatásban 70 évvel őelőtte is?

Hatalmas, gyönyörű, gót templom elé kerülök aztán; a város legszebb büszkesége ez: a Lorenzi-templom. Ma protestáns kézen. De persze, mi katolikusok építettük. A főbejárat felett gyönyörű, régi, gótikus Mária-szobor, akárcsak a szintén elidegenített londoni Westminster Abbey-n. Bemegyek az egyik oldalajtón. Egy hölgyike áll elémben: a pénztárosnő. „Dreissig Pfennig, bitte!” No ez is jó, gondolom. Még pénzelnek is abból, amit mi építettünk. Nekünk, a jogos tulajdonosoknak, beléptidíjat kell fizetnünk, ha meg akarjuk nézni, amit elvettek tőlünk.

De hát a Lorenzi-Kirche megtekintése megéri a dreissig Pfenniget. A gyönyörű gót székesegyház minden köve, oszlópa, sarka, szöglete műremek. Kissé elrontja ugyan a hatást, hogy minden tárgyra, minden mellékoltárra nagy, otromba cédula van ragasztva s azon egy szám. Szóval: muzeális tárgyak. De így is elragadók ezek a dolgok s bájosan katolikusok. Csupa szentkép, csupa Mária, az angyali üdvözlés, csupa Péter és Pál, goriolával a fejük körül. Az oltárokon gyertyák s közöttük a feszület: egészen a katolikus múlt. Csak éppen az Oltáriszentség hiányzik; helyette virág áll az oltár közepén s biblia. Szép: a bibliáért halálba megyünk mi is. De a biblia mégis csak könyv, holt betű. Árnyék, amely nem pótolja a napot: a szentségi Jézust, a reális prezenciát, az oltár édes, nagy, egekbe emelő titkát. Krisztus több mint a biblia, s a szentségi Krisztust kiüldözték innen. A páratlanul szép és vakmerően

mesteri, régi oltárszentség-őrző torony, melynek vékony oszlopai a tetőzetig szaladnak fel s mintha még azon is túl akartak volna törni, legfelül a boltozatnál hirtelen lekonyulnak, ma természetesen gazdátlan és üres. A lakója régóta nincs itt többé. A torony alatt az építőmester fantasztikus márványalakja, amint az egész tornyot a vállán tartja. Ő is nyög, ő is szomorú; mintha azt mondaná: nem így képzeltem. Én nem merő látványos mutatványnak szántam ezt a páratlanul szép kőtabernákulumot és főleg nem szántam üresnek!... A magas rácsajtó, ahol valamikor az Oltáriszentséget őrizték, mintha Arimathiai József sírja volna: üres sír. Síró sír; mintha azt kérdezné: hová vittétek a Mestert?

A templomajtóra hirdetés van kifüggesztve: ma este koncert lesz a templomban, egyházi hangverseny. Éppen kezdődik a próba: a korális ősi, római, áhítatos stílusa cseng le a karzatról. Ezt hát szintén megtartották, mint annyi mást, a „megromlott” Egyházból. Jó az, szép az, kár volt hát eltörölni. Leülök s mélázom... A kar elhallgat s szinte már várom, hogy felhangzik valahonnan a Dominus vobiscum, mint egykor régen, s talán Úrfelmutatásra csendül a csengő... De nem, itt már nincs Úrfelmutatás és nincs Dominus vobiscum. Háttal is vagyunk az oltárnak, oltárszekrénynek. A padokat rég megfordították, a szószék felé. A szószék itt a fő, nem az oltár. A beszélő, gesztikuláló ember, a prédikátor, aki a maga bölcsesége s retorikai gusztusa szerint magyarázza a bibliát. Az oltár merő szimbolum lett, üres, elárvult tűzhely.

Jól esett a római vértanu-szerpap nevét őrző, de elárvult és felemás templomból az alig néhány pernyire levő Frauen-Kirchébe, a Mária-templomba térnem; ez ma is katolikus. Persze sokkal kisebb és egyszerűbb, mint a Lorenzi-Kirche, vagy a szintén közelálló s szintén elrabolt Sebaldi-Kirche. De a Mária-templom legalább nem üres, mint amazok, nem múzeum és nem koncertterem; itt mindig vannak ajtatóskodók. Az oltár előtt örökmécses ég: tehát itt akkor is van Valaki, mikor nincs itt senki. Az oltár előtti

áldoztató-rácson a gyakori használat nyomaira valló áldoztató-kendő: itt nem űzték ki a templom voltaképeni tulajdonosát. Hiszen a többenél is nem az a szomorú, hogy jogtalanság történt, lopás, erőszak, elidegenítés, hanem hogy embereket fosztottak meg a legnagyobb kincsüktől... Attól, aki nélkül elsorvad minden élet.

Elgondolkozom róla: a kisebb és szerényebb templom megmaradt a katolikusok kezében. A nagyobbak és szebbek másoké lettek. Hogyan van az, hogy mi az alkotásban, az építésben mindig elsők vagyunk, de megőrizni legfőlőbb a kisebbik részt tudjuk... Mi produkálunk és mások aratják a sikert. Nem így van-e ez egész európai kultúránkban? Miért vagyunk mi katolikusok, az európai kultúra kitermelői, nagyrafejlesztői, olyan rossz adminisztrátorok és politikusok, hogy a saját alkotásainkat megtartani, jogainkat megvédeni nem tudjuk? Talán éppen azért, mert annyira befelé nézők, annyira spirituálisok vagyunk, innen van, hogy kifelé hatni, érvényesülni nem tudunk?... Hiszen, igaz, ha választani kellene, ez a befelé-nézés és befelé-érés az értékesebb tulajdonság; de nem volna-e jobb, ha mindkettőben kiválnánk: a belső értékekben s a külső cselekvő- és védőképességben is?

A Sebaldu-Kirchét már csak kívülről néztem meg. Itt is „res clamat ad dominum”, az elveszett tárgy kiabál a tulajdonosa után. Mária-képek, angyalok, szentek, katolikus jelvények mindenütt. S itt is idegenek tanyáznak s a belépőtől jegyet szednek. Hát be sem megyek. A hirdetőtáblán, mégis meglep a Gottesdienstordnung, melyen többi közt ez is szerepel: „Am 24 August, 8½ Uhr: Beichte und Abendmahl”. No lám, hát az is van. Gyónás és úrvacsora.

Mikor másnap kora hajnalban a kölni székesegyházban, a világ e 8-ik csodájában mondtam a szentmisét, boldog örömezés járta át a lelkemet. Tudnék Kölnben lakni csak azért, hogy mindennap eljöhessek ebbe a templomba. Ezek az égbenyúló oszlopok, ezek

az ezer színben csillogó, ezer misztériumot sugárzó, hatalmas színes ablakok, ezek az arányok, ez a fenség és mégis melegség, nagyság és mégis báj!

*

Aachen, ahonnan a Szent Imre-ereklyét kaptuk most vissza! S utána Belgium!

Belgium!

Élő cáfolata annak a dőre beszédnek, hogy a katolikus népek elmaradtak. Ez Európa legelőrehaladottabb, gazdaságilag s kultúráilag legmagasabban álló országa. Színkatolikus. Micsoda munka, mennyi szorgalom, mily okos berendezések, mily régóta kialakult, bevált intézmények! Minden városa egy-egy múzeum: Louvain, Liège, Brüsszel, Antwerpen, Brügge, Mecheln. Mecheln: a neoszkolasztika vezérének s a mechelni konferenciák legfőbb szervezőjének, a nagy Mercier bíborosnak egykori székhelye!

Egyik vasárnapon túlsúfolt vonaton utaztam valamerre. Meglepett, hogy a kalauz csak végigment a túlsúfolt kocsikon, a 3-ik osztályon is; senkitől jegyet nem kért, senkire úgyszólván rá sem nézett. Aztán beült a 2-ik osztályba velem szemben s hamarosan elaludt. Itt nem csal senki a jeggyel. Itt az egyéni megbízhatóság s a lelkiismeretesség általános erény. Eszembe jutottak a mi 3-ik osztályaink, különösen így vasárnapi napon. Micsoda duhaj, neveletlen viselkedés, mennyi részeg kiáltozás, milyen szemérmetlen éneklések, ölelgetések, neveletlenségek! Az állomásokon pedig (ami idegeneknek mindig feltűnik) a szuronyos csendőr. Jaj, a mi kultúrfölényünket még mindig csendőrnök kell őriznie! Míg itt Belgiumban csendőrnök nyoma sincs s a jegyvizsgáló kalauz nyugodtan alhatik a tele vonaton. Nem szimbolum-e ez is?

A belga nép mélyen vallásos! A déli félen ugyan, a bányász wallonok közt, sok a szocialista s az értelmiség egy részét is megfertőzte a liberális-szabadkőműves propaganda. De a lakosság nagyobb fele meggyőződéses, komoly, gyakorlati katolikus. A katolikus

szervezkedés az egész vonalon céltudatosan van kiépítve. A nevelésügy elsőrendű.

Meglepett a templomokban, mennyi a napi áldozó, férfi és nő, és főleg ifjúság, a vakációzó fiúk és leányok. Egy reggel az egyik kis templomban kedves, apró családi jelenetet volt alkalmam megfigyelni. 4—5 tagú család ájtatoskodott a térdeplőkön. 40 év körüli apa, az anya s a gyermekek. A legkisebb amolyan 5—6 éves, feketeszemű s feketehajú nebuló. Nyilván kissé unatkozhatott, mert egyszerre felugrik, odarohan a szüleihez s türelmetlen gesztikulálással magyaráz valamit előbb az anyjának, majd az apjának. Az apa végre megkönyörül rajta s kotorászni kezd a zsebében. No, mit fog neki adni? gondolom magamban. Cukrot? Vagy játékszert? Hát nem. Hanem az apa hosszas keresgélés után kihúzza a zsebéből az olvasót s odaadja a gyermeknek. Az boldogan robog vissza a székéhez s elkezdené imádkozni az olvasót; de úgy látszik, még mindig baj van, mert megint felugrik s az anyjához rohan. Az olvasó össze volt gabalyodva. Az anyja szépen kifejti neki az olvasó láncát, mire a pöttöm apróság végre nyugodtan hozzáláthat az imádsághoz... kicsiny, de sokatmondó jelenet.

*

Brüsszel.

Nemzetközi katolikus ujságírói kongresszus. Harminc országból 260 katolikus ujságíró van együtt. Magyarok hárman vagyunk: Turi Béla, Tóth László és én. A kongresszuson nagyon jó csengésű most a nevünk: mindenki a Szent Imre-évről beszél. A Kölnische Volkszeitung, a holland Maasbode, a vatikáni Osservatore Romano emberei, akik most itt vannak, a mult héten még nálunk jártak Budapesten. Csillogó szemmel köszöntenek minket. Itt most a magyar névnek csoda jó ázsiója van. Előkelő nevek: Conte Dalla Torre, Stucky, Muckermann. Itt van az amerikai katolikus sajtótudósító, alapítója s nagynevű vezére: Justine Mc Grath; Walsh páter, a pápai orosz misszió

volt vezetője; Herrero, a spanyol El Debate főszerkesztője. És számos más nagynevű katolikus író. Az elnöki széket François Veuillot, a párisi Univers főszerkesztője, a nagy Veuillot unokaöccse foglalja el. A kongresszus nyelve a francia; ez az egyetlen lehetséges összekötő kapocs ennyi náció között. Igaz, hogy kevesen beszélik elfogadhatóan; a felszólalók, főleg az angolok s amerikaiak idegen akcentusa sokszor lehetetlenné teszi a kölcsönös megértést.

Ez a kongresszus külön tanulmányt érdemelne; talán erre is sor kerülhet egyszer. Most nem akarok soká időzni benne. A vezetőség rendkívül udvarias volt; a fogadtatásoknak, a dinereknek, ünnepléseknek se vége, se hossza. Latinok. A kongresszus tartalmi részéről csak egyet írok ide: rám kissé deprimálólag hatott. Hiába, a katolikus világ még csak nagyon csekély fokban ismerte fel a sajtó óriási jelentőségét. Primitív kérdések körül tapogatódzunk; sokhelyütt még ott tartanak, ahol mi magyarok 1917-ben. Ennek a kongresszusnak is már 30 évvel ezelőtt kellett volna megtörténnie. Akkor talán már messzebb volnánk valamicskével. Vigasztaló, hogy most legalább mégis megtörtént az első nemzetközi kísérlet; és még vigasztalóbb, hogy legfőbb egyházi helyen is teljes mértékben méltányolják a kongresszus jelentőségét. Erről a belga primás, van Roey bíboros ajkáról meglepő részleteket hallottunk.

*

Antwerpenben megnéztem becsületből a világkiállítást és természetesen felkerestem a magyar pavillont is. Meglepően kicsiny ez a pavillon és meglehetősen koncepciótlan. Eszembe jutott a budapesti Szent Imre-hét... Mennyivel többet tud tenni sokszor az Egyház a nemzetért, mint maga az állam s az ő hivatalos, drágán fizetett apparátusa! A belga és nemzetközi közönség csalódottan, sietve hagyta el a csarnokot. Pedig hát bizonyos fokig helyes is így, hogy a Hongrie nyomorult kis bódé maradjon. Így akarjuk

mi magunk. Négy száz év óta mi magunk akarjuk, hogy kicsiny Magyarország maradjunk. A régi erdélyi politika, a kuruc-labanc világ veszekedései, az utolsó 70 év „függetlenségi” mozgalmai s főleg a mai hangos hazafiaskodók nagyon sok esetben minden igyekezetükkel kis Magyarországot akartak. Az uralkodó faj imádóinak, a nemzetiségek elvadítóinak, a nagy nyugati államkapcsolatok előnyeit fel nem ismerő, protestáns-magyar állameszméknek csakugyan ez a végső, logikus kinövése: a kicsiség. Ezek az emberek nem tudják, hogy vitézsujtásos szólamaikkal, meg nem értő, történelemellenes kuruckodásukkal voltaképpen csak Trianont igazolják s erősítik mai napig minden untalan. A Szent Imre-hetes Magyarországhoz talán szívesen jönne vissza a katolikus Felvidék, a katolikus Bácska és a horvátok; a debreceni elgondolású Magyarország örökre idegen lesz nekik és idegen lesz a külföld komoly elemeinek is, minden hangos, de végeredményben meddő Rothermere-kultusz ellenére.

De ne politizáljunk!

*

Valahányszor a külföldön, a boldog nyugaton jár az ember s onnan tér meg hazájába, fájó érzések egész raja szorongatja a lelkét. Úgy érzi, hogy menthetetlenül bele kell vesznie nemzetének a jelentéktelenségbe, az elmaradottságba, a testi-lelki szegénységbe.

Mit lehetne tenni, hogy Magyarország legyen valami, valami, amit a külföld is megbecsül és amivel szeretettel foglalkozik?

Erre a kérdésre ezúttal kellemesen meglepő választ kaptam, mikor Brüsszelből hazaérkeztem. A választ azok az újságok, folyóiratok és levelek adták, amelyek itthon vártak s amelyekből a közben szinte elfelejtett Szent Imre-hét emléke és jelentősége egyszerre megint csodás elevenséggel virágosodott ki előttem.

Egyszerre úgy éreztem, hogy igenis vagyunk valamik; a Hongrie-nak nem kell tizedrangú, vértelen kis

pavillonként pironkodnia a nemzetek vásárán. Vagyunk: ha igazi mivoltunkra ébredünk, ha lelkünk arculatát romlatlan épségében mutatjuk meg. Akkor egyszerre nemcsak észrevesz a külföld, hanem csodál is és szeret, sőt mi több: irígyel.

A Szent Imre-év nagyhatének nem azok a legértékesebb utóhangjai, amelyek csak a manifesztációk szépségét magasztalják, a magyar főváros páratlan fekvését, a magyar vendégszeretetet s hasonlókat. A mélyebben látók olyan értékeket fedeztek fel rajtunk, amelyek benső tartalmukban sokkal jelentősebbek s amelyeket néha talán magunk sem veszünk észre a népünkön. Így Európa egyik legkiválóbb publicistája, a bécsi Eberle a mi Szent Imre-ünneplésünk stílusában a magyarság történelemhűségét, tradícióihoz való ragaszkodását emeli ki.

Ezeket írja szó szerint: „Ha Magyarország az ő szent Királyfiját, aki a XI. században mintegy előre megélte Gonzaga Szent Alajos életét, ily óriási fénnnyel s tömegben ünnepli, ezzel azt mutatja meg, hogy nagyrabecsüli a történelmet. Valóban, kevés nép van, amely annyira ragaszkodnék a történelemhez, amely berendezkedéseiben, sőt egyes szakásaiban is annyira ma is élő XV. vagy XVIII. század volna, mint Magyarország. Hol találni másutt pl., ami éppen az ünneplésen tűnik szembe, ilyen színes viseleteket, ilyen tarka, falusi bandériumokat, ilyen mágnás díszruhákat, kalppaggal, atillával, karddal s lakkcsizmával?”

Majd azt kérdezi: De nem magától értetődők-e az olyan tömegfelvonulások, mint a budapesti, ma, a tömegmozgalmak s a tömeguralom korában? Igaz, feleli, ma könnyű dolog bizonyos esetekben tíz- és százezreket kivinni az utcákra. A május 1-ei felvonulások, a lóverseny- és sporttelepekre való népvándorlások ma már csakugyan a megszokott dolgok közé tartoznak. Mikor a Krone-cirkusz néhány tucat állatával a bécsi Ringen végigvonult, sok tízezer ember ácsorgott az úttest két szélén. „Ám, felel tovább a felvetett kérdésre, mégis csak nagy különbség van manifesztáció és mani-

fesztáció között. Más dolog, amikor a proletárkirályok a „Panem et circenses” jelszavával rángatják a tömegeket, s más, mikor a „Panis angelicus”, az angyali kenyér gondolata von össze ekkora tömegeket. Más, ahol az emberek a szem, a fül s az izmok játékának szolgálatába állnak s más, ahol a természetfeletti világot s annak szigorú törvényeit ünneplik. Senkisémm tagadhatja, hogy a nagy vallásos megnyilatkozások mindig felemelőleg, tisztítólag s bátorítólag hatnak a hívő emberekre. S éppen Magyarországon, ahol évtizedeken át dermesztette meg a katolikus világot a zsidó liberalizmus terrorja s a kálvinizmus hatalmaskodása, a nemzetközi Szent Imre-évnek valóságos acélfürdőként, üdítő forrásként, a büszke öntudat kiáltványaként kellett hatnia.”

Eberlének éppen ezt a rólunk szóló cikkét nálunk, sajnos, egyesek félreértették s panaszt emeltek miatta. Igaz, Eberle a következőkben kiemeli, hogy nem elég ünnepelni, hanem az ünneplésekből át kell térni a tanulságok levonására is s itt rámutat a liberális katolikus Magyarország bűneire s mulasztásaira a múltban. Rámutat arra is, hogy a XIX. század Magyarországa bizonyos fokig megérdemelte a megaláztatást, de aztán hozzáteszi, hogy ekkora büntetést, ilyen országcsonkítást semmiesetre sem érdemelt s cikkét azzal az erélyes felszólítással végzi, hogy a katolikus országoknak lelkiismereti kötelességük volna a párisi és trianoni béke kiáltó igazságtalanságai ellen a keresztény politika nevében felszólalni. A cikk utolsó mondata is Trianon ellen szól: „Bár ne volna tehát hiába az a tanulság, melyet a külföld vezető katolikusai Magyarországon s Magyarország trianoni szenvedéseiről szereztek!” A cikknek lehetnek kevésbé szerencsés kitételei; az is megengedhető, hogy a kemény lecke, melyet tartalmaz, nem éppen ebben a pillanatban volt legidősebb, amikor Magyarország a gyönyörű Szent Imre-évet megrendezte, de a nagynevű író szándéka tiszta s nem szabad felednünk, hogy a külföld publicistái közül nagyon kevesen szálltak már annyiszor s oly

lángoló szeretettel síkra Magyarország mellett, mint éppen Eberle József s lapja, a *Schönere Zukunft*.

S ha már az idézésben benne vagyunk, hallgassuk csak meg a bécsi Reichspost főszerkesztőjének, dr. Fun-dernek szavait, aki lapjának augusztus 28-iki számában következőképpen emelte ki a budapesti Szent Imre-ünnepek voltaképpen velejét: „Megragadóbb, mint az ünnepek fénye, nagysága s kiváló megszervezése s az egész jubileum legmélyebb értéke: a magyar nép viselkedése volt. Hol van még egy ország s hol fog akadni a jövőben, ahol egy katolikus vallási népnép alkalmával a parlamenten kereszt ragyog fel s jelképesen tündököl bele az éjszakába s ahol egyhangú parlamenti határozattal, minden felekezet részvételével, egy szent király bölcs intelmeit szent fiához vésik örök emlékezetül márványba?

Az olyan impulzív nemzetnek, minő a magyar, ez az ünnepi öröme más országokban alig ismert ritmust ad az impozáns felvonulásoknak; de felületesség volna, ha ennek a tömegmegnyilvánulásnak lelki lendületét pusztán ezen az alapon akarnók megérteni. Számos külföldi, nem utolsó helyen számos osztrák, bizonyos nemes irigységgel látta egy népközösségnek tudatosan keresztény hitvallását, amelynek lehetnek hibái, amelyből azonban elejétől-végig a keresztény kultúra hatalmas krédója dobbant ki. Nincs jelentőség nélkül az sem, hogy az egyházi Szent István-körmeneten több mint 20 protestáns képviselő s egy protestáns egyesület is résztvett s egy magasállású kálvinista egy katolikus emberrel beszélgetve (igaz, hogy nem a debreceni Baltházár volt az illető) kijelentette, hogy *a katolikusok nagy ünnepe valamennyi keresztény magyarnak öröme s büszkeséget jelent*. Hogy azután a magyar katolikusok vezetői az ünnepek végeztével külföldi barátaikkal beszélgetve s a hatalmas eredmények mérlegét megállapítva éppenséggel nem ragadtatták magukat temperamentumos optimizmusra, hanem hűvös józansággal kijelentették, hogy nagyon sok még a tennivaló a magyar katolicizmus életében, a népszer-

vezés, a sajtó, a keresztényszociális reformok terén s hogy bármily ragyogó volt a Szent Imre-év eredménye, ők még messze vannak a kitűzött célok s elvek megvalósításától: ez volt a legimponálóbb bizonyítéka annak, hogy itt komoly, jelentékeny, érett erők forrnak”.

Tirol nagykultúrájú püspöke, dr. Waitz Zsigmond, nem kevésbé figyelemreméltóan nyilatkozik a Szent Imre-ünnepségekről, amikor a Neues Reichben két külön tanulmányt szentel neki s többi közt ezeket írja: „Politikai vállalkozás volt-e a Szent Imre-ünnep? Politikai célokat szolgált-e? Serédi bíboros-érsek nyomatékkal hangoztatta még közvetlenül az ünnep előtt is, hogy csakugyan merőben vallási ünnepről van szó. De éppen ezek az akkora határozottsággal hangoztatott szavak sejtették az emberrel, hogy más oldalakon politikai célokat tulajdonítottak az ünneplésnek. A valóságban azt kell mondani: minél politika-mentesebbnek volt az ünnep tervezve s minél tisztábban vitték keresztül ezt az elgondolást, annál nagyobb volt a politikai hatása is és az ünnep csakugyan jó politikát szolgált.”

Egy magyar család a tiroli Zillertalban nyaralván beszélt a Budapestről éppen hazatért derék tiroliakkal. A lelkesedés édes naivsága ömledezett ezeknek a napbarnította, viharedzette hegylakóknak az ajkán, amikor azt hangoztatták, hogy amit Budapesten láttak, minden elképzelhetőt felülmúlt és hogy csak jusson egyszer Magyarország bajba, majd ezentúl ott lesznek ám az utolsó emberig ők is!

Míg a fenti idézetek elsősorban Magyarország történelemhűségét, népi és politikai érettségét emelik ki, addig a következő levélrészletek a katolikus Magyarország lelki értékeit tartják szem előtt. Egy innsbrucki tanár, aki 50 diákkal jött el a Szent Imre-hétre, így ír: „Mindig örülök, ha a mi német fiainknak alkalmuk akad külföldre menni s ott látni és tapasztalni,

mennyire előttünk, németek előtt járnak más népek, azok, amelyeknek kultúráját még a kereszténység táplálja s emeli. Mindig újra hallanom kellett fiatal barátainktól: „Mi, sajnos, már nem vagyunk ilyenek, ezt mi már nem tudnók megcsinálni.” Csak bámulni tudtunk azon a szeretetreméltóságon s barátságos előzékenységen, mellyel a budapesti közönség minden rétegében találkoztunk.

Főleg azonban csodálnunk kellett azt a vallásos és hazafias lelkesedést, amely önöknél az egész népeséget eltölti s amely az ünnepi körmenetben s a hajóprocesszión valósággal varázslatos mértékben jutott kifejezésre. A mi lapjaink napról-napra közölték a Szent Imre-ünnepségek eseményeit s irigység nélkül elismerték, hogy Magyarország messze felettünk áll, felettünk, akiket összetép s lerongyol a szocializmus és a bolsevizmus. *Sajnos, nálunk egyáltalán nincs meg az a bátorság, hogy ugyanarra az útra lépjünk, mint Magyarország, hogy tudniillik az államéletben is határozottan a keresztény újjászervezés mellé álljunk.* Amikor a Szent István-napi körmenetben az Andrássy-úton a szent ereklyékre vártunk, hátunk mögött a stájerok közt élénk eszmecsere folyt azokról az erőkről, amelyek nálunk is a néplélek gyógyulását hozhatnák magukkal s mindnyájan megegyeztek abban, hogy erre a munkára csak a vallás képes, mint ezt Magyarország vallási újjáébredésének példája mutatja. Hungaria docet: Magyarország tanít! A budapesti Szent Imre-ünnepnek így nemcsak Magyarországra nézve van jelentősége, hanem az egész világra nézve s mindnyájunknak örvendeznünk kell rajta, hogy ezek az ünnepségek oly páratlan sikerrel folytak le.”

Egy francia író így ír: „Mi mindnyájan elbűvölve, elragadtatva s mély épüléssel tértünk haza; mindenki ezt ismételtegette nekem: Az emberek felfedezték a katolikus Magyarországot s meleg, testvéri rokonérzéssel teltek el irányában.” Egy előkelő római személység ezt írja: „A Szent Imre-ünnepségek hosszú sora s általában az egész Magyarország képe egész

életemre mélyen a szívembe nyomta emlékét." Egy bécsi szerkesztő: „A tiroliak s a bécsiek egyaránt el voltak ragadtatva a Szent Imre-ünnepek nagyszerű sikerétől; főleg az utóbbiak mélyebben láttak s örültek a katolikus szellem megnyilatkozásán, a hívő nép lelkes örömén, a költőien szép és színdús felvonulásokon s nem utolsó helyen az augusztus 21. és 22-iki Mária-hódolatokon. Mindig újra ajkunkra tolul a szó: ilyesmi nálunk nem volna lehetséges. Nekem az egész úgy tűnt fel, mint a tisztasági gondolat diadala elejétől végig. Mert hiszen Szent Imre életében ez a nap, ez a központ, s hogy minden nemzet ennek a gondolatnak hódolt, éppen a mi korunkban nem jelentőség nélkül való. Mi nagyon megszerettük a magyarokat."

Egy bécsi hölgy így ír: „Nagyon sok ünnepélyen, kongresszuson, Mária-napon stb. vettünk mi már részt, de ez az ünnep egészen egyedülálló volt, felülmúlhatatlan s oly gyönyörűségeken szép, hogy az ember nem talál szót a leírására... Valóságos tündéralom volt! Még teljesen a benyomások hatása alatt vagyunk s úgy érezzük, mintha valami eddig ismeretlen csodaországban jártunk volna... Ha Magyarországnak még egyszer lesz ilyen ünnepe, szívesen segítünk megint s ezer örömmel jövünk el ismét!" Egy francia folyóirattal zárunk, amelyben Louis Change arra a végkövetkeztetésre jut, hogy Magyarország megérdemli, hogy „a mi honfitársaink sajnálkozzanak a multban való viselkedésükön a magyarokkal szemben s tegyék azt jóvá a barátság legteljesebb s legodaadóbb kifejezéseivel. A vallási téren maradva: ha arról lesz szó, hogy a francia s a magyar katolikusok közt hidat kell építeni, Szent Imre lesz ennek a hídnak az építője!"

Ilyen hangnemben írtak a lapok a római Osservatore Romanotól a párisi La Croix-ig.

Ime: itt a külföldtől, külföldiek elismerő, sőt áradó nyilatkozataiból tanulhatjuk meg nemzetünk igazi nagyságát, népünknek sokszor a saját szemünk előtt is elrejtett kincseit. A külföld a mi vallásos lel-

kesedésünket csodálta, a parlamenten ragyogó keresztet, a tradíciókban való gyökereződést, a történelmi multhoz való kegyeletes és elszánt ragaszkodást, a gyermekded, de épp ezért őserővel ható s népet alakító etikumot, a földi és a természetfölötti aspirációk bájos és üde összefonódását, az Egyház és az állam, vallás és hazafiság középkorian őszinte egybefűződését. S mert ezek a legmélyebb népi értékek dobbantak Szent István hetében oly páratlan szépségben a világ elé, azért lettünk néhány napra Európa irigységének középpontjává, oly mértékben, amely minket magunkat is meglepett.

Ezek mellett a mélyebb értékek mellett eltörpül a mi külső civilizációnk számos fogyatékosága, jelentőségét veszti számunk s politikai vagy gazdasági helyzetünk kicsinysége. Sőt, a külföld komoly elemei ezekben a fogyatékoságokban is lelki nagyságunk következményeit látják s megértik, hogy mindennek éppen a mi mártírhívatusunk a történelmi magyarázója. Mert *míg más népek fejlődtek, művelődtek, kívül s belül izmosodhattak, addig mi történelmi rendeltetésünk követésében fogytunk és véreztünk a százados, csendes, népi csatározások terén, magunkért s őhelyetük is, a Nyugatért, a keresztény civilizációért.*

Minket századokkal vetett vissza az izlással való véres marakodás; a testünk volt a páncél, amely mögött nyugodtan épülhetett a nyugati kultúra tovább. Ezek a harcok felőrölték erőinket s számunk javát; ezek miatt kellett később idegen népek betelepítésével pótolnunk az elvesztett népességet, amit Európa úgy hálált meg, hogy a telepeseklakta földet utóbb elvette tőlünk, mint nem magyarlakta területet. Európa ma nem gondol tartozására, nem törleszti adósságát, elfeledkezett érdemeinkről; de az érdem akkor is érdem, ha el nem ismerik s legalább a nemzet önbecsülésének legyen állandó rúgója a tudat,

hogy kultúrátlanságunk is gigászi teljesítményeink maradványa. Cifra ruhákban járó népek, ne páváskodjatok: mi többek vagyunk, bár rongyokban járunk, mert daliás mentéinket hősi harcokban téptük össze, míg ti pihentetek. A cifra ruháitok érdeme a ma rongyosoké!

Mélyebben pillantó külföldiek tudják ezt s hangoztatják is. Pierre Delattre-nak az a gyönyörű beszéde, melyet az augusztus 21-iki budavári emléktábla-leleplezésen mondott, a Nyugat igazi műveltjeinek megszégyenüléstől kipirosult arcú töredelme volt. „Mikor fogjuk végre megfizetni tartozásunkat ezzel a néppel szemben, amely 400 éven át az egész nyugati civilizáció védőbástyája volt?” „Angliának s Magyarországnak a középkor folyamán körülbelül egyenlő számú lakosa volt. Ha ma az angolok száma 70 millió, a magyaroké csak 10 millió, ennek az oka az, hogy a magyar 400 évig vérzett Angliáért.”

Nincs hát okunk tulságosan szégyenkezni a művelt Nyugat előtt. Ha nálunk nincs akkora tudományos és gazdasági, technikai és közlekedésügyi haladás, mint Németországban vagy Belgiumban, van helyette más értékünk. Mi nem romboltuk le, legalább nem oly gyökeresen és konokul, az elmúlt nagy századok szent eszméit s intézményeit, mint például Nürnberg. Mi nem tagadtuk meg országalapító királyaink intelmeit, nem szekularizáltuk el kultúráttermelő szerzeteseink intézményeit s *nem fokoztuk le múzeumokká a templomainkat.*

Nálunk is volt visszavonás és megtévelyedés, de *népünk zöme megmaradt kereszténynek, katolikusnak, tekintélytisztelőnek, történelemfolytatónak, szent tradíciók őrzőjének!* Megmaradt keményebb viharok s incselkedőbb csábítások között, mint aminőket Nyugat valaha látott. S ez az értékeit őrizni tudó hűség sok-sok egyéb külső értékkel felérő kincsünk, amely a megpróbáltatás legfeketébb éjszakájában is reménykednünk enged s bízunk parancsol. Amely nemzet

így tudja ünnepelni szent hercegeit, történelme s valása Grál-lovagjait, az kicsinységében is nagy, gyengeségében is izmos, ravatalrafeszítetten is tele van duzzadó erővel, étellel, hivatottsággal.

Genf tegnap és ma.

Genf, 1936 szeptember.

Egy genfi utazás ma igazán nem tartozik a rendkívüli események közé, ellenkezőleg: ma minden nemzet útja állandóan Genfbe vezet. Genf bizonyos értelemben a politikai világ középpontja lett. Mégis és talán éppen ezért van benne bizonyos különleges érdekesség, ha valaki egyszer nem mint politikus, hanem mint világnézeti tájékozódást kereső ember látogat el Genfbe s ezt a különös, nemzetközi metropoliszt a kultúrtörténész szemével igyekszik látni.

Genf valóban nemcsak a mai politikai élet egyik legfontosabb centruma, hanem a világ eszmei fejlődésének a múltban is igen jelentős irányítója volt. Nem is egyszer. Nemcsak a noyoni reformátor működése révén lett nevezetessé, hanem mint Európa egyik nagyhatású szellemi forradalmasítójának, Jean Jacques Rousseau-nak hazája is, aki mint egy szerény óraműves mester fia itt a régi város egyik szűk sikátorában született s akinek síremlékét a Genfi-tóból kifolyó Rhône-folyam egyik szigetén százados fák árnyékolják.

A Genfi-tó ragyogó, napsütéses szépsége, a 90 kilométernyi távolságból is kéklően ideragyogó Mont-Blanc hófedte csúcsainak méltóságteljes nyugalma, a magas szavoyai hegyek komoran is derűs, irtózatosságteljes tömegeikben is barátságosan ható romantikája, bizonyos kirívó ellentétben van azzal a szereppel, amelyet ez a város az emberiség történetében játszott. A táj mosolygó békéjével, felemelő, gyönyörködtető varázásával, sem a kálvini theokrácia merevsége, sem a rousseau-i elvek rideg forradalmisága, sem akár a kantonon és városon ma eluralgó kommunista kor-

mányzat nem hozható valami magától értetődő összhangba.

Igaz, hogy Kálvin Genfjét nem is szabad a mai Genffel azonosítani, már földrajzilag sem. Ahol ma a város fő ütőerei futnak, ott akkor még csupa mező volt és szőlőkertek sokasága. Az akkori Genf alig terjedt túl a Saint-Pierre-székesegyházat környező szűk és ódon városnegyeden, a dombon, amelynek keskeny s kanyargó utcái s régi házai ma is a XVI. század képét viselik. A két város: a régi és az új, szinte két világ. Ott minden ósdi és régi, itt minden új és modern. A forgalom elkerüli az előbbit s csak aki véletlenül ott lakik vagy akit a történeti múlt emlékei oda vonzanak, kapaszkodik fel a Treilles domborulatán, hogy a homályos, szűk utcák komor és sötétszínű házai közt hazabotorkáljon, vagy Kálvin szellemének járását kutassa.

A véletlen úgy hozta, hogy éppen este volt, amikor ezt a régi városrészt először felkeresnem sikerült. A gyér világítás és a hangtalan némaság, amely ezekben az óvárosi sikátorokban honolt, kétszeresen stílusossá tette szememben az utcákat, amelyeken egykor a reformátor fekete talárisba öltözött, hosszú, vékony alakja a kiálló, hegyes köveken az utat róttá, a Rue des Chanoines-ből (Káptalan-utca), amelyben lakott, a katedrálisig, a Consistoire-ig s a neki szolgaként engedelmes Hôtel de Ville (városháza) nagy tanácsterméig. Az utcákon sehol egyetlen ember, egyetlen lépés, egyetlen világos ablak. Szinte kísérteties magányosság, amelyet csak aláhúz egy lompos, fekete kutya, amely egyedül kullog végig az úton. A homályban az egykori Rue Chanoines sarkán a felírást: Rue Calvin, felfedezni is művészet.

Már itt is a ház, ahol Kálvin lakott; a gyengén világított utcában nehezen olvasható tábla szerint nem az ugyan, amelyben a reformátor lakott, hanem csak annak helyén épült. Szimbolum-e ez is? Hiszen a szel-

lemi épület is, amelyet Kálvin emelt vagy emelni akart, nem maradt meg úgy, ahogy ő akarta; más épült a helyébe... Ő legszigorúbb theokráciát akart, Isten uralmát a földön, szigorúan és kizárólag a sajátmaga elképzelése szerint; ami pedig művéből fennmaradt, az világszerte sokkal inkább a tagadás lett, az ősi egyház fegyelme alól való teljes és végleges felszabadulás, a kényelmes semmi, mint az a maradéktalan istenszolgálat, amelyet Kálvin sürgetett... Példa rá maga Genf: hallok, hogy a kálvinista templomok hétköznapi is, vasárnap is konganak az ürességtől. Protestánsnak lenni itt körülbelül annyi, mint semmiféle vallást nem tartani. Genf ma nem protestáns város, hanem többségében szocialista és kisebbségében katolikus.

Talán nem egészen jelentőség nélkül való, hogy Kálvin örökébe, aki a személyiséget és az egyéni szabadságot végleg fel akarta oldani az Isten rabságában, az a Rousseau lépett, aki meg éppen ellenkezőleg: az emberi személyiséget tette meg minden jog és társadalmi szerződés kizárólagos alapjának. Kálvinnál az ember semmi, Isten minden, Rousseau-nál az ember minden, az Isten semmi. Kálvin szerint az emberi természet mindenestől, testestől-lelkestől rossz, megromlott, megrothadt, fenekestől az ördögé s egyedül az Isten eleve kiválasztó kegyelme emeli fel az emberiség egy kicsinyke részét — az embertől tökéletesen függetlenül — az üdvözülés síkjára. Rousseau szerint pedig éppen ellenkezőleg: az emberi természet maga tökéletesen jó, legfeljebb a nevelés ronthatja el s minden megváltás abban áll, hogy térjünk vissza önmagunkhoz s östermészetünkhöz. Tudjuk, hogy ezek az álmodozó, szelíden hangzó rousseau-i tanok kifejetlünkben micsoda irtózatot, véres rombolást okoztak a francia forradalom előkészítésében s az államélet vallásos alapozásának végzetes aláásásában. Nehéz megmondani, miből fakadt több baj: Kálvin korlátlan rigorizmusából-e, avagy Rousseau édeskés szentimentalizmusából.

Akárhogyan is: a történelmi fejlődésre a zárókövet Monsieur Nicole tette rá. Ez a büntetett előéletű úr, aki

ma a szociálista párt jóvoltából, a többségi elv fölséges megdicsőüléseképen, Genf város polgármestere s aki nyíltan a III. internacionálé alapján áll. Kálvin és Rousseau városa: ma kommunista párturalom alatt nyög. No, nem kell mingyárt megijedni, azért Genfben nincs kommunizmus, de mennyire nincs! Ezek az urak el tudják ám tenni az elveik végrehajtását jobb időkre is, ha kell. Sehol a világon, az egy Oroszországon kívül, az uralomra jutott marxizmus nem próbálta meg az elveit komolyan valóra váltani: annyi eszköz van ezeknek az uraknak, hogy nem sietnek vele. Más az elv az agitáció során, és más a gyakorlatban. Lehet valami arra jó, hogy szegény munkások kritikátlan fejét megtömje puffogó szólammokkal, de mégsem jó arra, hogy mingyárt komolyan is vegyük, mihelyt a hatalom végül a kezünkbe siklik.

Lám, Blum úr sem eszi oly forrón a kását, mint ahogy főzi s még a saját kormányzatának erejében sem bízván, vagyonát jórészen máris ide mentette át Genfbe, ahol rövid időn belül többszörös háztulajdonos lett. Mondják, hogy a francia balpárt kommunista vezetői ugyanígy tesznek: Svájcba mentik át a vagyonukat arra az esetre, ha az elveik odahaza valahogy valóra válnának s az elvtársak csakugyan elkezdenék a nagy magánvagyonok szekularizációját. Sohasem lehessen tudni!

Nicole úr szerencsére hasonlóképp gondolkodik. Mít ér a kommunizmus, ha nincs mit tejbe aprítani? Genf város és kanton ma tisztára a kapitalizmusból él: régen bemozdhatta volna a csődöt, ha ide nem telepszik a Nemzetek-szövetsége, a Société des Nations. Egy ilyen arianai palota-tömeg, aminőt most a Népszövetség székhelyéül építettek s amely csekély 30—35 millió svájci frankba került, a benne székelő s nemzetközi forrásokból jól fizetett tisztviselőkkel (állítólag nagy részük szintén a III. internacionálé alapján áll, de havi 7—800 frank fizetéssel) s a különféle drága delegációkkal együtt állandóan ideáramló nemzetközi

vagyon: ezek mentették meg s mentik meg a várost és vidékét a csődtől, a gazdasági végpusztulástól.

Rom, rom, rom és pusztulás, amerre csak nézünk, ebben a bájos, napsütötte városban, a tündéri tó partján!

*

Pedig lehetünk *Kálvin Jánosnak* legszigorúbb bírálói, egyet meg kell engednünk: Maître Calvin, szegény, alapjában kétségtelenül jót akart. A világtörténelemnek azok közé a tragikus hősei közé tartozik, akik alapjában nagy eszmék robotjában álltak, de el kellett bukniok, kárt kellett tenniök, mert az eszmét nemcsak tévesen, hanem tévedésükhöz mereven ragaszkodó fanatikus lobogással, megcsökönyösödött könyörtelenséggel szolgálták. Tragikum, hogy egy ilyen, alapjában mélyen vallásos, magánéletében ridegen erkölcsös ember, egy magát Isten küldöttjének, prófétájának, világmegváltónak hívó szobatudós, a maga sötéten lobogó, szinte kékesen gyűlölni tudó módszereit oly széles körökre tudta átszarmaztatni, hogy ma is milliók járnak a nyomában. Hogy szerepléséből világmozgalom támadt: jóhiszeműen és nem-jóhiszeműen, rajongó és merőben számító emberek jóvoltából, a történelem kiszámíthatatlanul szeszélyes, néha kegyetlenül igazságtalan játékából!

Mert abban nem lehet kétség: Kálvin őszintén, mélyen, teljesen hitt abban, amit vallott és tanított. Hitt azokban a logikai félrelépésekben is, amelyekkel Institutiója minden lapján, minden sorában találkozunk, s hitt az erőszakban, szenvedélyességben, ravaszkodásban és kíméletlenségben, amellyel célját elérhetni vélte. Szokatlanul éles, bár fegyelmezetlen és csapongó elme volt, akiben hívei éppen a logikai világosságot, a dialektikai határozottságot csodálták, de akinél az álokoskodás zsenialitása annyira belső, lelki habitussá vált, hogy kétségtelenül maga sem tudta többé gondolatfűzésében a paralogizmusokat észrevenni.

Bellarminnak s nálunk Pázmánynak nem volt nehéz ezeket a tévkövetkeztetéseket egyenkint s diadalmasan

leleplezni, de a paralogizmusnak mint rendszernek a lelki természetrajzához tartozik, hogy akiknek a gondolkodása hozzájuk szokott, azok nem tudnak többé különbséget tenni legitim és illegitim következtetés, bizonyító erejű vagy csak tetszetős érvelés között.

Mintha Kálvin hívei maguk is éreznék néha azt a bizonytalanságot, amely a mester egyéniségét s műveit egyaránt körüllepi. Keveset beszélnek róla; életrajza sehol sem forog közkezen. Íratait is, akárcsak Luther műveit, nem szeretik lefordítani s újra meg újra kiadni: ezek az iratok a tömegek számára megközelíthetetlenek. Mintha félnének, hogy az emberek okvetlenül kiábrándulnak a reformból, ha a reformátorokat közelebbről látják. Nálunk ugyan híre ment egyszer, hogy Kálvin Intitucióit hamarosan magyarul is kiadják. Százat egy ellen: nem adják ki; vagy legalább is nem merik szó szerint magyarra fordítani. Már csak azok miatt a nyers és szenvedélyes szitkok miatt sem, amelyekkel ezek a könyvek nemcsak a katolikusokkal szemben, hanem mindenkivel szemben, aki Kálvinnak valaha ellentmondott, tele vannak hintve.

Kálvin portréja, amint az egykori metszetek elárulják: roppant eleven, kifejező, sokatmondó portré. Egy nyugtalan, pattanó energiájú, nekikeseredetten önakarátú lélek robbanásig feszülő idegereje beszél minden vonásából. Az ilyen energiájú emberek hatása óriási, messzeterjedő és sokáig tartó. Akár igazuk van, akár nem, a belőlük sugárzó erő nem veszt el a történelemben eredménytelenül. Ez a metszően éles kálvini profil tipikus vitatkozó lelket árul el: szeme tüzel, keskeny ajka támadó beszédre kész, sovány kezét, csontos ujjait vitára emeli, mint akinek minden gondolata mindjárt vitába is lendül, mindjárt keresztül is akar hatolni, testté akar válni. Egy szellemtitán ez, aki a saját eszméit a világegyetem sarkkövévé akarja tenni, egy világ törvényévé, a maga dialektikáját a tízparancsolat s az evangélium egyedül igaz s önmagában igazolt magyarázójává. Aki vele szembeszáll, az a legjobb

esetben „pávián“, de esetleg még rosszabb is: az ördög követe, megszállott, gonosztevő és kárhozott.

Nem csoda, ha Kálvint önbizalma kissé elragadta: ez az ember már 26 éves korában mester és hatalmaság volt. Ilyen fiatalon foglalta össze írásos rendszerbe a reformátoroknak eddig elszórt, ellentmondásos, homályos és ötletesen csapongó elveit. Ilyen fiatalon lett ellentmondást nem ismerő atyamestere, legfőbb tekintélye, pápája és prófétája a mozgalom hozzá csatlakozó, de nála többnyire sokkal idősebb vezéreinek. Tekintélye, szavai ellen senki sem mert felszólalni. Genf is, miután egyszer száműzte a hazájából száműzöttet, alázatatosan visszakérte őt s ettől kezdve nem volt a városházán törvény, csak amit ő akart, szabályrendelet, csak amit ő akart, ítélet, csak amit ő szentesített, élet, csak amit ő engedélyezett.

Bármennyire bízott magában, bizonynyal súlyosan érezte a felelősséget is, az egyedülvalóság és mindent irányító hatalom felelősségét. De nem tudott kitérni előle. Ha egyszer a-t mondott, b-t is kellett mondania. Ha egyszer elindította hajóját, kormányoznia is kellett. A legjobb tudása szerint. A saját egyéniségének kérlelhetetlenül következetes, tragikusan egyoldalú és lebeglyezett iránya szerint. Az Isten uralmát akarta megvalósítani a földön s nem vette észre, hogy voltaképpen csak a maga eszméinek diktatúrája az, amit megvalósít.

Az ő Istene rideg és könyörtelen Isten, az ő theokráciája örömtelen, kriptaillatú, nehéz légzésű. Szegény genfi tanács, amely az ellentmondást nem tűrő, dialektikájával mindenkit, önmagát is térdre kényszerítő prédikátortól megbűvölten kénytelen volt sorba szentesíteni az ő rettenetes rendeleteit, minden szabadságnak s életkedvnek végetvető „puritán“ életszabályait, mi több: szabadság- és életvesztő büntetéseit!

Egy szabadgondolkodó modern író, Stefan Zweig, írta meg nemrég Kálvinnak s egy másik svájci reformátornak, a higgadt és tudós Castelliónak szellemi harcát. Zweig értékítéletei egyben-másban túlzottak lehetnek, de a tények, amelyeket felsorol, a történelem

tényei. Kálvin csakugyan olyan theokratikus rémuralmat honosított meg Genfben, amelynek részleteit nem lehet borzongás nélkül olvasni.

*

Az az *egyházfegyelem*, az a „discipline”, amelyet Kálvin Genfben behozott s a városi tanáccsal elfogadtatott, csakugyan eltörölt minden szabadságot s minden életörömet. A Consistoire kémei és felvigyázói, az „ancien”-ek, éjjel-nappal járták a várost, behatoltak a magánlakásokba, kihallgatták a beszélgetéseket, cselédek és gyermekek tanuságát gazdáik s szüleik ellen s jaj volt annak, akit könnyelműségen vagy éppen a szigorú kálvini városfegyelem bírálatán rajtaértek. A kálvini reform nyomában állandó rettegésben élt Genf.

Tilos volt a színház és a tánc, a zene s a társasjáték, tilos még a korcsolyázás is. Ékszer, színes ruha, hajdísz a nőkön: égbekiáltó véték. Tilos a tekézés, tilos étkezés közben édességek felszolgálása, a vadpecsenye és szárnyas. Természetesen szigorúan tilos minden szentkép, minden faragvány, minden művészet. Még az egyházi éneknél is kerülni kellett a dallam kedveségét, nehogy ez a szövegtől elvonja a figyelmet. Sőt a keresztnévek kiválasztása sem történhetett szabadon: tilos lett a közkedvelt Claude vagy Amadé név, mert hogy ezek nem fordulnak elő a Bibliában, helyettük bibliai neveket kellett választani: Ádámot, Izsákot és Jezsaiást. Még az ünnepeket is eltörölték az egy vásárnapon kívül, tilos lett karácsonyt és húsvétot tartani, merthogy ezek az ünnepek nincsenek benne a Bibliában...

„Egy rendszeresen végiggondolt, zsarnokilag végrehajtott állami terror bénította meg az egyesek akaratát, oldotta fel s üresítette ki a közösségi tudatot”, mondja Zweig s nem habozik Kálvint, mint már Balzac tette, Robespierre-rel hasonlítani össze. Abban is, hogy miként ez, úgy Kálvin sem mert az általa elrendelt kínzásokon és kivégzéseken személyesen jelen lenni:

nem bírta idegekkel. Szent kötelességének tartotta, hogy kemény és könyörtelen legyen azokkal szemben, akik az ő akaratával — azaz természetesen az Isten akaratával — ellenkeztek; mint maga mondja, „gyakorolom magam a szigorúságban az általános bűnök legyőzésére”. Inkább szenvedjen egy ártatlan is, mondja másutt, semhogy egyetlen bűnös elkerülje az isteni ítéletet.

Mikor egy alkalommal a hóhér ügyetlensége folytán egy kivégzés valóságos lassú embermészárlássá fajult, Kálvin utólag így nyugtatta meg magát Farellel szemben: „Bizonytalán nem Isten különös szándéka nélkül történt, hogy az elítéltek gyötrődése ennyire meghosszabbodott.” „Az Isten megadta nekem a kegyelmet, hogy meg tudjam mondani, mi a jó és mi a rossz”, írja önmagáról. Az ilyen maguk kinevezte s a maguk megfellebbezhetetlen bölcsességében ennyire bízó aszkétákból lesznek a legvérengzőbb zsarnokok.

Hozzájárult Kálvin túlzott szigorához az ő ismert szélsőséges felfogása az emberi természet romlottságáról. „Ha természete szerint tekintjük az embert — írja —, nem találunk benne legcsekélyebb jót sem, a a feje búbjától a talpáig. Ami még némileg dicséretes benne, az mind az Isten kegyelméből ered... Minden igazságunk igazságtalanság, minden érdemünk szemét, minden dicsőségünk alávalóság. S még a legjobbat is, amit alkotunk, megfertőzi s bűnössé teszi a test tisztatlansága, amely mindent beszennyez.” „Ha az embert önmagára hagyjuk, a lelke csak gonoszságra képes.” Nem szabad tehát magára hagynunk: s ezért a kérlelhetetlen kálvini „disciplina”, amelynek végső törvénye ugyan a Biblia, de közvetlen magyarázója, alkalmazója, törvényhozója s ellenőre egyetlen egy akarat: a Kálviné.

*

Ennek az önkénynek és egyoldalú szigornak eredménye, hogy az akkor még egészen kicsiny Genfben Kálvin uralkodásának első öt esztendejében tizenhárom

embert felakasztottak, tízet lefejeztek, harmincötöt elégettek, azonkívül hetvenhetet száműztek, nem számítva azokat, akik futással menekedtek a szörnyű ítéletek elől. Az „új Jeruzsálem” börtönei annyira tele voltak már, hogy a börtön felügyelője kénytelen jelenteni a városi tanácsnak, hogy több rab számára nincs már hely. Van, aki a fogságban öngyilkos lesz; az ilyen esetek megakadályozására ezentúl minden rab kezéreléjére vasbilincseket tesznek, amelyeket az illetőknek éjjel-nappal viselniök kell. Kálvinnak egyetlen szava sincs e kegyetlenkedések ellen, ellenkezőleg, a hüvelyk-szorító s a feszítőkötél mellé az ő tanácsára hozzák be még a „chauffement des pieds”-t, a talpak sütögetését is.

A genfi városi tanács naplói megőrizték ennek az „istenes” rémuralomnak a nyomait: csupa büntetés, csupa fenytetés, csupa ijesztés. „Egy polgár mosolygott a keresztelés kiszolgálása közben: háromnapos fogház. Egy másik a nyári melegben prédikáció közben elaludt: börtön. Munkások reggelire pástétomot ettek: háromnapos böjt kenyéren és vizen. Két polgár tekézett: börtön. Egy ember vonakodott a fiát Ábrahámra kereszteltetni: börtön. Egy vak hegedűs táncra valót húzott: számkivetés. Egy másik dicsérte Castelliónak (Kálvin személyes ellenfelének) bibliafordítását: el kellett hagynia a várost. Egy leányt rajtakaptak, hogy korcsolyázott, egy asszony ráborult az ura sírjára, egy polgár istentisztelet közben a szomszédját tubákkal kínálta meg: a Consistorium elé idézték őket, megintették, vezeklést róttak ki rájuk... Jókedvű emberek vízkeresztkor babot tettek a kalácsukba: 24 órai böjt kenyéren és vizen. Egy polgár „Monsieur Calvin”-t mondott „Maître Calvin” helyett, néhány parasztember régi szokás szerint templom után üzleti dologról beszélgetett: börtön, börtön, börtön! Egy ember kártyázott: pelengerre állították, a kártyákkal a nyaka körül. Egy másik vidáman énekelt az utcán: kényszerítik, hogy „még kijebb énekeljen”, vagyis száműzik a városból. Két hajóslegény verekedett, de senkit meg nem ölt;

büntetésük: halál. Három serdületlen fiú illetlenkedett egymással: máglyahalálra ítélték őket, de aztán kegyelemből csak az égő máglya előtt kellett állniok nyilvánosan." Leghevesebben azokat büntették, akik Kálvin állami és vallási csalatkozhatatlanságát merészelték kétségbevonni. „Egy ember nyilvánosan állástfoglalt Kálvin predesztinációs tana ellen: a város minden utca-keresztelkedésénél véresre korbácsolták s azután kiűzték a városból. Egy nyomdász részeg állapotban Kálvint szidalmazta: tüzes vassal fúrták át a nyelvét s azután kikergették a városból. Jacques Gruet-t, aki Kálvint képmutatónak nevezte, kínpadra vonták s kivégezték.”

Mi volt mindez? Gonoszság? Örület? Ő nem. Csak rideg csökönyösség s a maga kényszereszméit isteni parancssá avató rajongás.

*

A sokat emlegetett s örökre tanulságos *Servet Mihály*-eseten is szinte kézzelfogható, hogy Kálvin egy vallási kényszereszme szörnyű nyomása alatt cselekedett. Servet bízott benne, maga kereste fel, azért jött Genfbe, hogy magát és felfogását Kálvin előtt igazolja. De Kálvin nem ismert sem méltányosságot, sem könyörületet. Ez az ember vétett az Isten ellen, azért tehát vesznie kellett. Vesznie a legborzasztóbb módon: az elevenen megégettetés által.

Igaz, mondja Zweig, hogy a katolikus törvényszékek is sokakat ítélték máglyahalálra, de ezek a megégetés előtt rendesen megfojtották vagy elkábították a halálraítélteket. Azonkívül itt legalább egy kezdettől fennálló társadalmi rend nevében s végső elemzésben egy nagy vallási közösség, a kereszténység és annak másfélezer éves hite nevében szálltak szembe az eretnekekkel; konkrét isteni felhatalmazásokra, krisztusi rendelésű hierarchiára hivatkozhattak, amikor az eretnekégetés mégoly hibás, téves, krisztustalan és kereszténytelen fenyegetési módját alkalmazták. Kálvin eseté-

ben mindez hiányzik: itt semmiféle legitimitása, semmiféle dogmatikai és egyházszerkezeti alapja nem volt az egyéni ítélkezésnek, a pusztán saját akarátát és felfogását isteni törvénné kijelentő személyi családokozhatatlanság babonás dogmája állt őrt a szörnyű vértörvényszék fölött.

„Remélem, halálra fogják ítélni”, írta Kálvin maga egyik barátjának s tudni kell, hogy amit Kálvin Genfben remélt vagy óhajtott, az parancs volt, amelynek senki sem állhatott ellen. A szerencsétlen Szentháromság-tagadó Servet azt hitte, szabad bibliamagyarázat van s ami Kálvinnak szabad, az szabad neki is. A bíróság előtt is vitatkozni próbált, igyekezett a maga felfogását mint Isten ígését igazolni s végig meg volt róla győződve, hogy bírait most már tökéletesen sikerült meggyőznie. A bírák közt azonban ott ült Kálvin is, mint teológiai szakértő s a bírák az ő arcáról lesték le a teendőjüket.

A hosszú és kegyetlen fogság közben Servet idegileg is kimerült; a beteges, hisztérikus embert heteken át kezén-lábán megbilincselve őrizték hideg és nedves börtönében. Őrei annyira kegyetlenül bántak vele, hogy ruhái lerothadtak a testéről s a szerencsétlen szinte megfulladt a testi tisztaság legelemibb követelményeinek teljes hiányában. Könnyörögve fordult levélben a tanácshoz: „A férgek elevenen felfalnak, cipőm elszakadozott, nincs ruhám, nincs fehérneműm” — de bár a tanács azonnal rendelkezik, valami titkos kéz, talán egy fanatikusé, megakadályozza a fogoly sorsának minden jobbrafordulását. A szerencsétlen ember erre végleg elveszti türelmét s nyílt tárgyaláson szemébe vágja Kálvinnak, hogy gyilkos és hogy hamis vádakot emel. Annyira tudatában van igazának, hogy követeli Kálvin megbüntetését és száműzetését. Majd megőrül a csalódástól s rémülettől, mikor e helyett kihirdetik előtte a halálos ítéletet. Az aragón orvos spanyol anyanyelvén felordít: Misericordias! — de senki sem hederít rá többé.

Kálvin utólag egyik mentegetődző levelében azt írja, hogy „megkísérelte a halálnak ezt a legkegyetlenebb nemét megváltoztatni, de hiába” — amit nyilván úgy kell érteni, hogy még rá akarta venni Servetet tanainak visszavonására az enyhébb halálnem kilátásba helyezésével, ám ez sem sikerült neki. Így aztán nem maradt más hátra, mint a szörnyű kivégzés a champeli máglyán.

Október 27-én délelőtt 11-kor kirángatják az elítéltet börtönéből s a városháza lépcsője előtt térdre lökik: így kell végighallgatnia mégegyszer az ítéletet: „Elítélünk téged, Servet Mihály: bilincsekben kivezetetel a champeli mezőre és ott elevenen megégettetel s veled együtt elégettetik a könyved kézírata és nyomtatott példánya is, míg csak a tested hamuvá nem ég; és így fejezed be napjaidat, hogy intő példaul szolgálj mindenkinek, aki hasonló gonoszt cselekednék”. Servet összetörten hull birái lába elé s azt a „kis kegyelmet” kéri, hogy inkább feje vétessék, nehogy a kín szörnyűségében kétségbeessék. Farel azonban közbelép s felszólítja, hogy ha enyhülést akar, vonja vissza tanait. Egészen a vesztőhelyig az elítélt mellett marad s egyre nógatja a meghódolásra. A dacos spanyol azonban erre nem hajlandó s így sorsa meg van pecsételve.

A menet megindul, a champeli mezőn már várja a halálra ítéltet a máglya. Servet dülöngve halad a poroszlói közt és imádkozik. Odaérnek a vesztőhelyre. Servetet a cölöphöz láncolják, teste és a lánc közé még odaékelik azt a kéziratot is, amelyet ő „sub sigillo secreti”, bizalmas titoktartás alatt véleménynyilvánítást kérve küldött volt meg Kálvinnak. A hóhér meggyújtja a kénnel megszórt száraz galyat s a lángok felcsapnak a magasba. A megkínzott emberből a lángok közül oly velőtrázó sikoltás tör égnek, hogy a körülállók egy pillanatig meborzadva húzódnak vissza.

„Jézus, az örök Isten Fia, könyörülj rajtam!” hangzik még jó néhányszor a lángokból s a füstből. A megkötözött test rángatózik, forog, dobálózik az emberte-

len kinban. Egy félórát tart a szörnyű jelenet. Aztán lelohad a láng, a megkormosodott cölöpön nincs már más, csak a vörösen izzó láncok s egy sötét, piszkos, formátlan és bűzös hústömeg.

A kivégzésen Kálvin maga nem volt jelen, otthon maradt.

*

Amilyen elriasztó és visszataszító ez s a többi törvényszéki gyilkosság, amely a genfi reform nevében történt, ismételnünk kell: Kálvin ezekben bizonyos fokig maga is szenvedő alany. Ő a szerzője mindennek, de ő maga is rabja egy szörnyű rögeszmének. Megbabonázta a saját mindentudásába vetett hit, a saját csalatkozhatatlanságába való elmerülés, amelyben vakon bízott és sohasem kételkedett s amelynek alapjait, értelmét, érveit és jogcímeit sohasem kutatta. Amilyen mélységesen megbotránkozott azon, hogy a római Egyház magát a hit csalhatatlan őrének tekinti s másokkal szemben hit dolgában tekintélyt akar gyakorolni, viszont pillanatig sem akadt fenn azon, hogy ő ugyanezt cselekszi, csak éppen a római Egyház jogcímei és jogbizonyítékai nélkül.

S hogy ennek ellenére vagy talán éppen e miatt tanítása ily erős visszhangra talált, hogy már életében ő irányította levelezésével és küldönceivel nemcsak egész Svájc, hanem Németország, Anglia, Hollandia protestánsait s az ő személyi rendszere ennyire be tudta itatni s gyökereztetni magát századok vallási életébe: ebben van Kálvin titokzatos és tragikus egyéniségének legfőbb sajátossága.

Ki az, aki Genfét járva menekedhetik e történelmi emlékezők súlya alól?

Nem tudtam megállni, kimentem a champeli mezőre, oda, ahol ma a kantoni kórház mellett árnyas erdei sétány indul a dombok felé. Itt áll az „engesztelő emlék”, amelyet Genf 1903-ban Servet Mihálynak emelt. Egyszerű, hatalmas, jeltelen gránitkölap, amelyen ez a felírás olvasható:

Le 27 octobre 1553
mourut sur le bûcher à Champel

Michel Servet
de Villeneuve d'Aragon,
né le 29 septembre 1511.¹

Van egy kis huncutság ebben a felírásban: egyetlen szóval sem jelöli, ki égettette el Servetet. Mindössze annyit mond: „Meghalt a máglyán.” Vajjon ha nem Kálvinról volna szó, kifelejtették volna-e a szörnyű dráma címe mellől a dráma szerzőjét?

A kő tulsó oldalán aztán mégis meg van említve Kálvin, de milyen óvatosan és milyen körülírtan! A sokatmondó s nem egészen őszinte írás így hangzik:

„Fils respectueux et reconnaissants de Calvin, notre grand réformateur, mais condamnant une erreur, qui fut celle de son siècle, et fermement attaches à liberté de conscience selon les vrais principes de la Réformation et de l'Evangile, nous avons élevé ce monument expiatoire, le 27 octobre 1903.”²

Ez a felírás azért nem egészen őszinte, mert először is merő „tévedésnek” nevez egy vérengző kegyetlenséget, egy gyűlölködésből fakadt hatósági gyilkosságot. Mi több, egyszerűen a kor tévedésének szeretné megtenni azt, ami Kálvinnak mégis inkább teljesen személyes műve volt.

De nem egészen őszinte azért sem, mert „engesztelő” emléket állít s a lelkiismeret szabadságát emlegeti ugyanakkor, amikor Kálvin borzalmas tettét mentesíteni próbálja. Vajjon nem érezték-e a genfi urak, akik ezt a feliratot megszerkesztették, a szörnyű ellentmon-

¹ „1553 október 27-én halt meg a máglyán Champelben Servet Mihály, az aragóniai Villanovából, született 1511 szept. 29-én.”

² „Mi, Kálvinnak, nagy reformátorunknak tisztelő és hálás fiai, de akik elítéljük azt a tévedést, amely az ő korának tévedése volt s szilárdan ragaszkodunk a lelkiismeret szabadságához a reformáció s az evangélium igazi elvei szerint, állítottuk ezt az engesztelő monumentumot, 1903 október 27-én.”

dást, amelyet szavaik tartalmaznak? Kálvint „nagy reformátoruknak” nevezik, de ugyanakkor ugyanazon a kövön azt vallják, hogy Kálvin között és „a reformáció és az evangélium igazi elvei” között roppant nagy szakadék tátong. A reformáció „igazi elvei” lelkiismereti szabadságot követelnek, ezt követeli szerintük az evangélium is; itt pedig, ezen a máglyán, ezen a champeli mezőn éppen ezt a lelkiismereti szabadságot feszítették keresztre és állították máglyára, mégpedig senki másnak, hanem Kálvin Jánosnak, „a mi nagy reformátorunknak” parancsára. Mi hát az igazi reformáció? Az, amit Kálvin képviselt, vagy amit Kálvin szelíd „tévedéseivel” szemben most utólag, 350 évvel az itt lefolyt véres esemény után, a reformáció „igazi elvei” gyanánt ismertek fel?

Szegény, szegény Kálvin, akinek életműve ezeknek a sorozatos ellentmondásoknak, ezeknek a világrendszerré kinőtt fogalmi elkeveredéseknek kiindulópontja lett s aki mégis ezt a rendszert annyira bele tudta égetni egész nemzedékek lelkébe, hogy a legokosabb, legkomolyabb, mi több: sokszor legistenfélőbb emberek sem tudnak már e bűvölet hatása alól szabadulni!

Nem, nem vetek rá követ: tragikus hős volt, egy idioszinkrázia Hamletje, egy paralogikus gondolatfűzés extatikusa.

*

Sokkal inkább gerjed bennem mások ellen a történelmi emlékezés nyomán harag és méltatlankodás. Egészen mások ellen.

Mintha a történelem ironiája játszanék emlékükkal büntető játékot: a vétkes mulasztások felelős hordozóinak nevét máig utcafelírásokon őrizte meg a konzervatív hajlamú Genf. *Rue de l'Evêché*, *Rue du Cloître*, *Rue de la Cathédrale*, olvasom a régi neveket az utcajelző táblákon. Ah, igen, ezek a táblák máig jelzik a voltaképeni tettesek, az első bűnösök lakóhelyeit. Mert

igenis ezek az egyházi tényezők: elvilágiasodott püspökök, káptalanok, szerzetesek voltak a „reformnak” nevezett egyházirtás legfőbb szálláskészítői.

Rettenetes történelmi felelősség nehezedik az emléükön. A picardiai ügyvédfiú lelkébe korán beleégetődött a tudat, hogy apját a noyoni püspök elzáratta: ki tudja, mi okból s mennyi igazsággal? De akkor Franciaországban tudvalevőleg a püspökségek élén sokfelé udvaroncok ültek, elvilágiasodott nagyurak, akik az evangélium rendelkezéseivel visszaélve a pásztorbotot a saját kedvteléseik kormánypálcájává sülyesztették.

Itt Genfben is századokon át meggyűlölte a nép a püspököket, akik nagyrészt a Savoyai fejedelmi ház másodszülöttjeiből kerültek ki s akiknek egyetlen törekvésük az volt, hogy Genfet szabadságától megfosztva a Savoyai-ház hűbéresévé sülyesszék alá. Így aztán nem csoda, hogy a reformáció első szelére egy csekély tehetségű Farel is elegendő volt arra, hogy a népet a gyűlölt savoyai herceg-püspökök által képviselt Anyaszentegyház ellen fellázza s a Szent Péter-székesegyházban képromboló, oltárfosztogató egyházforradalmat létesítsen. Amikor aztán a tehetségtelen ember a megsemmisített régi helyébe újat és jobbat állítani nem tudott, nem maradt más hátra, meg kellett hívni az amúgy is hazátlanul bolyongó Kálvint, aki aztán élt is az alkalommal s Genfet választotta ki arra, hogy benne megvalósítsa a maga Isten-államát, a theokrata minta-köztársaságot, a svájci Jeruzsálemet.

Rue de l'Evêché, rue du Cloître, rue des Chanoines -- micsoda vádak, milyen mázsás felelőségek beszélnek ezekből a mostanáig meghagyott utcanevekből...

Megállapíthatjuk különben, hogy a történeti Kálvint sokszor már a saját hívei sem értik meg. Tudatosan elmossák, elábrázolják az ábrázatát. Tanu erre a Monument de la Réformation című emlékmű Genf város közepén.

Hatalmas, falszerű csoportemlék; a rossz nyelvek szerint a reformáció sirató-fala. Kétoldalt a kálvinizmust diadalra segítő államférfiak és hadvezérek (Coligny, Cromwell stb., utolsónak a mi szegény Bocskaynk is), középen pedig a négy főalak: Kálvin, Farel, Beza és Knox. Legkimagaslóbb természetesen Kálvin. Arca azonban tökéletesen ellentét a történeti Kálvin-portrékkal: nyájasan mosolygó, kedves atyuska arca.

Mi ez? Kiccs? Olcsó propaganda? Megalkuvás a ma divatos elképzelésekkel, hogy a lelkipásztornak nyájas, jóságos, atyai ábrázat való? De ha valami, ez a nyájaskodás és atyai gyengédség aztán igazán mindenkire ráillik, csak a történeti Kálvinra nem.

S hozzátehetjük: még csak nem is Kálvin javára hamisítja meg a történeti Kálvin-portrét. Mert ha valamit el kell ismerni Kálvinban, éppen azt kell elismerni, ami erénye s tragikuma egyszerre: a rideg, könyörtelen, parancsoló akaratot. Azt az arcélt, amelyről fel van jegyezve, hogy nemhogy nevetni, de mosolyogni is alig látták valaha. Miért mosolyog akkor éppen csak ezen az állandóan vizeslábú emlékművön? A kérlelhetetlen szigor Kálvinnak annyira sajátja, hogy nélküle nem lehet ráismerni, ha százszor alája hamisítják is a nevét. Ez a magában antipatikus vonás végeredményben a legszimpatikusabb, a legfelmentőbb rajta: mert legalább az őszinteség, az erkölcsi komolyság kinyomata.

Míg ha Kálvint atyai arcú, mosolygós embernek képzeljük el s a mellett szem előtt tartjuk a borzalmas halálos és számkivetési ítéleteket, a könyörtelen bosszúvágyat, amely eltöltötte s a szakadatlan harci készségét, amely minden során végigvonul: azt kell mondanunk, a világ legnagyobb képmutatója lett volna, ha mindemellett, ilyen viselkedés közben is állandóan s ilyen átszellemülten mosolyog! Ha már valaki Isten hóhérének érzi magát, viseljen zord arcot, de ne mosolyogjon, miközben máglyákat gyújt és száműzetési parancsokat ír alá.

De ezek a szobrok még más tekintetben is ellentétet jeleznek. Bezzeg az itteni Szent Péter-katedrális oszlopairól kitörték a szentek szobrai? Hogy van ez? A szenteknek nem szabad emléket állítani, a reformátoroknak meg szabad?

*

A mai Genf azonban már nem Kálvin városa, hanem inkább Rousseau-é, a keresztény gondolat alól emancipált államéleté s újabban főleg a nemzetközi politikai mozgalmaké, elsősorban a Népszövetségé.

Engem nem a Népszövetség vonzott Genfbe, hanem egy *antiateista és antibolsevista tanácskozás*: nemzetközi és feletkezetközi alapon. A Comission Internationale contre l'Athéisme Militant ezidei gyűlése.

Nem sokan vettünk részt a konferencián; a szervezés éppenséggel nem volt tökéletes. Huszár Károly s én szinte csak véletlenül tudtunk meg az értekezletről egyetmást s az utolsó percben kaptunk meghívót a tanácskozásokra. Igyekeztünk nemkatolikus magyar résztvevőket is érdeklőtetni az összejövetel iránt; az érdeklődés meg is volt, de az előkészületi időből a meghívottak ezúttal kifogytak. Így hát csak ketten mentünk el s Magyarországot ezúttal csak katolikusok képviselték.

A szervezet lelke egy orosz menekült orvos, elnöksége pedig: egy katolikus pap, egy protestáns egyházi főgondnok s egy görögkeleti világi. A tanácskozáson megható, felemelő együtteségben: katolikusok, protestánsok, oroszok. Stílusos volt, amint pl. egy francia rendtársam két német luteránus lelkész között ült. Tőlem jobbra egy párizsi hugenotta lelkész, balra egy fiatal menekült orosz herceg...

A tanácskozás nyelve természetesen a francia, hiszen Genfben csaknem kevesebb német szót hall az ember, mint Milánóban. A falon egyszerű kereszt. A bevezető imát az első napon egy katolikus pap mondta, a második napon egy párizsi protestáns lelkész.

Az imára valamennyien felállottunk, a katolikusok keresztet vetettek, az oroszok szintén, de fordított sorrendben: előbb a jobb, azután a bal vállukra, a protestánsok természetesen csak a fejüket hajtották meg. A gyűlés során az elnök felszólítására az egész gyülekezet állva adózott az Oroszországban és Spanyolországban elesett hithősök emlékének. Természetesen hangsúlyoztatott, hogy mindenki tisztán csak a saját személyét képviseli a gyűlésen, semmikép sem a felekezetet, vagy bármely közösséget, amelyhez egyébként tartozik.

Igy is megható volt ez az egység, valamint az a finom tapintat, amellyel a kétnapos tanácskozások során mindenki, minden felekezet képviselője mindent elkerült, ami a többiek vallási vagy egyházi álláspontját sérthette volna. Itt csak a közös ellenség: a harcos istentagadás veszedelmével szemben való védekezésről volt szó. A kereszténység legelső alapkérdését kellett az ellenfélnek kikezdeni, hogy végre a különféle keresztény denominációk legalább a közös védelem frontján, a Pro Deo-fronton találkozzanak!

Az istentagadók frontjának szörnyű előtörései, vandáli pusztításai ellenében!

Megrendítőek voltak azok a beszámolók, amelyeket részben személyes utánjárások alapján adtak elő a megbízottak az oroszországi, spanyolországi s nem utolsósorban a mexikói vallásüldözésről. Megállapíthattuk e beszámolók nyomán, hogy a sajtó, még a keresztény sajtó is, csak milyen kicsiny részét szokta közölni azoknak a retteneteknek, amelyeket a bolsevizmus és ateizmus harcosai a valláson, annak szolgáin és intézményein állandóan elkövetnek. A liberális lapokba persze alig századrésze kerül bele a való eseményeknek s innen érthető, hogy a liberális lapok rabigájában sínylődő, lomha és megmozdíthatatlan katolikusok máig csak igen csekély és elhalványult képét kapják azoknak a szörnyű eseményeknek, amelyek ma egyszerre három ország roppant területén folynak az istenhit bajnokainak üldözése során.

Mily szomorú, mily rettenetes bénaság ez a mi részünkön! Imádkozó, templomjáró katolikusok, akik azonban nem akarnak a katolikus eseményekről tudomást szerezni! Nem akarják belátni, hogy addig az orrukon vezetik őket a hit ellenségei, amíg ki nem szakítják magukat a színtelen, a katolikusellenes napilapok igája alól!

Maga a konferencia egyébiránt bizony nemes kezdeményezésnek, de túlságosan elméleti és akadémikus indulásnak mutatkozott. A bolsevizmus szörnyű dinamikájával szemben mit ér ez a szerény, csendes, kissé fellegekben járó tanácskozás, amelyre még akkora nemzeteket is elfelejtettek meghívni, mint Ausztria, Belgium, Lengyelország és Olaszország...

Miért csak a sátán bajnokai értenek a szervezéshez?

Miért nem érvényesül az istenhívők frontján is asszonyos és tétlen jajgatás helyett a férfias kereszténységnek, a harcos és katonás helytállásnak szelleme, a komoly győzniakarása, a vezérkari szabatsággal dolgozó szervezett és keményöklű tetté?

*

Annak a leszekularizált világszemléletnek, annak a kereszténységet lehetőleg minden közéleti szervezkedésből kihagyó gondolatnak, amely Rousseau eszméiből fakadt, egyik fellegvára a *Népszövetség*. Magában véve nemes, gyönyörű és szükséges gondolat: a világbéke eszméje, a világ-egyensúly fenntartásának intézménye. Dehát a megvalósítási módszer ezúttal némi eredeti bűnökben fogantatott. Mindenekelőtt abban, hogy nem törekedett kezdettől fogva a teljes jogegyenlőség alapjára helyezkedni s aztán abban is, hogy szervezetéből kihagyta a legmagasabb erkölcsi elvek hordozóját, a vallási eszmét. Isten neve sehol sem szerepel az arianai épület kolosszusain, még szimbolumban sem, ábrázolásban sem!

Egy-egy ilyen népszövetségi közgyűlés amúgy

megragadó látvány: a legkülönbélebb nemzetek képviselőinek parlamentje. Az európai országok delegátusai mellett ott látjuk Amerika, Ázsia, Afrika kiküldötteit; fehérek mellett a sárga fajt, a négert, a nagy államok képviselői mellett a liliputi államok megbízottait.

Tarka kép! Itt-ott egy-egy ujságból is ismerős portré villan meg az ember szeme előtt: a csehszlovák, jugoszláv, a török, a lengyel külügyminiszteré. Amott magyar ismerősöket köszöntünk: Tánczos tábornok, Velics követ. Itt hátul pedig — nem tudok borzongás nélkül odanézni — Litvinov úr, aki előtt mélyen hajlonganak udvarosai; boldogok, ha egy-egy mosolyát elfoghatják... Mellette a sajátos hírű Kollontájné asszony, aki, úgy látszik, szovjeti elve ellenére sokat ad a kifogástalanul elegáns megjelenésre. Litvinov bajosan tudhatta még akkor, hogy a Kremlben időközben állítólag máris kegyvesztett lett. Hogyan is bízhatnak ezek az emberek egymásban, ha egyszer Istent és erkölcsöt nem ismernek?

Odafent az emelvényen, az elnök baloldalán az egész gépezetnek spiritus rectora: a főtitkár, Avenol. Néma magánosságban. Semmit el nem áruló diplomata arca nem sejteti, hogy éppen ma, szeptember 21-én, elég válságos napja van az amerikai-francia alkotásnak, a Népszövetségnek. Híre jár ismét, hogy az abeszsin delegáció miatt Olaszország kivonul a Népszövetségből s vele együtt távozik még négy hatalom. A Népszövetség világtérképén újabb fehér foltok! Már úgyis sok van belőle, amióta olyan hatalmasságok hagyták el a genfi palotát, mint Amerika, Japán, Brazília és Németország...

*

Azt mondják egyébként, a Népszövetség gyűlésszakainak igazi haszna nem is az, ami a tanácsstermekben történik, hanem ami a folyosókon, a szállókban, a klubokban folyik. A fesztelen találkozások, ahol nin-

csen jelen újságíró s nincs nyilvános szereplés, s ahol sok nemzetközi problémát lehet rövid úton elintézni.

Kicsiben, egészen kicsiben, de nagyon jellemző módon mi is tapasztalhattuk ennek a megállapításnak az igazságát.

Apponyi Albert grófnéval beszélgettünk; Huszár Károly meg én, annak a Hôtel de la Résidence-nak társalgójában, amelyben Apponyi Albert meghalt. Huszár említette a grófnénak, hogy jó lenne alkalomadtán már most érdeklődtetni a katolikus államok vezetőit, pl. a svájci szövetségi elnököt is, a kiváló katolikus Mottát, a mi közelgő Szent István-évünk és esetleg eucharisztikus kongresszusunk iránt. Amint erről beszélgettünk, egyszercsak nyílik az ajtó s egy másik társaság lép be a terembe. Letelepednek a szomszéd asztalnál. Rájuk ismerünk: éppen Motta, a svájci szövetségi elnök, a barátaival.

Apponyi Albertné ebben a pillanatban, minden hosszadalmas diplomatizálás nélkül, az ő utánozhatatlanul kedves és közvetlen modorában egyszerűen és barátságosan átintett a szomszéd asztalhoz:

— Monsieur Motta, venez donc pour un moment, s'il vous plaît!

S Motta, Svájc elnöke, egyszerre engedelmesen itt is ült köztünk s Huszár Károly mindjárt közvetlenül elmondhatta neki a magyar Actio Catholica kívánságait. Nem eredménytelenül.

Most már megértem, miért mondta már Talleyrand, hogy a világnak legjobb és legügyesebb diplomatái — az asszonyok!

Igaz, hogy Apponyi Albertné tekintélye, a magáé is, az uráé is oly nagy, oly kiemelkedő, hogy mindenütt csak a legnagyobb tisztelettel emlegetik ezt a két fenséges hangzású magyar nevet...

Viselőikre igazán nem illik rá az a pesszimista, régi olasz mondás, amelyet ugyancsak itt Genfben másoltam le egy vendéglő hamutálcájáról:

Chi po non vo,
 chi vo non po,
 chi sa non fa,
 chi fa non sa;
 Et cusi il mundo mal va!¹

Amúgy be sok mult és jelenkori genfi tényezőre illik rá ez a pesszimista megállapítás!...

Konstantinápolyi emlék.

Sohasem volt ideálom a Kelet; nem is törekedtem soha utána, hogy meglássam. Vannak sokan, akik rajonganak érte, Kelet bűvös, varázslatos, álomszerű világáért. Én sohasem tudtam túlságosan lelkesedni érte, ezért a passzív, fatalista, hallgató és mélázó merevségért, amely a Keletnek oly jellemző vonása. Azokért az emberekért, akik a bölcseséget az évezredes egyhelyben topogásban látják s míg néma szemükben sötétűző, félelmetes szenvedélyek üszke leskelődik, fakó arcuk az érzéketlenség titokzatosságában tetszeleg. Ne általánosítsunk: valószínűleg ott is vannak kivételek! De Kelet uralkodó vonása mégis, úgy látszik, ez!

Ám, ha egy váratlan küldetés folytán mégis megadatott nekem, hogy Keletnek legalább egy picinyke darabját egyszer szemtől-szembe lássam, hadd mélyedek el szemléletében s hadd elevenítsem fel magamban azokat a képeket, a multnak dicsőséges és siralmas emlékezeit, amelyek ennek a földnek minden ízén-rögén: Macedóniában és Kis-Ázsiában, Konstantinápolyban és Törökországban lépten-nyomon élnek ötlenek.

Már az odautazás olyan, mint egy gimnáziumi történelemórai ismétlés. Annak a szomorú és mégis drámai erőktől duzzadó kornak megelevenedése, amikor Magyarország a keresztény Európa kapuja és

¹ „Aki tehetné, nem akarja; aki akarná, nem bírja; aki tud, nem cselekszik; aki cselekszik, nem tud; s így a világ bajba jut!”

kapusa volt egy szörnyű, véres, többszázados, életre-halálra szóló versengésben. Belgrád, a régi Nándor-fehérvár... Hunyadi, Kapisztrán, a keresztessereg!...

És lejjebb Szerbia, amelynek törökkori harci emlékeihez hozzáfűződnek a világháborúból ismert nevek: hegyek, folyók, helységek. És azután Bulgária, a maga végeláthatatlan síkságaival és dombvidékével, amelyből váratlanul, szökésszerűen emelkedik ki a szienitdombokon épült Plovdiv városa. Az utazó, alig sejtené, hogy ez a szláv városnév: Plovdiv, az ősi Philippopolis nevének átalakítása. Philippopolis: Macedóniai Fülöpnek, Nagy Sándor atyjának volt a városa, ő alapította és fejlesztette. Azután Drinápoly, amelynek ma törökösen Edirne a neve. Amarra túl pedig Várna fekszik, Ulászló királyunk és a nagynevű Cesarini bíboros tragédiájának színhelye...

Menyi vér folyt itt mindenfelé, mennyi hősi küzdelem, mennyi sorsdöntő mérkőzés!

De ez a föld már a keresztény őskor emlékeiben is gazdag. Hiszen errefelé már Szent Pál is járt, aki Macedónián csakúgy, mint Elő-Ázsián, keresztül-kasul vándorolt. Ezek közt a hegyek közt, ezek alatt a felhők alatt álmodta meg a népek apostola annak az ő világhódító hadjáratának további állomásait, amellyel az egész akkor ismert világot Krisztus lábai elé akarta fektetni, Szíriától kezdve el egészen Hispániáig.

A vonat eléri a török határt s végigszántja azt a darabka földet, amely az egykor oly roppant kiterjedésű európai török birodalomból a félhold birtokában még megmaradt. Hamarosan már a Márvány-tenger partján kanyarog a vonatunk, csinos fürdőtelepek és modern nyaralóvároskák között. Végre, nagysokára feltűnnek Konstantinápoly tornyai is. Mindenekelőtt a város rombadőlt falai s a félelmetes emlékü, még omladékaiban is iszonyra gerjesztő Héttorony-erődítmény, amelynek falai között ezer meg ezer magyar fogoly várta menedéktelen halálát. Metsző ellentét: a nap-sütéses, elegáns, mosolygó szórakozóhelyek s azután

hirtelen a gyötrelmek poklának ez a romjaiban is fenyegető maradványai...

A vonatról messze darabon látható a tengertől az Aranyszarvig nagy ívben felfutó hármass városfal, amelyet régebbi erődítések után főleg II. Theodosius császár emelt s amely sokszáz éven át a várost mindenféle ellenséges támadással szemben hathatósan megvédte. Hetedfél kilométer hosszú, 30 méter magas falak voltak ezek, amelyeknek a tetején egy kocsi is kényelmesen elmehetett. A fal áttörhetetlennek látszott. Míg aztán a végzetes 1453 május 29-én II. Mohamed szultán elkeseredett küzdelemben mégis át nem törte s ezzel a kelet-római császárságnak mindenkorra végét nem vetett.

Ma a hatalmas falépítmény végesvéig egyetlen rom, amelyet megjavítani, vagy akár csak eltakarítani is a mohamedán fatalizmusba ütköző cselekedet volna. Ha Allah úgy akarta, hogy a fal elpuszuljon, nem szabad helyreállítani, mert halandó embernek nem szabad magát Allah határozataiba beleártania. Konstantinápoly különben tele van hasonló romokkal, még a Bosporust kétoldalt szegélyező gyönyörű paloták között is akad nem egy, amelyet idők folyamán tűzvész pusztított el s amelyet azóta babonás félelem övez. A rommá égett paloták belsejéből egész vegetáció: bokrok és sudár fák emelkednek ki, de a palotát újraképezni vagy elhordani a világért sem szabad...

S éppen ez: a romok túltengése adja meg Konstantinápolynak azt a sajátságos, gyászoló jelleget, amely mintha egyben beszédes kifejezője lenne azoknak a siralmas tragédiáknak, amelyek ennek a városnak a történetét annyira jellemzik.

Vonatunk befut a Szirkedsi-állomásra, Konstantinápoly európai vasútvonalának végpontjára. Kedves ismerős fogad, a római Gergely-egyetem egyik tanára, aki itt történeti kutatásokat folytat s most elém jött, hogy rendházunkba kalauzoljon. Az autotaxi kifogástalan eleganciája sajátságos ellentétben van az utak egy részének szörnyű primitívségével.

Mihelyt az Aranyszarvon átvezető hidat, a Köprü-t elhagytuk, amely a város egyik legfőbb ütőere, egy darabig még az európaiak városrészének széles, modern útjain siklunk tova, de azután csakhamar a régi városrészek kicsiny, meredek és kacsaringós utcáskáira kerülünk, girbe-görbe utakra, amelyek hol egy kerítés nélküli szakadék mellett kanyarognak el, hol valami hihetetlenül merész kapaszkodónak futnak neki. Az utas csak azt csodálja, hogyan lehet ilyen utakon autón közlekedni. A török soffór azonban — oda se neki! — bravúrosan forgatja, gyúrja, csavargatja és ficamítja a kormány kerekét és csakugyan diadalmasan átvergődik minden mélység mellett s minden merész kapaszkodón; egyszer csak megáll s mosolyogva nyitja ki az autó ajtaját: Itt vagyunk, ez a kívánt házsám. Az aprócska francia templom s mellette a rendház. Gyalog is nehéz idetalálni, hát még kocsin! De aki Konstantinápolyban autót hajt, annak a lehetetlenre is vállalkoznia kell.

Kicsiny a rendház, mindössze öt rendtárs lakja. Köztük egy arab és egy — néger, akinek látogatása utazásom közvetlen célja. A közös társalgási nyelv a nemtörökökre nézve természetesen a francia, mint ahogy Szófiától, sőt már Belgrádtól kezdve a nemzetközi érintkezés nyelve mindenütt a francia. Minden művelt szerb, bolgár és főleg török kitűnően beszél franciául. Ami azonban a viláért sem jelenti azt, hogy franciabarátok lennének.

A keresztény hitlejlesztési törekvéseknek is inkább kárára, mint hasznára vált, hogy sokáig úgyiszlva teljesen francia irányítás alatt állottak s helyenkint erősen keveredtek is a francia politikai törekvésekkel. A keresztény örmények és görögök utóbb ugyancsak kemény árat fizettek érte, hogy a franciák, angolok és olaszok szárnyai alá szegődtek...

Magyar rendtársammal azután, aki itt turkológiai és török történeti tanulmányokkal foglalkozik s mellesleg a konstantinápolyi magyarok közt lelkipásztori

teendőket végez, hamarosan megjártam a török főváros nevezetességeit.

Konstantinápolyi fekvése a világ egyik legszebb városává avatja. Aki az európai városnegyedből, Perából, pl. a mi rendházunk lapos tetejéről estefelé áttekint a régi városra, ahol az Aja Szofia s a Diván tornya számos más mecsettel és a szultánok egykori palotájával együtt varázslatos ragyogásban emelkedik bele a tavaszi este kezdő szürkületébe, megfürdetve kupoláinak és tornyainak fantasztikus körvonalait a lebukó nap vérvörös sugaraiban, vagy aki szikrázó napfényben végigtekint az Aranyszarv felett a Szerájon, a Márvány-tengeren, a négy festői Herceg-sziget s tovább a kisázsiai hegykoszorú felé: megállapíthatja magában, hogy a legszebb városképet látta, amelyet Nápolyon kívül Európában valaha is szemlélhetett.

A város egész arculata egyébként meglátszik a — Kelet. Legmodernebb európai építmények tözsomszéd-ságában hamisítatlan Ázsia.

Elegáns európai toalettekben korzózó közönség s egy lépéssel odébb egy mellékutcában az úttestre kidobott hulladékokon marakodó, tömérdek lompos kutya. Fínom udvariasság, de ugyanakkor valami hideg és önző részvétlenség. Gházi parancsára a fez már végleg eltűnt a fejekről, de itt is, ott is felbukkan még egy-egy imám fején a turbán. Esetlen, új mázolású, latinbetűs feliratok; az arabbetűs feliratok tilosak, de a hirtelen átfestés alól itt is, ott is kibukkannak még. A mohamedánizmust az új Törökország lassú halálra ítélte, de helyébe nem léptetett jobbat; a kereszténység templomai s intézetei félénken húzódnak meg a háztömbök között, mintha minden pillanatban várnák a bezáró, kitiltó végzést... Idegenek, megtűrték.

Az államvallási jellegtől hivatalosan megfosztott mohamedánizmus azonban ott tüzel még mint néphagyomány s mint nemzeti alapvonás a muzulmánok lelkében s ha másban nem, a kereszténység ellen való csendes gyűlöletben ma is megnyilvánul. Mindennapi dolog, hogy fanatikus kezek a keresztény temetőben

éjnek idején letördelik a kereszteket vagy kivésik a sírkövek díszítéséből a kereszt jelét. Az új török állam vallásszabadságot és valláseggyenlőséget hirdet, de maga inkább a teljes vallásellenesség alapján áll. Törökország „laikus állam”, — ahogy eufémisztikusan mondják.

*

Az Aja Szofia, az isteni bölcsesség temploma, Konstantinápolynak ma is páratlan, egyedülálló büszkesége. Mint építészeti remekmű, sok tekintetben még a római Szent Péter-templomot is felülmúlja.

Hallatlan építészeti fantázia és merészség szülöttje: itt az egész óriási templom minden részéből fel lehet látni a 30 méter átmérőjű, több mint 50 méter magas, hatalmas kupolába, amely mintha nem is oszlopokon nyugodnék, hanem mellékkupolákon és ezek ívein, úgyhogy a roppant súly azt a benyomást kelti, mintha lebegne. Egy kupola- és ívzuhatag, amelyben a felső tagozatok alsóbb boltívek egész koszorújába bomolnak szét. Szinte egy kőből való, sokrétű, megdermedt víz-esés. A falak, ívek és mennyezetek egykori arany-mozaikjait durva, sárgás festéssel tüntette el a mohamedánizmus, amely képes-ábrázolásokat elvből nem tűr meg. A sárga meszelés alól azonban erre is, arra is elő-előtűnedezik egy-egy eltüntetett régi keresztjel vagy Krisztus-fej: a régi tulajdonosnak, az Aja Szofiát felépítő hitnek bujdosó, feltámadásra vágyó maradványa.

Ez a templom a legszebb monumentális emléke Konstantinápoly dicsőséges, katolikus múltjának. Annál megkapóbb, mert hiszen a mai római Szent Péter-templomnál csaknem ezer esztendővel idősebb! A Nagy Konstantin által épített eredeti Hagia Sophia (Szent Bölcsesség, vagyis a Megváltó) temploma 404-ben leégett, mire II. Theodosius császár újjáépíttette. 532-ben ismét lángok martaléka lett s ekkor Justiniánus császár alatt épült meg jelenlegi alakjában. 537-ben szentelték fel. Építői a trallesi Anthemios és a miletosi Isi-

doros voltak — minden idők legnagyobb építőmesterei közül valók.

Elszédül az ember, ha végiggondolja, mi mindenféle nagy és megrázó eseménynek volt azóta színhelye ez a templom: a régi és az új. Valamikor Nanziani Cergely és Aranyszájú János szónoklatai visszhangzottak itt; de nem egyszer udvari cselszövések, császári és császárnői féltékenységek hiú játéka is belenyúlt az itt székelő egyházfejedelmek apostoli munkájába. A keleti egyháznak számos nevezetessége tündökölt ezen a helyen; császárkoronázások és zsinatok fényes ünnepségei zajlottak le egykor ebben a templomban. De ugyancsak itt teljesedett be a keleti egyház nagy tragédiája is: az egyházi életbe beszüremkedett politika és nemzeti nagyravágyás, amely tömérdek viszályba, eretnekségbe s végül a teljes elszakadásba sodorta bele a büszke keleti egyházat.

Konstantinápoly, az „új Róma”, a római császárok birodalmi székhelye, túlságosan beleélte magát a gondolatba, hogy az egyházi életben sem lehet a nyugati Rómának alárendeltje s mindinkább függetlenségre törekedett. Előbb a keleti patriarchátusoktól, utóbb Rómától is.

Itt szemben, a mai Kadi-Köjben, a régi Kalcédonban, még így kiáltottak fel a negyedik egyetemes zsinat atyái Leó pápa levelének vételekor: „Péter szólt Leó általl” De már ugyanők meg nem engedett módon igyekeztek Bizáncot a Kelet püspökségei fölé emelni. A nagy elődök kicsiny unokái aztán egyre nehezebben vállalkoztak arra, hogy az Egyház egységének és Péter főségének meghozzák személyes és nemzeti hiúságuk áldozatát. Egy nyugtalan vérű, kalandor természetű udvaronc, Photius végül is forradalmi lépésre szánta el magát: a Rómától belsőleg elidegenedett kedélyeket nyílt lázadásba vitte az Egyház egyetemes feje ellen.

A szomorú lépés szomorú következményei nem maradtak el: Bizánc egyháza, mint minden szakadás, rálépett a csendes, belső elerőtlenedés és pusztulás

útjára. A konstantinápolyi pátriárkák hamarosan a császári udvar uszályhordozói lettek, akik nem ritkán pénzért vásárolták meg méltóságukat. Chrysostomus székében csakhamar írástudatlan katonák, tehetségtelen lakájok ültek...

A továbbszakadozás, darabokrahullás, államhatalmak bérencévé süllyedés lett a további következmény. A nép széles rétegei vallásosak maradtak ugyan, de vallásosságuk a szilárd dogmatikus és egyházfegyelmi alap híján széles mértékben keveredett el keleti babonassággal és egykedvűséggel, amelynek összetartó kovásza időnkint alig volt más, mint a Róma ellen való gyűlölködés. Míg nem 1453-ban elérte a bizánci egyházat s a Hagia Sophiát szomorú végezte: a mohamedán rabszolgaság.

A modern Törökország új színeit keresve bolyongtam nem egyszer az európai városrész, Pera utcáin s közben többször el kellett mennem egy elég fényes külsejű keresztény templom mellett, amely azonban mégsem különbözött sokban akármelyik városunknak valamelyik közepes templomától.

Kérdésemre, milyen templom ez, megmagyarázták nekem, hogy hiszen ez: az ellen-Róma, az ellen-Szent Péter, a görögkeleti egyház központi bazilikája. A Hagia Sophiából kilakoltatott ellenpápáé, a szakadár pátriárkáé.

Ez az egész? — gondoltam szinte megijedve. — Ennyi maradt hát belőle? Egy a sok közül, amely félve húzódik meg az idegenek városnegyedében? Amaz, amelyet elszakítottak Rómától, a dicsőséges és ősi Hagia Sophia — ma török mecset; a görögöket kiűzték belőle s a skizmának, az ellen-Rómának központja most itt húzódik meg egy aranyozott tetejű, de egyébként közepes kis hajlékban? Hol van a birodalma? Hol vannak az obedienciái? Ki engedelmeskedik ma neki?

A félvilág ura akart lenni, nem akarta derekát meghajtani s ma neki sem engedelmeskednek többé; hatalma alig terjed túl a mai Törökországon. Hívei

elfogytak; még a szakadár világnak is csak igen kicsiny része tekinti ezt az aranyozott fedelű, félretolt kis templomot a maga vallási központjának!

*

Olyan drámailag hat a bizánci egyháznak ez a kiköltöztetése, számkivetésbe űzetése! Palaeologus Mihály, a florenci zsinat, Bessarion bíboros és még az utolsó császár is, a hőslelkű XI. Konstantin, hiába fáradoztak a vallási egység helyreállításán. Hiába hirdették ki az uniót ünnepélyesen a Hagia Sophiában 1452-ben, az egyesülést a fanatikus keleti papsággal elfogadtatni nem tudták. A félrevezetett tömeg még a félhold közeledő seregétől sem rettegett annyira, mint a nyugati kereszténységgel való békekötéstől.

Inkább a mohamedánok, mint a katolikusok, inkább Mohamed, mint Róma! Ez lett a jelszó abban a pillanatban, mikor a végzet már közeledett az elvakult város feje fölé.

Konstantinápoly ostroma és bevétele a város-ostromlások történetének egyik legizgalmasabb és legmegrázóbb példája. II. Mohamed körülzárt a várost, benyomult az Aranyszarv bejáratánál kifeszített óriási zárólánc mögé, majd irtózatos, véres harc után 1453 május 29-én behatolt az égő, félig rombadőlt városba.

Szomorú nevezetessége ennek az ostromnak, hogy ekkor használtak először ágyúkat. És szomorú magyar nevezetesség, hogy a török haderőnek egyik főtüzére, aki sajátkészítésű ágyújából Mohamed szolgálatában 1000—1200 fontos kőgolyókkal lőtte a keresztény védősereget: renegát magyar volt! Konstantin császár maga is beleveggyült az ütközetbe s elesett; a hullák közt csak később találták meg holttestét, amely annyira össze van szabdalva és taposva, hogy csak bíborszínű papucsáról ismertek reá benne a császár testére.

Konstantinápoly babonás népe hitt egy jövőendőben, amely szerint a pogány hódító csak Konstantin oszlopáig jut el, ott azonban vereséget szenved és visszafordul. Ezért a lakosság tömegesen tódult a Hagia

Sophia-templomba, amelynek egész hajóját, minden karzatát, lépcsőjét és előcsarnokát zsúfolásig megtöltötték a menekülők. Mohamed katonái vagy háromezret lemészároltak a védtelen tömegből, mígnem eszükbe jutott, hogy sokkal gazdaságosabb lesz a foglyokat rabszolgául eladni. Ezzel beszüntették az öldöklést.

Az ozmán rabszolgapiacokat hónapokon át elárasztották a görög hadifoglyok. Konstantinápoly pogány város lett s az ősi Hagia Sophia, a kereszténységnek Róma után egyik legnagyobb büszkesége, Aja Szofia néven török mecsetté alakították át. Ma a Koránból vett felírások villognak a falakon, amelyek közé keresztény embernek csak mezítláb vagy papucsban szabad belépnie.

Az átok beteljesült: inkább a pogányság és a félhold, mint Róma!

S beteljesült a keleti szakadás legnagyobb birodalmában, a cári Oroszországban is, ahol ma a II. Mohamedeknek kegyetlenségben vetélytársai szántják korbáccsal, karddal, kartáccsal a szerencsétlen skizmatikus ország vérző testét...

A Hagia Sophiától csak néhány lépés az egykori Szent Iréne-templom, az isteni Békeesség temploma. Ma török hadimúzeum. A Béke temploma Mars-isten kiállítócsarnoka lett. Vajjon kegyetlen ironia ez csupán, vagy ez is végzet és történeti megtorlás?

A világnak kevés pontján érezni a történeti igazságszolgáltatás ólomsúlyú kezét olyan erővel és következetességgel, mint a Hagia Sophia boltívei és kupolái alatt. Amikor ott jártam, az ezeréves oszlopok és mennyezeti ablakok között, különös szélzúgás nesze sírt. Mintha a Hagia Sophia sokszázéves falai nyögnek és zokognak kettős árvaságukat, kettős hithagyásukat!

Egyik délután társam az osztrák lazaristák meghívására kivitt a Márvány-tengeren fekvő Hercegszigetek egyikére, az Antigoni-szigetre. A helyi hajó

egy óra alatt visz el oda. A szigeten mindössze néhány európai villa s egy kicsiny görög falu van. Látogatást teszünk az osztrák irgalmas-nővéreknél, akiknek itt van az üdülőházuk. Abban az örömben van részem, hogy körükben két magyar nővérrel találkozom. Az egyik még elég jól beszél magyarul, a másik, egy volt közös hadseregbeli katonatisztnek a leánya, korán elkerült hazulról s mert sohasem volt alkalma magyarul beszélni, már alig ért néhány magyar szót.

Utána az osztrák lazaristák nyaralójának vagyok a vendége, fent a hegy tetején. Egy öreg, szakállas, sokat tapasztalt osztrák fráterrel kettesben osztozunk a tágas épületen, amelyet mind a négy oldalon nyílt veranda vesz körül.

Paradicsomi táj! Köröskörül zöldelő szőlők, gyümölcsfák, odébb pedig a tenger. Pillanatra keleti nagyúrnak képzelem magam s nem győzök betelni az este szépségével. Ha holnap is szép lesz az idő, délen még az Olympus hófödte csúcsát is meglátom innen. Éjtszaka azonban alapos vihar támad s a lenge fapalotát úgy rázza össze-vissza, hogy azt hiszem, a szélvihar egy szép pillanatban házfedelestől lehord valahová a domb aljára, ha nem a tengerbe. Másnap borús az idő, sőt egész nap gyengén szitál az eső is. Az ég felhős, a tengeren köd ül, vége a paradicsomnak.

Az eső ellenére nekiindulok, hogy körüljárjam a szigetet. Apró falu fekszik a domb lábánál, lakói nagyrészt görögök. A templom nyitva áll: most kezdődik itt a görögkeleti nagyhét. Szegényes, hosszadalmas, nyomott hangulatú szertartás. Egy kántor és két ministránsfiú végeszakadatlan részeket énekel és recitál a szent könyvekből. Asszonyok, férfiak kelnek fel helyükről s mennek előre, az ikonok felé. Áhítatosan megcsókolják a feszületet s ballagnak vissza a helyükre. Valami szorongó, mélabús érzés üli meg a kis templomot s ott révedez a gyérszámú ájtatoskodók szemében, imádkozásában, énekében is.

Szinte fogni lehet a szomorú valót, hogy a keresz-

ténység itt csak megtúrt vendég; még a birtokjoga is kétséges; a templomot is bármikor elvehetik a hívektől... Különben a templomocska legrégibb része még a IX. század közepébe, a katolikus korba nyúlik vissza.

— A szomszédos sziget — beszél a szeretetreméltó házigazdám —, a politikai megfigyelés alatt álló emberek őrzőhelye. Csak engedéllyel lehet oda hajózni, vagy onnan távozni. Valamikor, a szultánok korában s még régebben, kegyvesztett hercegek számkivetési helye volt, innen a szigetcsoport neve: Herceg-szigetek. Ma ennek a szigetnek, Chalkinak, éppen különös vendége van: az ide internált orosz bolsevik vezér, Bronstein-Trockij... Szinte csak egy köhajtásnyira tőlem. Különös szomszédság...

Amott, már jóval közelebb a városhoz, a Kutják-szigete. Meredek, kopár, szürkés sziklatömb, amely fantasztikusan mered fel a tengerből. A nevét onnan kapta, hogy időnkint, ha Konstantinápolyban nagyon elszaporodnak az utcán csavargó, gazdátlan kutyák, összefogdosnak belőlük egy hajórakományra valót s kihozzák ide. Kiteszik szegény bestyéket a szigetre s aztán a sorsukra bízzák őket. Hadd marják egymást agyon vagy pusztuljanak el éhen valamennyien. Stílszerű megoldás... A Trockij-féle emberszörnyetegekkel még emberségesebben bánnak, pedig nehéz lenne hirtelen megmondani, ki árt az emberiségnek többet, azok a kutyák-e, avagy a bolsevizmus emberbőrben járó vérebei...

Egy napon aztán átrándultunk az új török impérium új fővárosába: Ankarába is, az ókor Ancyrájába.

Mindig élmény először lépni egy új ország területére; kettős élmény, ha egy új világrész területére tesszük először lábunkat. Egy világrész földjére, ahol eddig nem jártunk.

A Köprü-vel szemközt, mint valami titokzatos tündérbirodalom magasan lebegő őre, mint egy széles-szárnyú griffmadár, ragyog és hívogat a Haydar-Pasa nevű vasúti palota. Ez itt Ázsia kapuja: az anatóliai expresszek kiinduló állomása. Impozáns, büszke, kiter-

jédt architektúra, német mérnökök alkotása. A helyi hajó gyorsan átszeli a Bosporus szélesedő torkolatát s ahogy a túlsó oldalon Skutari előtt partra szállunk, a Haydar-Pasa homlokzata előtt először érinti lábunk Ázsia földjét.

Ázsia!

Mint valami néma és mégis megrezegtető belső sikoltás hasítja át a lelkemet a gondolat, hogy íme, most arra a földre léptem, amelyen az Üdvözítő született, élt és meghalt. Ázsia! Te legnagyobb, legszentebb és legtitokzatosabb része ennek a világnak! Te ősföld, ahonnan mindannyian jöttünk, mindnyájan, mi magyarok is, de az egész emberi nem is; te, minden őskultúra országútja, romok és titkok nyüzsgő tanyája! Te, 800 milliós népkonglomerátum hazája, amely az emberiségnek közel a felét hordozod földeden s ennek a 800 milliós tömegnek még alig egy százaléka keresztény.

Pedig a kereszténységnek is itt ringott a bölcsője. Ez az a világrész, amelyen a megváltás műve lefolylt, ahol az Egyház született, ahol Mária járt s az apostolok s az első diákonusok, az első nagy igehirdetők és első egyházatyák. Szent Pál hazája ez és a Xavéri Ferencek működési helye!

Ázsia!

Kimondhatatlan egyvelege pogányságnak és keresztény emlékeknek, csodás kaleidoszkópja brahmán és buddhista, sintoista és konfuciánus világnak, Tibetnek, pogány bálványimádásnak, keresztény misszióknak és vértanuságoknak... Gyönyörűséges, végtelen, félelmetes ország, ahonnan mindaz jött, ami szép és nagy és nemes és hatalmas a világon és amely, miután egy világot vajúdott ki magából s a kincsek pazar patakját nyitotta meg öt világrész számára, ma elárvultan, elnémultan, keleti álmatagságba merevedetten játssza Európa felé egy világsphinx szerepét...

Az anatóliai expressz, amely velünk Kis-Ázsia éjszakájába belerohan, még hamisítatlan Európa. Könyved francia és török társalgás folyik az egyes vonatszakaszkban; majdnem inkább francia, mint török.

Az új fővárost európai mérnökök építik, az egyes hivatásokat, intézményeket, iskolákat európai szakemberek rendezik be.

Diktátori parancs rendelte az új fővárost Elő-Ázsia középpontjába, egy eddig alig lakott pusztaság közepébe, ahol a hegyekkel környezett széles síkság közepén hirtelen kiszökkellő ősi várhegy körül szorgalmasan bontják már a régi, patkányos viskókat s autobuszokkal összekötött, széles, villanyvilágítású sugárutak mentén erre is, arra is hatalmas, modern paloták épülnek. Itt is, ott is vaskos épülettömb emelkedik a magasba, de mellette még kecskét legeltet a kurd pásztor, akinek bugyros nadrágba bujtatott felesége hordja az ételt.

De nem írom le a modern, épülő Ankarát; ez maradjon csak Baedekerék feladata.

Engem megint inkább a környék történeti és egyháztörténeti levegője fogott meg. Hihetetlen: ezeken a területeken, ahol ma helyenkint még farkasok tanyáznak s nagy ritkásan él a félművelt mohamedán és kurd lakosság, állott valamikor a battiták birodalma, utánuk a görög kultúra legvirágzóbb telepei tanyáztak itt; vidám, kereskedő és irodalom-kedvelő népek, amelyeknek maguk az apostolok hirdették az evangéliumot.

Ankara maga, a régi Ancyra, az egykori Galatia székhelye volt; ennek a tartománynak a kereszténységéhez, a galatákhoz intézte Szent Pál egyik legmélyebb, dogmatikai tartalmú levelét. Az Apostolok Cselekedetei szerint ő maga ismételtén járt itt. Az érrefelé vezető úton fekszik a kicsiny Isznik, régi nevén Nicaea, amely mint az első egyetemes zsinat székhelye, örökre beleírta nevét az egyháztörténelembe. Amott Iszmid, az egykori Nikomédia, valamikor Diocletianus és Nagy Konstantin kedvenc tartózkodóhelye; utóbbi itt is halt meg az Anchyron-palotában. Hol van ma ezeknek a helyeknek egykori nagysága, ragyogása, lüktető kulturális és egyházi élete?

Az iszlám könyörtelenül letarolt és kiégetett itt minden keresztény életet és virágzást, alig itt-ott találni

valami kis emlékjelet az egykor virágzó kereszténységnek. Mint ahogy Konstantinápoly egyik külvárosában is találtunk egy mecsetté alakított ógörög templomot, amelynek még majdnem minden keresztény díszítése, szentképe, arany mozaikja megvan; a törökök valahogyan otffelejtették őket. De mindent összevéve, csak romok azok, amik fennmaradtak. Amint Krisztus halála helyén ma csak éppen mutatóban van egy kis kereszténység, úgy ezeken a tájakon is.

Ki térhetne ki a vádló kérdés elől: vajjon lehetséges lett volna-e ez a pusztító pogány előretörés, ha a félholdtól fenyegetett kereszténység egységes marad? Ha el nem erjeszti frissességét s meg nem őrli erejét a minden belső vitalitást elfojtó tragikus egyházszakadás? Véletlen-e, hogy ahol Rómától elszakadnak a keresztény rész-egyházak, ott előbb-utóbb siralmas sorvadás következik be, amely aztán hamarosan a pogányság újabb és újabb formáinak készíti elő az útját? Inkább Mohamed, mint Róma — jaj, hányszor ismétlődött meg a vallástörténelem folyamán ez a tragikusan elvakult jelszó és lett az összkereszténység fájdalmas meggyengülésének eszköze!

A frissen épülő Ankarában csakúgy, mint Konstantinápolyban, mintha egyetlen nagy, világtörténeti romhalmazon járna az ember. Az elárvult Hagia Sophia építészeti stílusát ugyan átvette az iszlám s azóta erre felé csaknem minden török templomot ennek az ősi katolikus templomnak a mintájára építették — és mégis, mintha a Hagia Sophia csak a jogos tulajdonosának a kezében jelentene életet. A török és szakadár légkörben meghalt és megmerevedett. Nem fejlődött tovább. A keleti kereszténység sorsának képe ez, amely beledermedt a skizmába s mikor élet-halálharcának döntő órája ütött, ellenállni nem tudott többé.

Az új Róma alapítója szerénységből s vallásos kegyeletből alapította Konstantinápolyt a régi és igénytelen Bizantion helyén, mert nem akart uralkodni ott, ahol Krisztus helytartójának a trónja állott. Sejtette-e a minden pogányos keménysége mellett alapjában

mégis nemeslelkű s finom érzésű császár, hogy az ő gondoskodását így fogja meghálálni az a város, amelyet ő emelt fel a semmiből? Hogy gyermekes hiúság, vetélkedés és uralomvágy kedvéért korcs epigónok hamarosan derékba törik mindazt, amit az ő keze nyomában a keresztény őskor nagyjai, a Nazianzi Gergelyek és Aranyszájú Jánosok felépítettek?

*

Az utolsó félórában, mielőtt Konstantinápolyt elhagytam, megnéztem még a világhírű török bazárt, a Bűjük Csarsi-t, az állomás közelében. Sötét, csak lámpákkal világított sikátorok és boltívek terjedelmes labirintusa! Benne — mint hangya a bolyban — nyüzsög a kalmárhad s a részben vásárló, részben csak nézelődő s a kereskedők árulási mohóságán évődő közönség.

Megint egy darab hamisítatlan Kelet! Mesés szönyegek, selymek, hímzések, fa-, fém- és csontmunkák. Élelmiszer és ruha, fegyver és házieszközök végeláthatatlan vására. A mellett hihetetlen zaj, bűz, piszok és sok-sok talmi csillogás... Ahogy itt is, ott is belebámészkodom az ezerszínű árugarmadába, nekem is majdnem a nyakamba varr egy élelmes és ékesszóló igazhitű kalmár valami csillogó haszontalanságot. Nem is tudom: női ruhát-e vagy görbe kardot. Hiába rázom a fejemet a török szóra, hogy nem értem.

Az élelmes muzulmán egy sereg európai nyelven mondja el egymásután a mondókáját s nagyon csodálkozik, amikor valamennyi igyekezete leperreg rólam.

— Français, Monsieur?

— Nem, nem vagyok francia.

— Italiano? — English? — Espanol? — Deutsch? — Srb? — Nem, egyik sem vagyok.

A török kétségbe van esve, hogy egyetlen ismert nációhoz sem sorozhat be. Én meg arra gondolok, amire már sok hasonló esetben gondoltam, mikor a nagyvilágot jártam. Arra, hogy néha egészen szerencsés eset, ha az ember magyar. Mert akkor senki sem érti meg s mindenki számára teljesen elszigetelt idegen marad-

hat. Erre a szóra: magyar, török barátom is egyszerre elvesztette támadó bátorságát, csak az ábrázata derült széles mosolygóra.

— Kan-kardas! (szív-testvér!) motyogta lelkesen. — A kardas nyelvén azonban mégsem tudott beszélni (mindössze egyetlenegy törökkel találkoztam Konstantinápolyban, aki magyarul is tudott), s mert én csökönyösen megmaradtam a mellett, hogy csak magyarul vagyok hajlandó megfőzetni magamat, hát az alkunak hamarosan vége szakadt.

Kan-kardas! Ez az állítólagos szívbéli barátság török és magyar közt, tudjuk, keveset használt nekünk a legújabb nemzetközi viszonylatokban s a magyar iparosoknak és munkásoknak is csak annyiban volt jobb dolguk Törökországban, hogy a többi nemzetek után tessékellik ki őket az országból.

Benn ülök ismét a Konstantinápoly—párizsi gyorsban s a vonatom hamarosan belefúrja magát a keleti éjtszakába. Csak valahol Drinápoly táján révedek fel ábrándozásomból.

Kelet, te szörnyű, te óriási Kelet, te kegyetlen elzárója a keresztény kultúra expanziós törekvéseinek, a Krisztus-ország nyugtalan és türelmetlen szétömlési vágyának! Te megrázó intelme a történelemnek s félelmetes mementója a Gondviselésnek azokkal a népekkel szemben, amelyek keresztényeknek vélték magukat, de a krisztusi szeretet törvényét, az Egyház nélkülözhetetlen alapokmányát: az egység parancsát nem vették komolyan! Ősi Bizánc, valamikor császárlány a városok között s ma rabnő, még hozzá egy halódó, pogány népnek megalázott, porbasujtott, rongyokban tépődő rabszolgája! Lesz-e még benned feltámadás?

A történelem homokórája feltartóztatlanul pergeti le a maga tanulságait; csak legyen, aki odafigyel rá s megérti évszázados intelmeit. Két világ ragyogott fel eddig ezen a természettől áldott földön, ahol Európa és Ázsia egy szűk tengerszoros arasznyi szélességére közledek egymáshoz, mint két roppant testnek egymást

simogató, egymásért kinyúló keze valami fantasztikus szerelmi incselkedésben.

Két világ vélte itt magát a föld középpontjának s az emberiség hivatott urának: a szakadár kereszténység s az iszlám. Mindkettő porbahullt ma már s reményei csúfos kudarcba alázódtak. A keletrómai császárság s az Európát elnyeléssel fenyegető szultánok minden dicsósége, nagyravágyása, gőgje és mohósága ma a múlté. Róma századokon át remegett és imádkozott, hogy ennek a városnak urai el ne öntsék és el ne pusztítsák Nyugat egész keresztény kultúráját. Ma a két világnak minden fenyegető hatalma elomlott, Róma pedig szilárdabban s ragyogóbban áll, mint valaha.

Ezt az ellentétet siratja-e, a római egység boldog multját zokogja-e vissza a síró szél az Aja Szofia ósdi boltívei alatt?

Az Örök Város szentjei.

Tarzusi Szent Pál

apostol és vértanu.

(† 67.)

„Tőlem azonban távol legyen másban dicsekedni, mint a mi Urunknak, Jézus Krisztusnak keresztjében, ki által a világ megfeszítettett nekem és én a világnak.”

Szent Pál a galatákhoz (6, 14).

Soha az emberiség nem látott nagyobb szerű hőskort évezredekre terjedő vándorlása folyamán, mint aminő a keresztény időszámítás első néhány százada: a keresztény őskor volt.

Új eszmék, isteni gondolatok hatották át az emberiség nemesebbjeinek szívét; a szeretet vallása, az önfeláldozás, szüzesség, erényesség és hithűség szelleme, mely a Golgotán isteni erőforrást nyitott meg az emberiségnek, új hősök egész nemzedékét teremtette meg: az apostolokkal, a hitvallók, a szűzek és vértanúk azon nemzedékét, mely annyi bámulandó erkölcsi csodát művelt s az amphitheatrumok porondján és a katakombák üregeiben oly emberfeletti hőstettekkel vonta magára az utókor ámulatát.

E hőskor megnyitója és középforrása a megfeszített Istenember, továbbfejlesztői és vezérei pedig az Istenember apostolai, kiküldöttjei voltak. Börtön és fenyítések, üldözés és halálfélelem nem tarthatta vissza őket a názáreti Jézus hirdetésétől s azon tanok terjesztésétől, melyek végre is megújították a föld szí

nét. Ezen apostolok feje, az első római püspök, Péter volt; mellette Pál, a „nemzetek apostola”, a legtevékenyebb valamennyi között. Tünneményszerű alakja 19 évszázad homályából is oly nagyszerű, oly természetfölötti fényben ragyog felénk, hogy mint a hitvalló- és apostoljellem tipikus példaképét nem hagyhatjuk figyelmen kívül.

I.

Az apostol hivatása. Előkészületek.

Pál már férfikora delén állt, midőn nagy feladára isteni szózat felszólította. A nagy eszme, melynek nagyra termett lelkét munkálkodásra kellett indítania, csak elég későn hatott szívébe; de akkor aztán annál teljesebben vette hatalmába s annál férfiasabb elszántságra s oly lelkes erő kifejtésre ösztönözte, melynek csak a világuralmát féltő cézár hóhérbárdja vethetett véget.

Pál, eredetileg Saul, a kisázsiai Tarsusban, Cilicia székhelyén született — mely város a kisázsiai művelődés egyik gyűjtőpontja volt —, még pedig Krisztussal körülbelül egyidőben. Atyja zsidó származású volt, de római polgárjoggal bírt.

Kora ifjúságában a későbbi apostol Jeruzsálembe került s a hírneves Gamáliel vezetése alatt rabbinak, tanítónak készült. Hogy a hellén irodalmat is művelte, beszédei és levelei sejtetik. A zsidó közszokás szerint a tudományos foglalkozás mellett kézműves mesterséget is folytatott: a sátorkészítést űzte, mely iparág főleg Ciliciában nagyban virágzott.

A farizeus körökben nevelkedett ifjú a kereszténységgel kezdettől fogva ellenségesen állt szemben. Azt vélte — így beszéli később önmaga II. Heródes Agrippa királynak —, hogy: „nagy ellenségeskedéssel kell eljárnom a Názáreti Jézus neve ellen”.¹

Az első vértanu megöletésében már szintén tevékeny része volt: maga is halált szavazott Szent István

¹ Csel. 26, 9.

szerpap fejére,¹ sőt a kivégzés végrehajtásában is segédkezett, amennyiben a hóhérok ruháit őrizte, míg ezek Istvánt megkövezték.²

Az István halálával megindított zsidóországi keresztényüldözésnek is tevékeny előmozdítója volt s a farizeusi hagyományok hatása alatt vak hévvel és irgalom nélkül dühöngött a keresztények ellen. „Saul pedig pusztítja vala az Egyházat, sorra járva a házakat, elhurcolta a férfiakat és asszonyokat, őrizet alá adta őket.”³ Maga írja le, miként küzdött az Egyház ellen, melynek később Isten csodálatos rendelkezéséből egyik legszilárdabb oszlópa lett. „A szentek (keresztény hívek) közül sokat zárattam tömlöcökbe, miután a papi fejedelmektől felhatalmazást nyertem, s mikor megölték őket, hozzájárulásomat adtam. És zsinagógáról-zsinagógára járva, akárhányszor meggyötörtem s így akartam kényszeríteni őket káromlásra, sőt mindinkább dühöngve ellenük, üldözöm vala őket idegen városokig.”⁴

A keresztények az üldözés miatt nagyszámmal hagyták el Jeruzsálemet. Mivel azonban a Jeruzsálem és Judeán kívül szétszórta élő zsidók vallási dolgokban szintén elismerték a jeruzsálemi főpap tekintélyét, nem volt nehéz az üldözést széles körökre is kiterjeszteni. Pál ekkor „még dúlván-fúlván fenyegetésekkel és öldökléssel az Úr tanítványai ellen”, a főpap és papi fejedelmek felhatalmazásával Damaszkuszba utazott, hogy az oda települt keresztényeket elfogja és Jeruzsálembe hurcolja.⁵ Ezen útján történt az a csodálatos esemény, mely Pál egész lelkületét, érzületirányát és életmódját megváltoztatta s a keresztényüldözöt, a rajongó rabbijelöltet egy pillanat alatt Jézus Krisztus aláztos, önfeláldozó szolgájává s egyúttal világhódító, lelkes apostolává tette.

¹ U. o. 7, 59.

² U. o. 7, 57.

³ U. o. 8, 3.

⁴ U. o. 26, 10. s köv.

⁵ U. o. 9, 1. s köv.

Aranyszájú Szent János szerint Pál azelőtt sem üldözhetette a kereszténységet komoly meggyőződésből; hiszen a csodák, melyek Krisztus és apostolainak működését kísérték s melyeknek láttára ezrével léptek a hívők az anyaszentegyházba, az egész zsidóvilágban ismeretesek voltak, sőt részben Pál szemeláttára történtek. Talán csak a farizeusi nevelésnek, valamint a szenvedélyességig heves ifjúi tettváagnak kell betudnunk, hogy szeme oly sokáig zárult el az igazság elől. Erre mutat azon szeliden szemrehányó feddés is, melyel az Udvözítő a keresztényüldözöt sujtotta: „Nehéz neked az ösztöke ellen rugdalóznod”. De lehetséges az is, hogy merő meggondolatlanság tartotta eddig Pál lelki szemét lezárva. Ő maga keresetlen őszinteséggel számol be megtérésének történetéről. (Csel. 22. r.)

„Midőn Damaszkuszba mentem — írja —, délben az úton láttam, hogy mennyből a nap fényét meghaladó világosság vett körül engem és azokat, kik velem együtt valának. És miután mi mindnyájan leestünk a földre, nekem szóló szózatot hallék zsidó nyelven: Saul, Saul! miért üldözesz engem? Nehéz neked az ösztön ellen rugdalóznod! — Én pedig mondtam: Ki vagy, uram? — Az pedig mondá: *Én vagyok Jézus, akit te üldözesz.* De kelj fel és állj lábaidra, mert azért jelentem meg neked, hogy téged szolgálommá és bizonyossággá rendeljelek azokról, miket láttál és azokról, miket kinyilatkoztatni fogok neked, kiragadván téged ama nép és a pogányok közül, kikhez én most téged küldelek: megnyitni szemeiket, hogy a sötétségből világosságra, a sátán hatalmából Istenhez térjenek; hogy nyerjenek bűnbocsánatot és osztályrészt a szentek között ama hit által, mely bennem vagyon.”

E jelenésnek két közvetlen eredménye volt: minden kétséget kizáró módon meggyőzte az eddig ellenszegülőt az evangélium igazságáról és egyúttal határozott szavakkal kiküldte a keresztény hit terjesztésére éppen a pogányok s ama nép között, melyből őt az isteni kegyelem kiragadta.

Ime a nagy vezérlő gondolat, mely méltó volt reá,

hogy Pál nagy lelkének egész lelkesedésével magához ölelje s élete egyetlen irányítójául fogadja: népeket, ezreket és milliókat vezetni ki „a sötétségből a világosságra, a sátán hatalmából Istenhez”, „hogy nyerjenek bűnbocsánatot és osztályrészt a szentek között!”

De nemcsak a nagy gondolat volt méltó Pálhoz. Pál is méltó lett reá.

„Nem voltam engedetlen a mennyei látomásnak” — mondja ő maga s ezzel az egyszerű kijelentéssel akaratlanul is egész önfeláldozó jellem nagyságát és világhódító apostoli működését foglalja össze.

Az a hév, az a lankadatlan lelkesedés, az a nehézségeket számba sem vevő buzgóság Krisztus országának terjesztésében, mellyel Pál e perctől kezdve egészen vértanui haláláig serénykedett, tanított, írt, vitatkozott, járt-kelt, utazott és szenvedett, — egyszerűen páratlan az egész világtörténelemben. Erélyesebb akaratot, kitűzött nagy eszméjeért önzetlenebbül lelkesedő, küzdő és szenvedő jellemet egy nemzet, egy század, egy eszme története sem mutat fel. Szilárd, bár alázatos hangon mondhatta el később önmagáról: „Legkisebb vagyok az apostolok között, ki nem vagyok méltó apostolnak neveztetni, mert üldöztem az Isten egyházát. Isten kegyelméből vagyok az, ami vagyok, és az ő kegyelme nem volt bennem eredménytelen; sőt valamennyiüknél többet munkálkodtam, nem ugyan én, hanem Isten kegyelme énvelem.”¹ Már a korinthusiakhoz írt második levelében (kb. 57-ben Kr. sz. u.) mondja, hogy „igen sok fáradozásban, többrendű fogságban, módfeletti veretésekben, gyakori halálveszélyben” volt; nem kevesebbszer, mint hétszer hordott Krisztusért rabláncot;² csak a zsidóktól öt ízben kapott 39—39 ostorcsapást, ami a mózesi törvény szerint az ostorozás legmagasabb megengedett foka volt. Elmondja továbbá: „Háromszor szenvedtem megvesszőzést, egyszer megkövezést, háromszor hajótörést, éjjel és nappal a mély tengeren voltam, gyakran voltam

¹ I. Kor. 15, 9. s köv.

² Clem. Rom. Ep. (I) ad Cor. c. 5.

úton, folyóvizek veszélyében, rablók veszedelmében, veszélyben a saját nemzetbelieimtől, veszélyben a pogányoktól, veszélyben városban, veszélyben pusz-
tán, veszélyben a hamis atyafiak között; fáradozásban és nyomorúságban, sok virrasztásban, éhségben és szomjúságban, sok böjtölésben, hidegben és mezítelen-
ségben, eltekintve attól, ami ezenfelül van, naponkinti zaklatásom, az összes egyházak gondja.”¹

Óriási kiterjedésű, erőfeszítő és küzdelmes tevé-
kenységéről hű képet alkothatunk magunknak a nagy
apostol saját levelei és Szent Lukács írta „Apostolok
cselekedetei” alapján. Ezek szerint Pál ama csodás
látomás után látását elvesztvén, Damaszkuszba vezet-
tette magát, itt az Úr egy Ananiás nevű keresztény
tanítványt küldött hozzá, kinek imájára látását vissza-
nyerte és megkeresztelkedett.

Egyideig Köves-Arábia magányába sietett és ott
imával, elmélkedéssel készült apostoli működésére. Itt
nyerte részben rendkívüli isteni kijelentések folytán
teljes kiképeztetését Krisztus hitében, melyről azon
tény tanuskodik, hogy habár az apostolokkal csak na-
gyon rövid ideig érintkezett, leveleiben mégis teljes
jártassággal, biztonsággal, a többi apostol s az evan-
géliumok könyveivel teljes megegyezésben írja le
úgyszólván az egész keresztény hittudomány alap-
tételeit.

Damaszkuszba visszatérvén, nagy hévvel kezdte
hirdetni a zsinagógákban Jézust mint Isten fiát és meg-
szégyenítette a szavainak ellenálló zsidókat.²

II.

Apostoli vándorutakon.

Természetesen nagy volt az álmélkodás, midőn a
közismeretű heves keresztényüldöző mint Krisztus hir-
detője lépett fel, de nagy volt a harag is. A megszé-

¹ II. Kor. 11, 25—28.

² Gal. 1, 11. s köv. II. Kor. 12, 1.

gyenített zsidók dühe elől Pál mindjárt kezdetben csak szökéssel menthette meg életét: hívei kosárban bocsátották le a város falának egy ablakán. Nagykiterjedésű munkálkodása akkor indult meg, midőn Jeruzsálembe sietett, „hogya Pétert lássa”¹ s így teljes összeköttetésbe lépjen az Anyaszentegyházzal.

Az apostolok közül csak Pétert és Jakabot találta Jeruzsálemben. Ezek természetesen vonakodtak a hírhedt keresztényüldözővel érintkezésbe lépni, de aztán engedtek Barnabásnak, ki őket a Damaszkuszban történekről felvilágosította. Pál tizenöt napig maradt Péternél s hirdette az evangéliumot ugyanott, ahol egykor Szent István megköveztetésén maga is közreműködött. Buzgalma következtében életét csakhamar új veszély fenyegette: Pál ismét menekülni kényszerült. Cezáreán át szülővárosába, Tarzusba ment; innen pedig Antiochiába hívta meg Barnabás, hol az evangélium kedvező talajra talált. Csakhamar oly tekintélyes és népes lett az antiochiai hitközség, és nevezetesen a pogányok közül is annyian léptek a kereszt hívei közé, hogy az antiochiaiak többé nem tekinthették az Egyházat merő „zsidó felekezetnek” s Krisztus híveit új néven „keresztényeknek” kezdték hívni. Így keletkezett a „keresztény” (christianus) elnevezés.

Antiochia keresztényei Pált és Barnabást utóbb elküldték alamizsnájukkal az éhínségben szenvedő judeai hitközségekbe. Ekkor történt, hogy az apostolok isteni sugallatra² Pálra és Barnabásra „bőjtölvén és imádkozván kezeiket rájuk tevék”. Aranyházájú Szent János († 407), Szent Leó († 461) és más egyházatyák szerint ez a püspökszentelést jelenti. Csak e felszenteltetése után indult Pál tulajdonképpen apostoli körútjaira, melyeket haláláig, tehát körülbelül huszonkét évig szakadatlanul folytatott; csak ezentúl szentelt papokat s állította őket a hitközségek élére. Keresztül-

¹ Gal. 1, 18.

² Csel. 13, 2. s köv.

kasul bejárta Szíriát, Kisázsia a szigetekkel együtt, Macedónia és Görögország nagy részét, megfordult Itália több pontján, sőt elég megbízható tanubizonyások szerint a mai Spanyolország területére is eljutott.

Útja a világot átalakító evangéliumok diadalmenete, a keresztnek világhódító hadjárata volt, mely emberileg meg nem magyarázható hatással volt a legkülönbébb országok lakóinak millióira.

Amerre ment, nyomában virágzó hitközségek keletkeztek, az egyszerű köznép körében, Kisázsia és Macedónia tartományaiban épűgy, mint a művelt és gazdag görög nagyvárosokban: Korinthusban és Athénben; oly buzgó és oly hű keresztény hitközségek, melyek néhány évvel utóbb már ezrével adták az Egyháznak a szenteket, vértanukat és hitvallókat.

Mindjárt első nagyobb körútján Pál megtérítette Ciprus szigetén *Sergius Paulus* római helytartót. Némelyek szerint ezóta használta ő maga is a zsidó „Saulus” helyett a latinosabb „Paulus” (Pál) nevet, melyet a pogányok szívesebben hallottak; valószínűbb azonban, hogy a Paulus nevet a Saulus mellett római polgár kezdettől fogva viselte, de utóbb a pogányok között mindinkább latin neve lépett előtérbe.

Első útjáról Jeruzsálembe tért vissza, hogy az antiochiaiak nevében az apostoloktól néhány vitás gyakorlati kérdésben tanácsot kérjen. Ekkor tartották meg az apostolok első összejövetelüket, az első zsinatot (51-ben Kr. u.), melyen a többi apostollal egyetértve Krisztustól nyert főtekintélye alapján Péter mondta ki a döntést.¹

Azután Pál újabb apostoli vándorlásnak indult.

Míg első körútja csak az ázsiai tartományokat érintette, második útján már Európába is átevezett. A macedóniai Filippiben egy ördögös javasasszony csodálatos meggyógyításával magára vonta azok haragját, akik ennek jóslásaiból meggazdagodtak, s ezek incselkedéseinek következtében a város hatósága Pált

¹ Csel. 15, 7.

és kísérőjét, Szilást, megvesszőztette, aztán bebörtönözte, szigorúan meghagyva a börtönőrnek, hogy nagyon vigyázzon rájuk. Éjfélkor azonban Pál és Szilás imájára földrengés ráta meg a börtön talaját, az ajtók megnyíltak, a foglyok keze-lába kiszabadult a béklyókból. A börtönőr rémülten siet a börtönbe; midőn annak ajtait tárva látja, azt hiszi, hogy a foglyok megszöktek, s kétségbeesésében kardot ránt önmaga ellen. Pál azonban rákiált: „Ne árts magadnak, itt vagyunk” — megmagyarázza a csodás eseményeket s felszólítja, hogy egész háznépével együtt higgyen az evangéliumban. A börtönőr enged a kegyelem szózatának s egész családjával együtt megkeresztelkedik. — Reggelig a hatóság is megváltoztatta a szándékát s üzent a börtönőrnek, hogy bocsássa a foglyokat szabadon. Ekkor azonban Pál emelt tiltakozó szót. „Nyilvánosan és kihallgatás nélkül megvesszőztettek és bebörtönöztek minket — mondá —, akik pedig római polgárok vagyunk és most alattomban küldjenek el minket? Nem úgy, hanem jöjjenek ide és ők maguk vezessenek ki minket.” A város előljárói megszeppentek, midőn megtudták, hogy római polgárokkal bántak oly csúfosan és törvénytelenül; azonnal meg is jelentek Pál és Szilás előtt, megkövették őket, kivezették a tömlőcből s kérték, távozzanak el városukból. Hasonló változatos jelenetekben gazdag Pál apostoli élete.¹

Macedónián át Athénbe jutott, hol az „Apostolok cselekedetei” szerint „lelke megrendült a bálványimádásba merült város láttára”.² Azonnal munkához is fogott: a zsinagógában a zsidókkal, a piacon a köznépkel, sőt a stoikus és epikureus bölcselőkkel vitakozott, s midőn tanai miatt az areopagusba vitték, itt is apostoli bátorsággal és leleményességgel kelt a kereszt hitének védelmére. „Athéni férfiak! — úgymond — szerfölött vallásosnak látlak titeket minden tekintetben. Amikor ugyanis körüljártam és szemléltem a bál-

¹ Csel. 16. r.

² 17, 16.

ványképeiteket, olyan oltárra akadtam, amelyen ez a felirat vala: *Az ismeretlen Istennek*. Amit tehát ti nem ismertek s mégis tiszteltek, azt hirdetem én nektek...¹ S ezzel velős beszédet tart Isten megismeréséről s a bölceletet és költészetet nagy kedvvel űző athéniek hajlamainak megfelelően mély bölceleti gondolatokat is megpendít, sőt görög költőket idéz. A kevély athéniek közt azonban csak kevés hívője akadt, köztük Dionysius, az areopág tagja, ki utóbb Athén első püspöke lett. — Innen Korinthusba ment, honnan tizen-nyolc hónapi működés után Antiochiába tért vissza 54-ben Kr. u.

III.

Pál utolsó körútja; elfogatása és vértanui halála.

Még ugyanazon évben megkezdte harmadik és utolsó körútját. Bejárta a Kisázsiaiában és Macedóniában alapított hitközségeket, megerősítette őket a hitben s úgy egyházakat alapított. Csak négy év mulva tért vissza Tiruson és Ptolemaison keresztül Jeruzsálembe. Itt azonban nagyban forrongott a nép a keresztények ellen s Pál életét újabb, az eddigieknél komolyabb veszedelem fenyegette. A zsidók az egykori keresztényüldözőnek elkeseredett ellenségei voltak s főleg azt nem tudták neki megbocsátani, hogy a pogányokat is részeseknek és hivatalosaknak hirdette a Messiás országában. Gyűlöletük végre kitűnő ürügyet talált Pál megejtésére. Egy Trofimusz nevű pogány származású keresztény ugyanis bement a zsidók templomába, s mivel már előbb látták, amint Pállal a templomon kívül, de nyilvános helyen beszélgetett: elterjesztették a templomára oly féltékeny nép között a vádat, hogy Pál pogányokat vezet be a templomba s ezáltal ezt megfertőzteti. A rajongó zsidók haragja óriási volt: Pál rögtön halálát követelték és negyvennél több férfi meg is esküdött, hogy addig nem esznek

¹ Csel. 17, 22.

s nem isznak, míg csak Pált nem sikerül láb alól eltenniök. A római helyőrség parancsnokának sok fáradságába került, míg az apostolt, kinek mint római polgárnak életéért felelős volt, előbb az Antonia vár erődjébe, innen pedig utóbb Cezáreába, Felix helytartóhoz menthette. Ez szintén ártatlannak ítélte Pált, de részint félelemből a zsidók miatt, részint remélve, hogy a hívek jó pénzen kiváltják apostolukat, két éven át börtönben tartotta. Különben nejével, Druzillával együtt maga is szívesen elhallgatta Pál tanításait; csak mikor az igazságosságról, a tisztaságról, a jövődőltről bocsátkozott fejtegetésbe — mondják az Apostolok Cselekedetei —, csak akkor rettent meg Felix és ily szavakkal vetett véget az apostol tanításának: „Most egyelőre menj; majd hivatlak alkalmas időben.”¹

Felix utódja, Fesztus, szintén előbbrevalónak tartotta a zsidók jóbarátságát, mint az igazságosság követelményeit és már ki is akarta szolgáltatni Pált a zsidók dühének, midőn ez római polgárjogával élván, a császárhoz föllebbezett. Mármost a császár elé kellett mennie, s azért Fesztus 60-ban Rómába vitette. Itt egyideig könnyű fogságban tartották és Pál, bár meg volt láncolva, szabadon fogadhatta a hívek látogatását, taníthatott s leveleket írhatott a keleti egyházaknak. Csak kétévi fogság után bocsátották szabadon. Minden valószínűség szerint ekkor ment Hispániába, majd ismét keletre, Macedóniába, innen Epirusba, míg végre elfogták s Rómába vitték „mint valami gonosztevőt”. Itt azalatt kitört már a Néró-féle keresztényüldözés, s azért ezúttal Pál fogsága is sokkal keményebb volt, mint első ízben. A hagyomány szerint az apostolok fejével, Péterrel együtt a hírhedt szigorúságú mamer-tini börtönbe vetették, melyben egykor Jugurtha szenvedett éhhalált. A körülötte dühöngő keresztényüldözésből sejthette, hogy ezúttal vérével kell megpecsételnie az evangéliumot, melyet annyi éven át hirdetett; hiszen ekkor történtek azok a szörnyűségek, hogy a

¹ Csel. 24, 25.

keresztényeket keresztre feszítették, vadállatok bőrébe varrva dühös véredek elé vetették, oszlopokra kötve gyúlóanyaggal bekenték s éjjel fákljaként meggyújtották. Pál a börtönben írt második levelében Timóteus efezusi püspöknek maga is megjövendöli, hogy csakhamar véget ér élete, még pedig erőszakos és kínos halállal. Különben „csendes megnyugvás a sír szélén, gyöngéd gondoskodás szeretett Timóteusa iránt, aggodalom a kereszténységért, de egyszersmind diadalmas bizodalom annak győzelme felől, lengi át ezen levelet”,¹ melyet mint valószínűleg utolsó művét a nagy apostol hattyúdalának, végrendeletének tekintetünk. Mintha csakis az a gondolat gyötörné, hogy az evangéliumot nem hirdetheti többé, kérve-kéri hű tanítványát, hogy lankadatlanul hirdesse az ígét már most őhelyette is.

„Isten és Jézus Krisztus előtt, ki ítélni fog eleveket és holtakat — írja e levél utolsó fejezetében — kérve kérlek az ő eljövételére és országára: hirdesd az ígét; állj elő vele, akár alkalmas, akár alkalmatlan, ints, kérj, feddj... Lesz ugyanis idő, mikor majd az emberek nem viselik el az egészséges tanítást, hanem saját kívánságaik szerint seregszámra szereznek maguknak tanítókat, mert viszket a fülük s elfordítják fülüket az igazságtól, de odaadják magukat a meséknek. Te vigyázz, viseld el a szenvedéseket mindenben, végezd az evangélista dolgát, töltsd be szolgálatodat, légy józan. Én ugyanis már áldozatként kiöntetem, elköltözésem ideje közel van.” Aztán méltó megnyugvást keres a múlt és jövő gondolatában: „A jó harcot végigharcoltam, a pályafutást bevégeztem, a hitet megtartottam, készen vár már reám az igazság koszorúja, melyet megad nékem azon a napon az Úr, az igazságos bíró...” Majd még egyszer felelevenedik benne a fájdalom elhagyatottsága is néhány hitehagyottnak hűtlensége miatt. „Démas e világ szeretete

¹ Tárkányi: Szentírás, Eger, 1865. Bevezetés Szent Pál apostol II. leveléhez Timotheushoz.

miatt elhagyott — írja —. A rézműves Alexander sok rosszat tett velem, ... igen ellenszegült szavainknak. Első védekezésem alkalmával senki sem volt mellettem, mindenki cserben hagyott; ne tudassék be nékik! Csak az Úr volt mellette, mondja tovább. Végül még egyszer feltekint a mennyei dicsőségre és szokásos üdvözetével fejezi be levelét: „Az Úr Jézus Krisztus legyen a te lelkeddel! Kegyelem veletek. Amen.”

Az apostol sejtelve nem volt alaptalan. 67 június 29-én Szent Péterrel együtt őt is megostorozták; aztán kivették Rómából az ostiai úton, melynek mentén legsűrűbben laktak a zsidók és keresztények. Régi írók s a szóhagyomány szerint a két apostol egyideig együtt haladt, s csak a városon kívül választották el őket egymástól. A búcsúzás helyén mai napig ott áll a „búcsúzás kápolnája”. Míg Pétert keresztre feszítették, Pált római polgárjoga miatt nem sujthatták e megálázó halálennel s azért pallossal fejezték le az ostiai úton, a várostól számítva a harmadik mérföldjelzőnél. A hagyomány szerint nagyszámú keresztény kísérte ide a gyászmenetet. Pál még halálában is apostolkodott: hóhérjaival együtt három katonát megtértetett, kik állítólag már néhány nappal utóbb a vértanui halálba is követték.

Az apostol testét a kivégzés helyétől nem messze helyezték nyugalomra, s képzelhető, hogy amint a feljegyzések beszélik, óriási tömegekben zarándokoltak sírjához a hívők nemcsak Rómából, hanem a messze Keletről is. Anaklét pápa már az I. században kápolnát emelt e helyen. Később, a nagy egyházüldözések korában mindkét főapostol tetemét átvitték a Via Appia melletti katakombákba, honnan csak Nagy Konstantin alatt kerültek vissza a kivégzés helyére. Konstantin bazilikát építtetett a nemzetek apostolának tetemei fölé, mely azonban kevéssel utóbb újabb és még nagyobb szerű templomnak adta át helyét. Ez a templom — a híres „Szent Pál temploma a falakon kívül” — a XIX. század elején tűzvész áldozata lett. Helyébe XII. Leó újabb gyönyörű templomot építtetett, mely

IX. Pius alatt készült el s ma Róma egyik legfigyelemreméltóbb műépítménye. A tűzvész dacára az apostol sírja teljes épségben maradt s rajta — *Grisar* kimutatásai szerint — mai napig az ősrégi, eredeti sírkő nyugszik az ősrégi felírással:

PAULO APOSTOLO MART

IV.

Egy pillantás az apostol lelkébe.

Hogy a nagy apostol fáradságos, küzdelmes életén szembetűnő jellemnagyságról némileg teljesebb képet alkothassunk, vessünk végül még egy pillantást belső életébe is: nagy lelkébe, mely minden működésének, minden hőstettének irányítója, forrása, életője volt. Ami rajta a szemlélőnek mindenekelőtt szemébe ötlük, az az ő határtalan odaadása, önmagát teljesen feledő lelkesedése a nagy eszme, életének nagy feladata: Krisztus ügye iránt.

Egyszer hosszú, viszontagságos tengeri utazás után Troászba érkezett. Éppen „a hét első napja” lévén, a hívők „kenyérszegésre” gyűltek egybe; mire Pál él az alkalommal, beszél hozzájuk, oktatja őket és „a beszédet egészen éjfélig nyújtja”. Ekkor eléje hoznak egy ifjat, ki a harmadik emeletről lezuhant; Pál életre támasztja s aztán megtartja a „kenyérszegés” áldozati cselekményét: utána ismét beszél virradatig; virradatkor pedig tovább folytatja útját.¹ Az önfeledő apostoli buzgalom hasonló erőmegfeszítéseiről bőven tanuskodnak mind az Apostolok Cselekedetei, mind magának Pálnak levelei.

De míg önmagával szemben kíméletet nem ismert, mások iránt csupa gyöngéd, atyailag gondoskodó, mindenre kiterjedő szeretetet s figyelmet tanúsított.

Csak azért, hogy senkinek terhére ne legyen, az igehirdetés mellett gyakran súlyos testi munkával maga kereste meg kenyerét. Így pl. Korintusban mun-

¹ Cael. 20. 5—13.

kába is szegődött egy *Aquila* nevű sátorkészítőnél. Tesszalonikakeresztényeihez írt leveleiben maga említi: „Emlékeztek, atyámfiai, munkánkra és fáradozásunkra; éjjel-nappal dolgoztunk és úgy hirdettük nálatok az Isten evangéliumát, hogy ne legyünk közületek senki-nek sem terhére”,¹ „Nem ettük ingyen senki kenyerét, hanem megdolgoztunk érte, fáradsággal, éjjel-nappal dolgozva, hogy ne legyünk terhére egyiketeknek sem.”²

„Megsanyargatom testemet — írja önmagáról másutt — és szolgaságba vetem, nehogy, míg másokat tanítok, magam valamikép elvetésre méltó legyek.”³ A filippieknek azonban így ír: „Kedves, drága atyámfiai, én örömem és koronám . . . szerelmeseim! . . . Örüljete az Úrban mindenkor; ismét mondom, örüljete.” Tanítványáról, Timóteusról gyengélkedésében atyai-lag gondoskodik.⁴ Szívesen szenved híveiért: „Mindent elviselek a választottakért, hogy ők is elnyerjék az üdvösséget”.⁵ Leereszkedik hozzájuk: „Mindenki szolgájává tettem magamat, hogy többeket nyerjek meg... A gyöngének gyöngé lettem, hogy a gyöngéket megnyerjem; mindenkinek mindene lettem, hogy mindenkit üdvözítsetek.”⁶

Erőt ezen önfeláldozó apostoli működésre, akaraterejének ébrentartására főleg a folytonos szenvedések elviselésére Istennél keresett.

„Mindent meg tudok tenni abban, aki nekem erőt ad” — írja a filippieknek⁷ s máshelyütt is lelkesen kiált fel: „Ha Isten velünk, ki ellenünk?”⁸ Fáradozásai közt gyakran emeli szemét az örökkévalóság örömeire s vigasztalja magát is, híveit is a mennyország dicsőségével: „Amiket most szenvedünk, nem mérhetők össze

¹ I. Tessz. 2, 9.

² II. Tessz. 3, 8.

³ I. Kor. 9, 27.

⁴ I. Tim. 5, 23.

⁵ II. Tim. 2, 10.

⁶ I. Kor. 9, 19 és 22.

⁷ 4, 13.

⁸ Róm. 8, 31.

a jövőendő dicsőséggel, amely meg fog nyilvánulni rajtunk".¹ „Amit szem nem látott, fül nem hallott, ember szívébe fel nem hatolt, amiket Isten készített azoknak, akik őt szeretik”.² Ez a gondolat, meg a tiszta, szent öröm működésének szép sikerei okozták, hogy „eltelt vígasztalással, fölötte bőséges az én örömöm, minden szorongatásunk mellett.”³

Azonban a voltaképpeni indítóok, mely apostoli életpályáján vezette, ennél is sokkal nemesebb volt: a tiszta lelkesedés és önzetlen szeretet Krisztus, az isteni eszménykép iránt. Hogy éppen őt, ki oly ádázul üldözte Krisztus egyházát s így „a bűnösök közt első” lett, választotta ki az Üdvözítő kegyeinek választott edényévé,⁴ nemes lelkét azon vággyal töltötte el, hogy Krisztusnak meg nem érdemelt szeretetét hálálja meg. Ezentúl életét sem tartotta magáénak, hanem egyes-egyedül szeretett Uráénak. „Krisztussal együtt keresztre szegeztettem; ... élek, pedig már nem én, hanem Krisztus él bennem!”⁵ Lelkesen kiált fel: „Ki szakít el minket Krisztus szeretetétől? nyomorúság vagy szorongatás? Éhség, mezítelenség, veszedelem vagy üldözés, vagy kard? ... Biztos vagyok abban, hogy sem halál, sem élet, sem angyalok, sem fejedelemségek, sem hatalmak, sem jelenvalók, sem jövőendők, sem erők, sem magasság, sem mélység, sem egyéb teremtmény el nem szakíthat minket az Istennek szeretetétől, amely Jézus Krisztusban, a mi Urunkban van”.⁶ Ez a szeretet üzte városról-városra, tartományból-tartományba, tengerről-tengerre; ez volt az, ami nem engedte pihenni, sem visszariadni az evangélium hirdetésétől. Krisztus szeretete mellett nem tűrt szívében földi vágyat. Mint isteni mestere, ő sem élt házasságot soha.⁷ „Minden kárvallást elszenvedtem és mindent szemétnak tekintek — írja —, csakhogy Krisztus legyen a nyereségem.”⁸ Még életénél is inkább sze-

¹ Róm. 8, 18. ² Kor. 2, 9. ³ II. Kor. 7, 4. ⁴ Csel. 9, 15. ⁵ Gal. 2, 19. s köv. ⁶ Róm. 8, 35—39. ⁷ Kor. 7, 8. ⁸ Fil. 3, 8.

retné, ha Krisztussal egyesülhetne. „Mert számomra az élet Krisztus, a halál nyereség... Kívánok feloszlani és Krisztussal lenni.”¹

Krisztusért lángoló szeretetéből fakadt azon apostoli szeretete, mellyel a halhatatlan lelkeket magához ölelte, kiknek megmentésére hivatva volt. Együtt érzett, együtt szenvedett velük, és szíve összeszorult a gondolatra, hogy annyi atyjafia a tévedés, bűn és kárhozat útján halad. „Ki szenved, — írja, — hogy én ne szenvednék? ki botránkozik meg, hogy én ne égnék?”² „Igazat mondok Krisztusban — nem hazudom —; lelkiismeretem mellettem tesz tanuságot...; hogy nagy a szomorúságom és szívemnek szüntelen a fájdalma. Hiszen azt kívánnám, hogy magam legyek átkozottként távol Krisztustól testvéreimért!”³ „Mily nagy szív! — kiált fel Aranyszájú Szent János, — mely még azokért is lángol, akik tönkremennek... Valóban, magasabb e szív az égnél, tágabb a föld kelektségénél, tündöklőbb a nap sugaránál, izzóbb a tűznél, erősebb a gyémántnál!”⁴

Hogy a nagy apostol fáradozásait mily bő gyümölcsöket érleltek, s hogy a nagy eszmét, melyért akaraterejének egész hatalmával küzdött, szenvedett és meghalt, mennyire sikerült valósággá változtatnia, eléggé ismeretes a történelemből.

V. ö. a rendkívül bő irodalomból: C. Fouard: *Saint Paul, ses missions*.⁴ (Paris, Lecoffre, 1906.) — U. a.: *Saint Paul, ses dernières années*.⁷ (U. o., 1907.) — Fr. Xav. Pözl: *Der Weltapostel Paulus*. (Regensburg. Manz. 1905.) — G. Patiss: *Paulus*. (Pustet, Regensburg, 1881.) — J. Holzner: *Paulus* (Freiburg i. Br., Herder, 1937). — J. Knabenbauer S. J.: *Commentarius in Actus Apostolorum*. (Paris, Lethielleux, 1899.) — Emile Bauman: *Saint Paul*. Paris, 1927.

¹ Fil. 1, 21 és 23.

² II. Kor. 11, 29.

³ Róm. 9, 1—3.

⁴ Homil. 32. in Epist. ad Rom. c. XVI.

VII. Szent Gergely pápa.

Szent Benedek rendjéből.

(Kb. 1013—1085.)

„Dilexi justitiam et odi iniquitatem: propterea morior in exsilio.”¹

VII. Gergely utolsó szavai.

Ha az Egyház főhivatása a népek nevelése s erkölcsi nemesítése, akkor Istennek, az Egyház megalapítójának gondoskodnia kellett arról, hogy akiket Egyháza földi fejeiül, a népek legfőbb tanítói- és pásztoraiul s a lelki nemesbülés és megszentelés kegyelmi szereinek őreiül rendelt, maguk járjanak példakép gyanánt legelől.

S valóban, a pápák az évszázadok hosszú során át elenyészően kevés kivétellel magas hivataluk színvonalán állva, számos oly példaképpel gazdagították az Egyház történetét, melyeken kiváló fénnel ragyog fel a tan isteni eredete s életosztó, megszentelő ereje, melyet hirdettek és képviseltek.

Az Egyház ellenségei természetesen mohó vágygal kutatnak vádak után, melyekkel a legtisztább jellemű pápák emlékét is beszennyezhessek, s gyakran éppen azok ellen támadnak legelkeseredettebben, akiknek egyetlen bűnük kötelességszeretetük volt, akik „szerették az igazságot és gyűlöltek a gonosztságot” és szenvedtek elveikért.

VII. Gergely pápa is ezek közé tartozik. Történeti kézikönyveink vajmi gyakran csak aljas önzést, kényúri önkényt, kevély világuralmi, nagyravágyó törekvéseket látnak abban a szerény, engesztelékeny, önmehtagadó, de acélszilárd jellemben, melynek Gergelyt az összes megbízható források nevezik. Meg nem gyanúsítható protestáns történetírók is ezt vallják. Gregorovius Gergelyben „csaknem emberfölötti

¹ Szerettem az igazságot és gyűlöltem a gonosztságot: azért halok meg számkivetésben.

jellemet" lát, akinek szemlélete „csodálkozással” tölti el¹ s e szavakkal fejezi be Gergely jellemzését: „E szerzetesnek fegyvertelen győzelme jobban megérdemli a világ bámulatát, mint Nagy Sándor, Caesar vagy Napoleon minden diadala. A középkor pápái nem vassal és ólommal vívták csatáikat, hanem erkölcsi hatalmukkal, s hogy ily nemes, ily szellemi eszközök segítségével akkora eredményeket értek el, azal korukat bizonyos tekintetben a mi korunknak is föléje emelték. Gergellyel szemben Napoleon csak vérengző barbár.” Hasonlókép nyilatkozik a szintén protestáns Leo is.²

Az Egyház látható fejének azonban nemcsak példaadás szempontjából kell kiváló erkölcsi tulajdonokkal ékeskednie, hanem annyiban is, amennyiben nem csekély részben kormányzásától függ az Egyház külső s belső jóléte és virágzása. Nem hiába ábrázolják az Egyházat hajó alakjában, melyet tajtékzó hullámok között a dúló viharok haragjában egy-egy aggastyán: Péter utódja kormányoz a révpárt felé.

S valóban éppen akkor adott Isten biztos tekintetű, erőskezü, kötelességtudó kormányosokat Péter hajójának, mikor a külső viharok s belső zavarok legnagyobb veszélyekkel fenyegették.

Már az első pápák kemény tusát vittak az üldözések viharával, amely az Egyház bárkája ellen kerekedett. A habok áldozatokat követeltek s ezen áldozatok közt legelől mindig a pápák ontották vérüket. Az első pápák: Szent Péter, Linus, Klétus, Kelemen vérétől piroslottak a tornyosuló habok; de az esetek helyébe újak léptek s végre is nyugodtabb vizekre hajtották a hajót. — Azután pártoskodás, szakadárság ütötte fel fejét s akar részt ütni a hajón; de ekkor is pápák léptek vele szembe és Szent Ozséb, Szent Szilveszter és Damazus gondos őrködése megtörte dacu-

¹ Geschichte der Stadt Rom. IV. köt. 198. l.

² Vorlesungen über die Geschichte des deutschen Volkes und Reiches, II. k. 409. l.

kat. — A népvándorlás újabb viharokat idézett elő s megrázkódtatta az Egyház hajóját; de ugyanakkor a kormányon oly férfiak virrasztottak, mint nagy Szent Leó és I. Szent Gergely, kik nemcsak híven megőrizték a hajót a népvándorlás torlódó áramlatai között, de még nagyszerű hódító utakra is vitték. — Alig múlik el néhány évszázad s új orkán támad kelet felől: Photius ármánykodása s a keleti szakadás iparkodnak a római Egyházat megrontani. Ismét kiváló pápák: II. Szent Konstantin, I. Szent Adorján és I. Szent Miklós kötelességtudása, erélye és szent buzgalma hárítja el, bár nagy veszteségek árán, a fenyegető veszélyt.

De az ellenséges támadások nem érnek véget. Az Egyház védelmére rendelt római császárok maguk támadnak a hajó kormányosa ellen, meg akarják fosztani önállóságától, ki akarják törni kezéből a kormányrudat. E támadások első képviselője a szenvedélyes kéjvadász: IV. Henrik; vele szemben azonban ezúttal is kiváló pápa, a volt cluny-i szerzetes: VII. Gergely áll s e rendületlen férfiú vasakarátán Henrik fegyveres hatalma tehetetlenül és hatástalanul pattan vissza.

I.

Hildebrand, a szerzetes és kardinális.

Az Egyház emez egyik legnagyobb pápája szegényes kunyhóban született. Atyja ács volt Toscana egyik városkájában (mások szerint Rómában). A feltűnő tehetségű fiút egy római nagybátyja, aki aventinus-hegyi bencés volt, vette magához s oktatta. Csak rege, de jellemző rege, hogy a gyermek Hildebrand, mikor még olvasni sem tudott, játék közben egyszer apró fadarabkákból e szavakat állította össze: „Uralkodni fogok egyik tengertől a másikig.”

A serdülő ifjú azonban semmi hajlandóságot nem mutatott arra, hogy nagy szerepet játsszék a világban, mert csakhamar búcsút mondott a világnak és belépett a Szent Benedek-rend reformált, szigorú

cluny-i apátságába, hol a nagynevű Szent Odilo maga lett vezetője a lelki életben.

Ismeretes a cluny-i apátság jelentősége a 11. században. Az egyháziak és főleg a szerzetesek meglazult fegyelmi és erkölcsi viszonyaival szemben ez a rendház lobogtatta továbbra is magasan az evangéliumi szegénység, alázat, tisztaság és életszentség zászlaját. Valóságos oázis volt a sivatagban, vigasztaló kivétel az elvilágiasodás és erkölcsi züllés pusztításai között, melyekbe az egyháziakat az uralkodók túlkapásai, főleg a főpapi székek betöltése körül sodorták.

Különösen két nagy sebből vérzett az Egyház, amióta a világi befolyás túlsúlyra jutott. Az egyik a szentségárulás (simonia) volt, a másik a papi nőtlenség megszegése. A püspöki és egyéb főpapi hivatalokat árucikknek tekintették, amióta a világi fejedelmek az investitura-jogot magukhoz ragadták s nemcsak hűbéres esküt követeltek a főpapoktól, hanem maguk iktatták is be őket egyházi hivatalukba, még pedig az egyházi jelvények: a gyűrű és a pásztorbot átadása által; aminek az lett a természetes következménye, hogy a világi fejedelmek a legtöbbet kínálónak adták az egyházi hivatalokat. Képzeltetni, mi csoda állapotok fejlődhettek ki az olyan egyházmegyékben, melyeknek élén ily szentségáruló béresek álltak, akik még hozzá ritkán is elégedtek meg egy-egy egyházi javadalommal. Az arles-i érsek pl. a magáén kívül még egy érsekségre és 3 püspökségre tett szert. Megesett az is, hogy egy-egy világi főúr saját gyermekének püspökséget szerzett; így a reims-i érsekség egyszer egy ötéves fiúé volt. — Ilyen egyházfők alatt természetesen a papság soraiban is megbomlott a rend. Az Egyházban a legrégebb idő óta fennállt házassági tilalmat semmibe sem vették, sőt házasságon kívül is botrányos viszonyokat folytattak.

Az Egyház szolgáinak e méltatlan függése a világi fejedelmek kénye-kedvétől s az ennek folytán beállt tarthatatlan erkölcsi állapotok a jobbérzelműe-

ket tömörülésre indították s az egyháziak reformját sürgető mozgalomban a clunyi apátságé volt a vezetőszerep. Odiló és Hildebrand nevéhez fűződik a főérdem.

Midőn 1048-ban a wormszi gyűlés Bruno touli püspököt jelölte pápának, ez azon feltétellel fogadta el a választást, ha a római papság és a nép is megválasztja, amint akkor törvényszerű szokás volt. Róma felé utaztában Besançon-t érintve találkozott a clunyi apáttal, ki Hildebrand kíséretében üdvözlétere sietett. Hildebrand nem szívesen hódolt Brunónak: a világi hatóságtól választott pápajelöltben nem ismerte el az Egyház jogos fejét, nem látta benne az „apostolok” utódját, hanem az „aposztatát”, hittagadót. Brunó megtudta, hogy Hildebrand így nyilatkozott róla; de nem neheztelt meg érte, hanem ellenkezőleg magával vitte Rómába tanácsadóul, miután felvilágosította őt, hogy a törvényes választás előtt maga sem tekinti magát pápának s a pápai jelvényeket, melyeket már viselni kezdett, azonnal letette.

Hildebrand tehát Rómába került. Itt Brunó, mint IX. Leó, fontos hivatalokat bízott reá s Hildebrand csakhamar lelke lett a római reformpártnak. Többek közt Franciaországba is kiküldötte a pápa, hogy szentségárulással vádolt papok fölött törvényt lásson. Hildebrand határozott fellépése és apostoli bátorsága megdöbbenést keltett, de el is érte azt, hogy a méltatlan egyháziak úzérkedése hosszabb időre megszűnt. Követségének második célja az Egyház tanától eltért Berengár visszatérítése volt s ez ügyben Hildebrand oly tapintatos szelídséggel járt el, hogy sokan azzal gyanúsították, hogy maga is Berengár tanaihoz szít. Ő azonban megvetette a gyanúsításokat, melyeket legszebben az cáfolt meg, hogy végre maga Berengár is alázattal meghajolt az Egyház ítélete előtt.

IX. Leó halála után II. Viktor is bizalommal alkalmazta Hildebrandot fontos követségekben s ez, mint a pápa megbízottja, beutazta Német- és Franciaországot, mindenfelé tartományi zsinatokat tartva, me-

lyeken az ő vezérlete és sugalmazása alatt maguk az egybegyűlt tartományi főpapok szigorú határozatokat állapítottak meg a szentségárulók s a papi nőtlenség megszegői ellen.

Viktor utódja, II. Miklós, szintén minden fontosabb ügyben Hildebrand tanácsával élt. Ennek ösztönzésére hívta össze a pápa az 1059-iki lateráni zsinatot, amely a pápaválasztást szabályozta s felszabadította a pártérdekek s a világi befolyás illetéktelen beavatkozása alól. Ezzel Hildebrand megtette az első lépést azon az úton, melyen ezentúl annyi küzdelemmel s annyi dicsőséggel működött s amely egész életpályájának jellegzetes iránya lett: az egyházi szabadság védelmének útján az avatatlan világi befolyásokkal szemben.

Ekkoriban kapta meg a kardinálsi méltóságot is. A bíboros hivatása — az eredeti elnevezés szerint „cardinalis” (cardo = a sarok) — az, hogy mintegy sarokoszlopa legyen az Egyháznak s e hivatásra kevésnek volt annyi rátermettsége, mint az Egyházért oly elszántan buzgólkodó Hildebrandnak.

1073-ban végre Hildebrandot a legfőbb méltóságra hívta meg az Egyház. Megválasztása különös módon ment végbe. Midőn Miklós utódját, II. Sándort temették, a gyászszertartásra összesereglett óriási népfaradat zajos lármával egyre ezt hangoztatta: „Hildebrand legyen Róma püspöke!” Hildebrand, ki éppen ott foglalatoskodott a ravatal körül, megrémülve siet a szószék felé, hogy a népet lecsendesítse és kívánságáról lebeszélje, amint már előbbi esetekben is sikerült pápává választását megakadályoznia. De mielőtt a szószékhez ér, megelőzi Candidus Hugó kardinális, a szószékre lép s kiáltja: „Úgy van, atyámfia! Már IX. Leó ideje óta Hildebrand az, kinek az Egyház virulását köszönjük; ő törte össze a pápai hatalom bilincseit; Hildebrand legméltóbb a pápai székre.” Az egybegyűlt püspökök és bíborosok mind hasonlóképp vélekedtek s egyhangúlag Hildebrandot válasz-

tották meg, ki hiába szabadkozott és mentegetőzött: el kellett foglalnia a pápai trónt, melyre mint VII. Gergely csakhamar annyi fényt derített.

II.

Szent Péter székén.

Gergely már trónraléptekor az egész keresztény világban époly ügyes, okos és tapasztalt, mint elszánt és elveiben kérlelhetetlen főpap hírében állt. Hoszas követi és tanácsadói szereplésében kitűnően megismerkedett az Egyház állapotával, s aszkétikusan kiképzett apostoli lelkülete föléje emelte minden kicsinyes rövidlátásnak és emberi tekintetnek. Tudta, hogy feladata végtelenül komoly és beláthatatlanul nehéz, de egy percig sem kételkedett teendője fölől.

Hogy mily komolyan fogta fel helyzetét, mutatja egy levele, melyet Cluny apátjához intézett:

„Hányszor kérem az Istent — írja e levélben bizalmasan —, hogy szólítson ki ez árnyékvilágból, mert alig viselhetem el a fájdalmat, mely szívemet az egyház szemléletére eltölti! Ime, a keleti egyház! Elszakadt, elpártolt az egységes, a „katolikus” Egyház től. Ha pedig a nyugati egyházat tekintjük: alig-alig találunk püspököt, ki jogos úton szerezte hivatalát; a legtöbb nem Krisztus szeretetéért hanem pénzért és vagyonért áll a hívek élén; a keresztény fejedelmek pedig szintén többnyire csak a maguk dicsőségét keresik az Istené helyett, céljuk nem a jog és igazság, hanem az érdek és haszon. S ha ezek után önmagamra gondolok, lesujt a gondolat, hogy én, a bűnös, a nyomorult vagyok az egyház élére állítva; én, aki magam is csak Krisztus irgalmában merek menedéket keresni!”

Az Egyház állapotáról és saját elveiről így ír:

„Isten Egyházának szabadnak kell lennie minden földi hatalmaskodás- és beavatkozástól. Azért súlyyednek az egyháziak a bűn fertőjébe, mert az Egyház nem független többé s a világi hatalmasok kénye-

kedve szerint rabláncot visel. Nem lelkipásztor az, akit az emberi akarat nevez ki annak, s aki épp emiatt emberi szenvedélyek, emberi tekintetek játékszere... A reformnak az Egyház fejétől, a pápától kell kiindulnia. A pápa köteles irtó háborút üzeni a jogtalanság és gyalázatosság minden nemének, amint köteles segítségére is lenni az eltiport erénynek és jognak; s e küzdelmében nem szabad visszarettennie az üldöztetés és viszontagságok viharától sem; hadd legyen küzdelem, csak utána hadd álljon helyre világszerte a valódi béke!"

A pápa nemcsak hangoztatni tudta ezeket az elveket, hanem végre is hajtani. 1074 böjtjére zsinatot hívott össze, s ezen mindazokra kimondották az egyházi átkot, akik az egyházi hivatalokkal bármi módon kereskednek; a híveket pedig felszólították, hogy nős papok miséjére ne járjanak, beszédeiket ne hallgassák. E határozatok jelentőségére nézve meg kell gondolnunk, mily általánosan elterjedt visszaélések ellen irányultak. Végrehajtásukról a pápa gondoskodott s e célra azonnal követeket küldött Itália, Német- és Franciaország különféle vidékeire.

Az erélyes reformrendeletek természetesen nagy ellenkezésre akadtak a romlott egyháziak körében. A pápához hű Altmann passau-i püspök és mások is csaknem életükkel lakoltak, amiért a pápai rendeleteket csak kihirdetni is merészkedtek. Konstanz romlott püspöke, Ottó, azzal felelt a pápának, hogy nemcsak a nős papokat, hanem azokat is, kik nyilvános kicsapongás és botrányos előéletük folytán hírhedtek voltak, védelmébe fogadta. Hogy Gergely személyét gyűlöletessé tegyék, nevetséges, aljas rágalmakat szórtak ellene világá.

De Gergely nem ingott meg. Sorba felfüggesztette az engedetlen püspököket és papokat, a késedelmezőket pedig szigorú feddőlevelekben korholta. A népet feloldozta az engedelmisség alól azon püspökökkel szemben, kik pénzen vették hivatalukat. I. Fülöp francia királyt egyházi átokkal fenyegette, ha még egyszer

áruba merne bocsátani egyházi hivatalt. S midőn mindez keveset használt, 1074 novemberében újabb zsinaton több kötelességfelelő főpap fölött kimondta a kiközösítést.

Most már senki sem kételkedett benne, hogy Gergely pápával az Egyház fegyelme és szabadsága ügyében alkudozni nem lehet. Sokan jobb útra tértek s a papság példájára az egész Egyház új, tisztább életre kezdett ébredni. Az elégtelenek ekkor forradalmi merényletet kíséreltek meg. Maga a római városi kapitány, Cencius állt a zendülők élére, aki maga is Róma birtokára vágyott. Karácsony napján (1075-ben) lázadó csapta élén Cencius rávetette magát a Maria-Maggiore templomában éppen miséző pápára, megsebesítette s elfogta Gergelyt, aztán egy toronyba záratta. De a nép, mely Gergelyt már ekkor is rajongva szerette, mihelyt a merényletről értesült, nagy csapatokban sereglett össze és kiszabadította a pápát, Cenciuszt pedig foglyul ejté. Cencius térdre hullva kért a pápától bocsánatot és kegyelmet, s Gergely, ki nem a saját, hanem az Egyház javáért buzgólkodott, szívesen megkegyelmezett neki.

Ekkor azonban Gergelynek már hatalmasabb ellenféllel is meg kellett mérkőznie. Ez a fiatal és szenvedélyes IV. Henrik, német király volt.

Henriket az összes egykorú történetírók határtalanul önző és jellemtelen embernek festik. Kincs- és dicsőségvágyát csak nemtelen szenvedélyei s erkölcsi romlottsága múlták fölül. Ő volt az erkölcs-telen papok és szentségáruló püspökök főtámasza: természetesen az ilyenek részéről nem kellett ellenállástól tartania, ha az Egyház jogait lábbal akarta taposni. Hogy hallatlan zsarnoksága mire nem volt képes, mutatja azon hőstette, hogy a passauai kanonokokat nyilvánosan megkorbácsoltatta, amiért nem akarták az ő parancsára szüzességi fogadalmukat megszegni.

Ama történetírók, kik Gergelyt mindenáron kényűri törekvésekkel akarják vádolni, természetesen Henriket viszont pártfogásukba veszik. Pedig Henrik sa-

ját megtérő és engesztelő iratában (1073) maga is igen súlyos bűnökkel vádolja magát, s protestáns történethudósok is bevallják, hogy ritkán ült a 25 éves Henriknél szenvedélyesebb és romlottabb ember a német trónon. Főleg az Egyházzal bánt hallatlan önkénnyel. A már említett Leo szerint: „A király ágyasaitól és udvari embereitől függött legnagyobbrészt a püspökségek és apátságok adományozása; az udvar oly gyalázatos kereskedést űzött az egyházi hivatalokkal, melynek párját hiába keresnök.”¹

Montalembert szerint Henriknek sok jótulajdonsága is volt, de ezekhez „a kényurak valamennyi bűne és kihágása is csatlakozott. A kereszténység remülve vette észre, miként térnek vissza keresztény fejedelem uralkodása alatt mindazon iszonyatosságok, melyeket eddig csak a mitológia isteneinek s a ke keresztényüldöző zsarnokoknak tulajdonítottak. S hogyan vonhatnók kétségbe Henrik e kihágásait, mikor valamennyi nyugodt ítéletű egykorú író tanuskodik róluk s egy sem lát azokban túlzást.”

Főleg azzal is vádolják Gergelyt, hogy Henriket túlságosan heves, türelmetlenkedő eljárásával maga kergette bele az ellenségeskedésbe. E vád azonban történeti alappal nem bír. Ellenkezőleg Gergely kivételesen béketűrőssel várta Henrik észretérését s két éven át csak atyai intelmekkel és szelíd kéréssel igyekezett reá hatni. Henrik többször be is ismerte kihágásait és jobbulást fogadott, de csak színleg; a népet zsarolni, aljas szentségárulást űzni s a Rómához hű püspököket üldözni nem szűnt meg.

Az összeütközés is Henrik műve volt. A pápa az erkölcsileg mélyre süllyedt gosszari apátságba követet küldött, hogy a szerzeteseket reformálja. A király nyilvános gyalázattal illette a pápa követét s hogy még inkább kimutassa megvetését az Egyház iránt, minden módon kitüntette a kiközösítetteket, sőt törvényes nejét elűzvén, udvarának erkölcstelen szemé-

¹ I. h., 332. l.

lyeit a pápai követ szemeláttára a templomok díszével ékesítette.

Henriket főleg a pápa azon intézkedése ingerelte haragra, hogy az 1075-iki zsinattal egyértelműleg megtiltotta az investitúrát, az egyháziaknak hivatalukba világi fejedelmek által való beiktatását. A király a pápa tilalmát gúny tárgyává tette, s midőn ezért a pápai követek egyházi büntetéssel fenyegetőztek, Henrik elűzte őket, Wormsban „zsinatra” hította egybe a német püspököket s a hozzá szító főpapokkal letettnek nyilvánította a pápát, az „álnok Hildebrand barátot, a békezarót és esküszegőt”.

A letétel okmányát követség által küldte el Rómába, hol Gergely 110 püspök jelenlétében zsinatot tartott. A küldöttségben volt egy Roland nevű hűtlen pap is. Ez gyalázó szavakkal lépett a pápa elé és szembe kezdte becsmérlni. A jelenlevő egyháziak és világiak ingerültségét, kik a hitszegő papot ízekre szerették volna tépni, Gergely pápa csak egész tekintélyének közbevetésével tarthatta féken. Ünuralmának s lelki nagyságának gyönyörű tanujele ama rög-tönzött beszéd, mellyel az egybegyűlteket nyugalomra s elszántságra intette a bekövetkező nehéz idők közepe.

„A gyűlölködés és harag támadásait mi ne viszo-nozzuk mással, mint Krisztus szeretetével. Ime, itt az idő, amikor sok szorongatásnak nézünk elébe, mint a Szentírás megjövendölte. Ne feledjük, hogy a kígyó okosságával a galamb együgyűségét és szelidségét kell egybekötnünk, s hogy gyűlölnünk kell a gonosz-ságot anélkül, hogy megszűnnénk a gonoszokat sze-retni... Az Egyház elég sok ideje már, hogy békét élvezett; nem csoda, ha az Úr az ő vetését ismét meg akarja termékenyíteni buzgó híveinek vérével. Készüljünk a hitvallói küzdelemre, s ha kell, a vértanu-halálra, de a szeretet törvényeit ne szegjük meg soha!”

A püspökök sürgetésére azonban másnap a bün-tető igazságosság kötelességének is eleget tett Ger-gely, midőn Henriket az Egyházból kiközösítette, a

híveknek a vele való érintkezést megtiltotta s feloldotta őket az engedelmesség esküje alól Henrikkel szemben.

Ezzel csak azt tette, amire joga volt, mert az alattvalói eskü a császár iránt a középkorban tényleg azon feltételhez volt kötve, hogy a császár a maga részéről is megtartja a köteles hűséget alattvalói és az Egyház iránt.

Henrik gúnyosan fogadta a kiközösítést s azzal felelt rá, hogy Wormsban újabb ellenzsinatot hirdetett, melyen új pápát akart választani. Azonban a kiközösítés Henrik eddigi hívei közt sem maradt hatás nélkül, s midőn ugyanezen időben Henriknek több buzgó párthíve hirtelen halállal s feltűnő lelkiismereti furdalások közt meghalt, a nép a dologban istenítéletet látott; a királyt párthívei egymásután elhagyták, úgyhogy a wormsi zsinaton csak alig egynéhány főpap jelent meg s így a pápaválasztás kudarcot vallott. A diadal tehát ismét Gergelyé s benne az Egyház szabadságáé lett.

Ezen diadal, melyre több más is következett, gyönyörű bizonyítéka annak, hogy bölcs tapintat és sziklaszilárd, elvhű jellem az isteni segítségben való bizodalommal egybekötve már e földön is nagyobb hatalom, mint a vagyon és nyers erőszak. A Gergelyvel egyidejű krónikás is megjegyzi ezt. „Talán még sohasem élt e világon oly férfiú, ki oly nagy célokra tört s pénz és hatalom nélkül oly bámulatos eredményt ért el, mint Hildebrand. A ritkák közt is ritka kormányzói lángész volt; de nem önző, gonoszságra hajló lángész, hanem keresztény és főpaphoz méltó.”

Nagy küzdelmei és diadalai mellett nem szabad azonban mellőznünk egyéb irányú tevékenységét sem. Wido, Gergely ellenpártjának híve, ezt írja e tekintetben: „Azon pillanattól kezdve, hogy Hildebrand mint VII. Gergely a pápai széket elfoglalta, mint az apostoli örökség hű gondviselője, minden erejéből gondját viselte az egyházi állam várainak, városainak és falvainak. Az egyházi államtól elrabolt birtokokat

visszaszerezte s e célra katonaságát szoros rendbe szedte...; egész Itália bámulta a pápai seregek sike-reit...; azóta még a legvakmerőbbeknek is elment a kedvük az egyházi javak csorbitásától”.

Az Egyház terjesztését és felvirágoztatását céloz-zák levelei, melyeket Oláf norvég és Kanút svéd ki-rályhoz intézett, úgyszintén összeköttetései az örmény egyházakkal, melyeknek körében egy Machar nevű újító téves tanításait tette hatástalanokká.

A keleti veszélyt: az Európa felé özönlő ázsiai népek közeledését is észrevette s ő vetette fel először a kereszteshadjáratok eszméjét. Halála ugyan meg-akadályozta abban, hogy a Szentföldre maga keresz-teshadat indítson; levelei és követői által azonban nagyban hatott ez irányban a keresztény fejedelmekre.

E sokoldalú tevékenység közt a nagy pápa nem feledkezett meg azon életszentség gyakorlásáról sem, melynek alapját már mint egyszerű szerzetes lefek-tette. A roppant megerőltetések dacára is rendkívül szigorú önmegtagadó életmódot folytatott. Az éjtszaka nagy részét munkában töltötte, s amint legyőzte az álmat, úgy dacolt az éhséggel is. Bár vendégei számára mindig fényes asztalt tartott, ő maga mindennap szigorúan böjtölt egész nap; csak este étkezett s akkor is rendkívül mértékletesen. Soha a misemondást el nem mulasztotta s abban áhítatával könnyekig meg-hatotta a jelenlevőket. Másokkal szemben mindig tü-relmes, barátságos és könnyen megközelíthető volt. Hívei szabadon járhattak be hozzá és senki sem hagyta el a pápai udvart vigasztalás és lelki haszon nélkül. Ellenfele, a már említett Wido, ki mindezt leírja, maga elismeri, hogy Gergely az özvegyek és árvák valódi atyja, az elnyomottak támasza, a szegények vé-dője volt.

Nem csoda, hogy egész környezete szentként tisz-telte s erős meggyőződéssel hitte, hogy Gergely pápát Isten különös módon segíti kormányzatában és cso-dálatos úton adja meg neki a hatalmat, mellyel mások felett rendelkezik. E csodálatos hatalomról ezt írja

neki Damiáni Szent Péter, ki kardinális volt: „Ha veled állok szemben, nincs többé akaratom. Amit csak kívánsz, mindenben engedelmeskedem neked. Villám vagyok, ha szabad így beszélnem, de oly villám, melyet te tartasz kezében a harctér közepén”. Másutt pedig ezt írja Gergelyről: „Mint valami kényúr, mint egy Néró, mint egy oroszlán, úgy kényszerített engem minden jóra; mint egy szent démon, úgy uralkodott rajtam”.

Gergely megjelenése, kortársainak leírása szerint, szintén rendkívüli, valósággal túlvilági volt. A szigorú aszkézistól csonttá és bőrré aszott kicsiny termete, mellyel azonban nagy fekete szemeinek bővös tűzben égő tekintete különös ellentétben állt, a sasorr és elszánt, majdnem haragos arckifejezés, melyen azonban egyúttal mennyei béke és atyai szelídség is honolt, különös fönség hatását keltették mindazokban, kik vele érintkeztek.

III.

További bonyodalmak.

Gergely pápa igazi főpásztorhoz méltó szelídségének újabb tanubizonyságát adta, midőn Henrikkel szemben teljes diadalt aratván, e diadalt éppen nem zsákmányolta ki izgága ellenfelének megrontására. Nem bosszúállás, hanem csak az Egyház belső szabadságának megvédése s ennek céljából üdvös fenytés és javítás volt célja. Azért, midőn a német fejedelmek Triburban összegyűlvén, Henriket trónvesztettnek akarták nyilvánítani s új királyválasztás gondolatával foglalkoztak, Gergely mindent megtett követei által, hogy a fejedelmeket megbékéltesse, arra hivatkozva, hogy ha Henrik észretér és az Egyháznak elégtételt nyújt, új király választására nem lesz szükség. Ilykép a fejedelmek Henriket ezúttal csak megfenyegették, hogy leteszik, ha az Egyháztól feloldozást nem kér.

A jellemtelen király ekkor elhatározta, hogy legalább színleg enged a körülményeknek. Elindult tehát

Róma felé, hogy a pápától feloldozást nyerjen. Canossa várában találkozott Gergellyel s miután három napon át minden királyi jelvényt lerakva, darócruhában, a hideg időszak dacára mezítláb s böjtölve esdekelt a feloldozásért — mert Gergely eleinte nemigen bízhatott megtérésének őszinteségében —, végre megnyerte a feloldozást. Esküvel fogadta, hogy az Augsburgban tartandó birodalmi gyűlésen számadás végett meg fog jelenni s addig nem gyakorol semmiféle kormányzási jogot. Az eskü után meg is áldozott, s a pápa örömmel ölelte szívéhez az Egyház elveszett s most megtértnek vélt gyermekét.

A canossai jelenet valóságos vesszőparipája lett az egyházellenes történetíróknak: benne látják a pápák világuralmi, nagyravágyó törekvéseinek legfőbb és legjellegzetesebb kifejezését. Regényes hangon, élénk színekkel festik a vezeklő, porban térdelő Henriket, amint a januári hidegben félmeztelenül, étlen-szomjan, éjjel-nappal esdekel feloldozásért — ami mind csupa koholt körülmény, mert a király csak napközben vezekelt, este rendesen étkezett s a darócinget csak többi ruhája fölött viselte —, míg a pápa csak úgy kéjeleg megalázott ellenfele látványán. „Itt halványult el a császári hatalom fényel” kiált fel szenvedelmesen Henrik egyik ilyen védője,¹ aki egyébként, úgylátszik, nem is tudja, hogy Henrik ekkor még egyáltalán nem volt császár. A komolyabb felfogású, bár protestáns Leo másképp fogja fel a dolgot. „Ez a jelenet — írja — mindenesetre gyönyörű megnyilatkozása az Istenben bízó és minden emberi gyarlósága mellett Isten felé törekvő lélek diadalának e világ hatalmasságai fölött. Megmutatja a világnak, hogyan kénytelen a bíborban született s a külső dicsőség és uralom fényében sütkérező fejedelem is meghajolni az előtt, aki szegénységben s alacsony sorsban született, de aki hatalmassá lett, mert egész életét a Krisztus lábbal tapodott Egyházának szent-

¹ Giesebrecht: Kaisergeschichte, 3. k., 403. 1.

telte...¹ — Ha a császári hatalom fénye IV. Henrik alatt valóban elhalványult, ennek nem a canossai vezeklés volt az oka, hanem sokkal inkább a gyalázatos gazzettek, melyek Canossába vitték, s a hit-szegés, mellyel Henrik utóbb ismét semmibe vette azt, amit itt esküvel fogadott. (Brück.)

Ha Henriket, mint az említett Leo mondja, a Canossában „önfejére tett töviskoszorú” valóban bensőleg is megváltoztatta volna, akkor „a történelem ma felülmúlhatatlan fényben őrizné s dicsőítené emlékét. Minthogy azonban az a töviskoszorú csak külsőség, csak színpadi jelmez volt, ... joggal örülhetünk annak, hogy Isten igazságossága végre is utólrte ezt a bensőleg romlott embert, bárha külsőleg király és királyok unokája volt”.²

Henrik egész vezeklése, mint csakhamar nyilvánvalóvá lett, merő alakoskodás, politikai fogás volt, mellyel csak azt akarta elérni, hogy a fennálló állami törvények szerint a birodalmi fejedelmek mint egyházilag kiközösítettet le ne tegyék a trónról. Mihelyt tehát az átok alól a feloldozást megnyerte, azonnal megszegte esküjét és szövetkezett a szentségáruló püspökökkel, kiknek segélyével Lombardia királyává koronáztatta magát, sőt hadsereget gyűjtött a pápa megalázására. Seregével mindenekelőtt elvágta az utat a Rómába visszatérő pápa előtt. Ezalatt a választófejedelmek Forchheimben gyűlést tartván, egyszerűen letették Henriket s helyébe Sváb Rudolfot választották királlyá. A pápa, ki még mindig remélte Henrik megtérését, nem volt megelegetve a fejedelmek elhamarkodott eljárásával s elégtelenségét ki is fejezte, bár emiatt éppen Rudolf hívei részéről keserű szemrehányásokat kellett elviselnie.

Pedig csakhamar kiderült, hogy a pápának igaza volt. Rudolf megválasztásának polgárháború lett az eredménye. Gergely most azon fáradozott, hogy a két

¹ Vorlesungen, 409. l.

² I. h., 2. k., 409. l.

ellenkirályt kibékítse: Henriket esküi megtartására, Rudolfot pedig lemondásra akarta rábírní. Henrik azonban büszkén követelte tőle, hogy Rudolfot közösítse ki s azzal fenyegetőzött, hogy különben ellenpápát választat. A rettenthetetlen Gergely erre azzal felelt, hogy Henriket, mint aki az Egyház jogait esküje dacára is újra meg újra lábbal taposta, újra kiközösítette s helyette, mint javíthatatlan helyett, végre a maga részéről is Rudolfot ismerte el királynak. Henrik bosszúja hevében nevetséges tettekre ragadtatta magát: német és lombard püspökökkel zsinatot alakított Brixenben, hol Gergelyt „letette” s helyébe a kiközösített ravennai érseket, Guilbertet választotta meg III. Kelemen néven.

IV.

Ostromzár alatt. A pápa menekülése és halála.

A két versenytárs: Henrik és Rudolf végre döntő csatát vívtak az Elster mellett 1080 októberében. Henrik nagy veszteségeket szenvedett, de viszont ellene, Rudolf, az ütközetben elesett. Henrik már most Róma felé indult, hogy főellenségét, a pápát megálázza. Tűzzel-vassal pusztította az örök város vidékét, de magát Rómát ezúttal még nem foglalhatta el; vissza kellett vonulnia, annál is inkább, mert a német fejedelmek újabb ellenkirályt választottak.

Két évvel utóbb azonban ismét ott állt Róma falai előtt s bosszút lihegve hónapokon át ostromolta a várost. Barbár lelke szentségtörő dühében attól sem iszonyodott, hogy a Szent Péter templomát lángba borítsa s ezáltal a védőket a sáncok és árkok elhagyására bírja. De Gergely túllátott a király tervén s katonáinak parancsot adott, hogy csak maradjanak a helyükön; ezalatt ő maga, állítólag csodálatos módon — imája és keresztjei által — eloltotta a tüzet. Henrik dűhe határtalan volt a kudarc miatt, s bár ezúttal is nagyobb eredmény nélkül volt kénytelen elvonulni — miután Gergely követeit hűtlenül elfogatta s az egész

környéket kegyetlenül elpusztította —, a jövő évben újult erővel támadt az örök városra. A héthónapos ostrom végén Gergely helyzete ugyancsak válságos lett: Róma nagyrésze Szent Péter templomával együtt Henrik kezére került, ki számos megvesztegetett rómainak segítségével hatolt be a városba.

Gergelyé csak az Angyalvár, Trastevere s néhány kisebb városrész maradt. Henrik most azt hitte, eléggé megrémítette a pápát, s ezért hirtelen békés indulatot s megtérést kezdett színlelni, viszont arra kérve Gergelyt, hogy őt császárrá koronázza. Kész volt ennek fejében Kelement, ellenpápáját végleg elejteni. Róma lakói megúnva a hosszú ostromállapotot, kérésekkel ostromolták a pápát, hogy fogadja el Henrik ajánlatát. De Gergely nem fogadta el a személyére nézve mindenesetre könnyű feltételt, hanem hajthatatlanul követelte Henriktől, hogy mindenekelőtt adja meg Istennek és az Egyháznak a köteles elégtételt nyilvánvaló gonosztetteiért. A népet pedig egyelőre türelemre inté, még pedig példájával nem kevésbé, mint szavával. Bizalma az égi segélyben és az Egyház győzelmében rendületlen volt. Éppen e nehéz megpróbáltatások közepette ezt írja egyik levelében: „Senki se veszítse el a reményt, hogy Annak keze, ki mindenható erejével alázatos híveit felemeli, az ellenség dölőfős erőszakoskodását szintén porig fogja alázni; mert bizonyos, hogy Isten segítségével végre is kudarcot vall minden erőlködése és szent Egyházunk ismét élvezni fogja a rég óhajtott békét”.

Gergely ezt a rég óhajtott békét maga már nem élhette meg. Reá csak a szenvedések és üldöztetések keserű serlege várt, melyet egészen az utolsó csöppig ki kellett ürítenie, hogy Egyházának a békét és szabadságot saját hosszú mártíromsága árán visszaszeresse. Henrik hallani sem akart a pápától követelt elégtételről. Midőn pedig a pápa újabb zsinatot tartott, Henrik a Rómába utazó püspököket részben feltartóztatta, részben elfogatta, úgyhogy csak nagyon kevés püspök vehetett a zsinaton részt. Mindennek

dacára a bűtől megtört agg pápa november 20-án 1083-ban megnyitotta a Lateránban a zsinatot. Itt utoljára lobbant fel az Egyház szabadságáért annyit szenvedett főpásztori szív erélye és egyben szerető aggodalma: még egyszer lángoló szavakkal intette a püspököket állhatatosságra a nehéz időkben.

Némileg megkönnyebbült a pápa helyzete, midőn az ingadozó rómaiak, kiket Henrik erőszakoskodása felingerelt, azon körülményben, hogy Henrik seregét nagy járvány pusztította, istenítéletet láttak s ismét a pápa pártjára álltak. Henrik azonban új sereg élén 1084 március 21-én negyedízben is Rómára támadt. Ezúttal hamis pápáját a Szent Péter templomának trónjára emelte; emez meg őt viszont császárrá koronázta. Aztán megújult az ostrom az Angyalvárba zárkózott agg pápa ellen; mígnem a hírre, hogy Guiscard Róbert norman fejedelem nagy sereggel közeledik a pápa felmentésére, Henrik csapatai csakhamar meghátráltak. Guiscard Rómát csakugyan hatalmába ejtette s kiszabadította a fogoly pápát; de aztán maga is sanyargatni kezdte Rómát. Gergelynek ily viszonyok között nem volt Rómában maradása. Monte-Cassinóba ment Desiderius apáthoz, innét pedig Salernóba utazott. Itt még egyszer felemelte erélyes szavát, megújította a kiközösítést Henrik és az álpápa fölött s az egész kereszténységhez megragadó bensőséggel írt körlevelet intézett az Egyház nyomasztó állapotáról.

Salernóban érezni kezdte, hogy törődött életének vége közeledik. Szent életmódja voltaképpen folyamatos előkészület volt a halálra, de azért Gergely különösen is elkészült a számadásra Isten előtt. Hú kardinálisai és püspökei könnyezve álltak betegágya körül s az árvaságra gondoltak, mely a nagy pápa halálával az Egyházra várt. A haldokló észrevette aggodalmukat, égre emelte szemét s reszkető kezét kitarva, így szólt: „Ha majd Isten irgalmából odafönn leszek, beneteket is az ő szent kegyelmébe foglak ajánlani”. Megkérdezték, kit tartana alkalmasnak utódjául; mire Gergely három nevet jelölt meg, de hozzátette:

„A mindenható Isten nevében s Péter és Pál szent apostolok tekintélyéből meghagyom nektek: senkit se fogadjatok vagy tegyetek meg pápának, akit törvényszerű s az apostoli hagyományok szerint megejtett választás nem emel a pápai székbe”. — Ez volt a nagy pápa utolsó intézkedése s mintegy végrendelete, aki még a halál perceiben sem ismert fontosabb gondot, mint az Egyház szabadságának biztosítását. Végző sóhaja ez volt: „Szerettem az igazságot és gyűlöltem a gonoszságot: ezért halok meg számkivetésben”; s e szavak után, melyek egész küzdelmes életének legszebb foglalatát képezik, 1085 május 25-én meghalt. 60 évvel halála után emelték a boldogok közé, 1584-ben pedig szentté avatta egyik névutódja, VIII. Gergely.

Súlyos és hosszú volt a küzdelem, melyet megindított, hogy az Egyházat eme legszomorúbb korszakában ismét szabaddá s ennek folytán tisztává tegye, de a győzelmet eszméi végre is kivívták. S hogy mekkora fontosságú győzelem volt ez, megítélhetjük azon száználmas helyzetből, melybe a keleti egyházak s utóbb a protestáns felekezetek süllyedtek, midőn nem bírtak ellentállni a világi hatalom befolyásának, mely a szuverén evangéliumi érdekeket annyiszor rendelte az állam vezetőinek kénye-kedve alá.

A. Fr. *Glörer*: Papst Gregorius der Siebente und sein Zeitalter. (Schaffhausen, Hurter, 1859.) 7 kötet. — *Bangha-Ijjas*: A keresztény Egyház története, Budapest, 1939. IV. kt. 49—97. lap.

More Szent Tamás.

Anglia lordkancellárja, vértanu.

„Először Istennek szolgáljunk;
azután a királyoknak.”

More Szent Tamás.

A szabadgondolkozó II. Frigyes porosz király egykor a következő elfogulatlan nyilatkozatot tette:

„Ha a hitújítás terjedésének végső okait kutatjuk, arra az eredményre jutunk, hogy ezek a végső okok: Németországban az anyagi érdek, Franciaországban az

újításvágy és Angolországban a szerelem cselfogásai voltak”.

A szerelem, még pedig bűnös szerelem miatt VIII. Henrik, ez a szenvedélyes kényúr a királyi trónon, Angolországot a katolikus Egyháztól elszakította. De hogy ezt megtehesse, előbb nagyszámú kiváló alattvalója életén és vérén kellett keresztülgáznia, akik a király szentségtörő önkénykedését helyeslésükkel támogatni vonakodtak. Ezek közé tartozik Angolország egyik legnagyobb fia, korának egyik legünnepebb tudósa és államféfia: More Tamás is. VIII. Henrik leghívebb barátjaként tisztelte és szerette egészen azon pillanatig, midőn szerencsétlen szenvedélye egész lelkivilágának egyensúlyát megzavarta. More nem akart eszközéül alacsonyodni le e törekvésnek, s inkább mosolyogva ment a vérpadra, hol mint derült humoros modorában mondogatta: „az ember elvesztheti a fejét, anélkül, hogy legkisebb baja esnék”.

I.

More nyilvános pályafutása.

1480 táján született Londonban; igen gondos nevelésben részesült s a híres oxfordi egyetemen már ifjú korában Európa első humanistáival szemben pályadíjakat nyert. A klasszikus tanulmányok mellett időt kerített magának a bölcselet és az egész teológia alapos áttanulmányozására is, úgyhogy e szakokban teljesen otthonos volt. Tanulmányi sikerei s a köztisztelt, melyet első föllépésével aratott, legkevesbbé sem rendítették meg alázatos hitében s jellemének őszinte egyszerűségében. Szentmisét naponként hallgatott s még felnőtt korában is szívesen szolgált azon. Sokáig tündődött, ne lépjen-e egyházi vagy egyenesen szerzetesi pályára; lelkiatyja azonban lebeszélte e gondolatokról. Mire jogi pályát választott.

24 éves korában követnek választották az angol parlament alsóházába. VII. Henrik egy indokolatlan pénzbeli követelményével szemben More oly meré-

szen szállt az alkotmányos jogok védelmére, hogy a király haragját nagymértékben magára vonta. VII. Henrik pénzbírsággal sújtotta Tamás atyját ő helyette, minthogy neki még nem volt önálló vagyona; majd az „adósok börtönébe” vetette. Tamást barátai sürgetően ostromolták, hogy alázkodó megkövetéssel engesztelje meg a király haragját, de az ifjú képviselő nem tagadta meg meggyőződését s még szeretett atyja szabadságáért sem szegte meg hazafiúi kötelességét.

Hosszabb tanulmányút után, melyen főleg a löweni és párizsi egyetemekkel ismerkedett meg, More Londonban a törvényszéknél hivatalt vállalt s megnősült. Chelseaben mezei birtokot vásárolt: itt élte boldog családi életét, itt írta szabad óráiban tudományos műveit s fogadta tudós barátainak látogatását. Rotterdami Erasmus is huzamosabb ideig tartózkodott a barátságos chelseai magányban.

VII. Henrik utódja, VIII. Henrik, ki akkor még romlatlan lelkű, nagyratörő ifjú volt, kezdettől fogva hű barátjának tekintette az akkor már nagyhírű tudós hivatalnokot; gyakran hívatta magához és tudományos dolgokban mint mesterével bánt vele. 1522-ben lovaggá ütötte, 1523-ban a parlament elnökévé választotta; majd a cambrayi béke tárgyalásaira mint királyi biztost küldte ki. Így haladt More fokról-fokra, míg 1529-ben a király rávette, hogy a Wolsey bukásával megüresedett lordkancellári hivatalt elfoglalja. Ezzel More az ország első hivatalát nyerte el; de nyugodt, mélyreható tekintetével azonnal sejtette, hogy amily magas új állása, époly veszélyes is lehet. A király ingatag jelleme, növekvő szenvedélyei és szeszélyei aggodalommal töltötték el. Aggodalmát egyre fokozta a király viselkedése Boleyn Anna udvarhölgygyel szemben. More maga mondta később, midőn vád alá fogták, hogy két álló éven át tanulmányozta a pápa fennhatósági és elsőségi jogát, mert előre látta, hogy ez a kérdés előbb-utóbb döntő küzdelmek középpontja lesz. Közben magát a királyt sem szűnt meg szerényen, de komolyan óvni szenvedélye súlyos kö-

vetkezményeitől; pedig nagyon jól tudta, mily veszedelmes vállalkozásba kap ezzel. Igyekezetei hiábavalók voltak; a királyban azon szilárd elhatározás érlelődött meg, hogy elbocsátva törvényes nejét, kivel másfél évtizeden át élt együtt, Boleyn Annát teszi királynővé. Az ágyasság látszatát azonban el akarta kerülni s azért képmutató alázattal a pápához fordult és bizonyos alaptalan „lelkiismereti aggodalmakra” hivatkozva felkérte, hogy Arragóniai Katalinnal való házasságát semmisnek és érvénytelennek nyilvánítsa. A pápa természetesen elvetette a képtelen kérelmet, mely a házasság felbonthatatlanságának kijátszására célzott s melynek teljesítése lehetetlen volt. A szenvedélyében elvakult királynak azonban a visszautasítás még kevélységét is felkeltette; s VIII. Henrik már most egészen nyíltan szakított Rómával. Az angolországi egyház fejévé önmagát nyilváníttatta s ezen bitorolt címmel élve, felbontotta Katalinnal kötött házasságát; Katalint elűzte és udvarhölgyét, Boleyn Annát „feleségül” vette. Természetesen mindebben egyedül „gyöngéd lelkiismeretének és a tiszta evangéliumának” érdeke lebegett szeme előtt, mely ezúttal is, mint annyi másszor, aljas emberi szenvedélyek takarójává lett.

A nemes gondolkozású More csakhamar átlátta, hogy ily körülmények között a király közelében nem lehet maradása: lemondott és Chelsea-be vonult vissza.

Hivatalát Audeley Tamás vette át, kinek tágabb lelkiismerete volt; míg más nemtelen lelkek, mint Cromwell, Lec, Cranmer, Fox és Nicholas, hasonlóképpen készek voltak arra, hogy az Egyháztól elszakadt önző kényúr vak eszközeivé legyenek.

A király maga minden követ megmozgatott, hogy More-t valami olyféle nyilatkozatra bírja, mely a királynak az Egyháztól való elszakadását és az ágyassal való összekezelését jóváhagyja; mert jól tudta, hogy More páratlan tekintélye egész Anglia népére nézve irányadó lesz. More azonban minden kísértésnek szilárdul ellentállott. A bűnös eljárás helyeslésének akár-

csak látszatával sem volt hajlandó szeplőtlen becsületén szennyfoltot ejteni; viszont azonban az okosság követelményeit sem felejtette el s óvakodott a király haragját szükségtelenül magára és családjára vonni.

A magányban a tudománynak, családjának s családi gyakorlatainak élt. Fizetését elvesztvén ezentúl szűkösebben kellett élnie családjával egyetemben; amiért így vigasztalta övét: „Bízzunk a jó Istenben! Végső esetre akár koldulni is elmegyünk; azt a vigaszt mégsem veszítjük el, hogy legalább szépen együtt maradunk mindnyájan, — ahányan csak szeretjük egymást”.

Pedig éppen ezt a vigaszt is nagyhamar megvonták tőle.

II.

A hitvalló.

1534 április 13-án More idézőiratot kapott a királyi tanácstól. Azonnal tudta, mit jelent ez: hogy már most választania kell a hithagyás és a király bosszúja között. Egy percre sem kételkedett benne, melyiket válassza.

Meggyónt, megáldozott s úgy indult útnak. Máskor ha Londonba ment, egész népes családja: neje, fia, négy leánya s vejei kísérték ki a Themse partjára; itt aztán, mielőtt csolnakba szállt, megcsókolta valamennyiöket. Ezen alkalommal azonban nem engedte meg, hogy egyik vején kívül bárki is elkísérje; búcsúzatlanul lopódzott ki házából. Az áldozat, melyet ezzel hozott, majd összezúzta szívét; de nem akarta, hogy szeretteinek láttára eltökélésében meginogjon. Így is egy ideig hallgatagon, elérzékenyülve ült a csolnakban; de csakhamar visszanyerte szokott lelki nyugalmát és derült arccal mondotta: „Istennek hála, megnyertem a csatát”. Veje csak később értette meg, hogy More e csata alatt azt a súlyos kísértést értette, ne tegye-e le a vétkes esküt övéi kedvéért.

A királyi tanács oly eskü letételét követelte More-

tól, mely többi közt a pápa határozott kijelentése ellenére a királynak Boleynnel való házasságát érvényesnek ismerte el. More késznek nyilatkozott arra, hogy Boleyn Anna gyermekeit trónörökösöknek ismerje el, amennyiben a trónörökösödés rendjét a király a parlamenttel egyetértőleg önkaratúlag módosíthatja; ama másik kijelentést azonban nem erősíthette meg esküjével. Az ugyanazonnap megidézett számos egyházi és világi tisztviselő a király haragjától félve, egy-két kivétellel mind megesküdtött a kívánt eskümintára. Cromwell, a király titkára és Cranmer, a hitehagyó érsek kéréshez és fenyegetéshez folyamodtak. Cranmer ez álokoskodással iparkodott Moret kelepcébe ejteni: „Uraságod maga mondja, hogy nem ítél el senkit, aki ez esküt letette; tehát nem tartja az esküt tilosnak. Másrészt a királynak engedelmeskednie kötelessége oly dolgokban, melyeket nem tart tilosnak”. More egy pillanatig gondolkozott, aztán átlátott a cselvetésen s így felelt: „Azokat nem ítélem el, mert nem ismerem indítóokaikat; magam azonban nem esküdhetem meg olyanra, amiről nem tudom biztosan, helyes-e”. Ellene vetették, hogy annyi hittudós, sőt püspök is letette az esküt. „Maglehet — felelte More —, de viszont mellettem meg az egész keresztény katolikus világ foglal állást. Különben eljárásomat nem mások példája vagy a parlament viselkedése, hanem elveim és az észokok szerint intézem.”

More ellenkezése a királyi titkos tanácsot ugyancsak zavarba ejtette. Éppen a legtekintélyesebb ember: More és Fisher, az agg rochesteri püspök, vetették vissza az esküt leghatározottabban. Boleyn Anna, ki mindkettőt halálosan gyűlölte, rávette a királyt, hogy a végletekig menjen, s VIII. Henrik némi ellenkezéssel ugyan, de engedett szenvedélyének. Kimondta a végzést: More és Fisher vagy leteszik az esküt, vagy a Towerbe, London legkegyetlenebb börtönébe kerülnek.

Mindketten a börtönt választották.

A 75 éves, beteges püspök, kit kímélet nélkül

dobtak egy hideg, egészségtelen toronyba, talán maga sem szenvedett annyit e bebörtönözés miatt, mint More, a családapa. De azért szilárd akarata még csak annyira sem tört meg, hogy megszokott humorával felhagyott volna: teljes lelkingugalommal tréfálkozott fogságán. Midőn a Tower bejáratánál a börtön kapusa régi szokás szerint a rab „felsőruháját” követelte. More mosolyogva vette le sipkáját s e szavakkal dobta oda neki: „Nesze, ez a legfelsőbb ruhám. Kár, hogy nincs szebb formája”. A kapus azonban nem akart tréfát érteni s az egész felsőöltözetet oda kellett neki adni. A börtön parancsnokát így üdvözölte More: „Uram, megígérem önnek, hogy étkezés, lakás és bánásmód miatt nem fogok panaszkodni; ha pedig ígéretemet elfelejténém, vagy bármikép terhére esnék, előre is felhatalmazom önt, hogy a Towerből minden teketória nélkül kidobjon”.

Természetesen egészen más a hang, melyen kedvenc leányának, Margitnak írva szívét feltárja. Biztosítja övéit, hogy bensőleg teljesen nyugodt és egyébként is tűrhető a sorsa; kéri őket, tartsák ébren szívükben a bizalmat s az örök élet reményét. Levelét szénnel írta, mert más írószert nem adtak neki.

Leánya az aggódó gyermeki szeretet egész ékeszólásával kérte válaszában, hogy családjára s önmagára való tekintettel ne vonakodjék letenni az esküt, melyet úgyszólván egész Angolország letett. More erre így felelt:

„Ha ez ügyben régóta nem állnék szilárdan, a te könnyáztatta leveled, kedves leányom, talán megintgatott volna...; mindenestre nagyobb hatással volt volna rám, mint minden hajmeresztő fenyegetés, melylyel itt Londonban elhalmoztak. Nem is hiszed, mennyire sebzi szívemet a fájdalom — nem a halál félelme miatt —, hiszen ha a pokol kínjaira, vagy mennyei gyönyörökre, főleg pedig ha Üdvözítőnk kínjaira gondolok, a haláltól nem félek, — hanem amiatt, hogy kénytelen vagyok titeket, kedveseim, oly méretetlen gyászba taszítani! De nem tehetek másként és

Isten, kiért e nehéz áldozatot meghozzuk, bizonynal gondot visel reánk. Ő a szívek ura s oda vezeti a király szívét, ahová akarja, miként a vizek patakjait...

Cromwell minden eszközt megpróbált More megingatására s azért parancsot adott, hogy az előkelő rabot családja tagjai szabadon látogathassák. More neje s leánya éltek az engedéllyel s újra ostrom alá fogták a hitvalló szívét. More majd tréfásan, majd komolyan felelt meg minden érvelésükre s végül e szavakkal vetett véget a megtántorítási kísérleteknek: „Mit gondolsz, drága Alice, ha az eskü árán megmen-tem életemet: mennyi ideig élnék még kedves családunk körében?” „Ó, bizonynal legalább húsz évig!” — felelte neje örömmel, a kérdést félremagyarázva. „Nos, jól van — viszonzá More nyugodtan —, tehát húsz évért vesztsem el az örökkévalóságot? Nem! ez nagyon rossz vásár volna. Ha legalább még egy-két ezer esztendőt ígértél volna!”

Magános óráit a börtönben arra fordította, hogy Krisztus kínszenvedéséről elmélkedett s gondolatait feljegyezte. A Towerben írta megható értekezését e címen: „Quod pro fide mors non sit fugienda” (A hitért meghalni nem félelmetes). Csonkán maradt másik börtönbeli műve: „Krisztus kínszenvedéséről”, latin nyelven. Csak odáig jutott benne, ahol Krisztus ellenségei kezébe került. E szavakkal: „És kezeiket Jézusra vették”, szakad meg a kézirat; utóbb a kiadó ezen egyszerű jegyzetet fűzte hozzá: „More Tamás nem folytathatta e művét tovább, mert midőn idáig jutott, elvettek tőle minden írószert s más, sokkal szigorúbb börtönbe vitték. Kevéssel utóbb a londoni Tower közlésében a szokásos helyen palossal kivégezték”.

Igen figyelemreméltó More leányához írt egyik levelének következő részlete:

„Bocsássa meg Isten, hogy a gondolatra, hogy hátha hóhér keze öl meg, fellázad érzéki természetem s bensőmben fájdalmas harc indul meg. Gyenge testem ellenszegül s a fájdalom és halál gondolata na-

gyobb borzongással tölt el, mint ily szent ügyben keresztény férfiúhoz illenék. De Istennek hála! e benső viadal dacára lelkem erős; mert megerősítette a hit, de sőt maga az ész is, mely meggyőz róla, hogy ily halál nem lehet veszteség, hanem csak nyereség... Jól ismerem gyöngeségemet, igaz, s azért Péter bukására gondolva buzgón kérem Istentől azt az egyet, hogy jobb elhatározásomban mindvégig megtartson és megerősítsen. De feltárva előtted, kedves Margit, szívem belsejét, megvallhatom neked: Isten akaratának oly teljesen alárendeltem magam, hogy ama pillanattól kezdve, midőn idehurcoltak, soha nem kértem Istentől azt, hogy a börtönből s a halál torkából kiragadjon, hanem csak: hogy úgy intézze sorsomat, amint Ő jónak tartja. Ő, ki sokkal tisztábban lát, mint szegény magam s jobban tudja, mi válik hasznomra, boldogulásomra".

A király emberei többi közt azzal a csellel éltek, hogy elhíresztelték Fisher püspökről, hogy ő is letette a kérdéses esküt. More Fishert valóságos szentként tisztelte, s a hír, hogy a szilárdlelkű hitvalló püspök is elesett, egy pillanatra mélyen megrendítette. De aztán átlátott a cselen s nyugodtan kijelentette: „Ha igaz is, hogy letette az esküt: én nem teszem le soha".

Henriket időközben szenvedélye a végletekig ragadta. Bosszúsága feledésére ivásra adta magát és csakhamar valósággal rabja lett az iszákosságnak. Most aztán önkénye nem ismert határt. Dűhe először az „Angyali üdvözletről" nevezett karthauzi kolostor jámbor szerzetesein hűtötte le, akik a királyi egyház joghatóságára szintén nem akartak felesküdni. Hogy mennyire szolgál lelkek viselték alatta a tisztségeket, éppen a karthauziak pöre alkalmával is meglátszott. Az esküdtek a tárgyalás után egy egész éjszakán át tanakodtak, mi címen mondhatnák ki a karthauziakat „vétkeseknek", s már el akarták határozni, hogy felmentik őket, midőn Cromwell, hallván szándékukról, közéjük rohant s halállal fenyegette meg őket, ha nem

teszik meg „kötelességüket”. Ez hatott; s a szegény szerzetesek a következő napokon a szokásos barbár módon kivégeztettek. Lábaiknál fogva lovak farkához kötözték s úgy vonszolták ki őket az egy órányira fekvő vesztőhelyre. Itt felakasztották őket, de csak egy pillanatig; még teljes öntudatnál voltak, midőn a kötelel elvágta fölöttük. Az elítéltek földre zuhantak, mire a hóhérok szégyenletes megcsonkítás után még elevenen négy részre vágta testüket. Egyikük még akkor is imában mozgatta ajkát, midőn testét felmetsették és szívét kitepték; e pillanatban felkiáltott: „Édes Jézusom! Mit akarsz szívemmel?” s ezzel kiszenvedett. A rémes látvány nem rendítette meg még hátralevő, elítélt rendtársait.

Henrik, miként a vadállat, mely ha vért lát, még vérengzőbbé lesz, nem érte be a szerzetesek kínhalálával. Egykori atyai barátját, a megtörődött, megroskadt, halálosan beteg rochesteri püspököt, boldog Fisher Jánost szintén porbe fogatta ama hithagyó felségeskü miatt. A pör eredménye kezdettől fogva kétségtelen volt. A vértanu örömujjongva fogadta halálos ítéletét. Közvetlenül kivégeztetése előtt teljes nyugalommal feküdt le ágyára aludni, hogy utolsó útjára erőt szerezzen. Megdagadt lábai azonban így is felmondták a szolgálatot s az agg püspököt és kardinálist hordozószéken kellett a vesztőhelyre cipelni. A vérpadon hangoosan elmondta még a Te Deumot, aztán mosolyogva hajtotta fejét a tőkére. Holttestét a csőcselék csúfjára minden ruhájától megfosztva ott hagyták aznap estéig a kivégzés helyén, míg levágott fejét póznára szúrták s tizennégy napra kitűzték a Londoni-hídra. Így akarta VIII. Henrik király, ugyanaz, aki azelőtt Rochester püspökét az Egyház és haza oly díszének nevezgette, kivel tudomány és erény tekintetében Európa egyetlen főpapja sem mérkőzhetik.

A történetek után More elég biztossággal sejthette, mily sors vár őreá is a közel jövőben.

III.

Az ítélőszék előtt s a vérpadon.

Négy nappal Fisher püspök kivégzése után terjesztették be a vádiratot More ellen a westminster-halli törvényszék előtt. A tárgyalás, melyen More is megjelent, július 1-én indult meg. A megelőző napokat Cromwell arra használta fel, hogy még egy kísérletet tegyen More megingatására. Az egykori lordkancellárban azonban emberére talált. More amily szilárdan megmaradt álláspontján, hogy az esküt le nem teszi, épp oly okosan és óvatosan került minden oly nyilatkozatot, melyet a király megsértésének vagy a törvények megszegésének lehetett volna magyarázni. Nem akarta, hogy ily címen ítélhessék el. Midőn például Cromwell azt követelte tőle, hogy mondja ki nyíltan, mit tart a királynak egyházi dolgokban való joghatóságáról, More kitéréssel válaszolt: „Eziránt — úgy mond — már régen és elég világosan nyilatkoztam a király előtt; semmi okom sincs rá, hogy szavaimat megismételjem. Én a király hű alattvalója vagyok és maradok, mindennap imádkozom érte és a hazáért.” Cromwell azonban tovább unszolta s kijelentette, hogy a király e kerülő felelettel be nem éri. A hitvalló ázzal felelt, hogy ő politikába nem avatkozik, másokat nem ítél meg, csak lelkiismerete szavát követi. „Én — mondá végezetül — nem akarok senkit ilyen vagy amolyan véleményre bírni, nem tanácsolok senkinek semmit, nem gáncsolok senkit, nem kívánok senkinek rosszat, imádkozom a királyért és mindenkiért. Ha ezért halálra ítélnék, nem tehetek róla. Mióta e tömlőcben senyvedek, többször hittem már, hogy ütött utolsó órám; azért a halál jó ismerősöm már és sajnálom, hogy oly soká kerülget. Szegény testem szolgálatára áll a királynak; adná az Isten, hogy halálom is csak hasznára legyen.”

Ezen beszélgetés után kétszeres szigorral bántak a hitvallóval. Még könyveit s írószereit is elvették.

More ezentúl már csak imában és elmélkedésben ke-
reshetett enyhülést. Nyilván emiatt csukta be börtöne
ablakának tábláit is, bár e szándékát a Tower parancs-
noka előtt azon tréfás ötlettel rejtette el, hogy akinek
a boltja kiürült, annak nincs más teendője, mint hogy
bezárja a bódéját.

Ez előzmények után július 1-én VIII. Henrik embe-
rei hirtelen előálltak a felségárulás vádjával. Anglia
egykori lordkancellárja szenvedéseitől megtörötten,
botjára támaszkodva, gyalog, megbénult lábbal vánszor-
gott a Towerből az ítélőszék elé; haja megöszült, arca
sápadt és beesett volt, csak lelke élt még ifjúi erőben.
Legelőször is felolvasták a vádiratot, aztán megkérdez-
ték végleg, kész-e letenni a király egyházi felsőbbségét
kimondó esküt. Egyetlen felelete ez volt: „A minden-
ható Isten erősítsen meg, hogy igaz meggyőződése-
hez holtig hű maradjak.”

Ezzel megkezdte védőbeszédjét. Pontról-pontra
visszautasította a vádakát, felderítette az azokban fog-
lalt álokoskodásokat és rámutatott arra, hogy egyet-
len törvényellenes nyilatkozatot sem bizonyíthat-
nak rája.

Erre Riche ügyész maga lépett fel ellene tanunak
s azt állította, hogy a hitvalló ő előtte felségárulói nyi-
latkozatot tett. More a tanuságra csak ennyit vá-
laszolt: „Szegény Riche, ön nem képzei, mennyivel
inkább aggaszt engem az ön hamis tanuságtétele,
mint a halálos veszedelem, melyben forgok. Mind-
azonáltal kijelentem, hogy sem én magam, sem más,
amennyire én tudom, önt soha oly férfiúnak nem tar-
tottuk, akivel bármi fontos ügyben érintkezni érde-
mes lett volna. Ön jól tudja, hogy én fiatal koromtól
fogva teljesen ismerem az ön életét és viselkedését
egészen ezen pillanatig: hiszen ugyanazon plébániához
tartozunk. Így pl. nem tagadhatja, hogy ön — saj-
nálom, hogy itt ilyesmit ki kell mondanom —, hogy
ön mindig alávaló hazudozó és szenvedélyes játékos
hírében állt. Vajjon valószínű-e uraim, hogy midőn
még a királyi tanácsosok és jóbarátaim előtt sem

tettem soha ilyen nyilatkozatot, egy Richenek kedvéért vállalkoztam volna rá s előtte megnyitottam volna legtitkosabb gondolataimat?" A hamis tanu le volt forrázva; More követelésére elő kellett vezetni ama két hivatalnokot is, kiknek jelenlétében Riche szerint More azon nyilatkozatot tette. Egyik sem tudott a dologról semmit. A tényleges törvényszegés bebizonyítása tehát sehogy sem sikerült.

A bírói testület mármost félrevonult és azon tanácskozott, vajjon pusztán amaz eskü megtagadása alapján kimondhatja-e a felségsértés bűnét. Csakhamar vissza is tértek és megállapították, hogy More felségsértésben vétkes. Audeley, a kancellár, annyira megörült e nyilatkozatnak, hogy mindjárt ki akarta mondani a halálítéletet is; More azonban e szavakkal szakította félbe: „Mylord, midőn még én ültem azon bírói széken, melyet most ön elfoglal, az ítélet kimondása előtt szokásban volt megkérdezni a vádlottat, nem hozhat-e fel mentségül valamit, aminek alapján az ítélet esetleg felfüggeszthető.” Audeley arca vörvörös lett a megszégyenüléstől, zavarodottan intézte Morehoz a szokásos kérdést. Ez mindeddig tagadólagosan védekezett s beérte az ellene felhozott vádak visszautasításával. Most, miután az ítéletet úgyis megejtették fölötte, szabadabban szólhatott s így nyilatkozott:

„Uraim! Ama parlamenti határozat, melynek alapján önök engem elítéltek, ellenkezik Isten és az Egyház törvényével. Nincs az a világi fejedelem vagy hatalom, mely az egyházi főhatalmat magához ránt-hatná; e hatalom egyedül a római szentszéket illeti, melynek Péter személyében Krisztus a kormányhatalmat átadta. Az állam jogosan nem is alkothat oly törvényt, amely az Egyház általános törvényeinek ellentmond. Az önök e törvénye azonban ellenkezik a birodalomnak még meg nem semmisített alaptörvényeivel is. A Magna Charta, a mi alkotmányunk alaptörvénye kimondja, hogy Angolországban az Egyház szabad és szabadsága, jogai sérthetetlenek. A parla-

menti törvény tehát azon esküvel szemben is ellenkezésben van, melyet őfelsége a koronázásnál letett."

Audeley e nyilatkozat hatását mindenáron el akarta fojtani s arra hivatkozott, hogy annyi kiváló egyházi és világi férfiú tette le az esküt minden vonakodás nélkül. More a még nagyobb számú keresztény világra s a pápára utalt, kik mind elvetették az esküt. Audeley nem tudott magán tovább segíteni s kikérte az egyik főbíró véleményét, kimondható-e Morera a halálos ítélet. „Szent Juliannára mondom, kiáltott fel a bíró, ha a parlamenti törvény nem jogtalan, akkor nézetem szerint az ítélet kimondható."

Csakhogy épp ez volt a kérdés, melyre pedig More megcáfolhatatlan érvekkel felelt meg. A kancellár azonban azonnal felállt a kihirdette a következő halálos ítéletet:

„More Tamás térjen vissza a börtönbe, melyből idehozták; onnan pedig vezettessék a városon át Tyburnbe a vesztőhelyre, ott húzassék bitóra, halála beállta előtt vettessék ismét a földre; ... (itt következik a szégyenletes megcsonkítás elrendelése, melyet nem közölhetünk); beleit saját szemeláttára tépjék ki hasából. Végre vágják le a fejét; testét messék négy darabra s az egyes részeket aggassák fel a város azon helyein, hol a király parancsolni fogja; lelkének pedig legyen Isten irgalmas."

A hitvalló nyugodtan fogadta ezen ítéletet és így válaszolt: „Halálra ítéltetek tehát. Jól van: az Isten jól tudja, vajjon igazságosan-e. Még egy őszinte nyilatkozatot kell tennem. Mióta észrevettem, hogy az udvarban bizonyos áramlat azon kérdés tanulmányozását teszi szükségessé, hogy minő alapokon nyugszik a pápa hatalma, hét egész éven keresztül beható tanulmányom tárgyává tettem e kérdést s most e hosszas tanulmányaim alapján kijelenthetem, hogy eddigelé nem találtam egyetlenegy katolikus hittudóst, ki azt tanítaná, hogy az Egyház feje világi ember is lehet." Aztán biztosította bíráit arról, hogy megbocsát nekik, amiben most ellene vétettek és reméli, hogy

majdan az örök boldogságban viszontláthatja őket. „Isten legyen önökkel — így végzé —, Isten legyen urammal, királyommal s adjon neki jó tanácsosokat!”

Ezzel visszavezették a Tower-be. Az utcán még egy fájdalmas jelenetnek kellett lejátszódnia. Ott várakozott a hitvallóra legkedvesebb leánya, Margit. More unokája és életírója így beszéli el e találkozást:

„Midőn Tamás a Tower közelébe érkezett, ott várta leánya, az én nagynéném, kit More Tamás mindenfölkött szeretett; ott várta s égett a vágytól, hogy atyját, kitől e földön most örökre el kellett válnia, még egyszer láthassa és atyai áldását kikérhesse. Alighogy megpillantotta, rohanva futott feléje, s nem törődve a jelenlévő embersokasággal, átfurakodott a tolongó tömegben, az őrségen, a dsidások és alabárdosok sorain és zokogva borult atyja nyakába. Hoszszasan megölelte, megcsókolta a bámész népség szemeláttára s e közben fájdalmában csak e szót ismételtgette: „Atyám, édes jó atyám!” More szemében is felcsillantak a szeretet könnyei; megáldotta leányát s ezen utolsó atyai áldás után vigasztalni kezdte. Bármit kell is elszenvednie, mondá, habár igazságtalan ítélet alapján is, semmi sem történhetik vele Isten szerető megengedése nélkül; s mivel Isten még legtitkosabb gondolatainkat is ismeri, azért azt tanácsolta neki, vesse magát alá teljesen és szíve mélyéből Isten akaratának s viselje türelemmel atyja halálát. Ezzel megvált tőle; de alig haladt tovább tíz lépésnyire, leánya ismét utána sietett és szerető hevében mintegy magánkívül atyjának keblére simult és elhalmozta csókjaival. Atyja egy szót sem szólt többé s megtartotta előbbi nyugalmát; könnyei azonban patakként ömlöttek le arcán; aminthogy a körülállók közt is csak kevesen voltak, kik könnyeiket vissza tudták tartani, még a hóhérokat sem véve ki.” — A poroszlók csak nagynehezen bírták More leányát atyjától eltávolítani. More ezentúl nem látta többé családja tagjait; pedig még négy napot engedtek neki előkészületül a halálra.

A kivégzés előestéjén a király még egy próbát tett, hogy Moret megingassa; a közvélemény megtévesztésére ugyanis rendkívül szerette volna, ha Moret megnyerhetné. Ezen utolsó kísérlete azonban époly eredménytelen volt, mint az előbbiek. A király mindazonáltal azon „különös kegyelemben” részesítette egykori legkedvesebb barátját, hogy az ítéletben kimondott kegyetlen felakasztást az enyhébb lefejezésre változtatta. More nyugodtan mondott köszönetet a király jóságaért s nyugalomát azzal is kimutatta, hogy mosolyogva megjegyezte: „Isten óvja minden jó barátomat az efféle kedvezményektől”

Ugyanaznap estéjén levélileg elbúcsúzott övéitől. Még cselédjeihez is mindenikhez volt nyájas búcsúzó szava. „Holnap — tette hozzá — Szent Tamás napjának előestéje van s egyúttal Péter és Pál nyolcadnapja; ez a nap éppen jó volna számomra; be szeretném, ha éppen holnap mehetnék Istenhez!”

A boldog ez utolsó vágya teljesült. Az apostolfejedelem nyolcadán kellett vértanui koszorúját elnyernie, azért, kinek fennhatóságaért oly híven küzdött, élete árán is.

1535 július 6-án, reggel 9 órára volt a kivégzés kitűzve. Sápadt, beesett, törődött arccal, hosszú, ősz szakállal, kezében vörös kereszttel, szemét gyakran emelve ég felé, lépdelt a vértanu a vesztőhely felé. Az úton egy jószívű asszony egy pohár borral kínálta meg az elcsigázott férfiút. More köszönettel utasította vissza az enyhítőszer e szavakkal: „Krisztus nem bort, hanem epét és ecetet ivott kínszenvedése közben”.

A vérpadhoz érkezve így szólt egy poroszlóhoz: „Ugyan, barátom, segítsen egy kissé, hogy feljussak; lefelé majd magam is letalálok”. Feljutva a rozoga faállványra végignézett a tömegen s így szólt: „Barátaim, ti legyetek tanuim, hogy mint a katolikus Egyház tagja és mint Istennek s a királynak hű szolgája halok meg”. Erre letérdelt és elmondta a „Miserere” kezdetű zsoltárt. E közben előállt a bakó. More meg-

ölelte, mintha valami régi jóbarátja volna s így szólt hozzá: „Te most a legnagyobb jótéteményben részesítesz engem, melyben egyáltalán részesíthetsz. Csak bátran; végezd kötelességedet félelem nélkül. De aztán vigyázz ám: nekem kissé rövid a nyakam, ha félrecsapsz, a magad jó hírének ártasz.” Erre újra letérdelt, szépen bekötötte a szemét s a tőkére hajolt; de mielőtt a bakó hozzávágott, újra felegyenesedett és szakállát félresimítva így szólt: „Ez, szegény, csak nem követett el felségsértést?” S e tréfával, teljes lelki nyugalma bizonyítékával ajkán, lépett Isten ítélőszéke elé. A bárd villogott, s a vértanu feje testétől elválva a porba hullott alá.

A király éppen játékasztalánál ült Boleyn Annával, midőn a kivégzést hírül hozták. Hevesen felugrott a hírre, ingerült pillantást vetett ágyasára s így kiáltott fel: „Te vagy az oka ennek a halálnak is!” És csakugyan: egy év sem telt bele s a hóhér bárdja Boleyn Anna fejét is leütötte; mert Henrik egy harmadik „feleségnek” akart helyet csinálni. Ismeretes, hogy ezt a harmadikat még három más „feleség” követte a szenvedélyes és szeszélyes király oldalán.

More fejét a király parancsára a Londoni-hídra tűzték ki, elrettentésül mindazoknak, kik nem akartak a király új hitvallására áttérni.

Igy ment végbe e törvényszéki gyilkosság. Egy keresztény hősnek kellett elvéreznie, csak hogy egy kényúr szenvedélye s egy kéjhölgy gyűlölete kielégülhessen.

More kivégeztetésének híre egész Európában fájdalmas felháborodást keltett. Erasmus keserű szavakkal ostromozta érte VIII. Henriket, Néróval hasonlítva őt össze, ki tanítóját, Senecát meggyilkoltatta. „More Tamást — írja továbbá — azok is megsiratják, akiknek nézeteit teljes erejéből megtámadta... Olyanok szemében is láttam könnyeket halála miatt, akik őt soha személyesen nem látták, szeretetreméltó jelenlétét nem élvezték... Mennyi nemes szívet sebzett

meg ez a hóhérpallós, mely alatt More Tamás feje lehullott!”

Campbell lordkancellár s történetíró pedig (1859-ben) így ír „A kancellárok élete” című művében: „Több mint három évszázad telt le More halála óta s ezen idő alatt számos államférfiút és főpapot, sőt egy királyt is halálra ítélték a Westminster palotájában; de egyetlen egy ítélet sem volt ily igaztalan és jogtipró, s nem ezeket, hanem More Tamás meggyilkolását kell a legsötétebb és legszégyenletesebb gaztettnek minősíteni, melyet valaha az igazság örve alatt Angliában elkövettek, tekintve e férfiú fényes tehetségeit, működésének nagyszerűségét és életének feddhetetlen tisztaságát”.

1886-ban iktatta XIII. Leó pápa More Tamást Fisher János püspökkel s még számos angolországi vértanuval együtt a boldogok sorába. XI. Pius pedig a szentek sohasem múló dicsfényével övezte 1935-ben.

V. ö. Jos. *Spillmann* S. J.: Die englischen Märtyrer unter Heinrich VIII. Ein Beitrag zur Kirchengeschichte des 16. Jahrhunderts. (Freiburg, Herder, 1887.)

Megjegyzés.

A világjáró P. Banghát kíséri el ez a két kötet, amely egyik írásának alcímétől kapta nevét: „Utak és élmények”. Európai és amerikai utakra kíséri el és bemutatja, hogyan szűrődött ez a nagy és ezerpompájú világ az ő szemén-lelkén át öntudattá, magyarsággá, katolikummá és imává.

Szinte egész élete annak jegyében telt, ahogy az Egyház nevezni szokta az e földön élő embereket: „homo viator — útonjáró ember” volt ő a szónak igazi értelmében is. Alig néhány éves még, talán, iskolába is alig jár, amikor atyja, a nyitrai ügyvéd, hivatalos kiszállásaira magával viszi Nyitrazsámbokrétre, Abalehotára, Bajmócra, Tótmegyerre. Testvéreivel sokszor megmássza a nyitrai Kálváriát, a Sátortábort, majd a 600 méteres Zoborhegyet s élénken gyönyörködik a vidék szépségén, a Nyitra kanyarulatán és apró szigetein. Nyitrai kis gimnazista volt, amikor már egyedül ment Pozsonyba, majd tizenkétéves korában az ausztriai Sankt-Pöltenbe ment német szóra, ahonnan sokszor Haimburgba is eljutott.

Tizennégyéves korában Kalocsára kerül, onnan egy év múlva, 1895 augusztus 15-én Nagyszombatba, Pázmány városába jutott, a jezsuitarend noviciátusába. Két év múlva innen kerül az egyéves retorika elvégzésére az osztrák Sankt Andräba. 1897 szeptember 17-én így ír szüleinek erről az útjáról, melyből élesen látszik a világjáró Bangha egész lelkisége, mely itta a táj szépségeit: „A páter rektor Bécsig velünk jött, mert itt dolgozunk. Itt csak éppen kezet foghattunk és aztán átszállítottuk magunkat a déli állomásra. Kilenckor este megindult vonatunk csöngetés nélkül, mint ez osztrák földön szokás. Hogy majdnem egész éjjel a folyosón hokkoltam és a vidéket (Semmering) káfoltam a holdvilágnál; hogy gráci félóránkat kihasználtam; hogy Marburgban berdőt reggeliztem jó bajor oldalbordámmal (a kísértővel) s hogy déli félkettőkor egy új fillér nem sok, de annyi pénz híjával érkeztem meg: az magától értetődik... A Drávát meg a Murát meg a Lavantot majd megittam a szememmel. Nekem ez a vidék sokkal jobban tetszett, mint a Semmering, és pedig azért is, mert emezt éjjel csak úgy láttam, hogy tudtam, hogy ez ott hegy, ez meg ég, ez erdő, ez meg szikla. Grácban

reggel hatkor, Sankt Andrásban déli féltizenkettőkor voltam, az út a házig gyalog félóra. Sankt Andrä a falu nevet sem érdemli meg, annál szebb azonban a házunk és a vidék. Házunk hegyoldalon épült, messzire ellátzó háromemeletes nagy négyszög. Előtte a Choralpen, mögötte a Sanalpen merednek az ég felé. A Lavant völgye egy-két kilométer széles itt. Sok roppant kedves és vig társam van. Úgy örültünk a vizionlátásnál. Ők persze már rég várnak...

Ebből a környezetből egy év múlva ismét Nagyszombatba jön, hogy a gimnáziumot befejezze. Alig 20 éves, mikor 1900 szeptemberében Pozsonyba küldik előjárói, a rendi bölcseleti főiskolára. Az ősi magyar koronázóvárosban három évig tartózkodott és később is szívesen tért vissza ide. Ide menekült, midőn 1919-ben a pesti kommunisták halálra keresték. Innen 1903 őszén Kalocsára került magiszternek, ahol meg az ősi alföldi érseki város ódon nyugalma élvezte. Ez a reminiscenciája később visszajárt, amikor Canterburyben az anglikánság Rómáját járta. Kalocsáról rendi főiskolára Innsbruckba rendelték. Oda való utaztában Kalksburgban kiszállt, ahol a jezsuita kollégiumban pihent meg. „Nagyban dicsérte a kollégium szép vidékét — írja e kollégium egyetlen magyar tanára, Pámer László —, melyet a Wienerwald erdős hegyei tesznek kedvessé; szerencsés fekvését; a 23 holdas parkot, melyet a Baedeker méltán nevezett Közép-Európa egyik legnagyobb parkjának, melynek virágos réteiből emelkedik ki a fenyveserdőkkel koszorúzott Michaelisberg, csúcsán a szép erdei Szent Mihály-kápolnával...”

Innsbruckban a világ minden részéről odasereglett papnövendékekben a világ sok népének gondolkodásmódját ismerte meg. Innsbrucknak környéke, a Tirol Alpok csodaszép vidéke számos élménnyel telítette Bangha természetjáró lelkét. Írásai-ban visszatérnek ennek az alpesi vidéknek varázslatos szépségei, amelyekben a teremő Isten végtelen szépségének csillogását látta. Innen jött már mint felszentelt jezsuita páter 1910 szeptemberében Budapestre, ahol mint szerkesztő, szervező és szónok tüne-ményes pályáját futotta. Innen rendelték előjárói harmadik próbaévre Angliába s ezzel megkezdte P. Bangha azt a világ-jarást, amelyet szinte még közvetlenül halála előtt is folytatott, midőn a budapesti eucharisztikus kongresszus után kimerültsé-gét és betegségét gyógyítani Cataniába ment. Sajátos irodalmi és lélektani jelentősége a Páternek, hogy élete legutolsó és leg-nagyobb útjának, a másvilág, az örökkévalóságba való eltávo-zásának örökszép és varázslatos élményeit is gondosan leírta, melyeket máshelyt (Orök élet igéi IV. kt.; Összegyűjtött mun-kái XXI. kt.) közlünk.

Ami közben történt, azzal van tele ez a két kötet, mely — mondhatnók — P. Banghának legegységibb írásaiból áll. Észre-

vehető, hogy utazásai közt nem az emberek életmódja érdekelte, mint inkább és sokkal inkább a lelke, gondolkodásmódja s főleg az, hogy azon a vidéken és világtájon hogyan áll az Egyház ügye, Krisztus gondolata. Ez hozta magával ide azután azokról a szentekről szóló életrajzokat is, akik par excellence Róma szentjeinek nevezhetők s mint ilyenek Róma lelkének leghívebb tükrözői életükön és eszméiken keresztül. Történeti multba is csak emiatt nyúl vissza egy-egy helyen való időzésekor, hogy meglássa és megláttassa, mily diadalmas volt az Egyház, mennyit vérzett, vergődött a katolikus gondolat, mily győztesen tör elő ismét, vagy mily gyászos vonaglás az Egyháztól kiszakadt kultúrák Canterbury, Genf, Konstantinápoly sorsa az egyes emberek lelkén figyelve. Nem minden érdekesség nélkül való, ahogy pl. Sziénából — ahol „Katalin házá”-ban meditált arról a roppant szellemi erőről, ami ebből a Szentből áradt kora katolikumára. — Rómába jövet egy szenttéavatáson a San Pietróban szinte látnoki szemmel évekkel előre észreveszi Pacelli bíborosban az eljövendő pápát... Vagy ahogy évtizedekkel előre megálmodja a budapesti Nagy Napokat, azt a csodálatos éjtszakát, amely minden magyar örökség élménye, az Eucharisztikus Világkongresszust.

És minden ízében magyar maradt. A katikum mellett állandóan ezt keresi-hajszolja: a magyarság és a magyar ember elesettségének vigasza, segítője akar lenni. Ez a szenvedelmes szeretet viszi őt Észak- és Dél-Amerikába épügy, mint Erdélybe, a székelység közé. Ez a nosztalgia sir vissza nem egy írásából, melyet Rómából küldött, ahol élénken szeme előtt van állandóan a Mária-utcai rendház, a Horánszky-utcai szerkesztőség, a Scitovszky-tér és a Kecskeméti-utca... Dél-Amerika felé menet ezért tér ki Portugáliában is, hogy a lisszaboni Szent Júlián-erőd kazamatáit megnézzék és térdrehullva csókolja meg azt a földet, ahol egykor annyi rendtársa és vértanu halt kínos halált s akikhez oly múlon jár vissza az emlékezés...

Ez volt az oka annak is, miért illesztettem ide P. Banghá-nak azokat az írásait, amelyeket nagy hitvalló rendtársáról, az abaúji P. Fáy Dávidról írt. Oka volt még az is, hogy egyrészt ez az írás részletesebben belevilágít az egykori délamerikai jezsuiták hősi életmódjába, másrészt pedig rendkívül érdekes és élvezetes összehasonlítás ígérkezett annak a kétféle utazásmódnak és útleírásnak szemügyrevételéhez, ahogyan egykor P. Fáy Dávid eljutott Dél-Amerikába s amelyen szinte nyomon követve őt 225 év múlva P. Bangha is utazott. Hogy rendkívüli hatással volt rá ez az út ily szempontból is, igazolja a tény is, hogy Dél-Amerikából hazatérve rögtön elkezdte P. Fáy életrajzának tudományos kutatását, amivel nagy szolgálatot tett a magyarságnak.

El nem múló nagy nemzeti érdeme P. Banghának, hogy ő tette nagy magyar érdeklődés középpontjává a Dél-Amerikába szakadt magyarságot úgy, mint előtte senki más. Útja ezzel sokkal nagyszerűbb magyar tetté magasztosult, mint a nagy világhíró és magyarkutató honfitársainké, akik hajdan Keleten kutaták ősmagyar eleink elporladt nyomát, míg P. Bangha a jezsuita hírhirdetők s a Julián-barátok lelkesedésével kutatta fel Nyugaton a szerteszóródott, de élő és halhatatlan lelkű hulló magyarságot.

*

Előszó, megjelent a „Róma lelke” c. kötet (Budapest, 1936. Pázmány Péter Irod. Társulat kiadása, 218 lap) 5—6. lapján. E kötet 2. kiadása 1939-ben jelent meg ugyanott változatlanul.

Róma lelke.

Canterbury, megjelent a Magyar Kultúra 1913. (I.) évf. II. kötetének 440—444. és 485—491. lapjain. — Ehhez az útiélményhez később P. Bangha művelődéstörténeti részeket írt s azokat Róma lelke c. kötet 9—26. lapjain közölte, melyeket e fejezetbe olvastunk bele a teljesség végett is.

Magyarország felé, „úti reflexiók” címmel megjelent a Magyar Kultúra 1914. (II.) évf. II. kötetének 81—91., 207—220., 273—280. és 401—412. lapjain, közvetlenül az első világháború kitörésekor. Az első részeket még Londonból postán küldötte a Péter, aki akkor volt hazatérőben harmadik próbáiós évről. Ez az útiélmény különös érdekességgel mutatja az első világháborúra készülődő Európát. Az élmények, események és meglátások bámulatos azonossággal ismétlődtek a Péter halálakor második világháborúra készülődő Európa vajúdasakor.

Róma madártávlatból, megjelent a „Bangha Béla és Artner Edgár: Római útikalauz” c. kötet (Budapest, 1934, Pázmány Péter Irod. Társ. kiadása 336 lap) c. kötet 5—7., 21., 73—74., 79—80. és 9—12. lapjain.

Róma titka, megjelent a Róma lelke c. kötet 27—43. lapjain.

Beatrice Cenci legendája, megjelent a Róma lelke c. kötet 44—59. lapjain.

Séta a földalatti Rómában, megjelent a Róma lelke c. kötet 60—76. lapjain.

Magyarok a pápa előtt, megjelent a Magyar Kultúra 1924. (XI.) évf. 273—279. lapjain és később Róma lelke c. kötet 77—87. lapjain.

Szenttéavatás a szentévben, megjelent „A Szentév eddigi mérlege” címen a Dunántúl c. pécsi politikai napilap 1925 június 18-i számában.

Három év, megjelent a Magyar Kultúra 1926. (XIII.) évf. 253—257. lapjain.

Szentjeink nyomában, megjelent először a Magyar Kultúra 1926. (XIII.) évf. 499—507. lapjain, majd később a Róma lelke c. kötet 150—163. lapjain.

Római november, megjelent a Magyar Kultúra 1923. (X.) évf. 729—735. lapjain.

A postumiai cseppkőbarlang, megjelent a Róma lelke c. kötet 164—171. lapjain.

O, dolce Napoli, megjelent a Magyar Kultúra 1929. (XVI.) évf. I. kötetének 416—428. lapjain, majd később a Róma lelke c. kötet 88—107. lapjain. — E tanulmány első megjelenését nagy figyelemmel követte. Válaszul több tanulmányt írt a Páter, melyek Összegyűjtött Munkái XIX. kötetében vannak (Örök élet igéi II. kötet, 1—41. lap).

Találkoztam az édesanyámmal, megjelent a Mária-Kongregáció c. folyóirat 1926. (XIX.) évf. 178—179. lapjain, majd később „A Másik” c. elbeszéléskötet (Budapest 1931., a Mária-Kongregáció kiadása) 124—125. lapjain.

Római húsvét, megjelent a Róma lelke c. kötet 108—149. lapjain.

Katalin háza, megjelent „Olaszországi képek” címen emez élményrajz második fele a Magyar Kultúra 1933. (XX.) évf. II. kötetének 149—155. lapjain, majd később a Róma lelke c. kötet 172—182. lapjain.

Bernini kútja, megjelent a Magyar Kultúra 1938. (XXV.) évf. I. kötetének 243—246. lapjain.

Erdélyi képek, megjelent a Magyar Kultúra 1931. (XVIII.) évf. II. kötetének 237—240. lapjain.

Magyar lélek Nyugat-Európában, megjelent „Epilogus a Szent Imre-évhez” címen a Magyar Kultúra 1931. (XVIII.) évf. II. kötetének 305—316. lapjain.

Genf tegnap és ma, megjelent a Magyar Kultúra 1936. (XXIII.) évf. II. kötetének 201—205. és 235—238. lapjain. A felekezeti idegességre jellemző, hogy bár P. Bangha ez útleírásában rendkívül megértően és megbocsájtóan ír Kálvin személyéről és működéséről, az e cikkel egyidejű kálvinista szemlék tájékozó dübhel támadtak a Páternek, megtévén őt „szadista kéjelgőnek” Servet Mihály máglyahalálának leírásában.

Ugyanazok a felekezeti folyóiratok írták ezt, amelyek szinte állandóan nem áttalnak a pápák bűneinek történelmietlen rémregényeivel foglalkozni.

Konstantinápolyi emlék, megjelent először a Magyar Kultúra 1935. (XXII.) évf. II. kötetének 325—332. lapjain, majd később a Róma lelke c. kötet 183—201. lapjain.

Az Örök Város szentjei

Tarzusi Szent Pál, megjelent a „Jellemrajzok a katolikus Egyház életéből” című kötet (Budapest, 1923, 3. kiadás) 341—353. lapjain.

VII. *Szent Gergely pápa*, megjelent a „Jellemrajzok a katolikus Egyház életéből” című kötet 381—395. lapjain.

More Szent Tamás, megjelent „Boldog More Tamás” címen a „Jellemrajzok a katolikus Egyház életéből” című kötet 411—423. lapjain. — Bár More Szent Tamás nem Rómában halt meg, ám mint a pápai primátus vértanúja szerepel a keresztény Egyház történetében. Ezért került ide életleírása.

Dr. Biró Bertalan.

TARTALOMJEGYZÉK.

	Oldal
Előszó	1
Róma lelke.	
Canterbury	3
Magyarország felé	28
Róma madártávlatból	84
Róma titka	92
Beatrice Cenci legendája	107
Séta a földalatti Rómában	121
Magyarok a pápa előtt	137
Szentléavatás a szentévben	147
Három év	153
Szentjeink nyomában	159
Római november	172
A postumiai cseppkőbarlang	182
O, dolce Napoli	189
Találkoztam az édesanyámmal	207
Római húsvét	209
Katalin háza	248
Bernini kútjai	260
Erdélyi képek	272
Magyar lélek Nyugat-Európában	279
Genf tegnap és ma	297
Konstantinápolyi emlék	320
Az Örök Város szentjei.	
Tarzusi Szent Pál	338
VII. Szent Gergely pápa	355
More Szent Tamás	374
Megjegyzés	392
Tartalomjegyzék	399

Az összes köteteket összefoglaló tárgymutató a legutolsó kötet végén található.

